Operele lui

SPIRU HARET

VOLUMUL XI SCRISORI

comunicare.ro

Operele lui Spiru C. Haret

Operele lui Spiru C. Haret

Ediție îngrijită și note de Constantin Schifirneț

Volumul XI
Scrisori

comunicare.ro

Redactor: Lucian Pricop
Coperta: Cristian Lupeanu
Tehnoredactor: Olga Machin

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Comunicare.ro, 2010

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice
Strada Povernei 6, București
Tel./fax: 021 313 58 95
E-mail: editura@comunicare.ro
www.comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Editat cu sprijinul Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică.
Tiraj: 1000 de exemplare.
Preț de vânzare al unui exemplar (mai puțin adaosul comercial): 107 lei (vol. VII–XII).

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HARET C., SPIRU
Operele lui Spiru C. Haret / Haret C. Spiru; pref.: Remus Pricopie, Constantin Schifirneț. Ed. a 2-a, rev. – București: Comunicare.ro, 2010
11 vol.
ISBN 978-973-711-206-4
Vol. XI: Scrisori. – Bibliogr.
ISBN 978-973-711-218-7

I. Pricopie, Remus (pref.)
II. Schifirneț, Constantin (pref.)

821.135.1-821
821.135.1

INTRODUCERE

Scrisoarea este un gen de compoziţiune care s-a bucurat de o atenţiune deosebită din timpuri foarte vechi.

Scrisoarea este şi o *formă literară,* prin care autorul voieşte să-şi exprime ideile şi părerile sale despre o anumită chestiune care ar putea să fie tratată sub forma unei naraţiuni sau disertaţiuni. Astfel avem în literatura noastră opera lui Ion Ghica[1] intitulată *Scrisori către Vasile Alecsandri*…

E vorba aici de scrisorile propriu-zise, adică de acelea care cuprind lucruri ce privesc pe o singură persoană, căreia se adresează. La rândul lor, acestea sunt de două feluri: unele destinate a fi cunoscute de oricine şi de aceea se obişnuieşte a se publica în ziare; altele menite a fi comunicate numai destinatarului şi care se trimit prin diferite mijloace de comunicaţie (telegraf, poştă) şi care au un caracter *intim.* Ele nu sunt destinate a se publica. Din timpuri vechi, însă, s-a făcut obicei ca scrisorile de natură intimă ale oamenilor însemnaţi să se publice după moartea lor, fiindcă ele oglindesc o faţă a personalităţii lor, puţin cunoscută în timpul vieţii lor şi care servesc la cunoaşterea cât mai deplină a firii, a caracterului, a adevăratelor motive, porniri sau interese, care explică unele din faptele omului public, înţelese într-un fel în vremea când au fost săvârşite.

Am putea zice că avem astfel două feluri de corespondenţă: publică şi particulară.

De la Haret au rămas multe scrisori de amândouă felurile, şi Comisiunea care se ocupă cu publicarea *Operelor* lui a socotit că este de mare interes a se rezerva un volum şi pentru acestea.

Pentru cele dintâi, care, de obicei, se numesc „Scrisori deschise“, s-au adunat din diferite ziare şi reviste cât s-a putut mai complet.

Pentru celelalte, am adresat prin ziare repetate *apeluri* către toţi cei care posedă asemenea scrisori şi ni s-a răspuns cu bunăvoinţă, trimiţându-ne fiecare ce a avut; dar este de mirare că acestea sunt, relativ, puţine. Unii ne-au făgăduit, dar n-au putut sau n-au voit să se ţină de fagăduială. Nu-mi îngăduiesc a face nicio reflecţiune, ci mă mulţumesc şi cu ceea ce comisiunea noastră a putut să adune şi în acelaşi timp mă grăbesc a aduce mulţumirile noastre recunoscătoare tuturor persoanelor care au binevoit să ne trimită scrisorile primite de dânşii spre a le aduce la cunoştinţa publicului.

* * *

Haret a scris superiorilor săi prin vârstă sau prin situațiune; a scris colaboratorilor mari şi mici în opera de conducere a învățământului; a scris celor ce puteau să-i dea un ajutor în desăvârşirea vreunei opere de interes obştesc; a răspuns celor ce-l rugau să le facă vreun serviciu; a răspuns celor ce-l invitau la serbări şi la diferite manifestațiuni publice de interes cultural; a răspuns celor ce i se plângeau de vreo nedreptate; celor ce-l întrebau cum să lucreze mai bine spre atingerea unui scop folositor obştesc; a scris celor ce-i manifestau dragostea sau admirațiunea; a scris şi adversarilor săi politici sau de alt fel; a scris celor pedepsiți de el pentru vreo greşeală, dacă vedea că poate fi nădejde de îndreptare; a scris celor mari şi celor mici… Iar când s-au găsit persoane care să se mire de acest obicei al său, când i s-a pus întrebare în Parlament, Haret a răspuns prin următoarele cuvinte:

…„După concepția unora, dlor, ar trebui ca ministrul Instrucțiunii să fie un «Dhalai Lama», de care să nu se poată apropia nimeni şi nimeni dintre dascăli să nu-i poată vedea fața.

Concepțiunea mea, dlor, este alta: eu cred că ministrul este dator să fie în cea mai de-aproape atingere cu toți cei pe care e chemat ca să-i administreze. Să le dea îndemnuri, să le dea sfaturi, să le dea învățăminte, să-i certe atunci când greşesc. Eu aşa fac.

Este o muncă foarte mare pe care mi-o dau pentru aceasta, dar nu-mi pare rău de dânsa.

Nu-mi pare rău, pentru că, cu toate supărările pe care adversarii mei se silesc să mi le producă din cauza aceasta, am avut de altă parte aşa de bune şi frumoase rezultate, încât ajung cu prisosință să-mi răsplătească toate acele neajunsuri.

...Şi dacă ați putea d-voastră să adunați într-o zi miile de scrisori pe care le-am adresat dascălilor de toate treptele, de la învățătorul din fundul Dornei, şi până la cel mai înalt profesor universitar, vă asigur că nu veți putea niciodată să-mi formați un monument care să-mi fie mai spre lauda mea.

În niciuna din ele nu veți găsi nimic care să tindă la altceva decât la înălțarea sufletului celui cu care vorbesc şi la îndreptarea lui pe căi bune“[1].

* * *

Scrisorile lui Haret sunt în genere scurte; el merge drept la ceea ce are să spună, fără a îmbrăca spusele sale cu flori multe. Câteodată dă o dezvoltare mai mare şi intră în amănunte care te miră chiar. Astfel e acea faimoasă scrisoare din

1. Discurs rostit în şedințele Camerei din 3 şi 4 decembrie 1909, în discuția răspunsului la mesajul regal. Vezi: Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1909–1910, nr. 15 din 6 decembrie 1909 şi *Operele lui Spiru Haret*, vol. VI, pp. 276-277.

1901 către Spiridon Popescu(2), pe care acesta – după moartea lui Haret – a reprodus-o în facsimile și a împărțit-o ca supliment la ziarul „Liga Deșteptarea". Se impune să ne oprim asupra ei.

Un director de liceu din provincie – din Tulcea – profesor de matematici, poate fost student al lui Haret la Facultatea de Științe din Bucureşti (dacă cumva nu învățase la Iași), văzând măsurile pe care le lua acesta cu privire la școala noastră, chiar în primele luni ale celui de al doilea ministeriat, îi scrie ce crede el despre activitatea desfășurată de ministrul său și ce ar propune în privința pregătirii învățătorilor. Haret îi răspunde printr-o scrisoare lungă[1], în care discută foarte serios problema. El afirmă că dorința lui este ca învățătorul să nu se mărginească a învăța buchile pe copii, ci să aibă și o activitate socială, căci altcineva nu e în sat care să facă aceasta și faptul este neapărat necesar, pentru ridicarea nivelului cultural al satelor. Nu admite părerea lui Sp. Popescu că învățătorii sunt nepregătiți și incapabili să facă ceea ce se cere de la ei; ci explică situația și le ia apărarea:

„Ia gândește-te cine s-a ocupat vreodată de învățător, odată numit? Cine a căutat să-i ridice moralul, să-l susțină, să-l îndrepte, să-l consilieze? Până mai ieri…, îi numeau, îi scoteau, îi transferau toți, începând cu ministrul, trecând pe la prefect, deputat, revizor școlar, alegător influent și terminând cu primarul și notarul satului…"[2]

Se arată mulțumit că, din 1500 învățători, sunt cel puțin 500 care fac ceva pentru mișcarea ce s-ar putea numi poporanistă. Totuși recunoaște că o modificare trebuie să se facă în pregătirea ce dau școalele normale, și pentru acest scop a introdus în programă un curs care se numește *„Datoriile învățătorilor";* iar ca urmare zice:

„Iată *pentru ce am deplină încredere și pentru ce lucrez și voi mai lucra în astă direcție cu același foc ca și când aș avea numai 25 de ani.* Multe am întreprins, mai multe poate decât poate spera un om cu minte să poată duce la bun capăt; dar, *dacă, când voi închide ochii, voi vedea că sămânța aceasta nu s-a pierdut, voi putea zice că nu am trăit degeaba*."

Atâta sinceritate te mișcă și arată pe omul superior. Felul cum își deschide sufletul și lasă pe cineva care nu-i era intim să citească până în fundul lui arată pe omul care e gata a se jertfi pentru o idee pe care o crede folositoare spre binele țării sale.

---

1. Vezi p. 43 din volumul de față.
2. Vezi p. 132 din volumul de față.

* * *

Ca ministru, voia ca toți funcționarii să fie respectoși ai datoriei lor, dar și cu bune maniere față de cei ce au raporturi cu administrația lui[1]. Binevoitor cu toată lumea, nu se oprește de considerațiuni personale sau protocolare pentru a lua diferite măsuri așa cum le înțelegea el.

Așa, de exemplu, când arhiepiscopul catolic din București îi cere autorizație pentru a deschide în capitală un liceu complet internat de băieți, cu câțiva profesori străini, îi răspunde că nu poate aproba:

„Interesele statului român, întrucât sunt încredințate îngrijirii mele, nu se învoiesc ca România să adăpostească, nici cât de puțin, ordinele religioase eliminate de prin alte părți". Era vorba de ordinul Barnabiților, expulzați atunci din Franța[2].

Mai ales când era vorba de aplicarea unor legi sau dispozițiuni, nu voieşte să-l împiedice considerațiuni de acest fel. Chiar când ținea să satisfacă pe cineva care-i solicita vreo favoare, răspundea politicos și nu călca legea.

Odată, un învățător din județul Buzău, care-i făcuse servicii lui Haret cu prilejul unor lucrări de hotărnicie în sate, îi cere protecție pentru fiica sa la un concurs de bursieră în Azilul „Elena Doamna". Haret îi răspunde astfel:

„Ce pot face eu? Intrarea în Azil se face cu concurs. De ce m-aș amesteca eu ca să impun pe cutare sau pe cutare? Ce fel de concurs și ce fel de dreptate ar mai fi? Și ce ar zice lumea? Eu mă muncesc să gonesc protecțiile și nu vine ca tocmai eu să le practic. Dacă fata e bine pregătită, sunt convins că va reuși."[3]

Se ocupa de toate amănuntele administrative. Avea grijă cu băgare de seamă de toate. Când era vorba să numească funcționari, chiar mici, își lua toate precauțiunile[4].

Când afla că cineva ştie bine o chestiune care-l interesa, se adresa lui, chiar daca nu-l cunoştea personal. Astfel, în 1898, după ce se făcuse programele şcoalelor secundare, se gândeşte că este nevoie, pentru aplicarea lor, de cărți scrise în spiritul noilor programe și caută însuși autori mai bine pregătiți. Aceasta se vede din scrisorile către dl Sim. Mehedinți(3), care atunci era un tânăr abia întors de la studii din Germania și n-avea nicio situațiune în învățământ. Fiind informat despre dânsul, îi scrie și-l roagă să facă el cărțile necesare[5]. Tot lui i se adresează pentru a cere informații despre chestiunea pregătirii învățătorilor pentru rolul cultural în sate și a-i arăta ce a pus la cale:

„Învățătorii noştri actuali nu au fost deloc pregătiți pentru ceea ce li se cere acum. Cei viitori vor sta mai bine, pentru că am prefăcut programa şcoalelor

1. Vezi pp. 74, 75, 78 din volumul de față.
2. Vezi p. 27 din volumul de față.
3. Vezi p. 215 din volumul de față.
4. Vezi p. 116 din volumul de față.
5. Vezi p. 58 din volumul de față.

normale în acest scop. Dar cei prezenți trebuie formați cu încetul. Am luat ceva măsuri: culegerea și publicarea celor mai bune vorbiri de la Cercuri (Cercurile culturale) și trimiterea pe la ele a câtorva oameni luminați care să le îndrume cum trebuie. Am avut anul acesta pe Coșbuc(4) și pe Vlahuță(5). N-ai vrea să fii și d-ta unul din ei?“[1]

* * *

În alegerea funcționarilor din minister, mici și mari, Haret n-a ținut seamă de considerațiuni politice. Se poate vedea în această privință corespondența cu dl Const. Meissner, care, nu numai că nu avea legături cu Partidul *Liberal,* dar era chiar membru al Partidului *Conservator,* și la un moment în care dânsul socotește că trebuie să-și facă datoria sa *politică* de alegător, se duce la vot, votează contra guvernului, deci contra lui Haret; iar Haret nu numai că nu se supără, dar, când colaboratorul său își prezintă demisia, i-o respinge și-l ține de rău că s-a grăbit să facă aceasta[2].

Când era vorba de aplicarea legilor, Haret nu stă la îndoială nici când are de luat vreo măsură supărătoare pentru o persoană cu înaltă situațiune socială, cum este cazul cu episcopul Partenie(6), care nu numai că era un „prinț al Bisericii“ (cum se zicea de unii pe atunci), dar era amic al Partidului Liberal, din care făcea parte și Haret. I se cerea să acorde niște îndemnizări de transport pentru „vizite canonice“; iar el răspundea că, afară de lipsa de fonduri, mai este „chestiunea de principiu“: „Legea care fixează leafa episcopilor nu vorbește despre diurne de transport, cum cred că ar fi trebuit să facă, dacă acele diurne trebuiau plătite deosebit… *Consiliul de miniștri nici nu are dreptul a tranșa această afacere“*[3].

* * *

Haret era membru al unui partid politic; era deci firesc să vină uneori momente în care să i se ceară a se ocupa de interesele partidului și ale partizanilor. Din scrisorile lui se poate vedea că el făcea o deosebire precisă între *partid* și *partizani:* dorea ca *partidul său* să fie cât mai bine văzut de public, să-și îndeplinească programul cât mai conștiincios, pentru a fi folositor țării; dădea sfatul său de câte ori i se cerea, chiar și în lucruri mici; uneori își spunea părerea chiar în chestiuni care erau socotite de unii că ies din cercul oarecum admis al preocupărilor lui speciale, adică în legătură cu școalele. Așa este acel faimos memoriu adresat lui D. A. Sturdza, șeful partidului, la 28 iunie 1906, în

1. Vezi p. 60 din volumul de față.
2. Vezi p. 54 din volumul de față.
3. Vezi p. 56 din volumul de față.

care fixează el linia de conduită *politică* a partidului în acele împrejurări, şi critică cu severitate, dar în mod obiectiv, greşelile tuturor partidelor, inclusiv cel liberal. El socoteşte că aceste greşeli au venit mai ales din pricină că partidele au privit cu mai multă atenţiune interesele de moment şi s-au bucurat prea mult de succesele momentane, fără a privi mai departe la urmările în viitor ale actelor politice, adică la ceea ce formează în adevăr *datoria* lor ca grupe de conducere a ţării. „Viitorul aparţine – zice el – păturilor sociale care au încă întreaga lor vlagă şi curăţenie sufletească.“ De aici trage încheierea că este pentru liberali „însuşi interesul de partid a lua în mână cu energie chestia ţărănească“[1] şi încheie cu următoarele cuvinte profetice:

„*Cu cât va lăsa mai mult să treacă timpul, cu atât chestia va deveni mai greu de rezolvat şi mai ameninţătoare…“*

Vorbeşte şi ca bun român şi ca bun „liberal“:

„Dacă partidul se va angaja în mod temeinic în chestia ţărănească, va fi o datorie pentru el a se purta în aşa fel, încât să-şi asigure durata de guvern necesară pentru realizarea a cât mai mare parte din programul lui; *şi cu cât va înainta în această realizare, cu atât îşi va întări situaţia şi-şi va asigura garanţia unui succes mai desăvârşit“*[2].

Se poate zice – cum au zis unii – că nu iubeşte partidul şi nu luptă pentru el? Îl iubea, fiindcă graţie lui avea prilejul şi putinţa să realizeze ideile pe care le socotea bune pentru ţară; dar nu credea că, acordând „favoruri“ partizanilor, se arăta bun luptător de partid. Ba chiar, din contra, când asemenea lucruri i se cereau, el se arăta supărat, le refuza şi-şi motiva purtarea spunând că tocmai aşa „serveşte“ partidul. În această privinţă, trebuie semnalată o scrisoare adresată lui Nicolae Enăşescu în 1907. Acesta era un parlamentar ales în Botoşani, membru foarte activ al Partidului Liberal. El îi ceruse să facă o serie de numiri, însă pentru multe Haret nu putuse să ia măsuri favorabile. El îi explică fiecare caz, dar scrisoarea lui Enăşescu (pe care am găsit-o printre hârtiile lui Haret), cuprinde şi plângeri de natură generală, zicând că parlamentarii şi miniştrii trebuie să ajute pe prietenii politici şi pe cei care ajută partidul în luptele politice. Haret îi răspunde cu demnitate şi cuprins apoi de mâhnire:

„După atâţia ani de muncă cinstită, care, orice ai zice d-ta, a adus Partidului Liberal mai mult folos decât pagubă, să fiu silit să mă întreb ce rost mai are necazul pe care mi-l dau?“

1. Vezi p. 35 din volumul de faţă.
2. Vezi p. 38 din volumul de faţă.

* * *

Chestiunea macedoneană (sau cum se zicea în vremea aceea: „chestia“, căci toată lumea ştia despre ce e vorba), care a produs multe supărări lui Haret şi a provocat o serie de măsuri despre care a vorbit în raportul său către Rege, din 1901, nu se putea să nu aibă şi în scrisorile lui un ecou mai mult sau mai puţin puternic[1].

Chiar în timpul primului său ministeriat a început să-i dea atenţie şi vedem că, în 1897, adresează lui Apostol Mărgărit o scrisoare în care semnalează nemulţumirile ce se manifestă între membrii corpului didactic din acele părţi şi-i cere să propună modul cel mai nimerit „pentru a regula definitiv această afacere“[2] Se ştie că Mărgărit era atunci inspectorul general al învăţământului de acolo. În lupta ce ducea contra propagandei greceşti, el se arăta bine intenţionat, dar rezultatele nu erau mulţumitoare şi ecoul lor venea şi în ţară.

Mai târziu, după ce Mărgărit s-a retras la pensie, în timpul celui de al doilea ministeriat al lui Haret (1901–1904), s-au produs acele mari tulburări de care am pomenit şi care l-au silit să ia măsuri contra multora din profesorii şi institutorii din Macedonia. Oamenii politici din opoziţie, în Bucureşti, l-au criticat atunci foarte violent pe Haret; dar el, care nu lucra niciodată împins de vreo ură personală, ci numai de interesul ce purta binelui obştesc şi de dorinţa sa de a-şi îndeplini o datorie, vedem că răspunde unora dintre profesorii de acolo, care se plângeau, se vede, împotriva măsurilor lui: le răspunde prin două lungi scrisori explicative, pe care le-am găsit în copie printre hârtiile rămase de la el. Poate că un alt ministru nu ar fi dat nicio atenţie unor astfel de interveniri; el însă, cu prieteneşti cuvinte, dar cu gravitatea potrivită situaţiei sale şi împrejurărilor, dă lămuriri şi explicaţiuni (care vor fi mirat poate pe primitorii lor, *Sterie Cionescu* şi *Sterie Ciumetti),* dar se potriveau cu caracterul lui Haret. Iată concluzia lui:

„Nu prea e obiceiul ca, în situaţia mea, să se vorbească astfel. Dar găsesc că, în chestia macedoneană, prea mult s-a abuzat până acum de *ascunderea adevărului* pentru ca să vină odată vremea să se spună lucrurile pe faţă. *Şi am să continuu să fac aşa fără nicio menajare, până voi face ca adevărul întreg să fie cunoscut de toată lumea.* Acesta e singurul mijloc de a însănătoşi chestia macedoneană“[3].

Se ştie că atunci Haret, convins că-şi face în adevăr datoria de patriot şi de ministru, a schimbat organizarea şcoalelor româneşti din Turcia şi a pus pe un membru al corpului didactic din Bucureşti să conducă treburile acelor instituţiuni de cultură. Era dl G. C. Ionescu, director atunci al şcoalei româneşti din Sofia, pe care apoi Ministerul de Externe l-a trecut în corpul consular. Din scrisorile

---

1 Vezi în colecţiunea de faţă vol. II, p. 55 ş u., 31 ş. u.

2. Vezi p. 47 din volumul de faţă.

3. Vezi p. 141 din volumul de faţă.

trimise acestuia, în curs de doi ani[1], se vede cum a procedat Haret ca, lăsându-i destulă libertate de acțiune, să fie totuși necontenit ținut în curent cu tot ce se petrece acolo; orice măsură importantă să se ia cu știrea sau cu aprobarea sa.

Același lucru se vede și din scrisorile către dl Dan, care era revizor școlar al circumscripției Salonic, căruia îi spune răspicat – ca să comunice și el la toți membrii corpului didactic de acolo:

„De azi înainte niciun ban nu voi mai cheltui în Macedonia până nu mi se va dovedi că se cheltuiește cu folos pentru cauza națională".

Firește că atacurile adversarilor politici contra lui Haret au dat prilej grecilor să arunce și ei câte o săgeată. Așa este un interviu al lui Delyanni (ministru plenipotențiar la Paris), care se folosește de câteva citate din Raportul lui Haret despre chestia macedoneană și trage concluzia că degeaba caută statul român să țină sub a sa privighere școalele din Macedonia, căci așa numiții „aromâni" prețuiesc numai cultura grecească și nu sunt bucuroși să-și trimită copiii la școalele întreținute de statul român. După ce a ieșit din minister în decembrie 1904, Haret răspunde acestor afirmațiuni printr-o scrisoare adresată directorului ziarului care publicase afirmațiile diplomatului grec. Ziarul îi dă loc într-un număr dn ianuarie 1905. Ea este o scurtă și elocventă expunere a adevărurilor istorice și politice, care astăzi nu mai lasă nicio îndoială în cercurile internaționale care se interesează de asemenea lucruri.

Tot în „Epoca" dintre 1905–1907, a mai fost nevoit Haret și altădată să intervină în revistele străine pentru a lămuri activitatea sa atacată prin scrisori și articole semnate de Al. Xenopol și Em. Grigorovița, care socotise că e în interesul luptelor lor politice să înfățișeze străinătății toate criticile pe care le aduceau în ziarele din țară activității lui Sp. Haret.

* * *

Sunt câteva scrisori din care se vede câtă băgare de seamă punea Haret în acordarea distincțiunilor ce dădea membrilor corpului didactic. Se știe ce rol mare aveau, în acele vremuri, legăturile cu oamenii politici, căci adesea miniștrii obișnuiau să ceară informații de la „amicii" din fiecare județ, ba chiar, uneori, aceștia luau inițiativa și propuneau pe cei „devotați"… devotați mai mult persoanelor cu trecere decât intereselor generale. Haret era dușmanul acestor procedări, de aceea, în privința distincțiunilor înființate de el și care țineau de ministerul său, a căutat să fie de o cât mai mare obiectivitate. Pentru aceasta, obișnuia să precizeze în decretele respective anume faptul pentru care se dă. „Răsplata muncii pentru învățământ" sau „Răsplata pentru biserică"; iar informațiile le cerea de la funcționarii superiori sau mai mici pentru a avea el însuși putința să

1. Vezi p. 150 din volumul de față.

judece temeiul pentru care un învățător, profesor etc., era *distins,* adică trebuia ca acela să se fi „distins“ prin vreo faptă sau printr-o activitate mai mare decât cea obișnuită. Așa scrie odată lui Meissner, care era inspector general al învățământului primar în 1898, și-i recomandă să facă cercetările „în modul cel mai confidențial“[1]. Altădată scrie – în 1902 – secretarului general să-i facă propuneri și-i precizează că trebuie aleși dintre „cei care se disting într-un chip oarecare, prin scrieri didactice sau științifice, prin vreun sacrificiu oarecare“[2].

* * *

Când cineva publica vreo carte și i-o trimitea, Haret răspundea mulțumind, iar dacă ea atingea chestiuni de care se ocupa și el, făcea observațiuni binevoitoare[3]. Uneori când citea prin ziare sau reviste articole care priveau activitatea sa, el scria autorului, căutând să-i lămurească unele puncte și să-i risipească unele îndoieli. Astfel este scrisoarea din august 1902 către dl Vasile Kogălniceanu.

Se știe că acest fiu al marelui bărbat de stat Mihail Kogălniceanu a avut într-un timp o activitate stăruitoare publicistică și de propagandă, reușind a se alege de mai multe ori în Parlament, unde reprezenta – ca și în scrierile sale – ideea înălțării țăranului român la o altă treaptă pe terenul cultural și economic. În epoca la care ne raportăm aici, Kogălniceanu publicase niște articole în revista *Agrarul,* în care cercetase, între altele, și despre introducerea învățământului agricol practic în școalele primare rurale. Haret îi răspunde, dându-i lămuriri în privința motivelor care l-au călăuzit pe el și în privința măsurilor ce voiește a lua pentru ca ideea să dea, prin aplicarea ei, rezultatele dorite. Scrisoarea, pe care o poate judeca oricine o va citi, nu conținea nimic contra ordinii publice sau contra instituțiilor existente; totuși așa erau într-un moment patimile politice încât, primitorul ei fiind arestat în 1907 ca instigator în răscoala țărănească, scrisoarea a fost confiscată și declarată subversivă. Luni de zile, Haret a fost acuzat de adversarii săi politici că a fost unul din instigatori și atunci i s-a zis: „omul școalei, omul răscoalei“. Când s-au terminat cercetările judecătorești și scrisoarea a reintrat în posesiunea celui ce o primise cu cinci ani înainte, Haret a publicat-o într-un ziar, însoțită de o serie de lămuriri[4].

* * *

Am semnalat în diferitele introduceri ale volumelor în care s-au publicat *Operele lui Spiru Haret*, că el ținea să cunoască însuși toate chestiunile ce se rezolvau de minister. De aceea o numeroasă corespondență cu secretarul general,

1. Vezi p. 52 din volumul de față.
2. Vezi p. 81 din volumul de față.
3. Vezi pp. 122, 123, 124, 179 din volumul de față.
4. Vezi p. 180 din volumul de față.

indicându-i o sumă de dispoziţiuni care trebuiau luate, cerându-i să urmărească modul cum se aplică hotărârile sale, să cerceteze plângerile ce i se adresează, sau când se găsea în concediu în ţara sau în străinătate, anunţându-l despre modul cum a dezlegat diferite chestiuni din hârtiile ce lua cu sine la plecare sau i se trimiteau după cererea sa. Mărturisesc că nu pot scrie paragraful acesta decât cu o adâncă emoţiune, căci o parte din viaţa mea este legată de această corespondenţă. Din 1899, când l-am cunoscut mai de aproape, până la moartea lui, activitatea mea în acei ani este în legătură cu a lui Haret. Patru ani ca secretar general al ministerului, alţi trei ca inspector general al învăţământului, alţi ani ca secretar al revistei „Albina“, întemeiată de el, sau colaborator la „Revista generală“, în fine la „Liga Deşteptarea“, am ascultat instrucţiunile lui, am executat ordinele ce-mi dădea, am scris şi am vorbit în serviciul marilor idei pe care le propaga el. Pot zice că, dacă de la atâţia alţii am învăţat, ca student şi mai târziu, cele necesare carierei mele de profesor, Haret a fost profesorul meu pentru ceea ce am făcut ca activitate publică. Când, în februarie 1901, m-a chemat şi mi-a propus să mă numească colaboratorul său în minister, i-am mărturisit că nu am nicio pregătire pentru administraţie, că n-am fost nici măcar copist într-un minister. Mi-a răspuns:

– „Vei învăţa. Vei lua legile şi regulamentele şi te vei conforma lor cu stricteţă; când vei avea vreo îndoială, mă vei întreba pe mine.“

Nu mă ruşinez să spun că mi-a fost foarte greu la început. Mi-aduc aminte că a doua zi după ce luasem postul în primire, când trebuia adică să încep a lua „hotărâri“, mi s-a prezentat un caz în care puteam să fac o mare greşeală. Un avocat al statului, dintr-un oraş de provincie, îmi telegrafia că ministerul trebuie să aprobe amânarea ce se cere de un constructor de imobil cu care se găsea în proces. Mi se părea că aşa se cade să urmez, de vreme ce avocatul statului, care e pus să apere interesele ministerului, îmi spune să fac aşa. Ar fi fost prima mea „rezoluţie“. Când să iau condeiul, mi-am adus aminte de vorbele lui Haret, dar n-aveam lege sau regulament pentru asemenea lucru; am chemat deci pe avocatul ministerului şi el m-a lămurit arătându-mi câteva acte de corespondenţă, din care se vedea că avocatul din provincie era atras într-o cursă şi amânarea cerută de el ar fi adus pierderea procesului.

Întâmplarea m-a făcut să fiu prudent. Aşa am rămas toată vremea cât am funcţionat acolo. Nu zic că nu voi fi greşit niciodată, dar de multe ori sfatul lui Haret venea la timp şi îndrepta. E adevărat că, fiind deprins a fi sclavul legilor şi regulamentelor, am fost foarte des criticat, mi-am făcut duşmani chiar din unii care îmi fuseseră buni prieteni personali şi am auzit cuvinte grele din partea unor oameni politici mai bătrâni, ale căror cereri nu le puteam satisface.

Dar nu-mi pare rău. Astăzi când mă găsesc *după* sfârşitul carierei mele şi aproape de sfârşitul vieţii mele, şi când îmi examinez acţiunile mele trecute, am mulţumirea să zic: nu mă ruşinez de niciuna din câte am făcut.

Aceasta, grație lui Haret.

De la el am învățat să nu mă mulțumesc cu prima impresie, să-mi caut informațiile în mai multe părți și să nu mă tem de urmările hotărârilor mele, dacă m-am convins că ele se impuneau de logica faptelor și de dispozițiile legilor.

Cine va citi scrisorile ce am primit de la el din 1901 și până în septembrie 1912 va vedea ce ordine îmi dădea Haret, ce instrucțiuni îmi trimitea, ce confidențe îmi făcea în privința măsurilor pe care urma să se ia; se va vedea cum își socotea timpul de lucru cu șefii de serviciu, ca să nu piardă vremea nici el, nici aceștia, fără rost. Notez aceasta ca un lucru important, căci am văzut de multe ori miniștri care te chemau la o anumită oră și cum, dacă te duceai exact, găseai alte persoane chemate tot atunci și așteptai zadarnic ceasuri întregi pentru ca, la urmă, să-ți spună: „Ai venit? Acum e târziu, vino mâine!“ sau chiar „Nu-mi aduc aminte de ce te chemasem…“

Se va vedea în aceste scrisori cu câtă prietenie, când eram în străinătate, căuta să se intereseze de amănuntele vieții mele și să mă țină în curent cu cele ce se petreceau în țară. E o scrisoare pe care n-o poți citi fără înduioșare[1], în care își amintește despre sosirea lui la Paris ca student (căci întâmplarea făcuse ca eu să-mi fixez domiciliul în aceeași stradă în care locuise și el):

„…amintiri vechi de 31 de ani, când soseam și eu în Paris într-o dimineață rece și senină de octombrie, cu buzunarele ușurele, dar cu inima plină de speranțe, și trăgeam drept în rue Gay-Lussac; anii aceia au fost plini pentru mine de multe suferințe, pe care le înfruntau văzând cei 23 de ani ce aveam; dar am avut și mulțumiri… Ce nu aș da să mă mai pot întoarce la vremurile acelea și să mai pot gusta, înainte de a muri, măcar încă doi-trei ani de liniște, după atâta zbucium!“[2]

Asemenea mărturisire face și altădată, când îmi scrie din străinătate, fiind în concediu (la Bellagio):

„găsesc că e mult mai bine aici decât pe scaunul de chin din Strada Verde“ (unde locuia el în București)[3].

În adevăr, luptele politice așa cum se înțelegeau uneori, cu polemici violente, cu atacuri personale, îl amărau totdeauna și-l făceau să vorbească cu termeni care nu erau în obiceiul lui – și pe care, de altfel, nici nu i-ar fi întrebuințat într-o scriere destinată publicării. Odată îmi scrie, în 1905:

„de multe ori mă surprind căindu-mă de munca ce am pus pentru o lucrare de folos public, de care-și bat joc niște mizerabili“[4].

De aceea, cu mare mulțumire îmi scria, în 1906, că și-a cumpărat o vie la Valea-Călugărească:

„Aici am liniște deplină, nu prea cald și o vedere minunată“[5].

---

1. Vezi p. 109 din volumul de față.
2. Vezi p. 110 din volumul de față.
3. Vezi p. 89 din volumul de față.
4. Vezi p. 111 din volumul de față.
5. Vezi p. 114 din volumul de față.

Dar nici după ce s-a retras din minister în 1911, împrejurările nu l-au lăsat să dobândească liniștea, pe care o dorea atât. În septembrie 1912 era încă ocupat cu acțiunea ligii ce întemeiase și se scuza că nu putuse să vină la o întrunire ce se ținuse la mine acasă; iar în primele zile din decembrie, același an, apăreau articole în foaia „Liga Deșteptarea"… pentru ca la 12 a aceleiași luni să închidă ochii și să-i vie liniștea, pe care viața nu i-o putuse da.

* * *

În mod firesc, Haret scria funcționarilor administrației sale de câte ori avea nevoie să se informeze sau să le indice a face ceva nu prin „ordine" oficiale. Așa sunt scrisorile către N. Nicolaescu, când era revizor și inspector, către Gr. Teodosiu, când era revizor școlar[1].

Sunt două cazuri interesante, care ne arată cum putea cineva să aibă o corespondență mai lungă cu Haret: al învățătorului Dorin și al preotului Bălășel.

Învățător într-un cătun din județul Iași, Vasile Dorin îi trimite în 1901 un memoriu în care arată cum crede el că s-ar putea clădi localuri școlare, biserici rurale și cum s-ar face și alte îmbunătățiri în sate. Haret îl citește, îi scrie cu bunăvoință, îl ajută ca să-l tipărească într-o broșură și face ce a fost cu putință ca în comuna lui să se clădească un local nou de școală; apoi îl sfătuiește cum să procedeze pentru ca să aibă satul și biserică, îl încurajează în acțiunea lui de a forma în satul lui obște ca să cumpere o moșie, îi spune cum a intervenit însuși la diferite instituțiuni de credit ca să-i înlesnească împrumuturi. Se stabilesc, astfel, între ministru și învățător, o sumă de legături de altă natură decât cea administrativă și schimbul de scrisori urmează până la finele anului 1910. Învățătorul se vedea a fi nu numai un luptător pentru îmbunătățirea stării economice a statului, dar și un bun slujitor la postul său.

Urmărindu-l de aproape, Haret ajunge a-i dovedi merite reale de carieră și își face o plăcere a-i spune numele într-un discurs pe care-l rostește în Cameră. Poate mulți deputați vor fi zâmbit față de asemenea cuvinte, unii l-au criticat pentru că dă învățătorilor prea mare importanță, dar Haret nu-și schimbă părerile și – o spunea adesea: o laudă, chiar exagerată, pentru un muncitor dezinteresat poate aduce în folosul binelui obștesc alte zeci și sute de puteri care să lucreze în același sens.

Preot într-un sat din județul Vâlcea, Pr. T. Bălășel, îi scrie lui în 1903, când era ministru, arătând dorința să posede și el colecția de poezii poporane (trei volume) tipărită de minister. Mulțumit că acest preot se interesează de literatură,

1. Vezi pp. 124, 128 din volumul de față.

dă ordin să i se trimită volumele. De atunci se începe o corespondență, care ține până în 1912. Înțelegem dintr-însa că preotul era un om curajos, necunoscător al obiceiurilor din lumea mai poleită, spunea lucruri care ar fi supărat pe altcineva, dar nu pe Haret, fiindcă el căuta să înțeleagă *sufletul* omului și nu dădea mare importanță formelor de politețe protocolară. Odată îl întreabă pe ministru de ce la un Congres al Băncilor populare n-a vorbit și despre preoți, ci numai de învățători. El îi răspunde explicând pe larg faptul[1]. Altădată îi lămurește concepția lui despre rolul preotului în sat și în genere despre raportul între biserică și stat, zicând (în ianuarie 1907, înainte de răscoale):

„Unii cred că preoții nu au altă datorie decât să serbeze liturghia și atât. De ar fi așa, biserica ar fi ceva străin de viața țării și, de vreme ce, într-un organism viu nu se pot tolera corpuri străine, vezi bine că rezultatul ar fi că biserica ar fi scoasă din organismele necesare vieții statului!… Eu vreau ca biserica *să facă parte integrantă din viața vie a națiunii* și să se bucure de buna stare și de onoarea la care va avea drept prin serviciile ce va fi făcut".

De aici legăturile epistolare între preot și ministru se înmulțesc. Preotul, om harnic, i se adresează nu numai pentru vreo nevoie personală, dar și pentru lucruri de interes general, în folosul satului, îi spune ce planuri are, ce silințe își dă ca să le îndeplinească, iar ministrul îl felicită pentru gânduri, îl încurajează la luptă, intervine la instituții care nu erau sub ordinele lui, la Ministerul Domeniilor, la Eforia Spitalelor, la Casa Centrală a Băncilor, intervine chiar când se află în opoziție, ascultă cu bunăvoință orice plângere a preotului, chiar când acesta îi spune că a auzit că a zis ceva contra lui și îl lămurește prietenește.

Și mai interesant este că dintr-o scrisoare din 1910, adică după 7 ani de corespondență, înțelegem că Haret nu-l văzuse încă pe Pr. Bălășel, căci – răspunzând invitațiunii la o serbare școlară – îi scrie că va veni:

„Aceasta va fi pentru mine ocazia *ca să te cunosc personal* pe S. T." Haret judeca omul după fapte.

Judecând pe oameni după faptele lor, nu se supăra dacă, în unele chestiuni, ei nu aveau aceleași păreri. E interesant să notăm că preotul Bălășel, cu care întreținuse o lungă corespondență, nu candidează ca să fie ales în Consistoriul eparhial. Se știe cât a luptat Haret pentru înființarea acestei instituțiuni, care nu era privită bine de unii înalți prelați, fiindcă punea alături de ei, în ședințe, pe niște simpli preoți de mahala ori de sat[2]. Mirat și mâhnit că acest preot, pentru care el făcuse multe, a stat în rezervă, îi scrie:

„Chiar dacă S. T. ai fi opus ideii Consistorului sau dacă ai urma vederile dlui Iorga (care combătuse legea Consistoriului), Te asigur că aceasta nu te-ar micșora deloc în stima mea, care este întemeiată pe faptele, nu pe opiniunile intime ale S. T.".

---

1. Vezi p. 183 din volumul de față.
2. Vezi p. 192 din volumul de față.

* * *

Cu dorința și nevoia ce simțea de a-și lua concediu ca să se odihnească, deprinderea de a se interesa de toate îl făcea să ia cu sine pachete întregi de cereri, rapoarte etc., pe care le rezolva în alte țări și soseau la minister în București numeroase colete poștale, despre care îmi scria, prevenindu-mă cum să le dau urmare și alte amănunte[1]. De asemenea, când eu eram plecat în concediu, și mai târziu, după ce se retrăsese el din guvern și eu eram stabilit pentru mai mult timp în Geneva și în Paris, mă ținea în curent cu lucrările din minister și apoi cu faptele importante din București, fie politică, fie treburi școlare ș. a.

* * *

Haret asculta cererile prietenilor și ale cunoscuților și le satisfăcea întrucât nu se opuneau legile sau regulamentele[2]. Dacă erau lucruri care nu se puteau înfăptui repede, ci aveau nevoie de cercetări și informații, răspundea că a luat notă și – aceasta nu era o simplă vorbă – căci uneori după timp îndelungat, omul se pomenea cu dorința îndeplinită. Sunt interesante cele două scrisori adresate unui fost coleg de școală (p. 142). Acesta, având o nevoie, îi scrie – se vede – ceremonios, cum se cuvine să vorbești unui „ministru"; iar Haret îi răspunde:

„Nu se scrie cu *Domnule* celui cu care ai mâncat la un loc tocană cinci ani din aceeași strachină și cu care ai avut plăcerea a te părui frățește, în anii cei mai buni când asemenea bagatele nu aveau nicio însemnătate…"

* * *

Un însemnat număr de scrisori sunt adresate lui I. Bianu, care se găsesc în posesiunea Academiei Române (secția manuscriselor). În anul 1896, când începe corespondența aceasta, Bianu era profesor la liceul Sf. Sava, membru corespondent și bibliotecar al Academiei. Haret era membru activ.

Legăturile lor erau foarte prietenești și din pricina prieteniei între Bianu și Sturdza. Mai era, în acel moment, Bianu și coleg în Camera Deputaților cu Haret. Devenind ministru în 1897, relațiile lor se întăresc prin faptul că în acea epocă Haret trece „Biblioteca statului" din București în stăpânirea Academiei Române și lui Bianu i se adresează pentru diferite nevoi ale ministerului; iar în 1902, devenind a doua oară ministru, numește pe Bianu membru al Consiliului Permanent. Și în acea epocă vine în fața Consiliului procesul școalelor de călugărițe catolice.

---

1. Vezi pp. 58, 59, 60, 62 din volumul de față.
2. Vezi XIII, nr. 45.

Din câteva scrisori în legătură cu această chestiune, se poate deduce că Bianu nu era deplin convins de dreptatea măsurii lui Haret.

* * *

Avem un mare număr de scrisori adresate lui Dim. Sturdza Acestea ni s-au pus la dispoziție de către „Fundațiunea Mihail Kogălniceanu", care le-a publicat și în revista „Arhiva Românească"[1].

Sunt în total 30 de scrisori către Dimitrie A. Sturdza.

Legăturile acestuia cu Spiru Haret sunt destul de vechi. N-aș putea preciza când au început anume. Dar voi pomeni împrejurările în desfășurarea cărora Sturdza a putut cunoaște și aprecia pe Haret. Numit profesor titular la Universitatea din București în 1878, în urma unui strălucit concurs, Haret a fost chemat să facă cursuri și la alte școale, iar Ministerul de Culte și Instrucție i-a dat, chiar din 1879, diferite însărcinări speciale.

Astfel, împreună cu profesorul Francudi, a inspectat școalele secundare din Moldova și a prezentat două lungi rapoarte, a făcut câteva anchete, a prezidat comisiuni de examene școlare, a fost membru în comisiuni ale concursurilor pentru catedre secundare sau universitare, iar în 1882 a fost numit membru în Consiliul Permanent de instrucțiune. Deși a demisionat din Consiliu, protestând în contra unei masuri a ministrului, activitatea lui a urmat să fie prețuită în cercurile conducătoare ale învățământului și ale politicei, și astfel îl vedem numit inspector general al școalelor de către P. S. Aurelian (1883), însărcinare pe care o păstrează și în timpul ministeriatului lui G. Chițu.

Haret nu făcuse nicio manifestare politică până atunci, totuși Sturdza, venind ministru de Instrucție în 1885, îl cheamă pe Haret ca secretar general. Faimosul său *Raport* despre starea școalelor (1884) arătase însușirile lui ca om de muncă în ogorul educațiunii precum și curajul de a-și spune părerea și de a-și susține convingerile.

Sturdza îl mai cunoștea pe Haret și de la Academia Română. Haret fusese ales membru corespondent în 1879, iar Sturdza, membru activ mai vechi (din 1871), dobândise prin munca sa stăruitoare și prin situația lui politică un rol preponderent, fiind ales de câteva ori secretar general al acelei înalte instituțiuni.

Astfel deveni Haret secretar general al ministerului. El venea cu o cunoaștere de aproape a treburilor școlărești și cu o pregătire serioasă în vederea unor reforme pe care le cereau atât nevoile generale ale învățământului cât și activitatea nu destul de mulțumitoare a unora din membrii corpului didactic. Era deci omul menit să ajute pe Sturdza în acțiunea ce voia să întreprindă de a pune alte temeiuri întregii clădiri a învățământului public, cum încercase – fără izbândă –

1. Primul număr tipărit de Fundație în 1939.

înaintea lui V. A. Urechia şi Titu Maiorescu. Nici Sturdza n-a fost mai norocos, dar proiectul lui era aşa de bine studiat şi însoţit de o bogată documentare, încât a rămas izvorul reformelor realizate mai târziu de Petre Poni şi Take Ionescu şi – firește – de Spiru Haret.

În această lucrare a lui Sturdza, Haret i-a fost un preţios tovarăş de muncă (în afară de conducerea treburilor administraţiei ministeriale), lucru pentru care i-a păstrat o recunoaştere specială. Mi-aduc aminte că – în vremea marilor economii dintre 1901–1904 – Sturdza (fiind interimar în lipsa din ţară a lui Haret) mi-a spus odată, cu ocazia discutării unor sporuri bugetare propuse de Haret: „Pentru Haretu trebuie să facem tot ce putem“ şi a tăiat de la ministerul unde era titular ca să îndeplinească cererea lui Haret.

Din acest timp (1885–1888) sunt o bună parte din scrisorile care se publică aici. Cea dintâi (decembrie 1886) este scrisă în zilele când se discuta în Cameră proiectul de reformă al lui Sturdza, care avea adversari chiar printre membrii comitetului delegaţilor. Se formase deci o majoritate şi o minoritate în acest comitet; minoritatea făcuse un raport potrivnic proiectului, cerând modificări multe şi mari. Sturdza trebuia, firește, să ajute majoritatea care-l susţinea, dându-i contraargumente faţă de afirmaţiunile minorităţii. În această lucrare, Haret se vede că-l ajută cu toată inima. Interesant pentru caracterizarea oamenilor acelui timp este pasajul din scrisoarea în care Haret se ocupă şi de sporul de cheltuială care se va face, căci va trebui să se tipărească a doua oară o coală întreagă, prin introducerea pasajului propus de el. Ce spor? 80 de lei! Închipuiţi-vă un ministru şi un secretar general să se gândească de două ori dacă statul poate cheltui în plus o sumă atât de mică, chiar dacă am socoti-o după valoarea de azi a banilor noştri![1].

* * *

Din aceste exemple se vede interesul pe care-l prezintă scrisorile lui Haret pentru a-i cunoaşte viaţa intimă.

Ele îl arată stăruitor, până la oboseală, examinând toate amănuntele chiar cele mai mici, cu privire la o măsură ce voia să ia sau să propună, econom cu banul statului, dorind în orice chestiune să vadă însuşi lucrurile, duşman al linguşirii faţă de cei mari şi declarându-se învins în faţa intrigilor, care nu dau putinţă omului să-şi spună părerile şi să le justifice. Politica, pentru el, este munca pentru interesul general, iar chestiunea „partizanilor“ îl lasă cu totul indiferent. De aceea, în scrisorile din epoca după demisiunea guvernului liberal (1888), deşi se înscrisese în Partidul Liberal, lucrurile acestea au un loc cu totul neînsemnat. Pentru familia lui se arată iubitor şi gata de a o sluji, intervenind –

1. Nr. 1 din serie.

de exemplu – pentru doi nepoți pe lângă Dim. Sturdza, ca să le înlesnească a fi primiți în pensiune la un profesor din Germania, spre a urma acolo studiile. Vedem însă, cu acest prilej, că sfatul ce a dat părinților acestor nepoți este să-i ducă într-un oraș mic, cunoscut pentru seriozitatea profesorilor, iar nu într-un oraș mare, chiar centru intelectual unde sunt însă atâtea pricini care pot să atragă pe tineri în alte direcții decât aceea a studiului.

Când în 1897–1899 și 1901–1904, devine ministru, Haret arată lui Sturdza același devotament, același respect ca și atunci când fusese secretar general; vedem că îi cere sfaturi, îi dă amănunte despre multe chestiuni, mai ales când Sturdza ia interimatul ministerului său.

În privința sfaturilor, este interesant să notez unul din 1904. Era ministru și organizase serbările pentru amintirea lui Ștefan cel Mare. Îl întreabă pe Sturdza cum să se îmbrace în ziua solemnității: să pună frac cu decorații sau fără decorații? E un amănunt care prezintă sub o lumină deosebită pe Haret. Arată cât de puțin preț punea el pe chestiunile acestea protocolare, dacă, după ce fusese șase ani ministru, se arată încă necunoscător al acestor lucruri mici.

În timpul celui de al doilea ministeriat al lui Haret, chestiunea școalelor de călugărițe catolice a tulburat mult opinia publică, prin faptul că mai multe fete române s-au făcut catolice, iar unele s-au și călugărit. Deși unii din colegii săi din guvern nu erau de aceeași părere cu el, Haret a urmărit cu stăruință acțiunea sa de cercetare și pedepsire, și în acest timp a scris lui Sturdza mai multe scrisori.

Mai găsim câteva scrisori din anii 1905–1907, în care se vede că Partidul Liberal, când avea chestiuni financiare ce se întemeiau pe calcule matematice, se adresa lui Haret, care era gata a lucra cu cunoscuta lui seriozitate și pricepere.

Cu tot respectul ce-i arăta lui Sturdza în toate împrejurările, Haret nu se oprește de a-și spune și a-și susține părerea când este deosebită de a lui, cum se vede într-o scrisoare din ianuarie 1908, în legătură cu o interpelare a lui Dissescu contra lui Haret, pe care Sturdza voia s-o înlăture, iar el voia s-o dezvolte pentru a putea lămuri în mod netăgăduit acțiunea sa în timpul răscoalelor din 1907.

Ultima scrisoare (din aprilie 1908) este o dovadă a stării de oboseală în care se găsea câteodată, din pricina greutăților ce întâmpina în această ultimă perioadă de activitate, politica să ministerială (1907–1910), când spune că nu mai poate lucra „fără întrerupere“ și cere un concediu sau roagă să i se primească demisia. Ceea ce îl punea în această stare era chestiunea militarizării școalelor, făcută de predecesorul său, M. Vlădescu.

În adevăr, această măsură, care pornea de la o idee bună, era greșit înțeleasă și aplicată, fiindcă:

1. Nu se făcuse o ușurare a programelor, destul de importantă, pentru ca elevii să se folosească în adevăr de exercițiile fizice;

2. Se introdusese un învățământ *teoretic militar* chiar în clasele primare;

3. Se dăduse conducerea acestei organizări noi în seama unui corp de ofițeri activi, care nu aveau legăturile trebuincioase cu Ministerul Instrucției și cu corpul didactic, ba chiar erau cu totul excluși din organizare profesorii diferitelor școale.

Din fericire, Haret a reușit să convingă pe cei în drept despre dreptatea vederilor sale și astfel a rămas să continue activitatea de ministru până la sfârșitul lui 1910, dar, în schimb, a avut alte greutăți mari, între care lupta pentru schimbarea organizării consistoriale a bisericii române, din care a izbucnit nenorocita afacere a episcopului Gherasim de la Roman.

* * *

Haret a publicat și multe scrisori deschise prin ziare. Acestea îl arată sub fața de polemist.

Ca și în *articolele* de polemică, publicate în reviste și ziare, în aceste scrisori Haret se arată sever, uneori foarte sever, când are convingerea că faptele despre care vorbește sunt cu adevărat rele și primejdioase pentru interesul public. În ele găsim sinceritatea omului care vorbește deschis și nu are nimic de ascuns.

Aceste scrisori se pot împărți în două grupe: unele publicate în țară; altele în străinătate.

Cele dintâi sunt provocate de luptele politice.

Celelalte sunt răspunsuri la niște scrisori ale unor persoane din țară (Xenopol, Grigorovița), care criticau măsurile administrative sau legile lui, în reviste sau ziare din Franța.

E interesantă scrisoarea deschisă adresată lui P.P. Carp, în 1912, atunci președintele Consiliului de Miniștri, care, într-o ședință a Camerei, vorbind de represiunea răscoalei din 1907, făcea aluzie și la acuzația pe care unii o aduseseră lui Haret, că ar fi fost și el un instigator.

Haret îi scrie așa:

„Veți ști, Domnul meu, că acuzațiile de instigație, chiar repetate de d-voastră, nici nu mă tulbură, nici nu mă înspăimântă. Vă declar că am instigat și înainte de 1907 și după 1907; că instig și astăzi pe cât pot și voi instiga atât cât voi mai avea zile. Am instigat și voi instiga pentru scoaterea țărănimii din întuneric, neștiință și sărăcie, pentru scoaterea ei de sub robia străinilor și a cămătarilor, a acelora a căror parte o luați dvs. astăzi – prin încurajarea trusturilor, prin persecutarea băncilor populare și a obștilor sătești. Instig pentru ca masa celor desmoșteniți de soartă, de vitregia timpurilor și de o oligarhie fără suflet, să se ridice și ei în rândul oamenilor.

Declar pentru a zecea oară că nu retractez, nu reneg și nu regret niciun fapt, niciun rând, din ce am lucrat, am scris sau am vorbit în viața mea politică.

Voi continua activitatea mea trecută fără nicio altă schimbare decât că sper s-o pot face şi mai rodnică în viitor… Cu aceasta sper să contribui, să fac să nu mai fie posibilă o nenorocire ca aceea din 1907…

Această instigaţie am făcut-o şi voi continua…“ Aşa scria Haret, cu aceeaşi tărie ca şi când vorbea.

Gh. Adamescu

SERIA A

I.

Către Arhiepiscopul latin din Bucureşti

Cu note de *Gh. Adamescu*

1. Scrisoare din 19 iunie 1897*

Monseigneur,

On m'informe que V. E. s'est plainte de ce que une adresse qui lui a été envoyée par le Ministère, l'aurait été dans une forme peu convenable. Je prie V. E. de croire que je suis extrêmement sensible à ce que un incident pareil ait pu mécontenter V. E. et je suis tout disposé à faire en sorte que pareille chose ne se répète plus à l'avenir. Mais, comme les détails de l'expédition de la correspondance échappent à ma surveillance immédiate, et qu'il m'est impossible de prendre les mesures nécessaires, sans bien savoir de quoi il s'agit, je prie V. E. de vouloir bien me faire connaître ce qui a pu provoquer son mécontentement ft et promets de lui donner promptement la plus entière satisfaction.

Veuillez agréer, Monseigneur, l'assurance de ma haute considération.

Haret

După un concept găsit printre hârtiile rămase de la Haret. N-am aflat plângerea Arhiepiscopului Xavier de Hornstein; dar am găsit răspunsul lui la această scrisoare a lui Haret. Îi explică de ce s-a plâns: a primit de la minister o adresă deschisă, prin care i se ceruse *urgent* informaţiuni despre localurile şcoalelor Episcopiei. L-a supărat modalitatea cum serviciul respectiv ia adresat cererea şi mai ales „urgenţa". Adaugă însă că nu s-a gândit să suspecteze bunăvoinţa ministrului. Haret, care dorea să nu supere pe nimeni, prin modul cum se făcea administraţia sa, îi răspunde cu toată politeţa şi bunăvoinţa.

Toate scrisorile poartă data după stilul vechi. Unele din ele, îndeosebi cele expediate din străinătate, sunt datate şi după stilul nou. Cele care n-au însemnarea locului de unde au lost trimise sunt din Bucureşti.

2. Scrisoare din aprilie 1903

Monseniore,

La cererea P. S. V. din 14/27 aprilie 1903, ca să fiţi autorizat de a deschide un liceu complet cu internat de băieţi în Capitală, am onoarea a răspunde că suntem

---

* A se vedea traducerea în limba română în Anexe, p. 337.

informați că viitorii profesori ai acestei şcoale vor fi în cea mai mare parte străini, şi că, printre ei, în particular, se vor afla mai mulți călugări catolici din ordinul Barnabiților, de curând expulzați din Francia. Acest lucru este pe deplin confirmat prin scrisoarea din 21 aprilie, adresată de către pr. Aug. Kuczka, vicarul acelei Arhiepiscopii, dlui secretar general al ministerului.

În aceeaşi scrisoare, se recunoaşte venirea în țară a pr. Dubois, superiorul Barnabiților, deşi se spune că în curând el va pleca înapoi.

În fața acestora, sunt silit să comunic P. S. V. că nu pot acorda autorizația cerută. Interesele statului român, întrucât sunt încredințate îngrijirii mele, nu se învoiesc ca România să adăpostească, nici cât de puțin, ordinele religioase eliminate de prin alte părți. De aceea, Ministerul nu poate acorda o autorizațiune care, fie pentru acum, fie pentru viitor, ar putea servi acestor ordine pentru a se instala la noi.

Măsura aceasta ne este impusă cu atât mai mult, cu cât țara noastră, aparținând religiei creştine ortodoxe de răsărit, nu poate primi în sânul său nişte ordine catolice expulzate din țări catolice şi a căror activitate aici la noi nu s-ar putea exercita decât într-un sens pe care cu niciun chip nu l-am putea tolera.

Primiți etc.,

Haret

Concept găsit printre hârtiile rămase de la Haret, *nedatat,* dar din cuprins se stabileşte data.

II.

Către Episcopul catolic din Iaşi

Cu note de *Gh. Adamescu*

1. Scrisoare din 28 septembrie 1897*

Monseigneur,

Pour pouvoir donner la déclaration que V. E. me demande, veuillez m-adresser une demande qui indique toutes les raisons sur lesquelles V. E. s'appuie. Cette demande restera dans le Ministère, comme point de départ de notre déclaration. Veuillez etc.

Haret

---

* A se vedea traducerea în limba română în Anexe, p. 337.

Este o rezoluție pe o scrisoare primită de la episcopul catolic din Iași, Dominique Jaquet, găsită între hârtiile rămase de la Haret. Scrisoarea e datată 19 septembrie 1897. Roagă să i se dea din partea guvernului o dovadă de recunoaștere a calității sale oficiale, căci, în diferite împrejurări, reprezentantul său sau vreun preot din dioceză trebuie să se prezinte înaintea autorităților administrative sau judecătorești, iar acestea uneori recunosc numirea făcută de Papă, alteori nu. De aceea, are nevoie de o declarație în care să se spună că „Msgr. Dominique Jaquet este administratorul general al bunurilor din dioceza sa".

2. Scrisoare din 29 septembrie 1897*

Monseigneur,

On me rapporte le triste incident de Dersca; on me dit aussi que V. E. se propose de faire une tournée pastorale dans le district de Dorohoi, et d'aller même à Dersca.

Je prie V. E. de vouloir bien me permettre de lui donner le conseil d'ajourner ces visites. J'expose tout de suite les raisons pour lesquelles je crois cet ajournement utile aux intérêts que V. E. représente, non moins qu'à ceux dont je suis l'interprète.

Le Préfet de Dorohoi fait savoir que dans tout le district les esprits sont excessivement agités en ce moment, par suite de l'affaire de Dersca. Cette agitation peut, par suite du moindre incident, changer de caractère, et prendre une tournure qui serait très désagréable, non seulement pour le gouvernement, mais aussi pour la tranquillité de l'église catholique dans le royaume. La visite pastorale de V. E. venant juste à ce moment, pourraît être facilement mal interprétée.

Or V. E. sait combien l'esprit populaire est facilement impressionnable.

Je suis convaincu que la visite de V. E. à Dorohoi ne serait pas avantageuse aux intérêts de l'Eglise catholique; et j'ajoute franchement, qu'elle pourrait créer des difficultés sérieuses au gouvernement, parcequ'elle pourrait augmenter l'effervescence dans la localité.

Ces raisons sont surtout puissants en ce qui concerne le vovage de V. E. à Dersca. Je me permets d'insister auprès de V. E., autant qu'il est en mon pouvoir, pour la dissuader de ce vovage. L'administration locale fait savoir qu'elle craint des troubles à Dersca, et elle est obligée de prendre des mesures de précaution pour assurer l'ordre. La présence de V. E. pourrait paralyser les efforts de l'administration, au point que celle-ci se verrait débordée, et qu'elle ne serait peut-être pas en mesure d'assurer à V. E. le respect qui lui est dû de la part de la population. C'est pourquoi le Préfet prie avec beaucoup d'insistance, qu'on lui donne le temps d'apaiser les esprits, ce qu'il ne pourrait pas faire dans le cas de la visite de V. E. à Dersca. Or, comme il a la responsabilité du maintien de l'ordre, il est naturel qu'il ne soit pas contrecarré dans son action.

---

* A se vedea traducerea în limba română în Anexe, p. 337.

Guidé par ces considérations, dont je ne doute pas que V. E. apprécie la portée, aussi que mon désir de lui être utile, autant qu'aux intérêts du pays, je me permets de prier de nouveau V. E. d'ajourner sa visite pastorale dans le district de Dorohoi, et surtout de s'abstenir du voyage de Dersca.

Veuillez agréer, Monseigneur, l'assurance de ma haute considération.

Haret

Acestei scrisori atât de prevăzătoare și de binevoitoare, îi răspunde episcopul în ziua de 13 octombrie, prin următoarea telegramă: „Merci respectueux et reconnaissant. Venu à Botoșani, je rentre ce soir à Iassy". Le-am găsit între hârtiile rămase de la Haret.

Am căutat să mă documentez asupra faptelor despre care se vorbește în această scrisoare, lucru foarte greu, după patruzeci de ani de la desfășurarea lor. Mulțumită dlui prof. I. Simionescu[7], am dobândit de la învățătorul Gr. Davideanu o serie de date.

Satul Dersca din județul Dorohoi a fost, pe la începutul sec. XIX, proprietatea familiei Petre Cazimir. În curtea boierească era o biserica zidită de proprietari, în care veneau și sătenii. Mai târziu, moșia a trecut în stăpânirea familiei lui Hector de Burbure, familie catolică. Deoarece biserica veche se dărâmase cu anii, ei au zidit o capelă catolică. Se zice că era obicei din vechi, ca o dată pe an, la Bobotează, să vină și sătenii la această capelă. Mai târziu, proprietarii aduseră ca preceptor pentru copiii lor un abate francez, care, pe lângă ocupațiile sale, s-a gândit să facă prozelitism printre săteni și a izbutit să treacă la catolicism mai mulți copii din sat. De aici, se înțelege, s-a produs un conflict între abate și preotul satului. După câțiva ani, împrejurările au făcut ca înșiși proprietarii să dorească a depărta pe abate. Plecarea lui din curtea boierească și din sat a dat naștere la scene de ceartă și de bătaie chiar, între el și oamenii din serviciul proprietarului. S-au amestecat și săteni în acest scandal și s-au tras focuri de revolver de către abate și de către un sătean. Au fost un rănit și un mort. De aici a urmat arestarea celor amestecați și arestarea abatelui. Mai târziu procesul s-a judecat la Galați, și abatele a fost pedepsit și apoi expulzat.

Faptele sau petrecut în septembrie 1897. S-a comunicat și lui Haret cele întâmplate și astfel s-a provocat scrisoarea lui.

III.

Către Dimitrie Sturdza

Note de *Gh. Adamescu*

Toate scrisorile ce urmează s-au găsit între hârtiile rămase de la Haret, afară de una.

1. Scrisoare din 12 martie 1897

Mult stimate domnule Sturdza,

Astăzi la Cameră era mare neînțelegere printre membrii comisiei bugetare: unii susțineau că comisia nu trebuie să voteze proiectele de buget, în urma incidentelor din urmă; alții erau de părerea contrară. Și unii, și alții erau dintre aceia

ale căror păreri au greutate pentru mine. Cred însă necesar să vă pun în vedere că, după mine, Comisia nu este în drept a refuza bugetele, pentru că atunci ar urma că ea singură ar putea să paralizeze și Camera, și pe guvern, ceea ce nu este logic. De altfel, cred că Camera însăși nu are dreptul ca, pentru motive de ordine interioare ale partidului, să refuze a da țării bugetele; cu atât mai puțin o simplă comisiune. Fără să caut exemple pe aiurea, voi aminti că, la 1888, când o cameră liberală se afla în fața unui guvern conservator, care avea să o dizolve a doua zi, ea nu a lipsit a-i da bugetele.

De aceea, eu cred că am datoria de a nu refuza să lucrez în comisia bugetară, după cum au de gând să facă unii.

Dacă cumva credeți că sunt alte motive puternice care să impună o altă linie de purtare, binevoiți vă rog a mă preveni printr-un cuvânt. Dacă însă credeți că am dreptate, nu e nevoie să-mi scrieți: voi înțelege că trebuie să urmez așa cum arăt mai sus.

Primiți, vă rog, asigurarea respectului meu.

Haret

În acest timp, Haret era deputat. Situațiunea politică era aceasta: În urma demisiunii guvernului prezidat de Sturdza, se formase la 22 noiembrie 1896 ministerul prezidat de P. S. Aurelian. Ca o manifestare a unității partidului și a armoniei dintre guvern și majorități, Sturdza a fost ales președinte al Senatului. Sturdza însă, la 1 martie 1897, își dă demisia din situația ce avea, dar i se refuză, și el rămâne tot președinte al Senatului și șeful partidului; dar la 13 martie 1897 doi miniștri (C. Stoicescu și G. Cantacuzino) își dau demisia și se provoacă o criză, după care se formează iar un guvern prezidat de Sturdza, în care intră și Haret (30 martie 1897). Cu câteva zile înainte de izbucnirea crizei, s-au produs neînțelegerile de care vorbește Haret în această scrisoare, pentru că unii deputați din majoritate voiau să manifeste contra guvernului Aurelian. Haret își spune părerea sa în această chestiune și cere pe a lui Sturdza. Acesta îi răspunde prin scrisoarea ce urmează:

Mercuri seara

„*Iubite amice și colega,*

Practica de a refuza Bugetele aparține timpurilor trecute. Parlamentele au destule mijloace de a-și arăta nemulțumirea lor, încât nu au dreptul de a împiedica mersul statului însuși, pe care ele sunt chemate a-l îmbunătăți, iar nu a-l înrăutăți. Astfel stau după mine teoria și practica modernă. Poate ca Parlamentul să nu acorde cheltueli cu totul noi, dar rânduiala veche nu. Bugetele anului curent sunt bugetele anului trecut cu modificări neînsemnate. Parlamentul e dator să le voteze și Comisiunile să lucreze ca să se prezinte cât de iute în discuțiune. Eu le-aș vota fără discuțiune. Al d-tale devotat amic

D. Sturdza“

2. Scrisoare din 6 octombrie 1903

din *Bellagio*

Mult stimate domnule Sturdza,

Vă alătur aici proiectul de lege asupra învățământului privat, pe care vă rog mult să-l vedeți și să-l dați și M. S. Regelui, căruia de asemenea i-am vorbit despre dânsul.

Credeam că va încăpea în 20 de articole, dar nu s-a putut: au ieșit 24. Veți vedea și dv. că nu era cu putință să se condenseze mai mult.

În două cuvinte, economia lui se reduce la atâta: să se asigure realitatea învățământului primar obligatoriu pentru copiii români care urmează în școlile private.

Azi copiii români care urmează în școli private, și mai ales în cele ținute de străini, și cu deosebire în cele ținute de comunități religioase, sunt de fapt sustrași de la învățământul primar, căci învățământul ce li se dă e cu totul străin de programa oficială. Chiar limba română se dă numai de formă, cu câteva ore abia, și de profesori care nu știu românește. În cursul secundar, de multe ori limba română nici nu figurează.

Aceasta m-a făcut să separ cu totul chestiunea copiilor români de a celor străini. Pentru aceștia din urmă, am lăsat cea mai deplină libertate, să se organizeze cum vor (art. 7 și 8), cu singura rezervă ca să se dea și 2 ore pe săptămână de românește; dacă credeți că această obligație e prea mult, mai că aș renunța la ea. Cât pentru copiii români, dispozițiunile din art. 5, 6, 10 și 12 au de obiect a impune pentru ei un învățământ național. Aceasta, socotesc, este dreptul nostru absolut și nu cred că are cineva dreptul să găsească că facem rău. E de observat însă că măsura aceasta va atinge serios școlile călugărițelor catolice și luterane, unde sunt o mulțime de fete române, pentru care va trebui să se ia institutori români.

Atrag de asemenea atenția dv. asupra art. 9, al cărui rost se înțelege de sine.

Acestea sunt articolele care pot mai cu seamă să dea loc la dificultăți cu străinii, și asupra cărora atât M.S. Regele, cât și dv., veți vedea dacă se cuvine să insistăm. Eu cred că da; dar dacă propun o lege asupra învățământului privat, este ca să pun puțină regulă acolo unde azi nu e niciuna, iar nu ca să creez greutăți țării și guvernului. De aceea, dacă credeți că proiectul poate da loc la așa ceva, mai bine îl lăsăm. Cu toate astea, hotărârea definitivă ar fi bine să nu se ia decât după o discuție la care să iau și eu parte, pentru explicații care poate ar fi necesare.

Mai sunt în proiect unele dispoziții care au nevoie de lămurire. Așa, cea din art. 11 are de scop a asigura întrucâtva situația corpului didactic privat, care azi e precară de tot, din cauza necinstei multor directori de școli private; contra ei nu se pot ridica decât cei necinstiți. Art. 13 de altă parte caută să asigure și pe directori contra necinstei părinților, flagel care împiedică pe mulți din ei a avea școli bune. Prin art. 20, se prevăd două feluri de taxe. Cele de examen nu sunt

noi; ele au fost înființate prin regulamentul dv. din 1885 și s-au perceput totdeauna fără nicio obiecție din partea nimănui; proiectul de lege nu face decât să le consacre. Cât pentru taxa anuală, ea s-ar înființa acum pentru prima oară; dar e așa de mică, încât nu cred să provoace nicio reclamație. Pe urmă e și dreaptă; căci la învățământul secundar, spre exemplu, școlarii din școlile publice plătesc câte 30 și 50 lei pe an; pentru ce cei privați nu ar plăti câte 4 sau 10 lei?

Străinii pot să reclame și aici. Cred că n-ar avea dreptate, de vreme ce măsura e generală; dar dv. veți judeca.

Dacă veți crede că-mi puteți comunica observațiile dv. și ale M. S. pe cât sunt pe aici, vă fac cunoscut că zilele astea plecăm la Pallanza (lago Maggiore), unde puteți să-mi scrieți la *Grand Hôtel Pallanza.* Însă e puțin probabil că veți putea; de aceea cred că tot la întoarcere vom putea vorbi.

Timpul pe aici e în genere frumos, deși cam este vânt. Nu știu dacă se va menține tot așa.

Primiți, vă rog, dv. și dna Sturdza, asigurarea respectului și iubirii noastre.

Haret

Haret medita de mult asupra unei legi de organizare pentru învățământul privat, care era lipsit de un așezământ legal și se conducea după regulamente ce se schimbau cam des.

Se vede din această scrisoare că el lucrase de mult proiectul de lege și-l supusese discuției miniștrilor și a altor persoane competente. Nu poate fi adus în dezbaterile Parlamentuluî decât în decembrie 1904 și atunci nu se poate vota.

Vezi proiectul și discuțiunile urmate, în colecțiunea de față, vol. V, p. 298.

3. Scrisoare din 25 februarie 1906

Mult stimate domnule Sturdza,

Restituindu-vă pe lângă aceasta notele dv., vă comunic în același timp rezultatul calculelor mele.

După aceste calcule, conversiunea s-a făcut fără niciun câștig și fără nicio pagubă pentru noi. Noua situație creată prin conversiune este întocmai echivalentă cu cea care era înainte de conversiune.

Elementele calculului meu au fost acestea:

Înainte de conversiune:

1°. Împrumutul A, din care mai era neamortizat un capital de 313.482.000 lei, cu o anuitate de 11.155.075 lei pe semestru, și care avea a se stinge în 1929, din cauza unor amortizări anticipate.

2°. Împrumutul B, de 66.336.247, cu anuitate de 2.115.725 lei pe semestru, care expiră în 1936.

3°. Împrumutul C, de 44.794.750, cu anuitate de 1.410.675 lei pe semestru, care expiră în 1937.

După conversiune:

Vom avea a plăti 80 de anuități semestriale de câte 12.211.313 lei, 50 bani, care se vor termina la finele lui 1946.

Prin conversiune, s-a schimbat dobânda de 5% a împrumuturilor A, B, C în 4%. De la 1905 înainte, lucrurile aveau dar a se petrece, ca și când resturile din împrumuturile A, B, C, aveau a fi stinse, plătindu-se dobânda de 4%. Dar în loc de trei împrumuturi cu scadențe diferite, s-a făcut unul singur, pe care-l voi numi D.

Pentru a face comparabilă suma împrumuturilor A, B, C cu împrumutul D, am calculat ce ar deveni fiecare din aceste împrumuturi, cu dobânda lor comună de 4%, la o aceeași dată am luat pentru aceasta data de la finele anului 1946 și am găsit cele următoare:

1°. *Împrumutul A.* Ratele semestriale de câte 11.155.075, care s-ar fi plătit până la 1929, puse la un loc cu dobânzile lor acumulate până la 1946, ar fi produs un capital de 1.766.339.450 lei = A'.

2°. *Împrumutul B.* Ratele lui de câte 2.115.725, plătite până la 1936, capitalizate cu 4%, ar fi produs până în 1946 un capital de 386.987.950 lei = B'.

3°. *Împrumutul C.* Ratele lui de câte 1.410.675, plătite până la 1937, capitalizate cu 4%, ar fi produs până în 1946 un capital de 262.178.850 lei = C'.

Suma capitalurilor A', B', C' este de 2.415.506.250 lei.

Cu alte cuvinte, dacă am fi continuat a plăti vechile rate până la stingerea lor respectivă, și le-am fi lăsat să se acumuleze undeva cu dobânzile lor de 4%, ele ar fi produs, până în 1946, un capital de 2.415.506.250 lei.

Conversiunea însă s-a făcut și, în virtutea ei, noi vom plăti, începând de la finele lui 1906 până la finele lui 1946, niște anuități semestriale, în număr de 80, de câte 12.211.313 lei 50 bani fiecare.

Dacă și aceste rate le-am lăsa să se acumuleze până la finele lui 1946 cu dobânzile lor de 4%, ele ar forma un capital de 2.413.550.000 lei.

Această cifră este mai mică decât cea precedentă cu 1.956.250 lei. Această sumă se poate amortiza prin 80 de rate semestriale de câte 9419 lei fiecare.

Prin urmare, conversiunea este o operație care echivalează pentru noi cu o economie de câte 9419 lei pe semestru, în timp de 40 ani.

În realitate, și această mică diferență trebuie pusă pe socoteala micii nesiguranțe care este în privința împrumutului A, a cărui dată de stingere, care era în 1931, a fost apropiată prin amortizările anticipate făcute de G. C. Cantacuzino; dar nu știu precis cu cât anume s-a scurtat atunci timpul de amortizare. D. Costinescu spune că e *cam cu doi ani.*

Vedeți dar, că din punctul de vedere al cifrelor, conversiunea nu ne-a adus nici câștig, nici pagubă.

Haret

4. Notă remisă dlui D. A. Sturdza la 28 iunie 1906

Aceasta *notă a* fost intitulată: *„Asupra modului cum cred eu că trebuie ca Partidul Liberal să întreprindă rezolvarea chestiei țărănești în viitoarea sa guvernare“.*

Se știe că Haret, după primul său ministeriat, se gândise să lege acțiunea școalei primare de acțiunea pentru ridicarea stării materiale și morale a țărănimii. Își exprimase ideile într-un articol publicat în 1900, intitulat „Liga învățământului“ și pusese în aplicare unele din ele în timpul celui de al doilea ministeriat. Retrăgându-se cu guvernul în 1904, el s-a ocupat de problemă, a studiat-o și a publicat cunoscuta sa operă: *Chestia țărănească* în 1905. Se știe că, prin îndemnul lui, Partidul Liberal s-a ocupat mulți ani de-a-rândul cu cercetarea modului cum s-ar putea lucra pentru a ajunge la realizarea unor reforme prin care să se facă din țărănimea noastră un factor serios pentru propășirea țării din toate punctele de vedere. Toată lumea recunoștea că *trebuie să se facă ceva,* dar părerile erau împărțite în privința modului de realizare. O serie de fapte petrecute în cursul anului 1906 în diferite sate, măsurile aspre ce fusese nevoit să le ia guvernul conservator de atunci, făcuse pe Haret să se gândească mai stăruitor la cele ce scrisese în broșura sa și la ceea ce s-ar putea produce în țară, judecând după cazurile răzlețe întâmplate.

De aceea adresează lui D. A. Sturdza, șeful Partidului Liberal, acest memoriu (intitulat de el prea simplu *notă*). În care privește activitatea tuturor partidelor în trecut, și stabilește, după părerea sa, ceea ce ar trebui făcut, îndată ce împrejurările politice ar aduce partidul la guvern.

Chestia țărănească este foarte complexă. În realitate nu este *o chestie țărănească,* ci *chestiile țărănești,* care sunt foarte numeroase și într-o legătură nedisolubilă unele cu altele. În adevăr, se poate zice că toate părțile vieții țărănești sunt în suferință, așa că o îndreptare simțitoare nu se poate spera, dacă nu va cuprinde cineva cu privirea întreaga problemă și nu va avea curajul și hotărârea de a o aborda în întregime.

De la 1864 încoace, s-au făcut multe și mari greșeli în chestia aceasta. Cea mai gravă, și cea mai culpabilă din toate, a fost că guvernele au ignorat pe țărani. La început, când problema era mult mai simplă și mult mai puțin amenințătoare decât astăzi, ar fi fost relativ ușor a se îndruma chestia în așa fel, încât țărănimea să participe în aceeași măsură ca și celealte clase sociale la mersul progresiv al țării. Dar, în loc de a se face așa, după ce s-a aruncat ca o bombă împroprietărirea din 1864, s-a crezut că s-a făcut totul, și că chestia țărănească este rezolvată pe deplin și pentru vecinicie. Este ceva propriu oamenilor superficiali de a crede că chestiile sociale se rezolvă prin câte o formulă mică, o dată pentru totdeauna. Dar aici, pe lângă superficialitate, mai era frica de muncă a unora care în mod instinctiv își dau seama că lucrul e foarte complicat și că cere mult studiu și multă muncă. Mai pe urmă a mai fost și frica de a provoca complicații neașteptate, care a reținut pe alții, atunci când starea lucrurilor, ajunsă de nesuferit, a început a deveni amenințătoare.

Învinovățirea aceasta o merită toate partidele noastre politice, și nu face excepție nici Partidul Liberal. Trebuie să spun lucrul verde, pentru că chestia e destul de gravă ca să nu o mai încurcăm cu menajamente și formule politicoase.

E adevărat că Partidul Liberal a pus mai multă solicitudine decât celalt în această afacere, și că în mai multe rânduri a pus mâna, sau a cercat să pună

mâna, pe anumite părți ale chestiei. Dar e vinovat pentru că politica sa țărănească nu a avut un plan bine hotărât și nu a fost urmărită cu curaj și cu spirit de continuitate. Din această cauză, măsurile luate de dânsul au fost de multe ori contradictorii, sau au fost părăsite, uneori înainte de a fi fost aplicate pe deplin, alteori înainte chiar de a se fi făcut măcar un început de execuție. Astfel, se poate cita exemplul Casei Rurale, părăsite după ce a fost votată numai în Cameră, și acela al mișcării culturale la sate din timpul ultimului guvern liberal, care, deși aprobată de întregul partid, a fost lovită foarte greu prin măsurile luate de ministrul de interne liberal, pentru a asigura aplicarea legii sale comunale. Dacă amândouă aceste lucruri bune, mișcarea culturală și legea comunală, ar fi procedat de la un plan comun de acțiune, este evident că ele s-ar fi sprijinit una pe alta, în loc de a se distruge reciproc.

Dar acestea sunt greșeli ale trecutului, pentru care nu trebuie învinovățiți oamenii decât atâta, întrucât ele ar fi fost comise cu intenție, ceea ce, evident, nu se poate spune. Dar dacă și în viitor se va urma tot ca până acum, dacă se va continua a se amâna pe a doua zi lucrurile serioase, dacă ne vom mulțumi numai cu jumătăți de măsuri, dacă vom desface azi ce am făcut ieri, dacă vom lua dispoziții nestudiate și nepotrivite, sau contradictorii, ori dacă vom mai sta spăimântați și fără energie în fața greutăților prezentului, izvorâte în mare parte din lipsa de prevedere și de hotărâre a trecutului, atunci ne vom face greu vinovați în fața țării, care se află în momentul uneia din cele mai periculoase crize; și avem datoria să o scoatem de aici cu orice preț, deoarece însăși existența ei este în joc.

Datoria aceasta incumbă, din nenorocire, exclusiv Partidului Liberal. De la partidul advers nu este nimic de așteptat. Fracțiunea cea mai inteligentă și cea mai onestă dintr-însul este redusă la neputință prin slăbiciunea sa numerică și prin lipsa sa de spirit practic; și pe urmă este o întrebare, dacă, în punctul acesta, vederile ei au evoluat îndeajuns pentru a se fi pus la nivelul nevoilor și soluțiilor ce se impun astăzi. Cât pentru cealaltă fracțiune, stârpiciunea ei intelectuală, spiritul ei retrograd și lipsa ei de onestitate politică sunt prea cunoscute, pentru ca să putem concepe cea mai mică speranță din partea aceea.

Partidului liberal singur îi revine dar datoria grea și periculoasă, dar în același timp glorioasă, de a duce la bun capăt o treabă, care deloc nu este mai prejos, nici ca dificultate, nici ca importanță, celor mai însemnate din chestiile cele mari, pe care tot el le-a rezolvat în chip așa de fericit de 70 de ani încoace. Marea lui putere numerică, popularitatea și încrederea de care se bucură în țară, marele număr de capacități de care dispune, știința și priceperea cu care a dat soluții depline la atâtea chestii însemnate sunt garanții sigure că el este pe deplin în măsură de a-și asuma această sarcină. Dar în același timp, tocmai aceste împrejurări fac că ar fi pentru dânsul o alevărată sinucidere, și o crimă față de țară, dacă din pusilanimitate[8], din frica de muncă sau de necunoscut, din motive de interese personale ori de partid, sau din orice altă cauză, el ar lipsi de la datoria lui.

Din contra, în afară de datoria lui față de țară, însuși interesul lui de partid trebuie să-i impună a lua pe mână cu cea mai mare energie chestia țărănească. El, Partid Liberal, trebuie să aibă ochii țintiți în viitor și să înțeleagă că viitorul aparține păturilor sociale care au încă întreaga lor vlagă și curățenie sufletească. El trebuie să înțeleagă că aceia care vor ști să îndestuleze trebuințele păturilor acelora, să le dezrobească, să le introducă în viața organică a statului, să le cultive, să se înalțe moralul, aceia își vor asigura pentru totdeauna un contingent de forțe politice, pe care niciodată nu-l vor putea da clasele istovite, corupte sau înstrăinate ale orașelor. Acestea au dat deja mai tot ce puteau să dea.

* * *

Se poate părea că toată vorbirea de până aici este de prisos, pe câtă vreme este admis că Partidul Liberal este în adevăr decis a-și lua sarcina rezolvării chestiei țărănești. Ar fi poate de făcut oarecare rezerve în privința unor personalități izolate, ceea ce însă nu trebuie luat în seamă în fața voinței unanime a restului partidului.

Nu este însă tot așa în ceea ce privește metoda după care trebuie întreprinsă această vastă lucrare. Se pare că majoritatea conducătorilor partidului ar fi încă partizani ai soluțiilor parțiale, întreprinse în mod succesiv.

Eu sunt cu totul contra acestui sistem, care deja a dat faliment deplin până acum. De va fi să ne ținem tot de dânsul, am siguranța că nimic de seamă nu se va face nici în viitor.

Este cert că relele țărănimii merg crescând repede. Trebuie dar ca îmbunătățirile să meargă mai repede decât dânsele; ori dacă nu, pericolul va rămâne același, sau va continua a crește, cu toate silințele noastre. Dar cu soluții parțiale nu se poate spera a se aduce îmbunătățiri așa de mari încât să se compenseze relele, care merg îndoindu-se mereu.

Pe lângă aceasta, chestiile țărănești fiind conexe între ele, este iluzoriu a se crede că ele se vor putea rezolva în mod izolat. Din contra, orice măsură luată pentru a se înlătura o anumită dificultate va rămâne stearpă, pentru că efectul ce ar fi trebuit ea să producă va fi anulat din cauze accesorii, care nu vor fi intrat în socoteală la luarea acelei măsuri.

Rezultatul acestei noi serii de încercări neizbutite va fi de a mări descurajarea tuturor, de a mări iritația țărănimii, care deja prea de multe ori a fost înșelată în speranțele ei, și de a întări credința generală că rezolvarea chestiei țărănești este o întreprindere mai presus de puterile omenești. Ea va discredita Partidul Liberal în fața țării, și va micșora în mod considerabil puterea lui de acțiune pentru viitor, chiar în chestii de altă natură.

Ca să sprijin cele ce spun aici, amintesc discuțiile urmate până acum, atât în comitetul executiv, cât și în comisia pentru alcătuirea programei, cu privire la chestia vânzării și la aceea a arendării de pământuri la țărani.

Cei mai mulți au fost de părere că, dacă se va da o soluție primei chestii, a doua poate și trebuie amânată, „pentru a nu se complica problema“. Dar problema este complicată de felul ei și nu prin înjumătățirea soluțiilor se poate simplifica. Problema aici nu este nici a vânzării, nici a arendării, ci aceea de a se pune la dispoziția unei mari categorii de muncitori, țăranii, singurul instrument de muncă care poate să-i facă să trăiască: pământul. Așa fiind, orice mijloc care poate duce la acest rezultat este bun și nu trebuie nici negles, nici amânat; aceasta cu atât mai mult, cu cât cele două mijloace, departe de a se exclude, se completează unul pe altul; căci dacă într-un loc va fi posibil a se pune țăranii în stăpânirea pământului, aiurea nu se va putea face aceasta, dar se va putea face arendarea. Pentru ce să nu se facă?

În această discuție, s-au criticat cu asprime asociațiile țărănești. Fără îndoială că ele lasă de dorit; dar nu ele sunt în chestie aici: arendarea nu e legată în mod indisolubil de asociațiile țărănești, căci sunt și alte mijloace de a o realiza. Trebuie discutate.

Și ca să se vadă, totuși, cum nimic nu este de disprețuit în această dezbatere, nici asociațiile țărănești nu trebuie aruncate la o parte. Ele sunt nespus de prețioase, tocmai pentru că sunt „asociații“, adică unul din cele mai puternice mijloace de a mări puterea de rezistență a țărănimii; și doar fiecare-și dă seama că chestia țărănească nu se poate rezolva în mod temeinic decât dând țărănimii înseși puterea de a rezista apăsării și de a contribui chiar ea la propria ei ridicare; căci altfel ar trebui ca aceasta să se facă vecinic numai prin tutela statului, și niciun om de stat serios nu cred că poate admite una ca aceasta.

* * *

Repet dar, și conchid în același timp.

Partidul Liberal trebuie să-și asume sarcina de a ataca chestia țărănească deodată pe toate fețele ei, după un plan general studiat de mai înainte în liniile lui cele mari, asupra cărora partidul să se fi pus de acord. În timpul viitorului guvern liberal, trebuie ca toate forțele partidului să tindă la realizarea acestui plan, și ca toate ministerele, fiecare în ceea ce-l privește, să conlucreze la dânsul. De aceea, lucrarea lor trebuie să fie armonizată, așa ca ele să se sprijine unul pe altul, iar nu să se stânjenească între ele. Va trebui ca cu egală energie să se urmărească nu numai chestia vânzării și arendării pământului la țărani; dar și îmbunătățirea metodelor lor de cultură, răspândirea instrucției la adulți ca și la copii, chestia tocmelilor agricole, a justiției țărănești, a alcoolismului, a sănătății publice la țară, a veniturilor comunale, a administrației, a cârciumelor; cu un cuvânt tot ce se referă într-un fel oarecare la îmbunătățirea stării materiale și morale a țărănimii.

Se va zice că durata probabilă a viitorului guvern liberal nu va permite realizarea unui așa de vast program. Răspund că nici nu am pretenția ca acest

program să fie realizat până la capăt în timpul duratei unui guvern, oricât de lungă ar fi ea. Dar e sigur că o acțiune ordonată, concordantă și energică de câțiva ani de zile poate să aducă servicii imense și să realizeze o parte din program, așa de mare, încât să i se cunoască bine planul, scopurile și mijloacele; și a formula în întregime o asemenea problemă este deja un lucru mare, pe care nu orice spirit confuz și superficial îl poate face. Și pe urmă, ce fel de raționament este acesta, de a nu se începe nimic serios, sub cuvânt că nu se știe dacă se va dispune de timpul necesar? În politică nimeni nu posedă cunoștința anticipată a viitorului; și dacă ar trebui să nu se întreprindă nimic decât cu siguranța unei activități de o durată determinată, ar trebui ca guvernele să fie condamnate la o sterilitate absolută.

Dar tocmai dacă Partidul Liberal se va angagia în mod temeinic în chestia țărănească, va fi o datorie pentru el a se purta în așa fel, încât să-și asigure durata de guvern necesară pentru realizarea a cât mai mare parte din programa lui; și cu cât va înainta în această realizare, cu atât își va întări situația și-și va asigura garanția unui succes mai desăvârșit.

Dacă însă Partidul Liberal nu se simte în putere de a întreprinde acum o asemenea acțiune; dacă nu e preparat, sau nu se simte destul de unit asupra principalelor soluții, mai bine este să-și amâne intrarea în acțiune, până ce va fi pe deplin în măsură de a-și împlini datoria cum trebuie. Nu se cade să se piardă din vedere că opinia publică, în întregimea ei, și cu deosebire țărănimea însăși, are convingerea că singur Partidul Liberal este cel care își poate lua această sarcină; și ar fi un dezastru mare pentru dânsul, dacă nu ar fi în măsură de a corespunde la această așteptare.

Nu trebuie însă să uite, de asemenea, că cu cât va lăsa mai mult să treacă timpul, cu atât chestia va deveni mai greu de rezolvat și mai amenințătoare, și cu atât Partidul Conservator va avea vreme ca să facă mai grea situația viitorului guvern liberal, prin nepriceperea lui, prin reaua voință pe care o pune în această chestie și prin măsurile lui nechibzuite.

Haret

5. Scrisoare din 17 octombrie 1906

Mult stimate domnule Sturdza,

Fiindcă aseară nu am putut vorbi mai mult, din cauză că era târziu, cred că e de ajuns să vă arăt, măcar prin scrisoare, că scopul pentru care căutasem a vă vorbi era pentru a vă arăta părerea ce am că este indispensabil ca Partidul Liberal să intre în acțiune cât mai neîntârziat posibil, căci la din contră el poate fi în pericol de a se dizolva, dar pentru țară acțiunea lui în momentul acesta este

de o necesitate urgentă. Dificultățile care sunt, eu cred că se pot înlătura în cea mai mare parte. În orice caz, se poate încerca.

Sunt la dispoziția dv., dacă cumva aveți dorința de a mă vedea.

Al dv. devotat,
Haret

Partidul Liberal se retrăsese de la guvern în decembrie 1904, în urma unor neînțelegeri de neînlăturat. Acestea provocaseră un vot care arăta, în fond, nemulțumirea majorității de acțiunea lui Sturdza. În opoziție, armonia nu se putuse stabili până în momentul când scrie Haret. El însă arată obligațiunea ce are partidul de a fi gata pentru momentul oportun: adică să continue activitatea începută în anii trecuți de guvernare, când făcuse legea băncilor populare și a cooperativelor, Casa Rurală etc.

În privința propunerilor lui Haret, vezi în colecția aceasta a Operelor lui Spiru Haret, vol. VIII, p. 30 și urm.

6. Scrisoare din 24 februarie 1907

Mult stimate domnule Sturdza,

Tulburările țărănești din județul Botoșani iau proporții mari și guvernul nu ia nicio măsură ca să le potolească. Îmi vine a crede că, simțind că are să se retragă în curând, el vrea să lase urmașilor săi obligația de a le îneca în sânge; căci dacă acum ele ar fi relativ ușor de înfrânat, cu fiecare zi ce trece se mărește pericolul necesității unei represiuni cu forța. De s-ar întâmpla așa, situația liberalilor, în caz de a lua ei guvernul, ar fi foarte rea; pe de o parte pentru că i-ar face să recurgă la forță, chiar din prima zi, ceea ce le-ar face un rău enorm, căci lumea nu judecă ce nevoie te face să iei o măsură, ci numai măsura; iar pe de alta, ar îndârji pe țărani contra noastră, ceea ce ne-ar pune aproape în imposibilitate de a întreprinde ceva serios în chestia țărănească; căci eu nu cred că un guvern oarecare va putea face ceva în chestia asta, fără să-și fi conciliat într-o măsură cât mai mare posibil încrederea și a țăranilor, și a proprietarilor.

Așa fiind, oare nu ar trebui a se pune o întrebare energică guvernului, cât mai neîntârziat? El ar fi silit atunci să se descopere, și dacă are rea voință, ea s-ar da pe față.

Al dv. devotat,
Haret

Sturdza i-a răspuns prin următoarea scrisoare, iar peste câteva zile, Sturdza și Brătianu au făcut interpelări în Senat și în Cameră, întrebând ce măsuri are de gând să ia guvernul față de cele întâmplate în Moldova.

24 februarie 1907

„Scumpe amice,

Așa este cum îmi scrii! Astăzi nu mi-e bine! Sunt rupt de osteneală. Luni voi interpela la Senat. Mi se pare chiar că nu e astăzi Senat. Că situația e grea, cine nu o vede? Dar ce nu se vede

uşor, e cum îţi împlineşti datoria, ca să fii corect cu datoria! Aici trebuie să ne dăm la brazdă cu toţii, căci altfel greutăţile vor creşte şi ne vor zdrobi! Al d-tale devotat amic şi coleg,

D. Sturdza"

7. Scrisoare din 7 aprilie 1908

Mult stimate domnule Sturdza,

Vă rog să mă iertaţi că nu am putut să aştept azi la Academie terminarea şedinţei, ca să pot vorbi cu dv.; dar nu mă simţeam bine şi a trebuit să vin acasă. Mi pare rău de aceasta, pentru că voiam cu ocazia aceea să vă remit şi demisia alăturată, despre care v-am vorbit mai acum două luni[1].

Asupra acestei demisii, v-aş fi foarte îndatorat dacă aţi putea lua o hotărâre până într-un timp nu prea lung. Mă simt foarte obosit şi aş avea mare trebuinţă să mă duc să iau puţină odihnă, înainte de a intra în alte ocupaţii, foarte obositoare şi acelea.

Cu aceeaşi ocazie vă alătur două copii de pe nişte acte care lămuresc chestia de la Constanţa, despre care v-a scris dl Kiderlen-Wächter[2], vorbind de *şicane.* Puteţi vedea că este vorba despre nişte copii care aproape în totalitatea lor sunt copii de supuşi români. Nu înţeleg cu ce drept cere d-sa să-i sustragă de la legea învăţământului obligatoriu, mai ales când cererile noastre, conforme cu legea, sunt aşa de modeste şi de îngăduitoare.

Primiţi, vă rog, mult stimate domnule Sturdza, asigurarea respectului meu şi mulţumirile mele, pentru că mi-aţi dat ocazia de a lucra şi eu, pe cât am putut, pentru binele public.

Haret

1. Introducerea învăţământului militar în şcoale, făcută în anii 1905–1906, când erau miniştri M. Vlădescu şi apoi C. Dissescu, a fost combătută de Haret prin două articole publicate în „Revista generală a învăţământului" (An. II, nr. 5 din 1 decembrie 1906 şi nr. 7 din 1 februarie 1907). Venind ministru la 12 martie 1907, a voit să desfiinţeze această întocmire sau să-i dea alta şi a întocmit un proiect pentru acest scop. Proiectul n-a fost adus în Dezbaterea Parlamentului, ceea ce l-a mâhnit mult. Singurul lucru ce a putut face atunci a fost să modifice, prin circulara din 28 august 1907, programul şcoalelor normale, pentru a împăca întrucâtva măsurile din 1905–1906 cu nevoile şcolare. A continuat însă a stărui pentru traducerea în faptă a ideilor sale; s-a decis chiar a demisiona prin februarie 1908. Deciziunea voieşte a o realiza în aprilie 1908, cum se vede din această scrisoare, căreia îi alătură textul demisiunii.

Sturdza, care era atunci prezident de consiliu, îi răspunde chiar a doua zi prin următoarea scrisoare:

Bucureşti, 8 aprilie 1908

„Scumpe amice,

Mare durere mi-a cauzat încunoştiinţarea ce mi-ai trimis ieri. Ne-am strâns un loc nu numai pentru a legifera, ci pentru a executa o mare reformă socială, economică şi culturală, de care

depinde existența patriei noastre. Legiferarea nu e încă terminată, executarea este de abia începută și noi părăsim lucrarea.

Ce va zice lumea, când va vedea, că pe de o parte creăm un nou minister și că în loc de o lacună în Consiliu(l) de miniștri, se prezintă două? Cum să înainteze și cum să se consolideze reforma cea sufletească, ce trebuie să se săvârșească, dacă nu suntem destinați a pieri?

Te rog permite-mi să-ți înapoiez scrisoarea primită. Ne vom întruni mâine în Consiliu și acolo ne vom consulta ce este de făcut. Ușor e a ne retrage, dar grea ne este răspunderea de a părăsi reforma începută. Să ne gândim cu toții în aceasta, căci cu toții am luat asupră-ne sarcina de a așeza viitorul.

Primește, scumpe amice, îmbrățișările frățești ale devotatului amic și coleg.

D. Sturdza"

2. Kiderlen-Wachter era atunci ministru al Germaniei la București; târziu a fost cancelar al Imperiului.

8. Adresă către Președintele Consiliului de Miniștri, din 7 aprilie 1908

Domnule Președinte,

Nemaiputând continua să administrez departamentul cu a cărui conducere am avut onoarea a fi însărcinat la 12 martie 1907, am onoarea a vă ruga să binevoiți a primi demisia mea din însărcinarea de Ministru al Instrucției și al Cultelor.

Primiți, vă rog, Domnule Președinte, asigurarea respectului ce vă conserv.

București, 7/20 aprilie 1908
Haret

9. Scrisoare din 25 aprilie 1908

Mult stimate domnule Sturdza,

Din toată inima vă rog să nu vă supărați și să mă iertați că din nou vă reamintesc dv. și vă rog să binevoiți a da o soluție rugăciunii ce v-am făcut. Sunt în așa poziție pus, că dacă nu plec până la 1 mai, fie în concediu, fie altfel, pe urmă nu mai pot pleca, și cred că mi-ar fi foarte greu să pot continua așa fără un moment de întrerupere. Nu vă cer decât câteva momente, ca să vă ocupați de afacerea mea.

Al dv. devotat,
Haret

Scrisoarea e în legătură cu cea din 7 aprilie 1908 (de mai înainte).

10. Scrisoare din 1 iunie 1908

Mult stimate domnule Sturdza,

Vă trimit copii de pe două din multele acte ce posed cu privire la învățământul militar în școli[1]. Din ele veți putea vedea ce este acest învățământ și ce fel de foloase aduce el educației tinerimii.

Și vă rog să credeți că rapoarte de acest fel am nenumărate, de pe la mai toate școlile, mai ales de la cele secundare. Dar asta nu va să zică că la cele primare răul este mai puțin mare; deosebirea în numărul reclamațiilor vine numai de acolo că profesorii secundari se tem mai puțin decât cei primari să nu-și facă neajunsuri, denunțând scandalul continuu pe care l-a introdus în școală acest pretins învățământ.

Printre alte rele, faptul că instructorii militari nici nu vor să știe de îndatoririle lor ne aduce cea mai mare dezordine în școli. În adevăr, ei sunt numiți de-a dreptul de Ministerul de Război sau de organele sale, și de aceea de autoritățile școlare nici nu vor să știe. Când vor, vin la școale, când nu, nu. Lipsesc cu lunile; iar când se satură, pleacă cu totul, fără măcar să dea de știre. Și deoarece la promovarea școlarilor trebuie să se țină seamă și de nota de la instrucția militară, vă închipuiți în ce situație ne aflăm noi, când în matricolă coloana instrucției militare rămâne albă pentru toată școala, timp de două, trei, patru sau cinci luni. Pot înșira liste lungi de școli unde starea asta de lucruri este starea normală.

Pot să afirm că, din câte nenorociri au trecut peste capul școlii, niciuna nu i-a făcut mai mare rău, din punctul de vedere al spiritului de ordine, de regulă, de disciplină, de bunăcuviință și de bună creștere, decât această nenorocită inovație.

Dezordinea aceasta este peste tot și tulburătoare chiar bunul mers al administrației, căci am ajuns acum ca ministrul Instrucției să fie el la ordinele personalului militar introdus în școli. Din multele cazuri, vă citez pe cel mai recent: în mai multe județe, ziua de 10 mai nu s-a putut serba la sate după instrucțiunile date de mine, pentru că dl maior Chiriițescu[2] și revizorii d-sale militari și-au permis să dea ordin, fără știrea mea, ca copiii de prin școlile rurale să fie duși la capitala județului, ca să defileze. Eu dădusem ordine ca să nu defileze; dar ordinele mele au fost batjocorite și în județele unde nu s-a prins de veste sau unde învățătorii au fost mai puțin inteligenți, școlile au fost închise câte două zile, la 9 și la 11 mai, ca să aibă timp copiii să se ducă și să se întoarcă de la oraș. Prin urmare dl maior Chiriițescu și subordonații d-sale sunt acei care au azi dreptul să suspende cursurile școlilor după voia lor, drept pe care credeam că-l am numai eu în țara aceasta.

---

1. Această scrisoare s-a găsit între hârtiile rămase de la Dim. Sturdza și s-a publicat de dl G. Popa-Lisseanu în „Revista generală a învățământului" din mai-iunie 1934, p. 239.

2. Maioru1 Chiriițescu era șeful corpului de instructori militari școlari.

Ce să mai vorbesc despre speculațiile de felul aceleia pe care o arată una din cele două copii alăturate! Vă rog să faceți o anchetă, ca să vă arăt lucruri frumoase. Eu nu am nevoie să o fac, pentru că ce spun eu nu se crede; vorba dlui Chirițescu singură este de temei.

Precum vedeți, ministrul Școalelor nu este acel care se crede, ci dl maior Chirițescu care are ministerul său deosebit în Calea Griviței, care nu are nici un amestec cu al meu și de unde d-sa dă ordine și adresează chiar rapoarte contra mea M. S. Regelui și ministrului de Război.

În asemeni condiții, d-voastră veți admite că lucrul nu poate să mai meargă. O situație ca aceasta niciun om cu puțin simț de demnitate nu o poate accepta și nu pot să o accept nici eu.

De aceea vă rog cu insistență ca, dacă nu este posibil ca să mi se permită să administrez școlile cum înțeleg eu, să fiu descărcat de o sarcină care îmi impune numai responsabilități și nimic altceva. Vă rog să credeți că în niciun chip nu pot să merg mai departe în condițiile acestea.

Primiți, vă rog, mult stimate domnule Sturdza, asigurarea respectului meu.

Haret

11. Scrisoare din 16 octombrie 1908

Din *Valea-Călugărească*

Mult stimate domnule Sturdza,

Întorcându-mă din scurta excursie ce-am făcut în străinătate, am venit tot la Valea-Călugărească, ca să petrec restul din concediu pe care-l mai am, cel puțin până pe la 22 octombrie. De aceea vă rog să binevoiți a-mi comunica aici, prin două rânduri, ce hotărâre s-a luat în privința militarizării învățământului, în urma memoriului ce v-am dat astă-vară. Sper că se va fi convins și M.S. Regele de imposibilitatea ce este de a se persista pe calea aceasta, dacă nu voim să compromitem cu totul învățământul nostru.

Primiți, vă rog, mult stimate domnule Sturdza, asigurarea respectului ce vă conserv.

Scrisoarea aceasta este ca o urmare a celei din 1 iunie 190S, publicată mai sus sub nr. 10.

12. Scrisoare din 23 octombrie 1908

Din *Valea-Călugărească*

Mult stimate domnule Sturdza,

Am convingerea că Regele nu va consimți să renunțe la militarizarea învățământului. Mai mult decât atât: am convingerea că și dv. credeți ca și mine; căci nu pot crede că într-un an și patru luni, de când v-am făcut cunoscut că cu

regimul actual eu nu pot merge, nu ați avut niciodată timpul de a vorbi cu Regele, măcar o dată, despre această chestie.

Nu pot fi învinovățit că în tot timpul acesta nu am dat destulă dovadă de răbdare și de dorința de a găsi o soluție. Am sperat în mod sincer că, în urma măsurilor ce am propus la 1 septembrie 1907, și pe care le-ați admis atunci[1], va fi posibil să atenuez răul și să pot merge înainte. Dar nu a fost așa, căci răul – aș putea zice scandalul – a urmat ca și mai înainte. Așa fiind, vă rog, și vă rog cu mare stăruință, ca să mă lăsați să plec. Eu nu mai pot urma nicio zi, cu niciun preț. Se poate ca eu să fiu orbit și să nu văd just; se poate ca instituția să fie excelentă și să nu o înțeleg eu. Dar chiar așa de ar fi, ce se mai poate face cu un om care vede strâmb și căruia nu-i poți scoate din cap lucruri cu care este deprins de o viață întreagă? Eu văd și cred că militarizarea aceasta este o absurditate; și nu o absurditate anodină, ci una care răstoarnă tot ce tindea să realizeze reforma din 1898, și care introduce ignoranța și sălbăticirea moravurilor, în locul luminii pe care mă măguleam că o vom putea aduce prin măsurile luate în ultimii 12 ani. Cu un om ca mine nu se mai poate face nimic. Sunt prea descurajat văzând că, după 30 de ani de muncă și după rezultate așa de evident bune, chiar Regele crede că tot ce am muncit și am produs eu nu prețuiește nici atâta cât pot face câțiva bieți oameni care nici nu știu să scrie ca lumea. Să vină un altul, mai tânăr sau mai puțin dominat de ideile lui vechi, cum sunt eu. Acela va putea, poate, vedea în militarizarea învățământului virtuțile pe care eu nu le văd și va putea conduce treburile ministerului cu autoritatea pe care eu nu o mai am, și încrederea Regelui de care nu mă mai bucur. Ieșirea mea din minister s-ar face cu cea mai mare înlesnire și fără niciun inconvenient. Nu am de gând să fac nicio greutate nimănui. Voi lăsa școlile să se militarizeze în pace cât vor vrea și voi reintra cu liniște și fără nicio plângere sau nemulțumire în pacea care este singura mea aspirație astăzi, după atâta zbucium inutil. Din contra, dacă aș fi silit să merg mai departe fără voia mea sunt expus ca într-o zi să-mi pierd răbdarea, căci om sunt și eu, și să dau loc la vreun incident, de care și mie mi-ar părea rău și guvernului i-ar cauza neplăceri, și ar duce tot la același rezultat: ieșirea mea din minister; cu deosebire că această ieșire s-ar face în mod neplăcut pentru toată lumea și înjositor pentru mine. Eu cred că, după atâția ani de muncă cinstită, merit să fiu cruțat de a avea un astfel de sfârșit al carierei mele politice.

De altfel dv. știți că situația mea în guvern este destul de zdruncinată și din alte puncte de vedere. Imposibilitatea în care sunt pus de a face o lege asupra învățământului privat[2]; de a îmbunătăți legea clerului[3], care în multe părți dă loc

1. Haret redactase proiectul său și-l arătase lui Sturdza. Nu pot ști dacă acela era la fel cu cel prezentat Parlamentului în 1909.

2. Haret încercase a face o lege a învățământului privat în 1904, dar proiectul său nu se votase de Parlament.

3. Tocmai peste aproape un an, în februarie și martie 1909, a putut supune Parlamentului legea aceasta, care s-a votat atunci.

la aşa de mari nemulţumiri la ţară; de a face ceva pentru facultăţile de drept[1], toate acestea sunt destule dovezi că mie nu-mi mai este permis a mă ocupa de nicio chestie organică, ceea ce desigur numai dovadă de încredere nu se poate numi.

Toate acestea sunt destule motive care justifică îndeajuns hotărârea mea de a mă retrage, la care am ajuns cu inima zdrobită; căci cine poate fi mulţumit să se vadă silit a renunţa la speranţa realizării unui scop pentru care a lucrat o viaţă întreagă?

De aceea vă alătur demisia mea. Cât pentru mine, îmi voi relua catedra fără întârziere.

Binevoiţi, vă rog, mult stimate domnule Sturdza, a primi asigurarea respectului ce vă conserv.[2]

Haret[3]

13. Adresă către Preşedintele Consiliului de Miniştri, din 23 octombrie 1908

Domnule Preşedinte,

Deoarece împrejurările nu-mi mai permit să conduc Departamentul Instrucţiei şi al Cultelor în sensul ideilor care au prezidat la înjghebarea reformei învăţământului, pe baza legilor din 1896, 1898, 1899 şi 1901, vă rog să binevoiţi a primi demisia mea din însărcinarea de Ministru al Instrucţiei şi al Cultelor.

Primiţi, vă rog, Domnule Preşedinte, asigurarea înaltei consideraţii şi stime pe care vi le conserv.

23 octombrie 1908
Haret

---

1. E vorba de proiectul pentru înfiinţare de catedre la facultăţile de drept. Adus în discuţia Parlamentului deabia în martie 1910, a fost retras, faţă de atitudinea majorităţii.

2. Această scrisoare, împreună cu demisia, a fost trimisă lui Sturdza, care ia înapoiat-o.

3. Mai târziu, însuşi Regele s-a convins de dreptatea stăruinţelor lui Haret şi a semnat mesajul prin care s-a trimis Parlamentului proiectul întocmit de el încă din 1907. Acest proiect a venit în Dezbaterea Camerei la 29 ianuarie 1909 şi a Senatului la 18 februarie 1909. Votat de ambele Corpuri legiuitoare, s-a pus imediat în aplicare (Legea s-a publicat în „Monitorul Oficial“ la 25 martie 1909).

În colecţiunea de faţă a *Operelor lui Spiru Haret* se găsesc următoarele, cu privire la chestiunea militarizării şcoalelor:

– Vol. VIII, pp. 255-266 (articolele din Revista generală a învăţământului);

– Vol. III, pp. 47-50 (circulara din 28 august, 1907), cu privire la instrucţia militară în şcoalele normale);

– Vol. VI, pp. 138-140 (discursurile lui în Cameră şi Senat, cum şi expunerea de motive pentru legea din 1909).

Publicăm și această a doua demisie a lui Haret, trimisă lui D. A. Sturdza cu scrisoarea de mai sus, deoarece este întocmită în mare parte în alți termeni decât cea din 7 aprilie 1908, scrisă cu peste șase luni mai înainte.

„*Împrejurările" care* l-au determinat să demisionaze le-a explicat el suficient în scrisoarea precedentă, ca și în cea din 1 iunie 1908, către primul ministru.

IV.

Răspunsuri la invitațiuni la congrese

Cu note de *Gr. Teodossiu*

1. Telegramă către președintele Congresului de arte și meserii din Sinaia

Mulțumesc pentru telegrama ce mi-ați adresat și urez congresului izbândă și noroc în lucrările sale, pentru întărirea industriei naționale.

Ministru,
Haret

Din Anuarul cuprinzând Dezbaterile congresului ținut la Constanța, în anul 1897, p. 13. București, 1898 (63 p.). Biblioteca Academiei Române, I 8156.

2. Scrisoare către președintele Congresului corpului didactic, din aprilie 1897

Domnule Președinte,

Am primit cu mulțumire invitațiunea ce-mi faceți, în numele societății corpului didactic, de a asista la congresul din Constanța.

Invitațiunea aceasta mă măgulește și aș fi foarte doritor să particip la lucrările congresului în întregimea lor, având în vedere și dorința ce am de a fi în contact cât mai de aproape cu membrii corpului didactic, cât și de însemnătatea cea mare a cestiunii ce este în discuțiunea congresului.

Mă tem, însă, că lucrările ministerului nu-mi vor permite a lipsi atâtea zile de la lucru.

În orice caz voi urmări cu cel mai mare interes lucrările congresului.

Primiți etc.

Haret

Al 14-lea congres al corpului didactic s-a ținut la Constanța, în zilele de 14, 15 și 16 aprilie 1897, sub președinția lui Grig. Ștefănescu, profesor universitar.

Chestiunile puse în discuție erau: *„Înființarea unui curs enciclopedic, prin unificarea gimnaziiior clasice cu cele reale. Câte clase urbane să aibă această școală? Care să fie obiectele de studiu? Cuantumul de materii de predat la fiecare obiect de studiu?“*.

Președintele Congresului a invitat telegrafic la ședințe pe Haret, deabia numit ministru al Cultelor și Instrucțiunii la 31 martie 1897.

La această primă invitație, Haret a răspuns prin scrisoarea de mai sus, reprodusă de noi după „Voința națională“ din 20 aprilie 1897.

3. Telegramă către același, din aprilie 1897

Regretând foarte mult că nu-mi este cu putință a asista în discuțiunile congresului asupra unei cestiuni așa de însemnate, vă rog să transmiteți congresului adâncile mele mulțumiri pentru sentimentele exprimate în telegrama dv. și să le urați, din parte-mi, muncă spornică și rodnică, pentru binele școalei și, prin urmare, al patriei.

Ministru,
Haret

Congresul însărcinase biroul să comunice ministrului părerea de rău a membrilor corpului didactic de a nu-l avea în mijlocul lor *„la discuțiunile unei chestiuni așa de importante; vă asigurăm însă că dorința noastră cea mai mare este de a vedea cu o oră mai curând o* bună *organizare a învățământului în țară, organizare care să fie în profitul tuturor și în paguba nimănui“*.

Dl Haret a răspuns din nou congresului prin telegrama de mai sus.

4. Telegramă către președintele Congresului didactic, Craiova, din 29 decembrie 1907

Primesc cu mulțumire telegrama dv. și vă rog să transmiteți congresului urările ce fac pentru corpul didactic rural, ca să continue a-și înțelege bine rostul său și să nu slăbească un minut lupta pe care trebuie s-o ducă cu toți oamenii de bine, pentru întărirea neamului.

Ministru,
Haret

Învățătorii întruniți la Craiova în al patrulea congres au trimis ministrului o telegramă, pentru a-i arăta *„respectul, devotamentul și recunoștința ce se datoresc aceluia care a contribuit atâta la propășirea pe toate căile a poporului român, cum și la ridicarea prestigiului cuvenit acelora care și-au dat și-și vor da și în viitor tot sufletul pentru măreața operă de civilizație a acestui neam“*.

Răspunsul lui Haret la această telegramă e luat din „Revista învățătorilor și învățătoarelor“. An. VIII, 1907–1908, p. 191.

5. Telegramă către Congresul din Iaşi al învăţătorilor, 1909

Regretând că nu mă aflu împreună cu d-voastră, iau act cu mulţumire de hotărârea cu care învăţătorii îşi propun să continue munca lor pentru binele şi luminarea poporului.

Haret

Din „Revista Asociaţiei învăţătorilor şi învăţătoarelor din România“, An. X, 1909–1910, p. 41.

V.

Către Apostol Mărgărit[1]

Cu note de *G. C. Ionescu*

Scrisoare din 1 decembrie 1897

Mult stimate domnule Mărgărit,

Foştii profesori şi institutori din Macedonia, rămaşi pe dinafară în urma afacerilor ştiute, sunt parte din ei în Bucureşti, parte în Macedonia; dar şi din aceştia mereu vin la Bucureşti. Trebuie să ştii că nu e zi în care să nu vină să mă roage ca să li se reguleze situaţia lor, făgăduindu-mi în tot felul că vor fi supuşi şi ascultători pe viitor şi că nu se vor mai lua după gura unora şi altora. Cei mai mulţi din ei sunt într-o mizerie neagră, aşa că starea lor fără căpătâi prin Bucureşti constituie o însemnată greutate pentru guvern. Din această cauză, am fost silit din când în când, cu consimţământul dlui Sturdza, să le dau mici ajutoare, ca să aibă cu ce trăi. Dar înţelegi că situaţia aceasta nu poate dura multă vreme,

1. Apostol Mărgărit, român macedonean, originar din comuna Abela (Epir), fost profesor la liceul grecesc din Ianina şi apoi institutor la şcoala grecească din comuna Vlaho-Clisura (Macedonia). A deschis o şcoală românească în comuna Abela în anul 1867 şi apoi în Vlaho-Clisura.

Dânsul a început o acţiune energică de propagandă pentru deschidere de şcoale româneşti în Macedonia şi Epir. Guvernul român, apreciind activitatea sa, l-a însărcinat în anul 1870 cu inspectarea şcolilor române din Turcia, păstrându-şi calitatea de director al şcolii române din Vlaho-Clisura.

Apostol Mărgărit, om inteligent şi energic, a fost sufletul acţiunii de propagandă culturală română în Macedonia, până în anul 1902, când a fost scos la pensie.

Lipsa de organizaţie însă a şcoalelor şi a personalului didactic a provocat deseori nemulţumiri profunde în rândurile institutorilor şi ale profesorilor.

pentru că, pe de o parte, ajutoarele nu pot continua mereu, iar pe de alta nici în starea lor de astăzi nu pot rămâne.

Pe lângă toate acestea, eu cred că, mai ales în împrejurările de față, aplanarea definitivă a cestiunii lor ar fi un mare bine, şi pentru cestiunea macedoneană, şi pentru noi, cei de aici, pe care ne-ar scuti de o mare greutate.

De aceea te rog să binevoieşti a cugeta asupra modului celui mai nimerit de a regula definitiv această afacere. Poate că vei putea să le găseşti locuri în şcolile din Macedonia; poate cunoşti alte mijloace. În orice caz, bineînțeles, va trebui să luăm măsurile cuvenite, pentru a evita pe viitor repetarea neajunsurilor din trecut.

În aşteptarea răspunsului d-tale, te rog să primeşti asigurarea deosebitei mele considerații.

Haret

În acel timp, chestiunea şcoalelor din Macedonia era lăsată complet pe seama lui Apostol Mărgărit, care îşi asumase întreaga răspundere. Dânsul însă era preocupat mai mult de partea politică a chestiunii, adică de lupta ce trebuia să ducă cu propaganda greacă – mitropoliții şi preoții greci – a căror activitate se desfăşura energic prin comunele locuite de aromâni.

Se ştie că grecii, ca şi bulgarii şi sârbii, luptau pentru cucerirea Macedoniei şi aveau nevoie de un număr cât mai mare de partizani *ortodocşi* ai cauzei lor, indiferent de ce origine ar fi fost.

Din această cauză, şi din lipsa unui colaborator priceput în organizația şcolară, acțiunea culturală română în Macedonia a suferit mari neajunsuri. Erau inerente, prin urmare, desele nemulțumiri din partea comunităților şi a corpului didactic în contra lui Apostol Mărgărit, urmate de reclamațiuni adresate Ministerului Instrucțiunii Publice. Ziarele din Bucureşti se amestecau şi ele, luând apărarea uneia sau a celeilalte părți.

Scrisoarea lui Spiru Haret către Apostol Mărgărit, din decembrie 1897, se referă tocmai la aceste nemulțumiri, socotite ca acte de indisciplină, şi ale căror urmări fuseseră lăsarea pe dinafară a mai multor institutori şi profesori.

Spiru Haret, ca om al şcoalei, a înțeles perfect de bine cauzele acestor ne mulțumiri, şi de aceea căuta să convingă pe Apostol Mărgărit, care înlăturase mulți membri ai corpului didactic, să găsească mijloacele potrivite aplanării lor.

Apostol Mărgărit n-a putut sau n-a voit să facă nimic, însă, şi situațiunea şcoalelor a mers din ce în ce mai rău, până ce, în anul 1902, ministrul Spiru Haret l-a scos la pensie.

De aici înainte, o epocă nouă începe pentru acțiunea culturală română în Macedonia, căci Spiru Haret i-a dat organizația ce i se cuvenea, obținând rezultate admirabile tot timpul cât a condus Ministerul Instrucțiunii Publice şi cât timp acea organizație a fost menținută şi de succesorii săi la acel departament.

VI.

Către Constantin Meissner

1. Scrisoare din 12 aprilie 1897

Iubite domnule Meissner[1]*,*

În scrisoarea d-tale sunt două lucruri: felicitările, pe care le primesc cu mulțumire, și cererea de concediu.

Despre asta de a doua nu pot zice că primesc tot așa. Nu că mă îngrijește interesul școlii, care ar suferi ceva din asta. După cum spui, nu e niciun interes ca să te întorci la catedră tocmai acum, la finele anului; și din acest punct de vedere aș acorda concediul fără nicio greutate.

Dar este altceva: este că legea învățământului primar nu este pe deplin regulamentată. Dl Poni mi-a vorbit despre mai multe regulamente relative la dânsa, care mai trebuie făcute. Mă înțelesesem cu dlui să le facă, în înțelegere cu d-ta, și să le publicăm în iunie cel mai târziu; aceasta, pe de o parte pentru ca dascălii și părinții să nu aibă motiv de a zice că nu le-au cunoscut; iar pe de alta, pentru că eu nu știu cât voi fi stâlp al țării și că nu știu cine va veni după mine și cu ce idei. Ar fi de dorit ca, dacă legea învățământului se cundar și superior nu se va face, să lăsăm pe deplin complinită pe acea a învățământului primar.

Dl Poni însă are nevoie de d-ta pentru a face această lucrare. A plecat la Iași cu intenția de a-ți cere adresa de acasă, ca să-ți scrie, unde vei fi. Acum având eu norocul de a fi aflat mai întâi, îți scriu eu, expunându-ți afacerea, și lăsându-te să decizi.

Dacă ții, eu îți dau concediul; nu ai decât să-mi trimiți petiția și o aprob.

Aș mai avea încă ceva de vorbit cu d-ta; dar aceea poate să mai aștepte; nu e lucru grăbit prea tare.

Iartă-mă că scurtez, dar știi că Excelențele sunt foarte scumpe la scris.

Primește complimente de la nevastă-mea și salutările mele amicale.

Haret

---

1. Constantin Meissner (n. 1854), profesor de pedagogie la școala normală „Vasile Lupu“ din Iași, azi retras la pensie, fusese inspector al învățământului primar în timpul ministeriatului lui Take Ionescu (1891–1895), de la 1 octombrie 1892, și apoi secretar general al Ministerului, de la 21 iulie 1894.

2. Scrisoare din 21 aprilie 1897

Iubite domnule Meissner,

Mă grăbesc a-ți răspunde îndată după primirea scrisorii d-tale, cu speranța că răspunsul meu te va prinde încă la Nice.

Îți mulțumesc din toată inima pentru voia bună și tragerea de inima cu care renunți la o plăcere așa de mare, ca să-mi dai prețiosul d-tale ajutor într-o întreprindere grea de tot.

Primesc cu mulțumire să te întorci și la 3 mai; cred că ați avea timpul, până la mijlocul lui iunie, să terminați lucrarea.

E bine înțeles că concediul de la școală se prelungește până când vei fi terminat această nouă însărcinare.

La revedere dar în curând.

Haret

Haret, care fusese, ca deputat, raportor al legii învățământului primar prezentată de Poni în 1890, devenind ministru în 1897, voiește, în înțelegere cu Poni, să facă regulamentul legii și se adresează lui Meissner pentru a-i da concursul. În același sens îi scrie și Poni următoarele, la 22 aprilie 1897:

„*Iubite Meissner,*

Nu ne îndoiam, nici Haretu, nici eu, de bunăvoința d-tale, când conspiram în contra plăcerilor ce-ți promiseși să guști în călătoria ce faci. Știam amândoi că, la cel dintâi semn ce-ți vom face, ai să lași petrecerea pentru treabă. Nu suntem însă atât de răutăcioși cum ne cred acei care nu ne cunosc. Nu e nicio grabă. Nu dau turcii în școlile noastre ca în Tesalia. Poți dar să-ți continui călătoria nu numai până la 3 mai, dar chiar și până la 15 mai. Vom avea tot timpul să preparăm restul regulamentului primar și normal, astfel ca să fie publicat înainte de vacanță. Vom lucra ceva mai mult, dar tot vom scoate-o la capăt. D-ta vei fi odihnit. Cât despre mine, liniștit cum sunt de turpitudinile puterii, nu mă va supăra ceva mai multă muncă. Sunt așa de mulțumit că, grație lui Haretu și cu ajutorul d-tale, voi putea vedea terminată organizarea învățământului primar, încât sunt sigur că această plăcută perspectivă îmi va îndoi puterile. Petrece dar bine, gândindu-te câteodată, în ceasurile de mulțumire, și la prietenul d-tale *P. Poni.*

P. S. Voi preveni pe Haretu despre cele ce-ți scriu.“

3. Scrisoare din 21 iunie 1897

Iubite domnule Meissner,

Îți mulțumesc și pentru negociațiile cu Schenk, ca și pentru celelalte îndatoriri ce-mi faci mereu. Părerea mea este încă de a da pe surdo-muți la Schenk,[1] până ce vom avea vreme a forma în străinătate unul sau doi institutori speciali, adică

1. E. Schenk era directorul unui institut de surdo-muți din Iași, întemeiat de el în 1873. E, probabil, cel dintâi care a introdus în Moldova metoda orală pentru instruirea surdo-muților. (După informațiile date de dl Meissner).

pentru doi sau trei ani. Pentru asta însă trebuie să consult pe dl Sturdza. În orice caz, la toamnă voi cerca a strecura în buget o bursă pentru un institutor de surdo-muți și una pentru orbi. Nu știu însă de le voi putea menține din cauza crizei.

În caz când dl Sturdza nu va admite trecerea surdo-muților la Schenk, voi numi pe d-ra Pavlovici,[1] chiar de aș fi silit să o numesc provizoriu, lucru la care sunt autorizat deja prin un aviz al Consiliului Permanent.

Când bursierul se va întoarce din străinătate, voi trece pe d-șoara Pavlovici la altă școală (când zic *voi,* înțeleg *va).*

Îți trimit un proiect de regulament pentru internatele școlilor normale, lucrat de Șt. Ioan[2], nu știu dacă din inițiativa lui sau după cererea vreunuia din miniștrii precedenți. Fiindcă unul din proiectele cu care te ocupi e și acesta, aibi-l în vedere, poate să-ți fie util.

Spune-mi care va fi momentul cel mai potrivit, după părerea d-tale, ca să-ți fac decretul de mare inspector.[3]

Amicul d-tale,
Haret

4. Scrisoare din 6 iulie 1897

din *Karlsbad, Villa Silva*

Iubite domnule Meisner,

Cam târziu mă țin de vorbă, de a-ți da adresa, deși sunt aici de miercuri, abia azi îți dau adresa mea aici: *Villa Silva.* Cauza este că de când sunt aici nu mi-a fost bine, fie din cauza oboselii, fie din cauza curei însăși.

Tot de aceea nici nu m-am apucat de lucru până acum.

Mă tem că scrisoarea aceasta nu te va mai găsi în Iași. Dar de te va găsi înainte de a fi plecat la Marienbad, fii bun de-mi dă și d-ta adresa d-tale acolo, poate să mai avem ceva de vorbit unul cu altul. Să-mi dai și pe a dlui Poni, care presupun că și anul acesta va merge acolo.

Eu voi fi în București la 1 august; până atunci, la revedere cu bine.

Haret

---

1. Nu putem preciza cine era această persoană.

2. Ștefan C. Ioan, profesor de curs secundar, era atunci inspector al învățământului secundar.

3. Haret îi propusese dlui C. Meissner să-l numească inspector general al învățământului primar și l-a și numit la 1 septembrie 1897.

5. Scrisoare din 21 iulie 1897

Iubite domnule Meissner,

N-am cuvinte să-ți mulțumesc pentru proiectul ce mi-ai trimis și pe care l-am și primit. Sper să-l pot citi înainte de plecare, care va avea loc peste cincișase zile. Dar cum se face de-mi scrii tot din Iași? Era vorba, pare-că, să te duci la Marienbad; ai renunțat?

Despre dl Poni nu știu nimic, dovadă că nu a venit aici, și că tot la Marienbad trebuie să fie. De aceea i-am trimis și eu cărțile de felicitare tot la Iași.

Pentru Florescu, nu-ți pot spune nimic, pentru că nu-mi aduc aminte de afacerea lui. Întors la București, mă voi ocupa de el și voi căuta să-i fac un rost. Dar mă surprinde că zice că am schimbat eu o rezoluție care-l privea; eu nu am obiceiul a schimba rezoluțiile lui Sihleanu[1].

Nu uita vorba noastră din ziua plecării. Aștept să-mi dai un răspuns hotărâtor îndată după sosirea mea în țară și mai aștept de la devotamentul d-tale pentru cauza școlii, ca acel răspuns să nu fie negativ[2]. E mult de lucru și aș vrea să putem lucra luna lui august, cel puțin o parte, dacă nu toată.

Cura mea am dus-o bine, dar efectul ce-mi va fi făcut îl voi vedea, poate, mai târziu; până acum nu se prea arată.

Primește complimente de la nevastă-mea și amicalele mele strângeri de mână.

Haret

6. Scrisoare din 2 august 1897

Iubite domnule Meissner,

Îți mulțumesc foarte mult, și pentru urările de bună menire, și pentru regulament, și pentru osteneala ce ți-ai dat pentru școala de la Buciumeni.

Dar îți voi mulțumi și mai bine când te voi vedea, pentru că, abia sosit, plec peste o jumătate de oră la Sinaia. Îți alătur biletul de drum și te îmbrățișez, până la revedere.

Haret

---

1. Ștefan Sihleanu (1857–1923), profesor la facultatea de medicină, era atunci secretar general al ministerului (1895–1899).

2. E vorba de numirea lui Meissner ca inspector general.

7. Scrisoare din 1 noiembrie 1898

din *Viena*

Iubite domnule Meissner,

Am nevoie urgentă ca să mi se dea câte două sau trei nume de învățători sau învățătoare, din fiecare județ, afară de Ilfov, pentru medalie[1]. Cere, te rog, revizorilor, în modul fel mai confidențial, pe unde nu știi d-ta; unde știi, dă-mi d-ta acele nume.

Mi-ar trebui și vreo 20 nume de institutori și institutoare.

Fă, te rog, să le am negreșit, și cât de curând, și în modul cel mai discret.

Haret

8. Scrisoare din 6 noiembrie 1898

din *Viena*

Iubite domnule Meissner,

Nu ți-a fost milă de mine, să-mi strici bunătate de trai, în care nu auzeam, de 10 zile, nici despre alegeri, nici de nimic? Scrisoarea d-tale și hârtia care o însoțea, mi-au făcut nespusă părere de rău. Te rog, așteaptă până mă întorc eu, marți, la 10 noiembrie. Nu pot să iau de aici o hotărâre într-o afacere așa de gravă. Trebuie să ne vedem miercuri dimineața, la 8, la mine acasă.

Până atunci, primește salutările mele amicale.

Haret

Scrisoarea aceasta a fost publicată, cu autorizația și cu lămuririle date de dl Meissner, de către C. Săteanu în ziarul „Adevărul“ de la 5 ianuarie 1933.

Iată despre ce este vorba:

Deși funcționar numit de un ministru liberal și sub un guvern liberal, dl C. Meissner, care era membru al Partidului Conservator junimist, își păstrase această situațiune politică, fiindcă Haret nu-i ceruse, cum a făcut și cu alți profesori pe care i-a chemat la lucru în minister, să-și schimbe ideile politice. Pe atunci asemenea lucru era cu putință. Fiind în toamna anului 1898 o alegere parțială de senator la Iași, Meissner era, firește, solicitat de amicii săi politici să se ducă la alegere, și pe atunci (cu colegiile restrânse) *un* vot era prețios. Liberalii din Iași, la rândul lor, doreau ca el să nu se ducă și dădeau argument că este funcționar. Lipsind Haret, ei intervin la Dim. Sturdza, interimar la Culte, iar acesta *sfătuiește* pe Meissner să nu se ducă. El persistă, se duce la alegere și candidatul opoziției, generalul Manu, se alege senator. Sturdza nu zice nimic. Meissner însă trimite lui Haret următoarea scrisoare din 3 noiembrie 1898:

---

1. E vorba de medalia *Răsplata muncii pentru învățământul primar*, pe care Haret o înființase pentru a distinge pe învățătorii merituoși și pe persoanele care au dat sprijin acestui învățământ și școalelor.

„Domnule Ministru,

Mult aș fi dorit să nu vă pricinuiesc nemulțumiri în schimbul încrederii și a prieteniei cu care m-ați onorat. Împrejurările însă sunt adesea mai tari decât voința omului.

Iar au fost alegeri și iar m-am dus. Puteam să nu mă duc? Desigur că da, aceasta însă cu sacrificiul onoarei mele. Am trecut totdeauna de om cinstit: cine n-ar fi fost acum în drept să-mi întoarcă spatele dacă mă eschivam? Vă pot asigura de un lucru: acei din grupul cărora fac parte m-ar fi disprețuit; liberalii din Iași ar fi izbucnit într-un hohot de râs, triumfând că au reușit să mă terfelească.

Ei bine, asemenea sacrificiu n-am fost în stare să fac, chiar cu riscul de a vă cauza o mare nemulțumire și cu siguranța că atitudinea mea va supăra mult pe dl Sturdza, cu care am avut onoarea de a convorbi sâmbăta trecută.

Dl Sturdza mi-a vorbit părintește și nu sunt atât de mărginit încât să nu fi priceput adevărata d-sale situație când mi-a vorbit așa cum a făcut. Am convingerea că preocuparea d-sale n-a fost votul meu ca atare; ceea ce dorea d-sa era să poată astupa gura celor de la Iași, care văd cu ochi răi prezența mea la minister și să reușească astfel să pot rămâne unde sunt. Așa cel puțin văd eu situația și înțelegeți că, în loc de a fi mâhnit de faptul că intenționa în aparență de a mă reține de a vota, am văzut, din contra, în cuvintele dlui Sturdza, cea mai desăvârșită bunăvoință pentru mine.

Nici nu vă închipuiți cât mă doare că mi-a fost imposibil să corespund intențiunii atât de binevoitoare a dlui Sturdza; am însă ferma convingere că n-am putut proceda altfel decât am făcut.

Îmi pare chiar cu neputință ca în definitiv să nu-mi dați și d-voastră dreptate și chiar și dl Sturdza.

Oricum ar fi însă, lucrul s-a făcut.

Recunosc că rămânerea mea la Inspectorat a devenit imposibilă, deoarece, dacă am eu dreptate cât privește persoana mea, o aveți și d-stră întrucât privește situația anormală ce s-a creat.

Așa e în Țara Românească. E încă imposibil, pentru multă vreme, să fie stabilitate în administrație. Împrejurările politice sunt mai tari decât voințele oamenilor.

Încă o observație și termin. Nefăcând politică militantă și nedând grupului meu politic decât votul, fără absolut niciun alt ajutor, îmi era cu atât mai vârtos imposibil să nu mă țin nici de acest angajament, luat de vreo 20 de ani de când fac parte din grupul *Junimea*.

Primiți, și cu acest trist prilej, încredințarea marelui meu devotament“.

C. Meissner

La aceasta, Haret a răspuns prin scrisoarea de mai sus.

9. Scrisoare din 24 mai 1904

Stimate domnule Meissner,

Mi-a părut rău că nu ai putut veni și d-ta când am vizitat Școala normală, mai ales că dl Șișmanof m-a întrebat de d-ta[1]. Te cunoștea din raportul meu către Rege[2].

Sper că sănătatea d-tale se va fi restabilit deja.

---

1. Ivan Șișmanof, ministru de instrucție al Bulgariei, a fost în țara noastră în 1904 și, între alte vizite, a fost și aceea de care se vorbește aici.

2. E vorba de Raportul adresat de Haret către Rege în 1903, în care vorbește de situația învățământului în România, în cursul ultimilor 10 ani.

Oaspetele nostru se arată foarte mulțumit de vizita lui la noi. Socotesc că ar fi fost nedrept dacă nu ar fi fost mulțumit.

Al d-tale devotat,
Haret

10. Scrisoare din 3 noiembrie 1907

Stimate domnule Meissner,

Altădată îți scriam *Iubite domnule Meissner.* Din partea mea, aș putea scrie și azi tot așa; dar iubirea trebuie să fie reciprocă, și eu văd că d-ta, nu numai că nu mă iubești, dar din contră.

Cum se poate să-mi trimiți demisia, fără măcar să cerci a avea o explicație cu mine? Ce motive ai de a crede că aș avea dorința de a te umili sau a te supăra? D-ta ai putut să vezi de aproape care sunt vederile mele în mai toate chestiile. Ce te face să crezi că m-aș fi schimbat?

Îți trimit demisia înapoi. Nu ți-am făcut niciodată rău, pe cât mi-aduc aminte. Te rog dar, nu-mi mai adăuga și d-ta această mare amărăciune, pe lângă atâtea altele. Pe acestea poate le merit, dar pe cea dintâi nu.

Al d-tale devotat,
Haret

Iată, după relațiunea dlui Meissner, despre ce este vorba: În noiembrie 1907, Meissner era profesor de pedagogie la școala normală Vasile Lupu din Iași. Situația aceasta îi dădea și direcția școalei de aplicație alipită pe lângă cea normală.

În această calitate, el adresează raport către minister într-o chestiune de serviciu. În loc de răspuns, direcția respectivă din minister scrie directorului școalei normale să pună în vedere directorului școalei de aplicație că nu poate coresponda cu Ministerul decât prin directoratul școalei normale, iar nu direct. Atunci Meissner demisionează. Haret, care, firește, nu avea cunoștință de cele petrecute, îi scrie scrisoarea de mai sus și revocă ordinul cu observația.

VII.

Către Episcopul Partenie

Notă de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din 13 august 1897

Prea Sfinte Părinte,

Mă grăbesc a răspunde scrisorii P. S. T. pe care, nu ştiu de ce, o primesc chiar acum, deşi e datată de la 9 august.

Mai întâi, în cestiunea palatului episcopal, am făcut mai acum cinci zile o nouă intervenire energică la Ministerul de Interne, ca să tranşeze mai curând diferendul ivit cu Primăria de Galaţi, care ne ţine în loc cu lucrările. Acum scriu şi personal dlui Ferechidi, ca să-mi dea un răspuns; şi dacă voi vedea că lucrul suferă prea multă întârziere, sunt decis să cer de la Consiliul de Miniştri autorizarea de a începe lucrările, cu toată ameninţarea de proces a Primăriei.

În ceea ce priveşte îndemnizarea P. S. T. pentru vizitele canonice, după cum am avut deja ocazia de a vorbi cu P. S. T., mi-este imposibil să satisfac cererea P. S. T. Sunt oprit de la aceasta mai întâi de lipsa absolută de fonduri în care sunt şi de imposibilitatea de a cere un credit, în starea de criză mare prin care trecem. Mai este însă şi cestiunea de principiu; căci legea care fixează leafa Episcopilor Eparhioţi nu vorbeşte despre diurne de transport, după cum cred că ar fi trebuit să facă dacă acele diurne trebuiau plătite deosebit. Aşa fiind, cred că Consiliul de Miniştri nici nu are dreptul a tranşa această afacere fără un vot expres al Parlamentului, cu atât mai mult că dreptul ce se va recunoaşte P. S. T. trebuie recunoscut deopotrivă tuturor P. S. Episcopi şi Mitropoliţi, ceea ce duce la o sumă considerabilă, cu care bugetul ar trebui mărit.

Cererea pictorului G. Popovici din Iaşi am cerut să mi se prezinte şi voi cerca să o satisfac.

Primeşte, te rog, P. S. Părinte, asigurarea respectului cu care sunt al P. S. T. fiu sufletesc.

Haret

Partenie Clinceni (1847–1910), care devine mai târziu mitropolit al Moldovei, era atunci (1886–1902) episcop al Dunării de Jos. El trimisese din Karlsbad o scrisoare lui Haret, cu data de 9 august 1897. Răspunsul lui Haret, care urmează, l-am găsit scris chiar pe scrisoarea de la Partenie, aflată printre hârtiile rămase de la el. Iată principalele pasaje din scrisoarea lui Partenie:

„Cestiunea palatului episcopal se află în aceeaşi stare de mai înainte. Eu am suferit mult de la primarul conservator Resu; acum văd cu întristare că actualul primar calcă tot pe urmele aceluia… Stăruinţa ce pun pentru clădirea palatului episcopal purcede din dorinţa constantă ce am de a dejuca năzuinţele celor din Galaţi şi poate şi din alte părţi, care voiesc să lase scaunul Dunării de Jos în uitare şi umilire. Dacă actualul primar se opune la clădire, el este din neamul celor vizaţi de adresa mea…

Vă mai aduc aminte că eu v-am înaintat la timpul cuvenit rapoartele mele asupra vizitelor canonice ce am făcut timp de 26 de zile bisericilor din Dobrogea. Suma ce am cheltuit este destul de mare pentru mine… de la ministerul dv. eu am drept a cere, dacă nu pentru osteneala mea cu vizitele, cel puțin cele peste 5 mii ce am debursat(9), afară de una mie ce trebuie să o dau celor cinci preoți ai suitei mele…

Vă rog a cere dlui Sihleanu să vă aducă o hârtie a unui tânăr pictor Popovici Gheorghe din Iași, fost stipendist al statului, care nu a primit de la acest onor. minister nicio remunerație ca alții, pentru lucrările trimise în țară…“

Șt. Sihleanu era atunci secretar general al Ministerului de Instrucție.

VIII.

Către Simion Mehedinți

Cu note de *Gh. Adamescu*

1. Scrisoare din 17 noiembrie 1898

Domnule Mehedinți,[1]

Legea cea nouă a învățământului secundar și superior[2] prevede ca pentru ocuparea unei catedre în învățământul secundar să se treacă de candidat examen de capacitate pentru două specialități: una principală și a doua secundară. Pentru specialitatea principală se cere a se trece examenul de materia cuprinsă în programa de licență, iar pentru cea secundară materia cuprinsă într-un program intermediar, între materiile de liceu și licență întocmit ad-hoc pentru aceasta.

Studiul geografiei știți că nu este cuprins între studiile universitare, așa că la examenul de capacitate din geografie ca specialitate principală, nu știu ce am putea pune. De aceea vă rog pe dv., ca cunoscător în această materie, să fiți bun a întocmi o schiță de program, considerând geografia mai întâi specialitate principală și al doilea ca specialitate secundară. Nu este nevoie să intrați în detalii, ci numai așa în trasuri generale, ca să mă pot eu orienta.

De altfel, iată și textul legii referitor la cestiune: „Examenul de capacitate va avea de obiect să probeze cunoștințele și aptitudinea necesară pentru a preda cel

---

1. Simion Mehedinți, actualul profesor de geografie la Universitate și membru al Academiei Române, era atunci tânăr licențiat al Facultății de Litere din București. Se întorsese din Germania, unde fusese trimis ca bursier al statului, ca să se specializeze în geografie (1894–1898), și unde și-a trecut doctoratul. Haret, care dobândise informațiuni despre dânsul, i-a trimis scrisoarea aceasta. Înființându-se în anii următori catedra de geografie la facultate, el a fost recomandat ca agregat (decembrie 1901), apoi profesor titular (aprilie 1904).

2. Legea din 1898.

puțin două specialități și cel mult trei. Una din aceste specialități, pentru care candidatul trebuie să posede diploma corespunzătoare de licență sau doctor, va fi specialitatea principală, celelalte vor fi secundare.

„Examenele de capacitate vor consta în probe scrise, care vor fi eliminatorii, probe orale și probe practice. Lucrările scrise și orale vor avea de obiect toate materiile specialităților pentru care se prezintă candidatul, cuprinse pentru specialitatea principală în programa de liceu și cea pentru licența respectivă, iar neutru cele secundare în programa de liceu și într-o programă specială, care se va forma ale minister. Probele orale vor fi extemporale".

Așteptând răspunsul dv., vă rog să primiți salutările mele.

Haret

2. Scrisoare din 17 mai 1899

Stimate domnule Mehedinți,

De la 1 septembrie viitor trebuie să se pună în aplicare noile programe ale învățământului secundar[1]. Pentru aceasta este nevoie de o întreagă literatură didactică, fără care toată munca deja cheltuită ar fi zadarnică.

Aici în București un număr de profesori s-au înțeles ca să se pună grabnic la lucru și să dea chiar pentru 1 septembrie manualele necesare pentru clasele I, II și V, în care noile programe se vor aplica. D-ta ai voi să-ți iei această sarcină pentru geografie? Și dacă nu vei putea pentru câte trele clasele, după cum e probabil, cel puțin pentru una sau două din ele.

Pentru lucrare, fiecare profesor și-a păstrat deplina sa libertate și fără îndoială așa va fi și pentru d-ta.

Binevoiește, te rog, a-mi răspunde un cuvânt și a primi asigurarea considerației mele.

Haret

3. Scrisoare din 16 iunie 1899

Stimate domnule Mehedinți,

Mă grăbesc a răspunde scrisorii d-tale, că niciun rău nu a rezultat din întârzierea cauzată de greșeala poștei, pentru că dispozițiile luate de minister în privința cărților didactice fac, că nu mai este așa de urgentă nevoie a se prepara cărți noi pentru 1 septembrie. De altfel, ocupațiile mult mai însemnate ce ai d-ta acum pentru a-ți stabili viitorul, nici nu era de gândit să le pui la o parte pentru

1. Programele învățământului secundar după noua lege se publicaseră în aprilie 1899.

a te ocupa de altceva. Dacă eu îmi permisesem a mă adresa şi d-tale, era pe lângă competenţa d-tale recunoscută şi împrejurarea că nu mă gândisem că cugeţi a te prezenta la examenele de capacitate.

Primeşte, te rog, salutările mele cordiale.

Haret

4. Scrisoare din 15 octombrie 1903

din *Pallanza*

Mult stimate domnule Mehedinţi,

Să mă ierţi că nu am putut răspunde mai curând scrisorii d-tale relativă la cercurile culturale şi la neajunsurile ce ai constatat la ele. Nu crede că acele neajunsuri nu le cunosc şi eu; dar ele nu vor dispărea decât cu încetul, pentru că învăţătorii noştri actuali nu au fost deloc pregătiţi pentru ceea ce li se cere acum. Cei viitori vor sta mai bine, pentru că am prefăcut programa şcoalelor normale în acest scop[1], dar cei prezenţi trebuie formaţi cu încetul. Am luat ceva măsuri pentru asta: culegerea şi publicarea celor mai bune vorbiri de la cercuri, precum şi trimiterea pe la ele a câtorva oameni luminaţi, care să le îndrume cum trebuie[2].

Anul acesta am avut pe Coşbuc şi Vlăhuţă, la anul voi avea mai mulţi. Ai vrea să fii şi d-ta unul din ei? Ai fi cel mai nimerit pentru asta, căci eşti ieşit din pătura ţărănească, o cunoşti, o înţelegi, o iubeşti şi te-ar înţelege şi ea[3].

Al d-tale devotat.

Haret

5. Scrisoare din 27 iulie 1905

Iubite domnule Mehedinţi,

Îţi scriu ca să te rog să mă ierţi pentru un lucru petrecut la congresul corpului didactic primar la 1 iulie.

D-ta mi-ai povestit cândva că Sişmanof(10) îţi spusese anul trecut: Băgaţi de seamă să nu vă întrecem, vrând să înţeleagă progresele făcute de bulgari în şcoala primară.

Vorbind la congres în chestia şcolii primare şi a schimbărilor ce vrea să-i aducă Vlădescu, am voit să povestesc incidentul acela. După ce însă începusem

---

1. Se introdusese în şcoalele normale cursul special de *datoriile învăţătorilor.*

2. Au apărut în cursul anilor acelora trei volume cu asemenea conferinţe. Asupra organizării acestor cercuri culturale să se vadă deciziunea din 21 februarie 1902, publicată în prezenta Colecţie a *Operelor lui Spiru Haret*, vol. II, pp. 139-142.

3. În adevăr, dl Simion Mehedinţi este născut în satul Soveja, judeţul Putna. A făcut câteva conferinţe la cercurile acestea din judeţul Iaşi.

să vorbesc despre el, mi-a fulgerat deodată prin minte, că poate d-tale nu ți-ar conveni asta. Neavând vreme să mă gândesc cum să o întorc, deoarece vorbeam deja despre acest fapt, nu am găsit alt chip decât să spun că vorbele acelea îmi fuseseră adresate chiar mie.

Dacă aș fi avut timpul gândirii, poate că o întorceam altfel și aș fi evitat de a spune un lucru neexact.

Acesta este lucrul pentru care te rog să mă ierți.

Al d-tale devotat,
Haret

6. Scrisoare din 8 iulie 1907

din *Valea-Călugărească*

Mult stimate domnule Mehedinți,

Mă ocup cu revizuirea diverselor noastre regulamente și am ajuns și la acela pentru aprobarea cărților de școli secundare. Regulamentul acesta pe mine nu mă satisfăcea nici sub forma pe care o avea în timpul dinainte de 1904. Dl Vlădescu l-a modificat la 1906. Nu știu nici sub forma asta dacă este bun. D-ta, care ai avut a face de-aproape cu el, și ca autor, și ca membru în comisie, și ca membru în Consiliul Permanent[1], ai putea să-mi dai indicații prețioase. Te rog să binevoiești a face aceasta. Ba chiar, dacă nu te sperie să iei lucrul mai de aproape, te-aș ruga să iei ambele regulamente și să le dai forma pe care ai crede-o mai bună, propunând altul în locul lor, sau, dacă crezi suficient, modificările de adus unuia sau altuia din ele. Le poți găsi, pe cel din 1902 la p. 177 a vol. II din colecția de legi și regulamente a ministerului, iar pe cel din 1906 la p. 129 a vol. III.

Nu te supăra, te rog, că-ți tulbur liniștea chiar acolo unde te afli dus pentru odihnă și primește salutările mele amicale.

Haret

7. Scrisoare din 29 septembrie 1907

Stimate domnule Mehedinți,

Știi că ți-am spus odată că eu urmăream, încă din ministerul meu trecut, ideea ca în satele ungurești și bulgărești să aduc tot învățători energici și buni români. Pentru satele ungurești din Moldova, aproape reușisem. Dar dl Vlădescu i-a adus înapoi pe toți cei pe care eu cu atâta greutate îi mutasem.

---

1. Dl Mehedinți a fost membru al Consiliului Permanent în 1907 și 1908.

Zilele astea ați dat un aviz care permite a se începe reparația, prin mutarea lui Popazu[1]. Acum veți mai avea pe unul celebru pe la Roman, numit P. Marț, de la Tămășeni[2]. Satul e unguresc, iar Marț e ungur curat. Școala pe care o face el e mizerabilă. Profită mai ales că tată-său e primar, pentru ca să-și bată joc. Îl mutasem și l-au adus înapoi. Acum e dat în judecată, nu-mi aduc aminte pentru ce. Dar oricare ar fi cauza, nu trebuie pierdută din vedere *cauza* cea mare a învățătorului național.

Al d-tale devotat,
Haret

8. Scrisoare din 20 octombrie 1907

Mult stimate domnule Mehedinți,

Îți mulțumesc pentru scrisoarea d-tale relativă la voluntarii de un an[3]. Voi vorbi generalului Averescu(11), care e un spirit foarte deschis și susceptibil a prinde ideile bune. Dacă mi-ai permite, i-aș da chiar scrisoarea d-tale.

Devotat,
Haret

9. Scrisoare din 2 februarie 1910

Iubite domnule Mehedinți,

Din „Convorbiri Literare“ îmi lipsește nr. 12 din anul XLII (1908 decembrie), te rog fii bun și dispune să-mi fie trimis și să mi se spună și prețul lui, pentru a-l achita.

Cu mulțumiri anticipate,
Haret

---

1. Consiliul Permanent de instrucție dăduse acest aviz. Ion Popazu funcționase în mai multe sate cu poporație ungurească din județul român și fusese mutat atunci în județul Ialomița.

2. Petre Marț era atunci învățător în Satul Tămășeni.

3. Pe vremea aceea, bacalaureații aveau dreptul a face serviciul militar numai un an și a deveni ofițeri de rezervă. Era vorba de a se da acest drept și absolvenților școalelor normale de învățători, deveniți titulari, pentru ca să aibă a lucra cu elementele din sate.

10. Scrisoare din 17 iunie 1910

din *Valea Călugărească*

Stimate domnule Mehedinți,

Am cercat din nou la Casa Școalelor pentru tinerii Vâlsan[1] și Brătescu[2], dar nu am găsit nimic. Mă temeam că va fi așa pentru că, după cum ți-am spus, fondul fusese distribuit tot la aprilie. Acum mai este o mică, foarte mică speranță, la octombrie. Dacă până atunci nu va rezulta ceva economie de pe undeva, poate că le voi putea da atunci ceva.

Devotat,
Haret

11. Scrisoare din 30 august 1910

din *Valea Călugărească*

Domnule Mehedinți,

Am așteptat întoarcerea dlui M. Popescu[3], ca să văd ce pot face pentru d-nii Vâlsan și Brătescu, despre care mi-ai vorbit. Ajutor din fondul de subvenții nu li se poate face, pentru că este sleit, după cum îți și spusesem. Economii ulterioare, pe care le sperasem, nu s-au putut face. S-ar putea însă să li se dea să scrie două din manualele de geografie de care are nevoie Casa Școalelor, ceea ce le-ar aduce fiecăruia cam câte 800 lei.

Dacă crezi că asta convine, te rog să-i trimiți la dl M. Popescu.

Cu astă ocazie, trebuie să-ți arăt că unul din acești tineri, nu știu care anume, ducându-se zilele trecute la minister, Direcția III, s-a exprimat în mod jignitor față de minister, punând la îndoială buna lui credință. Găsesc că a început prea de timpuriu.

Al d-tale devotat,
Haret

---

1. George Vâlsan (1885–1935), mai târziu profesor la Universitatea din București și membru al Academiei Române, era atunci profesor suplinitor la un liceu din București.

2. George Brătescu, actual profesor de geografie la Universitatea din Cernăuți, era atunci student.

3. Mihail Popescu era atunci administrator al Casei Școalelor. Haret, totdeauna dispus să ajute pe tinerii merituoși, își aduce aminte de scrisoarea trecută și caută să facă ceva pentru ei.

12. Scrisoare din 25 noiembrie 1911

Stimate domnule Mehedinți,

Îți mulțumesc foarte mult pentru exemplarul din Anuarul seminarului d-tale. și pentru osteneala ce ți-ai dat de a mi-l aduce chiar d-ta[1].

S-a întâmplat că cele mai multe din articolele din acest număr mă interesează și-mi propun să le citesc cu atenție.

În ceea ce privește chestia hotarului dintre Moldova și Muntenia, pe cât văd, dl Mironescu[2] o studiază numai pe cea stabilită de Ștefan cel Mare, dar nu și pe cea a Trotușului, care a fost până la dânsul, așa că din articolul d-sale nu voi putea să mă dumiresc asupra unui lucru pe care nu-l înțeleg. Eu știu că am învățat la școală că până la Ștefan cel Mare hotarul între ambele țări era Trotușul, și lucrul acesta este spus anume de un cronicar, Ureche(12), dacă nu mă înșel.

Dar în 1904 am fost la Borzești, satul unde s-a născut Ștefan cel Mare, și am văzut că acest sat este pe malul drept al Trotușului, adică pe partea Munteniei; și mai târziu, Ștefan a clădit în sat și biserica care durează încă și care e tot pe malul drept; ba încă, pe cât mi-aduc aminte, inscripția ce a pus-o zice că a făcut biserica în amintirea părinților lui. Apoi atunci cum vine asta? S-a născut Ștefan în Muntenia? Sau că hotarul nu urma, cel puțin în punctul acela, tocmai apa Trotușului? Căci ipoteza ca cursul apei să se fi schimbat așa ca Borzeștii să fi trecut de pe un mal pe altul, nu se poate admite, pentru că forma terenului nu o permite.

Cu această ocazie, te rog să fii bun, când vei avea vreme, să-mi comunici la telefon unde pot găsi Anuarul d-tale pe anul I. Eu nu-l am; l-am căutat la librării, și chiar la Socec, și nu l-am găsit.

Al d-tale devotat,
Haret

13. Scrisoare din 26 noiembrie 1911

Stimate domnule Mehedinți,

Te rog să mă ierți că te-am deranjat în mod inutil. Tot d-ta aveai dreptate: aveam deja fascicolul I din Anuar; însă în catalogul meu l-am căutat la *Mehedinți* și el era trecut la *Anuar;* de aceea nu-l găsisem.

Ca să nu strici o colecție, te rog să primești înapoi al doilea exemplar ce ai avut bunătatea a-mi trimite, precum și mulțumirile mele și scuzele repetate că te-am deranjat.

Haret

---

1. Anuarul Seminarului de geografie, sub direcția lui S. Mehedinți, a apărut între 1909–1915.

2. Gr. Mironescu, acum profesor de geografie la liceul din Bolgrad, era atunci student.

IX.

Către Petre Gârboviceanu

Cu note de *Gh. Adamescu*

1. Scrisoare din 30 martie 1899

Iubite domnule Gârboviceanu,

După cum am știință, situațiunea financiară a „Albinei“ este din cele mai rele. Încasările am auzit că merg foarte greu. Eu sunt foarte îngrijat de această situație. De aceea, te rog, dacă ai timp, treci pe la mine – de se poate chiar azi între 8-9 seara după masă – sau, de nu poți, mâine de dimineață, pentru ca să vedem ce măsuri trebuiesc luate cu privire la accelerarea încasărilor.

Al d-tale devotat,
Haret

Revista populară „Albina“. întemeiată de Sp. Haret în 1897, era condusă de un comitet, având la început ca președinte pe P. Gârbovieeanu și ca secretar de redacție permanent pe Gh. Adamescu. Haret s-a interesat totdeauna de mersul ei și adesea lua parte la ședințele Comitetului.

2. Scrisoare din 14 septembrie 1904

Domnule Gârbovieeanu,

Îți doresc mai întâi însănătoșire grabnică; al doilea, te înștiințez că de la Casa Bisericii mi s-a trimis spre semnare certificatul cerut de biserica Sf. Nicolae Vlădica, pe care însă l-am oprit la mine. Te previn ca nu cumva să uiți sau să fii surprins a iscăli un asemenea certificat.

Al d-tale devotat,
Haret

3. Scrisoare din 28 februarie 1905

Iubite domnule Gârbovieeanu,

Am verificat că cele două posturi de referendari sunt trecute în bugetul Casei Artelor. Rămâne ca V. Arion să vadă numai dacă se vor păstra tot pentru Coșbuc și Vlahuță[1].

1. Coșbuc și Vlăhuță fusese numiți de Haret referendari la Casa Școalelor. După retragerea sa, se interesa ca să fie menținuți la noua instituție numită Casa Artelor.

Ar putea însă tot el să vadă dacă nu poate face ceva pentru „Albina“ şi „Steaua“, ale căror subvenţii sunt suprimate cu totul[1]. Voi spune azi şi dlui Kalinderu[2].

Haret

4. Scrisoare din 24 august 1905

din *Sărata-Monteoru*

Iubite domnule Gârbovieeanu[3]*,*

Am venit aici pentru vreo zece zile, ca să mai iau aer, înainte de a intra în munca iernii. Şi aici însă m-a ajuns o scrisoare de intervenire, pe care nu o pot pune la o parte, deşi ceea ce-mi cere nu se potriveşte cu obiceiurile mele.

Vorba este de pr. N. Popescu, de la Arsache (Vlaşca), care prezintă pe un fiu al lui la concurs pentru seminar. Să nu zici că nu ţi-am scris, dar e bine înţeles că vei face cum va fi drept, şi nu altfel. Ţineam însă să nu nemulţumesc pe preot, care este un bun element în satul lui, unde poate ştii ce lucruri bune se fac.

Eu voi fi întors în Bucureşti la 3 septembrie seara. Îndată după aceea ne vom vedea, ca să ne mai chibzuim pentru ale noastre. Până atunci şi Lupu trebuie să vină[4].

Până atunci salutări amicale şi respectele mele doamnei.

Haret

5. Scrisoare din 6 noiembrie 1905

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Iubite domnule Gârbovieeanu,

Deoarece plec acum la Galaţi, neputând să mă ocup eu, te rog foarte mult să fii bun d-ta a te ocupa de următoarea afacere: a face să apară negreşit în „Voinţa naţională“ de mâine, luni seara, articolul alăturat. Am văzut în „Voinţa naţională*“ de aseară* un extract din articolul „Conservatorului“ şi am văzut

---

1. „Steaua“, societate pentru publicarea de cărţi populare, întemeiată de Haret la 2 decembrie 1900. Statutele ei s-au votat la 20 decembrie, acelaşi an, când s-a ales şi primul său comitet, din care făcea parte şi Haret, ca membru, cu însărcinarea de administrator şi casier.

2. I. Kalinderu era atunci preşedintele comitetului de redacţie al revistei „Albina“.

3. Gârbovieeanu era atunci profesor la Seminarul central. Preotul de care se vorbeşte era dintre aceia care se ocupau cu activitatea extra-bisericească şi urmau îndemnurile lui Haret, chiar în timpul când nu mai era ministru, şi acţiunea lor nu era bine văzută de succesorii săi la conducerea ministerului.

4. E vorba de profesorul A. Lupu-Antonescu, care era atunci secretar de redacţie al „Revistei generale a învăţământului“.

nevoia de a i se răspunde îndată. Deoarece gazetele noastre au față de mine oarecare obiceiuri care nu-mi convin, te previn că dacă articolul nu poate să apară negreșit mâine seara, și în tocmai cum îl dau, să nu-l lași acolo. În acest caz, ori îl vei da la *Secolul,* ori mi-l vei restitui.

Iartă-mă de supărare.

Eu mă întorc, sper, mâine dimineața.

Haret

Articolul redacțional din „Conservatorul" (4/17 noiembrie 1905) purta titlul *„Pentru dl Haret și* Epoca*".* Prin el se lua apărarea dlui M. Vlădescu, căruia fostul ministru Haret și cei de la „Epoca" îi imputase jafurile de la Casa Școalelor. Articolul în chestiune incrimina, în același timp, administrația lui Haret de nereguli.

Un extras din acel articol a fost reprodus în „Voința națională" din 5 noiembrie 1905, care-i atrage atenția lui Haret.

Ziarul „Voința națională" răspunde la 5 noiembrie prin articolul „Jafurile dlui Vlădescu", după care apare la 8 noiembrie acela al lui Haret, sub titlul *„Socoteli"* pe care-l trimisese lui Gârboviceanu să-l publice în „Voința națională" sau în „Secolul".

Acest articol, tipărit pe 1/2 coloană, e cu totul altul decât cel cu același titlu publicat în „Voința națională" din 3-6 noiembrie, după „Revista generală a învățământului". Prin el, Haret critică modul cum „Conservatorul" din 4 noiembrie apăra gestiunea dlui M. Vlădescu, de la Casa Școalelor, în cele 10 luni de administrare a ministerului său.

Ziarul „Conservatorul" continuă articolele contra lui Haret ca: *Minciuni haretiste* (în numărul din 5 și 6 noiembrie 1905), iar în *„Socotelile dlui Haret"* (în numărul din 10 noiembrie 1905) răspunde la articolul lui Haret *„Socoteli"* publicat în „Voința națională" din 8 noiembrie 1905. În 11 noiembrie, același an, a apărut tot în „Conservatorul" *Fapte și socoteli,* iar în cel din 12 noiembrie 1905, *Comunicatul Ministerului Instrucțiunii,* care se publicase în „Monitorul Oficial" din 10 noiembrie și la care Haret a răspuns prin articolul *„Un comunicat"* publicat în „Revista generală a învățământului" de la 1 decembrie 1905.

Articolul se încheia astfel: *„Și acum aștept mai departe desfășurarea apărărilor dlui Vlădescu. Cum a mers până acum, mie îmi convine".*

6. Scrisoare din 3 decembrie 1905

Iubite domnule Gârboviceanu,

Am vorbit cu dl. Sturdza în chestia taxei de la Club. E adevărat că e de 6 lei pe lună. A zis că la convocarea Comitetului, va aduce lucrul în dezbatere; dar nu mi s-a părut prea înclinat a insista în acest sens. Zicea că Clubul se susține greu. Eu cred însă că nu ar strica nimic să se adauge membri noi, care să plătească puțin, decât să nu vină deloc. Voi vedea la Comitet.

Cu această ocazie, permite-mi să te rog să-mi spui dacă cunoști pe un învățător Ioan S. Mazilu, din Mărunțiș (Buzău), care-mi scrie că i se fac mizerii mari acolo, și cere să-l apar la Consiliul Permanent. Asta nu o pot face. Dar dacă aș ști că e om corect și învățător bun, aș căuta să văd cum îl pot ajuta.

Devotat,
Haret

P. S. Oare nu ar fi posibil să am o copie de pe răspunsul episcopului Atanasie[1] la intervenția ce i-a făcut dl Kalinderu, ca să dea ajutor la „Steaua“?[2]

Haret

7. Scrisoare din 13 noiembrie 1909

din *Menton*

Iubite domnule Gârboviceanu,

Sunt informat că Chiricescu posedă o fotografie a lui Drag. Demetrescu în costum de călugăr, făcută pe când era el la Atena. E fotografiat la un loc cu Partenie și Calistrat. Dacă nu mă înșel, informația asta o am chiar de la Chiricescu însuși. Oare nu ar fi chip să căpătăm comunicație de acea fotografie?

Aici timpul e frumos, afară de două zile când a fost umed și rece. Dar chiar când este frumos, numai dimineața este cald; pe urmă se răcește foarte mult.

Cu tusea parcă merg binișor; până acum însă nu-mi face efectul că binele realizat este ceva durabil.

La revedere cu bine.

Haret

8. Scrisoare din 2 decembrie 1910

Domnule Administrator,

Odată cu înființarea Casei Bisericii, dv. ați fost chemat a o conduce și v-ați îndeplinit această îndatorire de nouă ani încoace, numai cu o mică întrerupere.

În timpul acesta, Casa a trecut prin mari greutăți, nu numai acelea care sunt indispensabile de oricare început, dar și greutăți speciale unei instituții chemate a împlini o sarcină foarte grea și foarte însemnată, cu niște mijloace insuficiente și nu totdeauna sigure.

Dv. ați știut să vă îndepliniți însărcinarea în așa mod, încât nu numai Casa Bisericilor a devenit, sub conducerea dv., una din cele mai vaste și mai bine organizate din marile noastre administrații, dar a reușit să se impună respectului și iubirii tuturor, prin imensele servicii ce a adus și continuă a aduce bisericii și culturii naționale. Ea a deschis căi noi, s-a îngrijit și a rezolvat probleme grele, de care până la dânsa nimeni nu se preocupa.

Pentru aceste mari servicii, țara vă va fi recunoscătoare. Iar noi, care de atâția ani ne-am bucurat de colaborarea dv. harnică, pricepută și onestă, în împrejurări

---

1. Atanasie Mironescu era episcop al Râmnicului.

2. „Steaua“, societate pentru răspândirea de broșuri populare, înființată de Haret. Vezi nota 2 de sub scrisoarea cu nr. 3 de mai sus.

grele, ne-am socotit dator a vă da cel puțin acest semn de mulțumire, de a vă înainta portretul dv., pe care vă rugăm să-l atârnați în cabinetul administratorului Casei Bisericilor, ca să rămână acolo ca amintire a aceluia care a fost unul din principalii ei întemeietori.

Primiți, vă rugăm, domnule Administrator, asigurarea distinsei noastre considerațiuni.

Ministru,
Haret

Haret, cu ocazia retragerii lui din minister, i-a trimis scrisoarea de mai sus lui Gârboviceanu, care era administrator al Casei Bisericii.

Această Casă s-a înființat prin legea din 23 ianuarie 1902 și a avut ca prim administrator pe Gârboviceanu, de la 1 aprilie 1902.

Scopul Casei Bisericii este de a controla averile bisericilor și de a administra averi testate sau legate. Ea administrează, după lege, toate afacerile bisericești, în numele și cu delegația ministrului. Afacerile Bisericii Ortodoxe Române și cultele străine, întrucât acestea vin în legătură cu statul român, sunt concentrate la Casa Bisericii.

Petre Gârboviceanu (născut în iunie 1862 și decedat la 3 decembrie 1934), era doctor în filosofie de la Lipsca. El era un bun cunoscător al chestiunilor canonice și administrative bisericești.

9. Scrisoare din 13 martie 1911

din *Cannes* (*Alpes-Maritimes, France*)

Iubite domnule Gârboviceanu,

Fiindcă ai avut bunătatea să te interesezi de noi până în momentul plecării, cred necesar să-ți dau ceva noutăți despre noi.

La plecare, Anicuța nu era bine deloc; avea mare durere de cap și slăbiciune, care mă făceau să fiu foarte îngrijat de cum va putea suferi o călătorie așa de lungă. Până aproape de Viena a fost tot așa; dar pe urmă s-a mai împuternicit, și mai jos de la Viena până aici a mers bine. Aici însă am avut mare greutate să găsim o cameră convenabilă, iar timpul nu era tocmai bun. Din cinci zile până acum nu am avut decât una în adevăr caldă și bună. De ieri bate un vânt puternic și foarte rece. Sperăm însă că se va îndrepta vremea, pentru că barometrul se urcă.

Deşi localitatea e frumoasă şi este lume multă, cred că mai vom sta aici mai mult decât până luni 21 martie/3 aprilie, și pe urmă ne vom mai duce pe aiurea, nu știu încă unde. Nu cred să ne întoarcem în țară înainte de 15 sau 20 aprilie, stil vechi.

Cu astă ocazie, să-ți spun și părerea mea în privința prânzului despre care mi-ai vorbit în două rânduri. M-am gândit mult la asta, și am ajuns tot la concluzia că este mai bine să nu aibă loc. Sunt o mulțime de considerații de oportunitate, pe care ar fi foarte greu și lung ca să le expun aici, care mă îndeamnă să vă mulțumesc din toată inima pentru acest nou semn de prietenie, dar să vă

rog să-l amânăm pentru alte timpuri. Sunt la asta multe cauze, dintre care pe unele le cunoşti sau le bănuieşti, dar altele le ştiu numai eu.[1]

Arată, te rog, sărutări de mâini de la mine şi complimente amicale de la Anicuţa pentru dna Gârboviceanu şi primeşte şi d-ta expresia întregii noastre prietenii şi simpatii. Dacă vezi pe dl Popescu, te rog să-i arăţi şi d-sale şi d-nei Popescu aceleaşi sentimente.

Haret

10. Scrisoare din 17 iunie 1911

din *Valea-Călugărească*

Iubite domnule Gârboviceanu,

Lipsind din Bucureşti de la 5 iunie, nu am putut urmări de aproape cele se se petrec la Sinod. Abia azi, răsfoind aici nişte numere vechi din gazete, am văzut în una că Gherasim a tratat de *calomnie urâcioasă* sau *odioasă* (nu ştiu bine care din două) aventura lui de la Seminarul din Râmnic, şi a zis că dl Sturdza şi-a însuşit-o; în alta, am văzut că el s-a servit la adresa mea de cuvinte injurioase, aşa ca a silit pe Arion să protesteze; şi în alta, am văzut o aluzie vagă, din care n-am înţeles nimic, la acelaş incident (acesta e „Viitorul“ din 12 iunie).

Nu cumva d-ta vei fi pus de o parte vreun număr de gazetă, sau vreo altă informaţie precisă, în astă privinţă? În acest caz, te rog foarte mult să mi-o trimiţi acasă în Bucureşti, unde voi sosi luni, 20 iunie, la 10½ dimineaţa. Dacă ai fi liber în ziua aceea la 5 ore p. m., mi-ar plăcea să te şi văd, ca să mă mai pui în curent cu lucrurile.

Amic,
Haret

11. Scrisoare din 18 iulie 1911

din *Valea-Călugărească*

Iubite domnule Gârboviceanu,

Am primit cu multa plăcere şi scrisoarea şi cartea poştală pe care mi le-ai trimis. Ne bucură că vă vedem mulţumiţi şi liniştiţi în acel plăcut orăşel de munte, care pe zi ce trece devine mai simpatic celor care vin să-l vadă. Mi-aduc aminte în ce stare de grozăvie era când l-am văzut întâia oară, acum 27 de ani[2].

---

1. E vorba aici de manifestaţia pe care o pusese la cale amicii şi admiratorii săi, şi care s-a făcut în decembrie 1911. Vezi volumul I din Operele sale, p. 47.

2. Nu pot preciza în ce localitate se găsea Gârboviceanu atunci. Poate la Câmpina.

Din partea noastră, avem şi noi mulţumirea de a fi perfect liniştiţi în sihăstria noastră, unde, de la grindina din 14 iunie, nu am mai avut nicio altă supărare[1].

Timpul este bun, destul de plăcut; ieri şi azi am avut o ploaie foarte bună. Recolta câtă ne-a mai rămas merge bine.

Zilele trecute, ca să mai schimbăm, am fost la Constanţa pentru câteva zile. Nevastă-mea, care nu mai fusese acolo de vreo nouă ani, a rămas surprinsă de schimbările ce a găsit. Păcat că cuibul de hoţi de la Casino îţi strică toată dispoziţia[2].

Cele ce-mi scrii despre cele petrecute la Sinod în zilele din urmă parte le ştiam, parte le bănuiam, şi-ţi sunt foarte recunoscător pentru partea ce ai avut în darea unei hotărâri care a scăpat biserica noastră de cea mai mare ruşine. Am scris însă şi episcopului de Râmnic ca să-i mulţumesc, precum se cuvenea, pentru partea hotărâtoare pe care a avut-o în rezolvarea afacerii. Ambii mitropoliţi îmi vorbiseră despre aceasta.

Acum ce va mai fi vom vedea. M-aş mira ca alegerea să cadă asupra lui Scriban; cât pentru a lui Nazarie, o cred imposibilă. Oricum ar ieşi lucrul, tot mai bine era dacă Primatul mai întârzia cu demisia lui, măcar până la toamnă.

Cât pentru Gherasim, vei fi văzut că prevestirea mea se împlineşte, pentru că nu se astâmpără. Dacă Sinodul şi guvernul vor fi să fie consecvenţi, va trebui ca la octombrie să-l caterisească de-a binelea.

Arată, te rog, salutările amicale ale nevestei mele şi respectele mele doamnei Gârboviceanu, iar d-ta primeşte toate amiciţiile noastre.

Haret

12. Scrisoare din 6 aprilie 1912

din *Paris, Boulevard des Capucines 12*

Iubite domnule Gârboviceanu,

Mi-am permis să-ţi dau ieri o telegramă în care-ţi arătam adresa noastră aici şi te rugam să o comunici şi dlui Popescu. Am fost silit să fac aşa, pentru că nu ştiu unde se află dl Popescu acum: la Bucureşti, la Buzău sau la vie, şi am crezut că d-sa are nevoie de adresa mea cât mai curând.

Noi am sosit aici miercuri dimineaţa în bună stare, după o călătorie care nu a fost deloc obositoare. Aici ne remitem de osteneala drumului, începându-ne cursele prin oraş.

---

1. Haret îşi cumpărase o vie la Valea-Călugărească şi, de câte ori avea zile libere, se refugia acolo, unde sta în linişte, locul fiind în adevăr izolat într-un vârf de deal.

2. La Casino erau în plină floare jocurile de noroc: cărţi, ruletă etc. Haret a combătut totdeauna aceste obiceiuri şi, când era ministru, a dat circulare către învăţători, obligându-i să se abţină de la ele.

Pe d-ra Popescu încă nu am văzut-o, dar a fost la noi d-ra Angelescu, rudă cu dl Popescu, care ne-a spus că mai toate formele legale sunt deja făcute, aşa că cununia se va putea face în curând, poate chiar poimâine. Ieri am fost să văd pe preotul, m-a căutat şi el de două ori, dar nu ne-am putut întâlni. Îl aştept acum de dimineaţă, la 9, ca să regulăm cele necesare în privinţa cununiei. Ceea ce voi hotărî cu el îţi voi comunica tot în această scrisoare, la sfârşit.

În momentul plecării din Bucureşti, dl G. C. Ionescu mi-a cerut un număr de exemplare din *Criza Bisericească,* ca să le împartă. I-am spus să ia câte vrea de la Göbl. Acelaşi lucru ţi-l spun şi d-tale. Dacă-ţi trebuie să mai dai cuiva, cere câte vrei de la Göbl. Îi scriu şi lui.

Te mai rog un lucru. Socotesc că broşura mea nu va rămâne fără răspuns. Dacă deocamdată au tăcut, cauza trebuie să fie că au fost surprinşi; dar când se vor desmetici, nu se poate să nu mă înjure zdravăn. Te-aş ruga, dacă ai fi bun ca ori d-ta, ori dl Ghiaţă să-mi faceţi o colecţie de articolele sau broşurile ce s-ar publica asupra acestei afaceri până la întoarcerea mea. Costul lor îl voi achita atunci.

Noi deocamdată rămânem în Paris, şi tot la Grand-Hôtel. Poate vom face mici excursii prinprejur. Dacă va fi să schimbăm adresa, ceea ce nu cred, vă vom aviza.

Arată, te rog, salutările nevestei mele, respectele mele doamnei Gârboviceanu şi primeşte şi d-ta bunele noastre amiciţii.

Haret

P.S. Preotul a fost la mine şi mi-a spus că mai lipseşte numai dovada că s-au făcut publicaţiile la biserică în ţară. Dacă va veni azi sau mâine, se va face cununia duminică; dacă nu, joi.

Haret

În această scrisoare este vorba de căsătoria fiicei lui M. Popescu, care era atunci administrator al Casei Şcoalelor şi la care Haret ţinea mult.

Căsătoria s-a făcut la Paris, şi Haret cu doamna au fost naşii tinerei perechi.

X.

Către Nicolae Mocanu

Scrisoare din 5 iulie 1899

Domnule Mocanu,

Am primit cu multă plăcere al doilea volum din *Metodica Generală și Specială.* Vă mulțumesc pentru că mi l-ați oferit, și totdeodată te felicit, și pe d-ta, și pe colaboratorii d-tale, pentru însemnata și utila lucrare ce ați făcut.

Primește, te rog, salutările mele.

Haret

Nicolae Mocanu, absolvent al școalei normale din Bârlad (1895), a fost învățător în diferite comune din județul Fălciu.

Scrisoarea ne-a fost trimisă de primitorul ei.

XI.

Către alegători

Notă de *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din 22 martie 1901 către alegătorii Colegiului țărănesc din Covurlui

Domnilor alegători,

Încrederea cu care mi-ați acordat însărcinarea de a reprezenta în Cameră interesele voastre mă onorează și mă încurajează în același timp.

Atât prin datoria mea de conducător al învățământului public, cât și prin simpatiile mele, fusesem deja condus a mă ocupa cu tragere de inimă de nevoile sătenilor, pentru că nu se poate ocupa cineva de învățători și de preoți fără să nu ajungă la săteni.

Alegerea voastră de ieri îmi dovedește că activitatea mea de până acum a fost îndreptată într-o bună direcție și mă încurajează ca să o urmăresc și mai departe. Ea-mi dă și mijlocul de a fi în contact mai de aproape cu voi, și prin urmare de a cunoaște mai bine trebuințele și dorințele voastre.

Vă mulțumesc pentru alegerea voastră și vă promit să mă silesc a o merita.

Sp. Haret

Publicată în ziarul „Voința națională“ din 22 martie 1901. Alegerea se făcuse în ziua de 15 martie 1901.

XII.

Către Luigi Cazzavilan

Notă de Gr. *Teodossiu*

Scrisoare din 24 iunie 1901

Vă rog să credeți că regret foarte mult că nu pot lua parte la serbarea de inaugurare a unei instituții care se bucură de toată.

Simpatia,

Haret

Această scrisoare a fost trimisă lui Luigi Cazzavilan, în calitate de președinte al Asociației de binefacere *Umberto-Margherita,* cu prilejul punerii pietrei fundamentale a localului școalei italiene din Capitală. Acest local s-a construit din inițiativa acelei societăți.

Din cauze neprevăzute, ministrul Haret n-a putut lua parte la solemnitate.

XIII.

Către Gh. Adamescu

Cu note de primitorul scrisorilor

1. Scrisoare din 1901

Iubite domnule Adamescu,

Am încheiat socotelile. Am ajuns la 2.765.000, plus o sumă mai puțin sigură de 165.000; total 2.930.000.

Am arătat și dlui Sturdza. Poruncă strașnică să nu dăm *nimănui* niciun detaliu asupra lucrării noastre, afară de ceea ce va ieși diseară în „Voința națională". *Nimănui absolut.*

Haret

Iată împrejurările în care a fost scrisă această enigmatică scrisoare. În 1900 se agravase greu situațiunea financiară a țării, și guvernul lui Carp propunea să se vândă „disponibilitățile" statului. Partidul Liberal s-a pronunțat contra acestei idei și a propus facerea de economii, ceea ce a realizat când a venit la guvern în februarie 1901. Dar, înainte de aceasta, a trebuit, firește, să facă toate studiile necesare în vederea aplicării planului propus. De aceea, în ultimele luni ale anului 1900 și în primele ale anului 1901, s-a lucrat la aceasta de către conducătorii partidului. Am avut atunci onoarea să fiu chemat de Haret la cercetarea amănunțită a bugetului Ministerului de Instrucție. Se vede că într-o zi rămăsese ca el să totalizeze sumele stabilite în amănunte și, făcând socotelile, mi-a comunicat la ce totaluri ajunsese.

2. Scrisoare din 10 iunie 1901

Dl Adamescu este rugat să cerceteze şi să facă să înceteze toate aceste neînțelegeri, care nu fac bine liceului, şi sunt în detrimentul bunei reputații şi a lui, şi a corpului didactic.

Țin cu orice preț să se termine cât mai curând.

Haret

În acel timp eram Secretar general al ministerului.

Această însemnare mi s-a trimis împreună cu telegrama expediată din Ploieşti de Eugen Ludvig, profesor la liceul de acolo: „Actele din arhiva liceului se întrebuințează pentru campanii calomnioase în ziare. Rog trimiteți o anchetă, căci cu acest sistem nou se compromite prestigiul întregului corp profesoral". Cu toată dorința lui Haret, cu toate anchetele făcute, dihonia dintre profesorii de acolo, provocată de luptele politice, a continuat, şi a fost nevoie să se recurgă la măsuri severe. Vezi mai departe scrisoarea lui Haret către Lupulescu. Vezi şi discursul lui Haret în legătură cu relele întâmplări de la Ploieşti, cu ocazia unei interpelări din 1903: vol. V din colecție, p. 221.

3. Scrisoare din 28 iulie 1901

Domnule Adamescu, urmăreşte, te rog, această afacere. Nu acum întâia oară mi se tot spune că unii din funcționarii noştri fac pe grozavii. În timpul acesta, ordinele mele sunt neexecutate cu lunile. Trebuie făcut un exemplu.

Haret

Această însemnare mi-a fost trimisă împreună cu o scrisoare anonimă ce primise.

4. Scrisoare din 1 august 1901

Domnule Adamescu,

În dosarul ce-ți trimit, o piesă foarte importantă, anume inventarul de primirea casei d-nei Catargiu, nu este cusută la dosar, aşa că lesne se poate pierde. Fă, te rog, să se coase negreşit, şi să se şnuruiască şi parafeze dosarul. Avem un proces la orizont, şi piesa aceasta va fi esențială.

Haret

5. Scrisoare din 12 octombrie 1901

Iubite domnule Adamescu,

De demult mă tot țin să pun în vederea dlui Pop, de la Consiliu, că nu-mi place cum şi face serviciul. Te rog spune-i d-ta partea mea.

Lucrările sunt făcute cu negligență. Așa mai alaltăieri procesul lui Eutușanu de la Ostrov s-a amânat, pentru că în citația ce i-a adresat pusese, ca puncte de acuzație, niște lucruri care priveau pe nevasta lui, iar ce-l privea pe el nimic.

Îi vei mai pune în vedere că nu admit nici într-un chip ca d-sa să intervină în dezbateri, nici măcar cu un singur cuvânt, după cum s-a întâmplat uneori. O abatere de acest fel, de se va mai produce, o voi reprima cu cea mai mare severitate.

În fine, d-sa trebuie să știe că datorează ministerului tot timpul său. Acum când toți funcționarii ministerului lucrează câte 7 ore pe zi, d-sa nu lucrează decât în zilele de Consiliu, câteva ore. Te rog să-i precizezi timpul ce are să dea Consiliului; acest timp va fi durata ședinței însăși, plus un timp pe care-l vei hotărî d-ta pentru fiecare ședință, spre exemplu o oră sau două. Tot restul timpului, până la împlinirea a 7 ore pe zi, d-sa trebuie să lucreze la contabilitate, unde contează ca șef de birou.

Te rog să-mi referi cum vei fi regulat acest din urmă punct.

Al d-tale amic,
Haret

Vasile G. Pop, azi decedat, era șef la biroul contabilității și al ordonanțării Ministerului Cultelor și Instrucțiunii. Lucra însă de mulți ani ca secretar al Consiliului Permanent. Vorbăreț din fire, îi plăcea să se amestece în discuție, chiar și atunci când nu era întrebat și să dea explicații nesfârșite. E probabil că fusese reclamat lui Haret de vreunul din membrii Consiliului Permanent.

Ca și scrisoarea precedentă, și aceasta arată interesul ce purta Haret, ca funcționarii să-și facă datoria cum trebuie.

6. Scrisoare din 20 octombrie 1901

Domnule Adamescu,

Mi-ai adus petiția d-rei Pop, dar nu știu ce-mi ceri, fiindcă e rezolvată. Dacă e ceva de schimbat în rezoluție și dacă se poate schimba, roagă pe dl Stoicescu să o facă[1].

Îți trimit scrisoarea Pr. Savin, prin care cere să fie autorizat a face niște reparații indispensabile, în limita sumei de lei 2400 lei, cu condiție să fie plătite din bugetul viitor. Roagă pe dl Dudescu să găsească modalitatea, și pe dl Stoicescu să aprobe de urgență[2].

Corecturile ce mi-au venit ți le alătur. Am cerut lui Rasidescu să-mi trimită și mie ultima corectură, pentru că am văzut că numele proprii sunt stâlcite rău, și mă tem că nici d-ta nu vei putea să le îndreptezi, pentru că și copia lui Cernescu este rău scrisă[3].

Haret

---

1. Haret își luase concediu pentru a pleca în străinătate și interimatul avea să-l țină C. Stoicescu, atunci ministru de Justiție.

2. Preotul Savin era directorul Seminarului din Iași. Pe vremea aceea, nu se înființase Casa Bisericii și seminariile țineau de direcția respectivă din minister.

3. Haret voia să tipărească atunci *Raportul către Rege în chestia școalelor din Macedonia* la tipografia Rasidescu și se interesa de aproape ca lucrarea să se facă fără greșeli de tipar.

7. Scrisoare din 25 octombrie 1901

din *Nizza*

Iubite domnule Adamescu,

După o călătorie foarte bună şi odihnită, am ajuns aici marţi seara, după o noapte de oprire la Milan. Aici am tras la *Hôtel de France,* unde cred că vom rămâne tot timpul, şi unde prin urmare îmi vei adresa cele ce vei avea a-mi comunica mai urgent.

Vremea este foarte frumoasă, însă temperatura cam schimbătare. Alaltăieri, de la Genua până aici a fost adevărată vreme de mai. Aici ieri până la 2 a fost tot aşa; dar de la 2 până seara a fost un vânt rece ca de iarnă, deşi soarele era tot aşa de frumos. Poate că schimbările astea să ne oblige a căuta un loc mai adăpostit, deşi mi-i urât grozav să umblu din hotel în hotel.

De la Milan ţi-am cerut noutăţi despre alegerea de la Universitate, pentru că abia cu două ore înainte de plecare îmi spusese Pangrati că se pregătea acolo o lovitură pregătită în ascuns. Era prea târziu ca să mai amân plecarea, şi aşa am fost până alaltăseară cu grijă. Telegrama d-tale m-a liniştit. E bine acum să se facă numirea cât de curând. Am vorbit cu dl Stoicescu despre asta[1].

Arată, te rog, respectele mele doamnei Adamescu şi d-ta primeşte amiciţiile mele sincere.

Haret

8. Scrisoare din 2 noiembrie 1901

din *Nice (Alpes Maritimes), Hôtel de France*

Iubite domnule Adamescu,

Adineauri am primit scrisoarea d-tale şi mă şi grăbesc să-ţi răspund, mai cu seamă pentru a-ţi mulţumi pentru chipul exact şi complet, cum mă ţii în curent cu cele ce se petrec.

Cred totdeodată că e bine să-ţi dau lămuriri, pentru unele din dificultăţile ce s-au ivit după plecarea mea.

Cu rectoratul cum s-a făcut, s-a făcut bine; ba încă nu era posibil a se face altfel[2].

---

1. Era vorba de alegerea de rector. După lege, profesorii alegeau 3 colegi şi din aceştia ministrul avea drept să numească pe unul. Haret dorea să vadă pe Pangrati mai ales.

2. Alegerea de la Universitate de care se vorbeşte în scrisoarea precedentă.

Te întrebi în cine să ai și în cine să nu ai încredere, dintre cei care vin să-ți vorbească în chestia Macedoniei[1]. Răspunsul meu e categoric: să nu ai încredere în nimeni absolut. Nu e unul care, când îți vorbește, să nu aibă în vedere vreun interes oarecare al lui. Șunda-mi bate și mie capul cu multe, dar eu nu le primesc decât sub beneficiu de inventar.

Dacă i-ai dat ceva de la particulari, fie; dar să nu fie mult, și să nu-i mai dai până la întoarcerea mea[2].

Cu Cosmescu[3] să fii în cea mai mare rezervă și să nu-i promiți nimic, chiar de ți-ar da toate declarațiile posibile. Am de la dânsul acte foarte compromițătoare, pe care le cunoști și d-ta, de altfel.

Cu locul lui Georgescu-Carpen[4], foarte bine ai făcut cum ai făcut. Nu te tulbura de reclamații; zi că ai avut instrucțiuni de la mine.

E curios că nu-mi aduc aminte pentru ce a fost el dat în judecată și nici nu știu dacă l-am dat eu sau d-ta.

În chestia cu studenții, trebuie multă băgare de seamă pentru că ei sunt agitați, nu numai din afară de universitate dar chiar din universitate, de către decani, după cum știa dinainte de plecare, și după cum reiese chiar din scrisoarea d-tale. Anume, decanii umblă să-i exaspereze, refuzându-le dispensele, chiar când sunt drepte[5].

Trebuie aici să intervină Ministerul numaidecât și să acorde toate dispensele ce crede drepte, trecând peste capul decanilor. Și de vreme ce decizia prin care s-au stabilit taxele prevede că dispensele să se acorde de decani, trebuie să se modifice de urgență, în sensul ca ele să se poată acorda și de minister.

Anume trebuie să se dispenseze de taxa de freventare pentru anul IV studenții de la drept.

Eventual, clar numai în cazul când s-ar ridica reclamații în acest sens, eu aș crede că s-ar putea dispensa cu totul de taxe studenții de la drept care erau înscriși pentru examenul din iunie, pe care nu l-au putut trece, pentru că Danieleanu[6] nu a ținut atunci examenul, și prin aceasta i-a făcut să cadă sub prescripția legii noi.

În privința acestui lucru, scriu acum și dlui Stoicescu.

---

1. Începuse atunci să se manifeste cu răutate nemulțumirile profesorilor de la școalele române din Macedonia, atâțați și de unii din oamenii politici din opoziție, fiindcă Haret luase măsuri de a se face reduceri în bugetul acelor școale.

2. Șunda era un student macedonean, care urma atunci la Școala de Farmacie din București.

3. Cosmescu, unul din profesorii macedoneni amestecați în această mișcare.

4. Georgescu-Carpen era institutor la școala nr. 4 de băieți din București. Fiind pedepsit de Consiliul Permanent cu transferarea în provincie, pentru greșeli grave, și aplicându-i-se acea pedeapsă, s-au luat măsuri pentru ocuparea locului devenit vacant.

5. Noua lege a învățământului secundar și superior din 1898 fusese înlăturată în 1900 și apoi, în 1901, Haret, venind din nou la minister, a pus-o în vigoare cu câteva modificări.

6. E vorba de profesorul de la drept G. Danielopol (care-și scria atunci numele așa).

Noi o ducem binișor aici. Vremea a fost splendidă până acum trei zile. Alaltăieri însă a plouat toată ziua, precum și azi, și barometrul stă tot rău. Eu nu prea mă tulbur de asta, pentru că și pe ploaie mă odihnesc bine; dar nevastă-mea e foarte disperată și dacă, vom vedea că nu vine îndreptare, e prea posibil să fugim de aici în altă parte. În acest caz, te voi preveni prin telegramă și voi lăsa răspuns la hotel, unde să mi se trimită corespondența ce ar veni după plecarea mea. În orice caz, la 11 plecăm spre casă și la 14 vom fi în București.

Cât pentru mine, nu am mai lucrat mai nimic de când am plecat. Cu toate astea, am trimis azi la tipografie și textul raportului știut, pe care-l aveam gata la plecare, dar pe care voiam să-l mai recitesc[1].

Nevastă-mea trimite complimentele sale doamnei Adamescu și d-tale; eu rog pe dna să primească respectele mele, iar d-tale-ți trimit amicițiile mele cele mai cordiale.

Haret

P. S. Telegrama lui Statu[2] mi-a venit numai ieri, pentru că nu avea adresa. Nu cred ca avizul Consiliului să fie ca să-l respingă pentru că e macedonean, ci pentru că nu are satisfăcută condiția armatei, despre care-mi aduc aminte că a fost vorba în Consiliu, în mod general, iar nu anume pentru Statu. Oricum ar fi, nu pot să dau o soluție de aici. Să rezolve dl Stoicescu.

Haret

9. Scrisoare din 6 decembrie 1901

Iubite domnule Adamescu,

Ia vezi ce scrisoare primesc de la Grigorcea. Te rog să chemi pe Boldescu și să-i tragi din partea mea o scuturătura cum se cade. Ce înseamă asta, să-și permită dlui să vorbească unui revizor, cum nu i-aș vorbi nici eu? Fă-l, te rog, să-i treacă gustul de a mai face pe marele.

Prea adeseori primesc reclamații, contra bruscheriei cu care funcționarii noștri se poartă cu lumea. Trebuie să se mai potolească.

Haret

Persoanele numite aici erau: unul revizor școlar, celălalt șef de birou Direcția învățământului primar.

---

1. E *Raportul către Rege*, de care se vorbește în nota de la scrisoarea precedentă și care s-a tipărit la 15 noiembrie 1901. Se găsește publicat în *Operele lui Spiru Haret*, vol. II, p. 66.

2. Mihail Statu, macedonean (n. 1868), a fost profesor la Craiova și la Turnu-Severin.

10. Scrisoare din 27 decembrie 1901

din *Viena, Hotel Tegetthoff*

Iubite domnule Adamescu,

Sunt aici de luni seara. În acest scurt interval de trei zile, mă simt deja mult liniștit, deși am lucrat cu mare spor. A expediat în aste trei zile un număr de peste 100 de scrisori, am rezolvat un teanc mare de hârtii. Pe acestea, am să ți le trimit în formă de pachet. Am cercat să ți le trimit ca scrisoare recomandată, dar m-a speriat costul. Pe un singur plic mi-a cerut vreo 30 lei; și fiindcă am deja rezolvate hârtii pentru vreo patru asemenea plicuri și mai am încă de rezolvat pentru alte patru, vezi unde m-ar fi dus.

Între notele mele am găsit câteva, pentru care trebuie trebuie să-ți scriu d-tale:

1. Ți-am spus odată că am aflat că la liceul din Ploiești, Niculescu, maestru de desen și caligrafie, a fost înlocuit prin Vasiliu, secretarul liceului, și prin un altul. Acest lucru mi s-a afirmat din nou. Te rog foarte mult să urmărești lucrul și să-mi comunici, pentru că nu vreau să se facă asemenea lucruri, fără măcar să știu eu. Știu că cei de la Ploiești mi-au cerut acest lucru de mai multe ori și nu l-am dat. Nu cumva vor fi făcut ei ceva pe acolo?

2. Aflu că cu imprimarea formularelor de statistică se fac mari nereguli. Îți citez un caz concret, pe care te rog să-l urmărești cu toată severitatea și să-mi dai răspunsul asupra lui. La 26 septembrie, eu am pus o rezoluție ca să se dea niște formulare de acestea să se imprime la C. Göbl. Ele însă nu s-au dat acolo. Te rog să urmărești lucrul, să vezi dacă e adevărat că ordinul meu nu s-a executat, cine e de vină și cui s-au dat acele imprimate.

3. Mi se spune că cu formularele de statistică se face în același timp risipă și speculă. Formulare din anii trecuți s-au vândut ca maculatură și pe urmă s-au cumpărat din nou de minister de la imprimeria „Tiparul".

4. Vreau să începem să publicăm în „Buletin"[1] toate lucrările relative la numirile de profesori și agregați la ambele universități, făcute de la aprilie 1898 până astăzi. Se vor publica rapoartele comisiilor universitare asupra titlurilor și lucrărilor candidaților, avizele consiliului permanent și rezoluțiile ministrului. Pune, te rog, lucrul în mișcare, pentru ca în ianuarie, îndată după întoarcerea mea, să și înceapă publicația.

Precum vezi, nu am tras la Continental, ci la Tegetthoff, un hotel pe care-l cunoșteam de când eram tânăr. E bun și liniștit.

Vremea e foarte bună; numai de ar ține așa.

---

1. E vorba de „Buletinul Ministerului de Instrucție", care apărea pe atunci și publica actele oficiale, privitoare la acel departament.

Arată, te rog, respectele mele doamnei Adamescu şi primiţi amândoi urările mele de sărbători fericite şi anul nou cu bine şi cu sănătate.

Haret

11. Scrisoare din 2 ianuarie 1902

din *Viena*

Iubite domnule Adamescu,

Dl Jagic[1], profesor la Viena, cere să i se trimită un vechi manuscris slavon: *Psaltirea,* numită a lui *Branko Mladenovici*(13), pentru o lucrare ce face. Manuscrisul se află la Muzeu. Te rog să-l ceri prin adresă formală de la Tocilescu[2], fără să-i arăţi, nici în adresă, nici altfel, pentru ce îl ceri. Vei zice că am zis eu să se ceară şi nu ştii pentru ce.

Dl Bogdan, de la Litere, va veni să te vadă, ca să vedeţi cum e mai sigur să se trimită.

Haret

12. Scrisoare din 5 ianuarie 1902

din *Viena*

Iubite domnule Adamescu,

Aseară am trimis dlui Haliţa lista cu *Răsplata Muncii* pentru învăţământul primar, ca să o mai revadă şi dlui şi să o aibă gata pe când voi veni. Te rog numai să-i spui să adauge în lista cea mică, în care este M. Orleanu, şi pe Arhimandritul Chiriac Nicolau de la Mănăstirea Neamţu, care a dăruit şcoalei din Vânătorii Neamţului un frumos local clădit anume şi o numeroasă bibliotecă.

Acum trebuie să ne gândim pentru cursul secundar, şi aici trebuie să mă ajuţi d-ta. Trebuie făcută o listă de profesori vechi şi merituoşi, ieşiţi sau nu la pensie; de cei care se disting într-un chip oarecare, prin scrieri didactice sau ştiinţifice, prin vreun sacrificiu oarecare. Fă, te rog, să aibi lista asta la întoarcerea mea.

Eu voi sosi ori joi, 10 ianuarie, la 11 ore 45 m. dimineaţa, ori duminică, 13 ianuarie, la 6 ore 55 m. seara, cu fulgerul(14). Ca să mă decid, aştept azi sau mâni un răspuns din Bucureşti.

---

1. V. Jagic este celebrul filolog slav, mort în 1923. A fost profesor la universităţile din Odesa, Berlin, Leningrad, Viena (de la 1885). Lucrările sale principale s-au tipărit în latină, germană, rusă şi croată.

2. Gr. Tocilescu era directorul Muzeului de antichităţi, iar I. Bogdan profesor de slavistică în Facultatea de litere. Ei se găseau atunci în relaţiuni foarte rele. De aceea Haret voia să nu-i pună faţă în faţă.

Ți-am trimis până acum trei pachete de hârtii, cusute în pânză; cred că le-ai primit. Mai am ca pentru un pachet. Poate să ți le trimit azi sau mâine.

Sărutări de mâini doamnei, și amicale, strângeri de mână d-tale.

Haret

13. Scrisoare din 16 ianuarie 1902

Iubite domnule Adamescu,

Mi se spune că peste drum de *Lazăr*[1], în strada Schitu-Măgureanu nr. 7, este o casă a Ministerului Domeniilor, închinată unor prostituate. Trebuie făcută o adresă confidențială, dar foarte stăruitoare, la Domenii, rugându-i ca, cu orice preț, să rezilieze contractul de la aprilie, și dacă se poate chiar înainte, arătându-le scandalul ce este.

Haret

14. Scrisoare din 26 martie 1902

Domnule Adamescu,

Am fost deunăzi la Expoziția de la Ateneu, și credeam să mă mai întorc; dar văd că zilele trec, și asta nu o pot face, și peste cinci zile ea se închide. Te rog dar pe d-ta să fii bun să te duci pe acolo, și să alegi câte ceva, pentru cumpărat, în limita sumei de 2500 lei.

Amic,
Haret

15. Scrisoare din 7 iulie 1902

din *Bușteni*

Cu note și de *Gr. Teodossiu*

Iubite domnule Adamescu,

În afacerea abecedarului și cărții de lectură, mi se pare că noi am uitat un lucru însemnat, și mă mir că dl Dudescu nu mi-a atras atenția: trebuia făcut jurnal al Consiliului de miniștri. E adevărat ca statul nu plătește nimic, dar oricum.

Fă dar te rog jurnalul și raport, motivat pe graba cea mare care era și care nu permitea cu niciun preț ținerea unei licitații, căci altfel nu erau gata cărțile la deschiderea școlilor. De altfel, am convocat la lucrare pe principalii tipografi,

1. E vorba de liceul Gh. Lazăr din bulevardul Elisabeta, București.

singurii care erau în măsură a face față de urgență unei lucrări mari, și ne-au făcut preț excepțional de avantajos, deoarece abecedarul se va vinde cu jumătate din prețul lui de până acum, iar cartea de lectură jumătate până la a treia parte[1].

Redigiază-l chiar d-ta, și trimite-mi-l chiar mâine luni, pentru ca marți să circule. Ai putea să mi-l trimiți cu orice dorobanț. Neștiind dacă ai bilete, ți-alătur aici unul.

Eu voi fi în București vineri, 12 iulie, la 11 ore dimineața. Comunică, te rog, celor în drept că voi lucra…

Al d-tale devotat,
Haret

P. S. Comunică-mi, te rog, dacă dl Th. Popescu, directorul de la Șincai, e în București. Aș avea ceva să-i scriu.

Haret

Bătrânul Culiano[2] a fost la mine, să se plângă de comisia de cl. VII, care i-a promovat numai 6 din 25 de școlari de la Institutele Unite. Cere să fie examinați din nou la septembrie. Spune, te rog, dlui Banu[3] să-mi trimită lucrările de cl. VII de la Iași pentru toți particularii, ca să văd cum stau lucrurile.

Haret

Ce ai făcut cu cumpărăturile de la salonul de pictură și sculptură?

Haret

---

1. Haret decisese la 24 mai 1901, în interesul ieftinirii cărților de curs primar, ca ministerul să tipărească un abecedar și cărți de citire unice, pe 1 septembrie 1902. Aceste manuale aveau să fie făcute de scriitori și de oameni de școală, după un plan anume întocmit. Manuscrisele rămâneau proprietatea ministerului, care le tipărea. Din beneficiul rezultat din vânzare, se forma un fond pentru ajutorarea copiilor săraci din învățământul primar. Printr-o decizie din noiembrie 1901, în care s-au publicat condițiile după care trebuia lucrate acele cărți, Haret revine la prima dispoziție și deschide concurs pentru lucrarea abecedarului și a cărților de lectură, cu câte trei premii pentru primii trei clasificați. Manuscrisele prezentate se cercetau de o comisie instituită de minister, iar cele aprobate rămâneau în posesia lui trei ani. Dar pentru tipărirea cărților era nevoie de tipografi. Cum Gh. Dudescu, șeful contabilității nu-i atrăsese atenția lui Haret, și cum era prea scurt timpul pentru ținerea unei licitații, Haret a soluționat problema cu ajutorul Consiliului de miniștri. Acesta, prin jurnalul din 1 august 1902, autorizează pe ministrul Instrucțiunii să încheie contracte – în condițiile expuse în referatul lui cu tipografii: I. Rasidescu, Iosif Göbl, Socec și F. Göbl fiii, pentru imprimarea și vânzarea abecedarului și a cărților de citire unice. În același jurnal se mai prevedea și plata cheltuielilor comisiilor de cercetare, a premiilor cuvenite autorilor și formarea fondului de ajutor al copiilor săraci. (Pentru prima decizie din 24 mai 1901, vezi în Colecția de față vol. II, p. 46, sau „Monitorul Oficial", nr. 42 din 26 mai 1901: pentru a doua decizie, cu condițiile concursului, vezi „Monitorul Oficial", nr. 189 din 25 noiembrie 1901. Cât pentru jurnalul consiliului de miniștri, din 1 august 1912, vezi „Monitorul Oficial", nr. 101 din 13 august 1902, p. 3673.)

2. Petre Culiano (1834–1915) a fost profesor la Facultatea de științe din Iași. Atunci era și directorul școalei particulare numită „Institutele-Unite", înființată și condusă de câțiva profesori universitari și secundari din Iași.

3. Dl C. Banu era atunci inspectorul învățământului particular din țară.

16. Scrisoare din 16 iulie 1902

Iubite domnule Adamescu,

Nu mi-ai dat răspuns ieri cum stă cu programele. Trimite-mi, te rog, un cuvânt.

Eu plec acum la 7 și 35 și fiindcă și d-ta cred că ai să pleci azi sau mâine, îți urez călătorie bună și să te întorci gros și gras.

Respectele mele doamnei.

Amic,
Haret

Era vorba de plecarea mea în concediu în străinătate.

17. Scrisoare din 4 august 1902

din *Bușteni*

Iubite domnule Adamescu,

Am primit câtetrele scrisorile d-tale,[1] dar nu ți-am putut răspunde, pentru că până acum patru zile m-au ocupat suplinitorii secundari. A fost o muncă mai mare decât credeam. Am făcut vreo 270 sau 280 de numiri. Deși am format catedrele de 12 ore (cu 300 lei leafă) și deși am numit mulți noi, dintre cei care s-au prezentat la examenele de capacitate, nu sunt prea mulți cei rămași pe din afară dintre foștii suplinitori; vreo 50, dintre care cei mai mulți fără titluri. M-am silit cât am putut să fiu drept; cu toate astea pare că-mi țiue deja urechile de înjurăturile ce am să-mi aud.

Cu școlile de fete încă nu m-am ocupat, pentru că a trebuit să mai pun la zi lucrările, care se grămădiseră cam mult.

Peste alte neajunsuri, mă mai supără și o contracție nervoasă a mânii drepte, care nu mă lasă să scriu.

Încolo la minister nu e nimic alt mai greu la ordinea zilei. Vor începe însă peste vreo opt zile nevoile, cu numirile de la cursul primar și cu cererile de posturi în școlile de fete. Au și început deja.

Eu am mult de lucru, cu oarecare treburi pe care le pusesem de o parte pentru vacanță. Dar jumătatea vacanței mi-au luat-o numirile secundare, și eu n-am făcut mai nimic până acum.

Mă interesează mult metoda Berlitz pe care mi-o descrii așa de bine. Din nenorocire nu cred să o putem introduce la noi. Directorul lor din Pesta, cu care am corespondat, mi-a cerut să desfacă clasa în două grupe de câte 30 de școlari, ceea ce este imposibil, pentru că nu permite orarul. Aștept să se întoarcă directorii, ca să vorbesc cu ei.[2]

---

1. În vremea aceea eram în Belgia.

2. Metoda Berlitz pentru învățarea în mod direct a limbilor străine a fost totuși încercată de Haret, în urma propunerii mele, la Școala de comerț din București, numind un profesor

Într-o altă scrisoare, îmi vorbeşti de unele tendinţe care se manifestă în Franţa, şi care sunt la unison cu dispoziţii din legea de la 1898. Cunoşteam şi eu mai multe de acestea; între altele, raportul lui Ribot[15] e interesant. Asemenea în Rusia, reforma lui Vanovski cuprindea multe din dispoziţiile noastre.

Deunăzi, Italia şi Bulgaria ne-a(u) cerut să le procurăm legile şi regulamentele noastre asupra învăţământului profesional, ceea ce m-a obligat să pun să se traducă legea învăţământului profesional în franţuzeşte.

Pe aici zilele astea a fost un frig straşnic; a trebuit să facem foc. În noaptea de miercuri spre joi a nins pe munţii de lângă Buşteni până la jumătatea lor. Zăpada încă nu s-a topit toată. La câmp, zăpada aceasta a corespuns cu nişte ploi mari, neprețuite, pentru că au îndreptat porumbul, care era compromis în multe părţi.

Îţi urez petrecere bună, sănătate şi călătorie bună când te vei întoarce. Nevastă-mea îţi trimite complimente.

Amic,
Haret

18. Scrisoare din 20 august 1902

din *Buşteni*

Iubite domnule Adamescu,

Eu sosesc în Bucureşti vineri, la 11 ore dimineaţa. Aranjează, te rog, cu şefii ca să lucrez pe rând cu câte unul în acea zi la 2, la 4, la 9 seara; iar sâmbătă la 7, la 8 şi la 9 dimineaţa.

Caietul roşu încă nu mi s-a trimis.

Haret

Caietul roşu: E vorba de unul din cele două caiete de care se servea Haret pentru a transmite hotărârile sale directorilor de serviciu şi a fi ţinut în curent cu lucrările ce se făceau în minister. Asupra acestei chestiuni să se vadă în vol. III al prezentei colecţiuni, p. 22 din Introducere.

19. Scrisoare din 24 august 1902

Iubite domnule Adamescu,

Eu plec diseară. Voi fi mâine la Focşani, poimâine la Roman, sâmbătă la Piatra şi duminică seara în Bucureşti.

Spune, te rog, la toţi şefii şi inspectorii care trebuia să vină să lucreze cu mine vineri, ca să vină luni la aceleaşi ore; iar cei de sâmbătă să vină marţi.

La revedere cu bine,

Haret

---

special şi împărţindu-se clasa în două grupe. A ţinut numai un an, dar, cu toate că a dat rezultate excelente, această metodă nu s-a putut nici menţine, nici generaliza, din pricina numărului mare de elevi ai claselor.

20. Scrisoare din 28 august 1902

din *Bușteni*

Cu o notă de *Gr. Teodosiu*

Iubite domnule Adamescu,

Eu mă duc mâine seara la Războieni. Sosesc în București sâmbătă dimineața la 7 ore. Poți să fixezi ore de lucru cu șefii la 8, la 9, la 3, la 4, la 5 și la 6. Cine nu va încăpea sâmbătă, va veni duminică dimineața la 8, 9, 10 și 11.

Amic,
Haret

Joi, 29 august 1902, Haret a plecat cu trenul spre Moldova și a coborât a doua zi vineri, 30 august, la orele 8 dimineața, la *Haiducești* (a doua stație de cale ferată dincolo de Roman).

După un drum de 2 ore cu trăsura, a ajuns la Războieni. Aici s-a oficiat un *Te-Deum* la mănăstirea zidită de Ștefan cel Mare; iar la monumentul ridicat pe culme s-a făcut a cincea serbare patriotică, în amintirea luptelor din 1476 ale marelui Domn cu turcii, din acea localitate. S-au rostit cuvântări înălțătoare, a căror serie a încheiat-o ministrul Haret. După amiază, Haret a asistat și la serbarea școlară a învățătorilor și elevilor școlii primare rurale din partea locului.

La orele 7 seara, Haret s-a întors la Haiducești, luând apoi acceleratul pentru București, unde a ajuns sâmbătă 31 august, așa cum scria în scrisoarea sa. Vezi și articolul: *„Serbarea de la Războieni"* publicat în revista „Albina" anul V, 1901–2, p. 130-1-7.

21. Scrisoare din 19 septembrie 1902

Pentru stal, de la teatru mi s-a trimis numai un bilet. Te rog să-l ții la d-ta, și să-l dai pe rând la toți, ca să nu-l mai monopolizeze numai unii, cum se făcea până acum. Când vreunul din șefi va voi să meargă cu doamna, să ceri un al doilea bilet, alături cu nr. 65, care ți se va da. Astea sunt dispozițiile lui Sihleanu.

Biletul de loge va sta la d-ta până la întoarcerea noastră.

Haret

22. Scrisoare din 22 septembrie 1902

Iubite domnule Adamescu,

Te rog să fii bun d-ta să te ocupi a reuni următoarele cărți pe care să le trimiți dlui André Belessort, profesor la liceul Janson de Sailly, la Paris:

1°. Colecția de documente relative la anul 1818, publicată de dl Sturdza(16).

2°. Legea din 1898 asupra învățământului secundar și superior, ediția franceză.

3°. O colecție de câte un exemplar din fiecare din stampele relative la resbelul din 1877, de Grigorescu(17), pe care el le-a dăruit Casei Școalelor și care se află acolo.

Toate aceste lucruri, afară de cele de la 2° şi 3°, pe care le avem, se vor procura şi trimite în contul ministerului, precum am mai procurat dlui Bellesort şi alte cărţi astă vară.

Amic,
Haret

Dl André Bellesort (n. 1866), profesor şi scriitor francez, a fost coleg cu Pompiliu Eliade[18] în Şcoala Normală Superioară din Paris. În afară de America şi de Extremul Orient, el s-a interesat şi de ţara noastră, pe care a cutreierat-o în 1902, publicând asupra ei o lungă descriere cu titlul: *A travers la Roumanie*[19], apărută la 15 februarie 1905 în „La Revue de Deux Mondes" şi reprodusă în acelaşi an în ziarul „L'Indépendance Roumaine", cu începere de la 12 februarie stil vechi 1905. Studiul acesta despre ţara noastră l-a publicat apoi în volumul: *La Roumanie contemporaine*[20], apărut tot în 1905 la Paris.

23. Scrisoare din 28 septembrie 1902

din *Paris, Hôtel Bellevue*

Iubite domnule Adamescu,

Am sosit aici ieri dimineaţa, după o călătorie minunată, adică fără cea mai mică supărare, nici osteneală şi pe un timp splendid. Aici am găsit de asemenea timp foarte frumos, lucru de care parizienii au fost lipsiţi vara asta până acum câteva zile. S-ar zice că le-am adus noi vremea cea bună.

Am văzut aici pe câţiva români: dl şi dna Procop Dimitrescu, dl şi dna Nicu N. Săveanu şi alţii mai puţin cunoscuţi. Mai sunt aici Brătianu şi Stoicescu, care nu ştiu unde stau şi care trebuie să plece peste vreo două zile.

Noi socotim să plecăm în Spania mâine, sau cel mult poimâine. Fug mai mult de groaza solicitatorilor. Abia sosisem ieri dimineaţa, şi peste zi mi-a şi venit unul, Mumuianu, pe care nu-l cunosc, cu insistenţă mare ca numaidecât să-l primesc. Am refuzat cu mare entuziasm, aşa că sunt lipsit de plăcerea de a şti ce vrea cu mine.

Vreau să-ţi scriu acum vreo două-trei lucruri, relative la cereri ce am primit chiar în ziua plecării. Cu asta-mi lichidez trecutul, aşa că până la întoarcere nu voi mai avea a mă ocupa de afaceri.

1°. Mai întâi te rog să daţi concediu până la întoarcerea mea dorobanţului Nicolae Cristescu, care face serviciul la mine acasă. Nu mi-a spus mai de demult, că ţi-aş fi lăsat vorbă înainte de plecare.

2°. Comisia de sculptură de la şcoala de bele arte din Iaşi a opinat a se amâna concursul. Bine a făcut. Va trebui însă să se menţină negreşit Fronescu ca suplinitor mai departe. Aceasta e şi drept şi se şi cere de la Iaşi.

3°. Să se menţină ca bursier la liceul internat din Iaşi Eugeniu Gavrilescu, care rămăsese corigent la istorie, dar a trecut pe urmă cu notele 8 şi 8.

4°. La Seminarul pedagogic, să se dea urmare cât mai curând unor rezoluţii deja date de mine, anume: Cristea Misir să fie numit subdirector, în loc de

Murnu recomandat de Găvănescu[1], dar care are deja o catedră în Iaşi; pr. Stupcanu să fie detaşat de la Vaslui de muzică, tot acolo, cu o diurnă de 40 sau 45 lei, în loc de Dimitriu, recomandat de Găvănescu, şi care mai are o catedră; Berescu să fie tot acolo de gimnastică, în locul lui Negruţi.

5°. Să se caute, de se poate, a se da în Iaşi o suplinînţă de ştiinţe naturale lui Stamatin, fost suplinitor acolo, care a rămas fără loc[2].

6°. Am acordat revistei „Semănătorul“(21) un ajutor de 6000 lei, din care a primit 4500. Pentru restul de 1500, dl Popescu[3] a spus lui Vlahuţă că nu i-i poate da. Vezi, te rog, ce este şi fă să se ridice greutăţile şi să se dea banii, pentru că altfel revista e în pericol de a se opri[4].

7°. Când Vlahuţă a pus sub tipar a doua ediţie din *România pitorească,* i-am zis să scoată 2000 exemplare şi pentru minister, pentru care i-am promis să-i dau 1500 lei, ca să le putem şi noi avea pentru biblioteci, premii etc. Să se libereze aceşti bani şi cărţile să se pună la depozit. Banii cred că se pot da de la fondul de dotaţie a şcolilor, sau a bibliotecilor populare, de la Casa Şcolilor.

8°. Am dat ordin să se numească un normalist bărbat la Uzun (Vlaşca), în locul învăţătoarei de acolo, care a cerut un concediu lung, şi care e şi infirmă (surdă). Să se dea urmare acestui ordin şi te rog să adresezi două rânduri generalului Vartiadi că s-a făcut lucrul, pentru că i l-am promis.

Restul scrisorii lipseşte.

24. Scrisoare din 5 noiembrie 1902

din *Nice, Hôtel Westminster*

Iubite domnule Adamescu,

Nu ţi-am mai putut scrie, pe de o parte pentru că am fost tot mereu pe drumuri, dar mai cu seamă pentru că m-am dat lenei aşa de grozav, că m-am şi dezvăţat de a mai scrie.

Acum suntem aici de o săptămână şi mai stăm până lunea viitoare. Aceste două săptămâni mă vor odihni de osteneala curat fizică a călătoriei în Spania, aşa că sper să mă pot pune iar la treabă la întoarcere. Plecăm de aici luni, 11 noiembrie, sosim la Viena marţi seara, plecăm de acolo vineri seara cu Orient-Express, şi suntem la Bucureşti joi seara. Prin urmare vineri la 15 voi putea să-mi reiau jugul.

---

1. I. Găvănescu, profesorul de pedagogie de la Facultatea de litere din Iaşi.

2. M. Stamatin (1875–1922) a devenit apoi profesor titular la Fălticeni, de acolo a fost numit – tot de Haret – la Piatra-Neamţ, unde a fost apoi şi director.

3. Mihail Popescu era administratorul Casei Şcoalelor.

4. Al. Vlahuţă întemeiase cu un an înainte revista „Semănătorul“ împreună cu G. Coşbuc.

Din țară nu mai știu absolut nimic și te asigur că asta nu mă supără. Știu din experiență că din zece noutăți trebuie să am nouă supărări. Zilele astea au fost (și sunt și azi) alegerile comunale. Nu mă grăbesc deloc să le cunosc rezultatul.

M-a surprins foarte mult când soră-mea mi-a scris că gazetele de la noi au vorbit despre un accident de drum de fer, în care eram și eu. De unde vor fi aflat, pentru că eu nu am scris nimănui despre el? Nu am crezut că merită atenție, pentru că am scăpat foarte ieftin. E adevărat că, de nu era mașinistul om deștept și energic, era să fie o catastrofă fără precedent.

Sărutări de mână doamnei Adamescu, și amiciții sincere d-tale. Nevastă-mea vă roagă să primiți complimentele ei amicale.

Haret

P. S. Nu te mira că e scris așa de rău. De șase săptămâni, asta e doar a treia scrisoare ce fac; încolo nu am luat condeiul în mână.

Haret

25. Scrisoare din 11 aprilie 1903

Iubite domnule Adamescu,

Oare ce se face cu serbarea de 10 mai? Maeștrii de muzică, cei de gimnastică, prepară ceva? La Ateneu cine vorbește?

Te rog să te ocupi cu afacerea asta d-ta. Cheamă pe cine trebuie, pe directori, pe maeștri, fă programa, gândește-te la cine ar putea vorbi, și spune-mi și mie. Nu este timp de pierdut, mai ales că mi se pare că toți s-au cam lăsat pe tânjală.

Haret

26. Scrisoare din 9 iunie 1903

Iubite domnule Adamescu,

Eu plec astă-seară să văd școlile din Slatina, Craiova, școala de la Poiana (Dolj) și poate și de la Caracal. Cred că mă întorc vineri dimineața.

Să ne vedem cu bine.

Haret

Despre aceste vizite, să se vadă articolul: *„Inspecțiile dlui SpiruHaret, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice la Craiova“,* publicat în revista „Albina“ anul VI, 1902–1903, p. 1068, după ziarul „Voința Craiovei“.

27. Scrisoare din 3 august 1903

Iubite domnule Adamescu,

Am primit cu plăcere scrisoarea d-tale, dar nu am putut răspunde până acum, pentru că am lipsit mai multă vreme din Bucureşti, iar restul timpului am fost mult ocupat. În adevăr, cu toată vacanța, nu am avut libertate mai deloc şi cred că d-ta nu te vei mira de asta. E adevărat că lucrările sunt mai puține, dar sunt singur; până şi Ducea m-a părăsit.

Încolo, nimic nou. E cald grozav, secetă mare, din care cauză porumbul e compromis de tot. Dintre miniştri, s-a întors V. Lascăr(22) şi se aşteaptă dl Sturdza, iar Stoicescu(23) şi Costinescu(24) se gătesc de plecare. Fericitul eveniment de la Pelişor se aşteaptă mereu, dar văd că nu se grăbeşte să vină[1].

Săptămâna asta mă duc cu nevasta într-o excursie pe la Curtea de Argeş, Câmpulung şi Rucăr; mai târziu vom merge pe Bistrița. Săptămâna trecută am făcut o excursie în Vâlcea şi Gorj. Omorâm timpul cum putem.

Vă urez sănătate şi petrecere bună; întoarcere cu bine. Sărutări de mâni doamnei.

Haret

28. Scrisoare din 23 septembrie 1903

Dacă grămădirea la clasa I de liceu în Bucureşti va fi tot aşa de mare, va trebui să se înființeze încă o clasă I divizionară, la unul din liceele sau gimnaziile unde va fi o sală liberă.

Aceasta însă numai în caz de extremă necesitate.

Haret

29. Scrisoare din 6 octombrie 1903

din *Bellagio*

Iubite domnule Adamescu,

Nu ți-am putut încă scrie, pentru că în primele zile după sosire m-am lăsat să trăiesc fără să fac nimic, şi perioada asta de amețeală încă nici n-a trecut bine pentru mine. De altfel, nici nu am mare lucru să-ți spun. Găsesc că e mult mai bine aici decât pe scaunul de chin din strada Verde[2], şi constatarea asta, pe care o fac în tot momentul de când sunt aici, nu-mi mai lasă vreme de altceva.

---

1. E vorba de naşterea celui de al doilea fiu al Reginei Maria.
2. Adică în cabinetul de lucru din locuința sa.

Am făcut drumul în foarte bune condiții, fără nicio osteneală. De la München, am luat Sud-expresul, care ne-a adus în 12 ore la Verona, unde am vizitat orașul. Pe urmă am venit aici, unde e o liniște minunată, deoarece *la grande saison* a trecut și călători sunt puțini. Timpul e în genere frumos și luminos; dar mereu e vânt, ceea ce face lacul foarte frumos, dar ne cam supără când vrem să ieșim.

Mai stăm aici vreo trei zile și pe urmă mergem la Pallanza (lago Maggiore), unde vom sta vreo 20 de zile, la *Grand-Hôtel Pallanza,* unde poți să-mi scrii.

De la Ducea abia ieri am primit un pachet de jurnale, și încolo nimic. Era vorba să-mi trimită scrisorile. Trimite-i, te rog, vorbă să-mi trimită scrisorile, „Voința națională", „L'Indépendance Roumaine", și „Le Temps" la Pallanza, la adresa de mai sus. Să țină socoteală de cheltuieli, ca să i le plătesc la întoarcere. Să avizeze tot el și pe Nerva Hodoș(25) de adresa mea cea nouă[1].

Sărutări de mâni doamnei și multe amiciții d-tale. Nevastă-mea vă trimite la amândoi complimentele sale amicale.

Haret

30. Scrisoare din 12 octombrie 1903

din *Pallanza*

Iubite domnule Adamescu,

Suntem aici de alaltăseară. E cald ca vara, deși alaltăieri ziua plouase tare, iar pe muntele din față ninsese bine. Cu toate acestea, contra hotărârii noastre de mai înainte, nu vom sta aici mai mult de o săptămână. Vom sta pe urmă la Milan trei zile, la Veneția două, și ne vom duce să stăm restul concediului la Abbazzia. Neliniștea despre starea cumnatei mele ne silise să ne apropiem de casă.

Nici aici nu am primit nici știri, nici corespondență, nici jurnale, nici corecturi. Abia la Bellagio am primit două pachete de jurnale de la Ducea. De ce ne-ați uitat așa? Îți telegrafiez să te previn că plecăm de aici vineri, 17 octombrie, ca să ne trimiteți imediat scrisorile și jurnalele pe care le tot cer; altfel riscă a se pierde.

După primirea scrisorii acesteia, nu mai trebuie să-mi scrieți aici, ci la Abbazia, *poste restante.*

Îndată ce vei primi această scrisoare, comunică, te rog, cele ce-ți spun, dlui Sturdza, Al. Ducea și Nerva Hodoș, acești doi din urmă la Academie. Orice întârziere poate face să se piardă scrisorile.

Când am plecat, rugasem pe dl Dimitrescu-Iași să-mi dea notele ce are relativ la legea învățământului privat. Mi-a răspuns că nu le are gata, dar că mi le poate trimite în străinătate. Cu continuele mele mișcări, nu am putut să-i dau

1. Ducea și Hodoș erau funcționari la Academia Română; primul era oarecum secretarul său particular; celălalt îi aduna materialul pentru lucrările ce făcea.

adresa până acum. Comunică-i, te rog, că poate să-ți dea d-tale acele note, ca să mi le trimiți, *ca scrisoare recomandată,* la Abbazzia, poste-restante[1].

Ca indicație, îți pot spune că e probabil să fim la Abbazzia pe la 26 octombrie al nostru.

Dl Dimitrescu îmi mai scrie că programa şcolilor profesionale, la care ai lucrat şi d-ta, trebuie trecută mai întâi prin Consiliul General. Asta este adevărat; trebuie dar ca să pui să se imprime indată proiectul de programă, sau să se autografieze, şi să se comunice membrilor Consiliului General, secția secundară; iar această secție trebuie convocată în termen de trei luni, adică pentru ziua de 1 februarie 1904 cel mai curând.

Îți alătur aici orarul aplicat de şcoala comercială din Severin, care a găsit mijlocul să pună pe băieții ei să facă practică în prăvălii, lucru excelent. Comunică-l Consiliului Permanent, care tocmai acum se ocupă cu chestia programei şcoalelor comerciale; îi va fi util.

Să ne vedem cu bine. Sărutări de mâini doamnei.

Haret

31. Scrisoare din 14 octombrie 1903

din *Pallanza*

Iubite domnule Adamescu,

În sfârşit astăzi, pentru întâia oară de la plecare, am primit din țară ceva ştiri mai complete şi mai sigure, prin scrisoarea d-tale din 10 octombrie şi prin două pachete de gazete, trimise de dl Ducea. Primisem deja la Bellagio nişte gazete mai vechi, dintre care două numere din „Epoca“, trimise de Bianu, în care se vorbea de mişcarea dascălilor[2].

Mişcarea aceasta nu m-a prea surprins, nici chiar protestarea lui Rigu, despre care e mai bine să țin pentru mine opinia ce am. Mai mult putea să mă mire faptul lui Agraru, dacă ar mai putea ceva să mă mire în toate acestea.

Mi-e foarte indiferent avizul dat de comisia primară, precum mi-este şi acel ce-l va da comisia secundară. Oricare ar fi acest aviz, chestia este pusă în mod franc şi neted de mine şi nu mai poate rămâne fără soluțiune. Cu starea anarhică de azi nu se poate merge[3].

---

1. C. Dimitrescu-Iaşi era atunci membru în Consiliul Permanent şi deputat. Haret pregătea o lege a învățământului privat. N-a putut s-o aducă în dezbaterea Parlamentului decât tocmai în decembrie 1904, dar nu s-a votat. Vezi vol. V din Colecțiunea aceasta, p. 298 şi p. 28 din Introducerea volumului.

2. E vorba de manifestările ostile făcute de unii profesori la Cercul Profesorilor din București, în urma măsurilor luate de minister.

3. Măsurile acestea erau urmarea faptelor următoare: la 7 şi 8 septembrie din acel an, studenții din București, membri ai Asociației generale a studenților, ținuse un congres la

E bine înțeles că sunt de părere să nu se facă cea mai mică piedică manifestațiilor ce se organizează; dar dl Sturdza va decide cum va crede de cuviință. Te rog numai să mă ții în curent cu toate, întruniri, proteste, sentința de la 20 etc. Pentru asta scrie-mi și trimite-mi și textul rezoluțiilor și al protestelor tot la Abbazzia, *poste-restante*. În adevăr, pe aici timpul s-a stricat și aceasta este o nouă cauză de a pleca la un loc mai adăpostit. E adevărat că din jurnale văd că și în țară a venit iarna, ceea ce mă face să mă tem că și la Abbazzia va fi frig; dar aiurea nu mai am unde merge. Mai stau aici doar vreo trei zile, ca să aștept scrisorile și jurnalele ce ți-am cerut prin scrisoarea și telegrama de ieri.

În chestia lui Vișoiu, sunt de părere ca pe certificat să se pună mențiunea că a fost eliminat din ambele universități ale țării pentru rea purtare și grave abateri disciplinare. Altfel se va duce să se înscrie la orice universitate străină, cu banii clubului conservator, ceea ce va face ca pedeapsa ce i s-a aplicat să se transforme într-o adevărată recompensă pentru ticăloșiile lui[1].

În afacerea d-nei Constantinescu, sora lui Vlădoianu[2], nu-mi aduc aminte detaliile, dar e cert că direcția d-nei Câmpineanu nu mai poate rămâne în aer și trebuie să i se dea o titulară serioasă, fie măcar prin detașare. În acest caz, căutați să aduceți acolo pe dna Constantinescu, ca să facem măcar atâta mulțumire lui Vlădoianu, care ne-a făcut un mare serviciu la „Steaua“[3].

Școala din Tansa voiam și eu să se transfere la Negrești, și bine ai făcut de ai mutat-o. Ținusem lucrările numai ca să vorbesc cu dl Stoicescu în chestia localului, pentru că combinația propusă de el se poate îmbunătăți. Voi vorbi când mă voi întoarce. Mi-a părut bine de numirea lui J. Dumitrescu. Transmite-i, te rog, alăturata scrisoare[4].

Nuvele(26) de la noi nu am a-ți da alta decât că ne plictisim destul, ca să compensăm enervarea de 10 luni de mai înainte. Sănătatea e bună.

Azi ți-am expediat într-un plic mare recomandat mai multe hârtii ce erau la mine, pe care le-am citit și rezolvat aici.

Sărutări de mâni doamnei, amiciții d-tale.

Haret

Ploiești, pe care autoritățile școlare îl opriseră prin decizia nr. 7582 din 26 august 1903, semnată de Haret. Acea decizie prevedea și pedepse pentru studenții care nesocoteau ordinul, conform legii și regulamentelor universitare de ordine și disciplină. Când au venit la Ploiești, au fost întâmpinați de câțiva profesori și institutori: unii au participat la discuții și la un banchet. Ministrul a socotit aceste fapte ca acte anarhice față de stat și a dat în judecată disciplinară și pe unii și pe ceilalți. De aici protestări și articole violente în ziarele opoziției. Comisiunile disciplinare au pedepsit pe cei vinovați, dar cu pedepse ușoare. În acest timp, interimatul ministerului lui Haret era ținut de dl Sturdza.

1. Studentul acesta și alți șase fuseseră eliminați din amândouă universitățile din țară. (Vezi „Monitorul Oficial“, nr. 135 din 1903.)

2. Dr. Vlădoianu, medic de copii, azi decedat.

3. „Steaua“ era societatea înființată de Haret în 1900, spre a publica broșuri populare.

4. Dl J. A. Dumitrescu, șef de cabinet, fusese atunci numit prefect.

32. Scrisoare din 16 octombrie 1903

din *Palanza* (*Lago Maggiore*)

Iubite domnule Adamescu,

Ia te rog măsuri pentru ca, îndată după închiderea expoziției de științe, laboratorul de chimie anorganică (fost al lui Petricu) să se mute de la Universitate la Institutul lui Istrati. Pentru asta, trebuie chiar de pe acum să iei înțelegere cu Istrati.

Vei face apoi adresă rectorului că sălile ocupate acum de laborator se lasă la dispoziția Universității.

Până acum avem tot gândul de a merge de aici la Abbazzia. Vremea pe aici e oribilă.

Haret

Dr. C. Istrati (1850–1918) era profesor de chimie la Facultatea de științe.

33. Scrisoare din 17 octombrie 1903

din *Pallanza* (*Lago Maggiore*)

Iubite domnule Adamescu,

Ai avut dreptate că scrisoarea d-tale-mi va face supărare; dar nu se putea să nu mi-o scrii și nu ai nimic a-ți imputa din cauza asta.

Nu trebuie să iei în mod prea tragic cele ce s-au petrecut. Eu cunosc pe dl Sturdza de 20 de ani, în care am lucrat cu dânsul în mod continuu și foarte de aproape. Dacă nu ar fi fost un om foarte de înțeles, vezi bine că o așa de lungă colaborare ar fi fost imposibilă, mai ales cu un temperament ca al meu, care, o recunosc cu părere de rău, e foarte supărăcios. Trebuie însă să te pui în locul lui și să înțelegi că nervii unui om care este veșnic tras și întins din toate părțile nu pot să fie în aceeași stare ca ai unui *bon bourgeois*[27] care-și caută numai de trebușoarele casei lui. Eu îl scuz pe dl Sturdza cu atât mai mult, cu cât mă știu chiar pe mine vinovat de același lucru, atunci când mi se întâmplă să fiu prea mult necăjit și obosit. Să crezi că nu o dată m-am cunoscut însumi vinovat de asprimi de vorbire, pe care dreapta mea judecată le condamna, dar pe care voința mea nu mai era stăpână să le oprească.

Așadar nu te lăsa să mergi la hotărâri extreme. Bănuiala că ai fi presupus ca întovărășit cu Vișoiu este așa de extraordinară, încât ar fi nedrept și neserios să o atribui dlui Sturdza. Lasă să treacă ceva timp și vei vedea că e așa.

Se înțelege că, dacă dl Sturdza vrea să aibă cunoștință de toate, trebuie să i-o dai, întocmai cum vrea. Nu a putut fi gândul meu ca să fie ținut în ignoranță de lucrările ministerului, ci de a-i menaja munca, scutindu-l de mărunțișuri; dar dacă ține să se ocupe de ele, fără îndoială că trebuie să-i împlinești voia.

De protestarea dascălilor și de ceea ce va urma nu mă tulbur. Nimic nu mă mai miră și nu mă mai supără în această afacere. Ține-mă însă în curent cu dânsa.

Aici ploaia continuă cu aceeași furie de trei zile și patru nopți. N-am putut încă pleca, pentru că nu mi-a(u) venit încă nici scrisorile, pe care am cerut lui Ducea să-mi le trimită (pentru asta ți-am telegrafiat la 12 octombrie), nici corecturile de la N. Hodoș, nici o scrisoare pe care o aștept de la dl Sturdza. Îndată ce le voi primi, plecăm la Abbazzia, unde, după cum ți-am scris, îmi poți scrie *poste-restante.* La revedere cu bine.

Haret

În acele împrejurări supărătoare, eu lucram după indicațiunile ministrului Haret; însă Sturdza, interimarul, nu era totdeauna mulțumit de modul cum îi prezentam lucrurile. Bătrânul, care avea atâtea calități, merite pentru țară și mare autoritate, avea însă un temperament irascibil, și atunci i-am comunicat lui Haret, în străinătate, că îmi dau demisia. El mi-a răspuns prin scrisoarea de mai sus.

34. Scrisoare din 20 octombrie 1903

din *Milan* (*Grand Hôtel de Milan*)

Iubite domnule Adamescu,

Am fost siliți încă o dată să schimbăm planul călătoriei noastre, din cauza sănătății nevestei mele, pe care oboseala și răceala au cam zdruncinat-o. Am sosit aici alaltăieri, goniți de la Pallanza de un timp oribil. Aici pare că e mai bine, deși a plouat câte nițel în toate zilele. Nu putem însă profita, pentru că nevastă-mea nu poate ieși din casă. Îndată ce va fi remisă cum se cade, ca să poată suporta voiajul, vom pleca acasă, așa că vom fi acolo înainte de expirarea concediului, și cât mai curând. De aceea, repet ceea ce ți-am spus azi prin telegramă, să nu-mi mai scrii la Abbazzia; iar dacă mi-ai scris deja acolo, și mai ales dacă mi-ai trimis notele dlui Dimitrescu-Iași asupra legii învățământului privat, să scrii șefului oficiului poștal din Abbazzia să mi le trimită toate la București. Pentru mai multă siguranță de succes, poți cere direcției poștelor să-ți dea ajutor.

Nu știu cât vom mai sta aici; e posibil să mai stăm vreo zece zile, dar nimic nu e sigur, așa încât mai bine este să nu-mi scrii aici, ca să nu se piardă scrisorile. Numai rezultatul judecății de azi de la universitate țin să-l cunosc și pentru asta să-mi telegrafiezi, dacă nu mi-ai telegrafiat deja.

Primește amicițiile mele și arată doamnei sărutările mele de mâini și complimentele nevestei mele.

Haret

35. Scrisoare din 25 octombrie 1903

din *Milan, Grand Hôtel de Milan*

Notă de *Gr. Teodossiu*

Iubite domnule Adamescu,

Am primit azi scrisoarea d-tale, cu notele ce-mi dai despre protestările profesorilor[1]. Îți mulțumesc și încă o dată te asigur că nimic nu mă mai surprinde în această afacere. Politica de cafenea ne-a strâmbat capetele într-atâta, încât protestatarii nici nu-și dau seamă ce parte odioasă are mișcarea lor și cât rău va face ea chiar cauzei pe care ei o apără.

Aseară am primit o telegramă de la dl Sturdza, prin care-mi spune că-mi scrie în această afacere. Aștept scrisoarea, care trebuie să-mi sosească poimâine.

Eu a trebuit din nou, pentru a doua oară, să-mi schimb planul călătoriei, după cum ți-am telegrafiat azi. Tocmai azi la 1 era să plecăm la Veneția, și de acolo la Viena, încrezători în îndreptarea pe care o văzusem în sănătatea nevestei mele. Deodată însă azi a revenit boala și iacă-ne acum țintuiți aici pentru cel puțin zece zile, după cum spune doctorul. De aici, vom face tot posibilul ca să venim direct acasă. Poți dar să-mi scrii aici până în ziua de joi, 30 octombrie, cu condiție să pui scrisoarea la cutie destul de de vreme, ca să plece în aceeași zi cu trenul de seara, de la 5 și 50.

Primește, te rog, amicițiile mele.

Haret

36. Scrisoare din 20 ianuarie 1904

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Iubite domnule Adamescu,

Pune, te rog, să se facă imediat lucrările pentru prezentarea la Cameră a alăturatelor două proiecte de lege[2]. Fă-mi în același timp d-ta expunerile de motive. Motivele se înțeleg chiar din lege; poți lua părți întregi și din *Raportul*

---

1. 33 profesori și 20 institutori din Ploiești protestaseră în scris la Ministerul Instrucțiunii contra dării în judecată a colegilor lor, trimiși înaintea comisiei de judecată, pentru că luaseră parte la congresul studențesc din septembrie 1903, interzis de autoritatea școlară superioară. Se declarau solidari cu ei și rugau Ministerul să revină asupra hotărârii luate. Ca motive erau: atingerea drepturilor cetățenești, nimicirea stabilității corpului didactic, învrăjbirea membrilor lui, crearea unui trist precedent pentru toate guvernele de a lovi în ei.

La acest protest se referă Haret în scrisoarea de față.

2. Unul din acele proiecte de lege cuprindea modificarea art. 9, 21, 25, 14, 55, 56, 57, 70 și introducerea art. 70 bis în legea învățământului primar din 1896, modificata în 1901.

către Rege[1] p. 180 rând 15 p. 181 rând 13; p. 183 rând 15 – p. 184 jos; p. 338 rând 22 – p. 345 rândl 2. Nu e nevoie să fie lungi.

Haret

37. Scrisoare din 19 mai 1904

Domnule Adamescu,

Neputând să te găsesc cu telefonul, sunt silit să-ți scriu: plecăm diseară la 9 și 10 minute. Te rog să fii bun să vii și d-ta, pentru că vei fi necesar acolo. Te mai rog să treci pe la Hôtel du Boulevard, când vei merge la gară, ca să iei și pe dl Șișmanof. Ducându-te la gară, dacă nu voi fi încă eu acolo, vă duceți deadreptul la vagonul ministerial.

Haret

Ministrul bulgar Șișmanof sosise în țară, vizitase școale din București și acum urma să plece la Iași împreună cu Haret și cu mine.

Expunerea de motive și discuțiile parlamentare din Cameră, de la 13 februarie 1904, s-au publicat în *Dezbaterile Adunării Deputaților* din 1903–1904, p. 461; iar cele din Senat, de la 24 și 25 februarie 1904, în *Dezbaterile Senatului* din aceeași sesiune, p. 377, 384, 386, 390 și urm. Să se vadă în această privință și vol. V din *Operele lui Spiru Haret,* p. 28-313, 322 și urm. Legea, votată de Corpurile legiuitoare și promulgată prin decret regal la 10 martie 1904, s-a publicat în „Monitorul Oficial" din 13 martie 1904. Al doilea proiect de lege cuprindea modificarea art. 3, 10, 23, 25, 49, 51, 77 și adăugirea art. 50 bis. în legea învățământului secundar și superior din 1898, restabilită în 1901. Expunerea de motive, discursurile lui Haret și discuțiile parlamentare de la Cameră, din 14 februarie 1904, s-au publicat în *Dezbaterile Adunării Deputaților* din sesiunea 1903–1904, p. 176, 478 și urm., iar discuțiile parlamentare de la Senat în *Dezbaterile Senatului* din sesiunea 1904–1905, p. 390 și urm. Să se vadă și vol. V din *Operele lui Spiru Haret,* pp. 275-276. Legea, votată de corpurile legiuitoare și promulgată prin decret regal la 5 martie 1904, s-a publicat în „Monitorul Oficial" din 9 martie 1904.

În revista „Albina" din anul VII, 1903–1904, în introducerea privitoare la expunerea de motive și la proiectul de lege, publicată la p. 403-405, se citesc următoarele: *„Din aceste modificări se vede spiritul de dreptate, de care este călăuzit dl Ministru față de corpul didactic primar urban și rural și grija ce poartă acestui corp, care a secundat cu atâta vrednicie opera măreață și grea la care lucrează fără preget capul școalelor. Mulțumim dlui Ministru în numele corpului dăscălesc, pentru dragostea cei poartă."*

1. Pentru cine n-are *„Raportul către Rege din 1903",* și dorește să cunoască la ce chestiune se referă paginile și rândurile citate, îl trimitem la vol. II din „Operele lui Spiru C. Haret" și anume la articolele: *Considerațiuni asupra situațiunii corpului didactic primar* (p. 285) și *Stabilitatea corpului didactic* (p. 375). Paginile despre care vorbește Haret în scrisoare, raportate la acel volum, sunt: p. 292, p. 295 3 (relativ la mărirea numărului de învățători înaintați pe loc): p. 294, p. 295 (relativ la membrii corpului didactic care cad pentru prima oară în greșeală, să li se suspende efectul pedepsei pentru un timp oarecare): p. 377, p. 380 (pedepsirea abaterilor de la datoriile profesionale, oricare ar fi rangul în învățământ al celor abătuți).

38. Scrisoare din 28 iulie 1904

din *Sinaia*

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Iubite domnule Adamescu,

Pune, te rog, să se transcrie alăturatul ordin către superioara Nôtre Dame de Sion din București, însă în trei exemplare. Să se înregistreze și să mi se expedieze chiar mâine, joi, aici împreună cu o notă a d-tale, dacă vreuna din cele trei școli a răspuns la ordinul nostru nr. 39445 ori nu. Le voi semna eu și expedia chiar de aici. Pentru cele de la Iași și Galați, am primit vizita locțiitorului de episcop de la Iași, așa că mai pot îngădui; pentru cea din București nu.

Haret

Prin ordinul circular nr. 39145 din 11 iulie 1904, ministerul punea în vedere directoarelor școalelor catolice măsurile luate, ca să nu se mai abată de la legile și regulamentele școlare, în ce privește pe copiii supuși români. Totdeodată le arăta că nu le va mai tolera nicio încercare de acțiune asupra copilelor, în scop de a provoca părăsirea religiei părinților lor.

Li se dă un termen de 10 zile, ca să arate ministerului măsurile luate de ele pentru executarea ordinului menționat. Și cum acel termen încetase la 24 iulie, Haret întreba pe secretarul general dacă vreuna din cele trei școli „Nôtre dame de Sion“ răspunsese la el.

Ordinul circular nr. 39445 din 14 iulie 1904 l-am găsit publicat în revista „Albina“ anul VII, nr. 50, din 12 septembrie 1904.

Celălalt ordin, pe care Haret voia să-l expedieze superioarei de la „Nôtre Dame de Sion“ din București, nu știm ce cuprindea.

39. Scrisoare din 29 iulie 1904

din *Sinaia*

Iubite domnule Adamescu,

Zilele trecute am trimis dlui Gârboviceanu conceptele unor adrese către Ministerul de Interne și către alții, cu nota ca să mi le trimită înregistrate, ca să le expediez eu. Una din ele mi-a adus-o neînregistrată. Atunci a luat-o înapoi, ca să ți-o dea d-tale să o înregistrezi și să mi-o trimiți. Însă nu am primit-o încă. Urmărește-o, te rog, și mi-o trimite. Am uitat către cine era și pentru ce, dar îi poți da de urmă, pentru că conceptul e scris de mine.

Haret

Petre Gârboviceanu era atunci administratorul Casei Bisericii.

40. Scrisoare din 4 august 1904

din *Sinaia*

Iubite domnule Adamescu,

Viitoarea mea călătorie la Bucureşti va fi sâmbătă la 14 august, când voi da audienţe de la 8 până la 9 ¾ ore dimineaţa. Seara la 5 voi pleca înapoi la Sinaia. Până atunci poţi să-mi trimiţi aici hârtiile de rezolvat, iar pentru acele la care e nevoie şi de lămuriri, poţi veni d-ta, sau trimite pe şefi sau pe inspectori, în zilele când vei crede.

Haret

P. S. Rog să mi se trimită mai curând proiectele de regulament pentru Conservatorii. Îmi sunt indispensabile.

Haret

41. Scrisoare din 6 august 1904

din *Sinaia*

Iubite domnule Adamescu,

Audienţele pe care te avizasem că le voi da la 14 august, le voi da joi, 12 august, la aceleaşi ore (8 până la 9 ¾), din cauza Te-Deumului de miercuri, la care va trebui să viu.

Haret

La 11 august 1904, fiind ziua onomastică a *Principelui Ferdinand,* atunci Moştenitor al Tronului, se oficia un Te-Deum la Sf. Mitropolie din Capitală.

Haret, fiind ministru, era dator să asiste la această serbare religioasă, împreună cu ceilalţi membri ai guvernului.

42. Scrisoare din 14 august 1904

din *Sinaia*

Iubite domnule Adamescu,

Este nevoie să se comită o indiscreţie la gazete, şi anume: cum că şcoala de arhitectură are să fie cu totul reorganizată de la 1 septembrie, şi că e gata un proiect de lege pentru ca ea să fie despărţită de şcoala de belle-arte şi organizată ca şcoală aparte. Asta trebuie făcut cât de curând, ca să combatem despopularea şcolii, căci înscrierile se apropie[1].

Haret

---

1. Şcoala de arhitectură a avut multe schimbări în cursul anilor. Proiectul de lege nu s-a votat atunci. Astăzi ea se numeşte *Academia de arhitectură.*

P. S. Pune, te rog, să se scoată şi să mi se trimită aici câte o copie de pe răspunsurile călugăriţelor catolice la ordinul nostru nr. 39.445 şi la cel de al doilea, precum şi de pe acest de al doilea ordin al nostru. Din răspunsurile la primul ordin, e destul să se copieze unul, pentru că câtetrele sunt identice; din răspunsurile la al doilea ordin, trebuie copiat cel de la Iaşi şi cel pentru Bucureşti şi Galaţi (acestea două din urmă sunt într-o singură hârtie). Să se ia şi numerele de înregistrare la toate aceste copii[1].

Haret

43. Scrisoare din 2 septembrie 1904

din *Sinaia*

Iubite domnule Adamescu,

Dă, te rog, ordin urgent la şcoala de meserii din Bucureşti să dea locuinţa şi mâncarea, timp de câteva zile, la trei sau patru elevi de la Nucet[2], care vor veni ca să lucreze pentru instalarea expoziţiei şcoalelor de agricultură la şosea. Previno şi pe dl Druţu[3] de această măsură.

Haret

44. Scrisoare din 18 octombrie 1904

din *Paris, Hôtel Regina*

Iubite domnule Adamescu,

Sunt şase zile de când am sosit, dar zile de vacanţă nu um avut încă decât trei, pentru că primele trei le-am pierdut, umblând să găsim o cameră convenabilă. În prima zi mai ales am umblat pe la vreo opt hoteluri. Acum ne-am instalat bine şi cred că nu vom mai schimba până la plecare.

Ne aflăm foarte bine amândoi şi căutăm să profităm de zilele care sunt încă foarte frumoase. Când se va strica vremea, ceea ce cred că nu va mai întârzia mult, mă voi apuca să termin puţinele lucrări ce am luat cu mine.

Tot pentru atuncea te rog să-mi trimiţi regulamentele şcolii de arhitectură şi al conservatoriilor, care au trecut deja prin consiliu, ca să am vreme să le citesc

---

1. Acestea în legătură cu procesul şcoalelor călugăriţelor catolice din Bucureşti, Galaţi şi Iaşi. Asupra acestui proces să se vadă răspunsul lui Haret la interpelarea lui P. Grădişteanu în colecţiunea de faţă, vol. V, p. 283 şi urm.

2. Comună în judeţul Dâmboviţa, unde era o şcoală inferioară de agricultură şi meserii (frângherie şi lemnărie), înfiinţată de Haret la 1 septembrie 1901.

3. Chr. Druţu era inspectorul învăţământului agricol.

în liniște și să le putem pune în aplicație cât mai curândl Aș vrea să le primesc până peste o săptămână.

Dl Teodoru să nu dea soluție cererilor de autorizație ce vor veni de la călugărițe până mă voi întoarce eu; acestea trebuie cercetate cu mare băgare de seamă și rezolvate după un plan bine stabilit[1].

Îți trimit aici alăturată o listă de cărți ce am ales aici pentru biblioteca ministerului și a Casei Bisericii. Cele însemnate cu (XX) sunt pentru Casa Bisericii (47 lei). Te rog să faci să se trimită suma de 270 lei librăriei Georges Roustan, 5, quai Voltaire, dintre care 223 lei de către Minister, din fondul pentru biblioteca ministerului, iar 47 lei de Casa Bisericii. Cărțile vor veni în urmă și se vor controla după lista anexată, care trebuie păstrată până atunci.

Nevastă-mea trimite complimentele sale doamnei Adamescu și d-tale; eu prezint respectele mele doamnei și amiciţiile mele d-tale.

Haret

45. Scrisoare din 20 octombrie 1904

din *Paris, Hôtel Regina*

Iubite domnule Adamescu,

Am primit azi scrisoarea d-tale, și mă grăbesc să răspund la dânsa.

– Locul vacant de institutor în Bucureşti al pr. M. Popescu ar fi bine, dacă s-ar putea, să fie ținut până la întoarcerea mea. Ar fi bine să se dea vreunei femei care vrea să se apropie de bărbat; dar nu-mi aduc aminte pe niciuna.

– Dintre cele două hârtii alăturate, la una am anulat rezoluția. Cât pentru cealaltă, te rog să scrii dr. I. Cantacuzin (aleea Carmen Silva, 5, sau strada Dionisie, colț cu Calea Dorobanților, în casa lui proprie) arătându-i cum stă lucrul, precum și referatul dlui Sp. Popescu[2]. Cel mai bun lucru ar fi să-i trimiți chiar raportul nr. 8140 al revizorului, împreună cu nota dlui Sp. Popescu. Eu aprobasem raportul, pentru că revizorul îmi scrisese că chiar dr. Cantacuzin[3] cerea pe Vulcănescu; dar poate că nu-l cunoaştea; și pe urmă el nu prea știe cum merg treburile acestea și se poate să se fi înşelat.

– La R. Vâlcii, aș ține mult să se aducă una din cele două fete ale lui I. Angelescu, amândouă institutoare. Trebuie să te înțelegi pentru asta cu dl Constantinescu, revizorul.

---

1. Dim. A. Teodoru era atunci inspector al învățământului secundar.
2. Spiridon Popescu era directorul învățământului primar din minister.
3. E vorba de dr. I. Cantacuzino, fost profesor la Facultatea de medicină, cunoscut prin activitatea sa ştiinţifică.

– Adresa lui Eliade este la Hôtel Bellevue, avenue de l'Opéra nr. 39. Fata lui, care a fost serios bolnavă, acum merge bine.

– Aseară am primit o telegramă de la un student că profesorii de la Universitate le-a(u) pus termen până la 1 noiembrie ca să plătească taxele de examen, sub motiv că decizia ministerială nu poate abroga regulamentul. Se vede că dascălii s-au dedulcit la ideea că vor avea parte din taxe. Trebuie să spui dlui Sturdza ca să facă un decret în sensul deciziei, care să se publice cât mai curând. Dascălii nu vor mai avea ce zice[1].

Noi suntem bine şi umblăm mult. Vremea a fost bună de tot până ieri; azi e posomorâtă, dar cred că tot se va mai îndrepta.

Complimente şi salutări de la amândoi pentru dna Adamescu şi pentru d-ta.

Haret

46. Scrisoare din 24 octombrie 1904

din *Paris, Hôtel Regina*

Iubite domnule Adamescu,

Îţi trimit câteva hârtii rezolvate, care mi-au venit aici, precum şi două scrisori, pe care te rog să le dai celor în drept.

Am primit azi scrisoarea d-tale cu extractul din „Epoca". Mă mir că zici că nu ai primit o scrisoare a mea, lot în chestia taxelor universitare. Îţi scriam să spui dlui Sturdza să se facă decret pentru executarea deciziei de la 9 octombrie. Nu cumva s-a pierdut acea scrisoare?

Devotat,
Haret

Acea decizie era privitoare la chestia abaterilor institutelor de fete „Nôtre Dame de Sion". s-a publicat în „Monitorul Oficial" din 10 octombrie 1903, p. 6145.

47. Scrisoare din 26 octombrie 1904

din *Paris, Hôtel Regina*

Iubite domnule Adamescu,

Îţi trimit opt proiecte de legi[2], cu expunerile lor de motive. Te rog să faci să se scrie pe curat şi să se facă pentru fiecare şi raport la Rege, mesaj, raport la Consiliul de Miniştri şi jurnal; în fine totul să fie gata, pentru ca la sosirea mea să nu am decât să le depun la Cameră sau la Senat.

---

1. Regulamentul pentru taxele studenţilor universitari, din 1 iulie 1904, s-a modificat prin decretul regal din 2 noiembrie 1904.

2. Unele din aceste proiecte au rămas neprezentate, iar altele s-au votat în timpul celui de al treilea ministeriat al lui Haret (1907–1910).

Te rog foarte mult ca chiar d-ta să controlezi fiecare piesă, ca să nu fie copiată sau redigiată greşit. Această recomandare este necesară mai ales pentru legea învăţământului privat şi pentru a lumânărilor de ceară, unde sunt cam multe corecturi. Să fie punctuaţia pusă ca lumea şi să nu fie schimbări sau omisiuni de cuvinte.

La fiecare lege, vei lăsa în alb locul unde se va spune numele Camerei sau Senatului, căci va trebui să mă înţeleg cu dl Sturdza unde va trebui să depun fiecare lege. Aceste locuri se vor împlini pe urmă.

E posibil ca în unele legi să se facă vreo modificare la Consiliul de miniştri, dar nu cred să fie mari, şi chiar dacă ar fi, tot mai mult câştig de timp am aşa, decât daca aş lăsa să se scrie toate după întoarcerea mea. Timpul e foarte scurt şi nu avem nicio zi de pierdut.

Mai este legea clerului, care avea să fie discutată şi în Sinod. Aş vrea să mi-o trimiţi aici cât mai curând, ca să am vreme să o mai văd. Dar până atunci, vei face şi pentru aceasta raport la Consiliu, jurnal, raport la Rege şi mesaj, rămânând a se pune pe curat numai legea şi expunerea de motive mai pe urmă.

Toate acestea te rog să le ai gata şi să mi le dai chiar în ziua sosirii mele.

Al doilea lucru pentru care te rog este să spui dlui Dudescu[1] să-mi trimită leafa pe noiembrie. Deoarece mandatul nu-l pot iscăli, să ieie de la Bancă. Voi plăti şi capetele, şi dobânda, când mă voi întoarce.

Aici timpul se menţine bun, cu oarecare mici nesiguranţe. Sănătatea ne este bună.

Amiciţii şi complimente.

Haret

48. Scrisoare din 13 martie 1905

Iubite domnule Adamescu,

Nu te miri că nici acolo unde te afli nu te las în pace? Dar cu mine aşa merge treaba: cine şi-a găsit beleaua o dată, greu mai scapă[2].

Supărarea ce vreau să-ţi fac, este ca să te rog să-mi dai o lămurire asupra următoarei afaceri:

Radu Dobrescu, profesorul, mi-a spus că tribunalul l-a şters din listele de alegători, după contestaţia, de pe care-ţi alătur copie, făcută de mai mulţi, între care şi dl George Adamescu, despre care la tribunal i s-a spus că e fostul secretar general de la Culte.

Mie mi s-a părut cam ciudat asta, pentru că în ajunul plecării nu-mi venea a crede că-ţi mai arde de contestări, mai ales când Radu Dobrescu cu toţi ai lui

1. Dudescu era şeful contabilităţii Ministerului de Culte şi Instrucţiune.
2. Eram atunci în Elveţia.

trece de liberal. De aceea, ca să știu cum stă lucrul, m-am hotărât să-ți scriu. Dacă ai avea bunătatea să-mi răspunzi, m-ai îndatora[1].

Sper că ați călătorit bine și mulțumiți și că vă bucurați precum se cuvine de splendida natură în care vă aflați. Te rog să ne spui dacă doamna Adamescu și copiii sunt bine, precum și d-ta, și dacă v-ați instalat în condiții mulțumitoare.

Arată, te rog, doamnei Adamescu amiciţiile nevestei mele și respectele mele; iar d-ta primește cordialele noastre salutări.

Haret

49. Scrisoare din 1 mai 1905

Cu note și de *Gr. Teodossiu*

Iubite domnule Adamescu,

Am primit cu mare părere de rău știrile ce-mi dai prin scrisoarea d-tale din 15 aprilie, cum că ați avut supărări cu sănătatea doamnei și a copilei. Sperăm că toate se vor fi terminat, că accidentul doamnei Adamescu a trecut fără urmă și că veți intra în fine în perioada de liniște și de mulțumire, care ar fi păcat să vă lipsească după perioada de osteneli prin care ai trecut, și mai ales în cadrul admirabil unde vă aflați.

Am un motiv de a crede că e așa, pentru că aseară am văzut în „L'Indépendance Roumaine" o corespondență din Geneva, de la cineva care spune că e acolo de două luni, și pe care o bănuiesc că e de la d-ta[2]. Dintr-însa rezultă că ai început să scotocești orașul și viața lui, ceea ce dovedește că ai deja liniștea sufletească necesară pentru asta, și că prin urmare timpul supărărilor a trecut. Ducă-se și să nu se mai întoarcă!

La noi, sănătatea e bună la amândoi; dar liniștea sufletească lipsește. Cu toată hotărârea ce-mi luasem de a nu-mi mai face sânge rău pentru cele ce voi vedea petrecându-se, lucrurile ce văd sunt de așa fel, încât nu e cu putință să mă lase indiferent. Vei fi văzând în gazete cum înțeleg conservatorii, și în special bunul nostru prieten Vlădescu, să se folosească – în sensul strict al cuvântului – de putere. Dar cele ce se petrec, mai ales în școală, întrece cu mult cele scrise. E o goană pe față, nu numai contra oamenilor, dar chiar contra instituției înseși a școalei.

Dar nu vreau să-mi mai opresc gândul asupra acestor mizerii.

---

1. Se înțelege că chestiunea cu contestația nu era așa cum i se relatase lui Haret.

2. Această *„Lettre de Genève"* din 7 mai 1905, scrisă de un *„correspondent occasionnel", G. A., s-a* publicat în ziarul „L'Indépendance Roumaine" din 29 aprilie (12 mai) 1905. Cuprindea impresii asupra vieții însăși a locuitorilor, a moravurilor (religie și sărbători), a obiceiurilor și a faptelor lor mai importante, asupra vieții universitare și a unei serbări socialiste din acel oraș.

Îți mulțumesc pentru bunele cuvinte ce-mi scrii, cu privire la broșura mea (pe care ți-am trimis-o și eu)[1]. Văd că în țară a avut mare răsunet și – lucru curios, – nu a ridicat mai nicio obiecție serioasă, nici chiar din partea adversarilor. Din contra, am primit câteva scrisori entuziaste de adeziune de la conservatori hotărîți. „La Roumanie“ a publicat un articol, cum că întregul meu program l-am copiat după programul bizantin[2]. Dă-le, Doamne, gândul cel bun!

Arată, te rog, sărutări de mâini din partea mea doamnei Adamescu, căreia-i urez cea mai deplină mulțumire și sănătate. Nevastă-mea-i trimite toate amicițiile sale. Primește, te rog, și d-ta salutările noastre amicale.

Haret

50. Scrisoare din 2 iunie 1905

Iubite domnule Adamescu,

Îmi pare bine că nu ți se urăște acolo și că ți-ai așezat un rost de lucru. Te plângi că ești departe de fierberea de la noi, și eu, din contra, nu știu ce aș da să fiu în locul d-tale. Socoteam că ieșind din minister voi mai răsufla; dar văd că nu e așa. Audiențele se succed la mine mai ca și anul trecut, și acum, pe lângă altele, „Revista“ îmi mai dă de lucru[3].

Primul număr a apărut ieri. Dacă încă nu l-ai primit, îl vei primi peste o zi sau două. Aștept să văd cum va fi apreciată de dascăli.

Zici că vrei să fii membru fondator. Nimic mai lesne: e membru fondator oricine varsă o cotizație de cel puțin 50 lei. În schimb, are dreptul să primească „Revista“ gratis trei ani. Înscrierea o poți adresa ori mie, ori dlui Gârboviceanu. Așteptăm de asemenea cu bucurie colaborarea d-tale.

---

1. E vorba de broșura intitulată *Chestia țărănească.* E reprodusă în colecțiunea de față în vol. VIII, p. 27 ș. u. Vezi și Introducerea acelui volum, p. 24.

2. În articolul *„La question des Paysans“* din 14 aprilie 1905 se arată că mai toate dezideratele lui Haret din broșura sa *Chestia țărănească* sunt înscrise în programul Partidului Conservator și urmărite de aproape de el pentru realizare.

Concluzia acelui articol era: „Si M. Sp. Haret, dans son ouvrage sur la question des paysans, n'a pas trouvé la solution de cette question fort complexe, il *a abondé dans le sens conservateur,* tant il est vrai que la vérité finit toujours par triompher“. Și iarăși: „*Il combat notre parti en défendant notre programme“.*

Și tot așa: … „L'écrivain a tourné le dos a son parti et *a préconisé des solutions qui sont généralement les noires“.*

Și cum să nu fi fost mirat Haret la citirea acestui articol! Și de aici și urarea sa pentru conservatori: *„Dă-le, Doamne, gândul cel bun!“*

3. E vorba de „Revista generală a învățământului“, întemeiată de el și sub direcția lui, când nu mai era ministru. Primul număr a apărut la 1 iunie 1905. Continuă și astăzi a fi publicată, nu numai ca o moștenire de la Haret, ci și ca o necesitate a învățământului și educațiunii naționale.

Mă întrebi de Eliade(28). El a plecat de demult din Paris. De atunci a stat mai multă vreme la Nizza, apoi la Bordighera, pe urmă la Nervi, şi acum se află la Bellaggio, pe lacul de Como (hôtel Métropole), de unde va pleca nu ştiu unde peste vreo două săptămâni.

Ieri s-au închis Camerele. Regele a plecat la Sigmaringen pentru zece zile. Guvernanţii se ceartă între ei grozav. Nu se ştie ce va ieşi de aici.

Altfel lucrurile pe aici merg bine, recolta e frumoasă, dar sunt ploi cam multe.

Respectele mele şi amiciţiile nevestei mele pentru dna Adamescu. D-tale salutări cordiale.

Haret

51. Scrisoare din 29 iunie 1905

Iubite domnule Adamescu,

Am întârziat să răspund, atât scrisorii d-tale din 9/22 iunie, cât şi cărţii poştale, pentru că o bună parte din luna lui iunie, adică până alaltăieri, mi-a fost prinsă cu scoaterea nr. 2 al „Revistei", precum şi cu examene la licenţă, de fine de an la universitate, la Şcoala de poduri şi cu examenul de absolvire de cl.VIII la liceul Lazăr, pe care l-am prezidat. Se spune că însărcinarea asta mi s-a dat cu speranţa că voi refuza, ca să se dea loc la vorbă; dar le-am zădărnicit socotelile[1].

Zici că voi fi criticat pentru felul cum îndrumez „Revista"; se poate; dar acesta era scopul „Revistei", de a da putinţa să se discute chestiile de şcoală în lumea şcolărească, iar nu în gazetele politice. Este curios a se pretinde că dascălii se pot ocupa de orice chestii străine de şcoală, dar de cele ale şcolii nu.

De altfel, ceea ce mă preocupă este numai ca „Revista" să ajungă a lumina pe oameni, şi mai ales pe dascăli, asupra unor anumite chestii, şi în astă privinţă se pare că lucrul merge bine. Articolele asupra desfiinţării şcolilor normale[2] şi asupra modificărilor proiectate în învăţământul rural[3] se vede că au produs efect considerabil, mai ales asupra învăţătorilor. Un semn că ar fi aşa rezultă din următorul fapt: Precum ştii, conservatorii de mult urmăresc să restrângă învăţământul rural şi să-l deosebească de cel urban. Prin legile lor din 1893 şi 1900 au şi realizat

---

1. Despre acest examen şi mai ales despre interesantele rezultate obţinute de Haret, vorbeşte în scrisoarea nr. 52, alin. al 4-a.

2. Articolul „*Desfiinţarea şcoalelor normale"* s-a publicat în „Revista generală a învăţământului" anul I, nr. 1 pe mai 1905, p. 4-11, şi nr. 2 pe iulie 1905, p. 89-97 precum şi în ziarul „Voinţa naţională" din 2 aprilie 1905.

E reprodus în *Operele lui Spiru Haret* vol. VIII, pp. 75-88.

3. Articolul sub titlul: „*Proiecte de schimbări în învăţământul rural"* s-a publicat în „Revista generală a învăţământului" anul I, 1905–6, nr. 2 pe iulie 1905, p. 65-70, şi în *Operele lui Spiru Haret*, vol. VIII, pp. 89-93.

ideea asta, iar acum în urmă, prin articole de gazetă, prin broşuri şi alte mijloace de propagandă, au început din nou să lucreze în acest sens[1]. În cele din urmă, Vlădescu a format o comisie de institutori şi învăţători aleşi pe sprânceană (ca Cecropid şi alţii), care să-şi dea părerea. Această comisie s-a întrunit pentru prima oară alaltăseară, şi pe neaşteptate şi-a dat avizul ca învăţământul rural să nu se deosebească de cel urban.

Poimâine se deschide congresul corpului didactic primar. Guvernul lucrează pe capete să-şi aducă pe ai lui, ca să-i dea aviz în sensul ce doreşte. Lucrăm şi noi, şi credem să izbutim[2].

Zilele trecute, s-au cercat să înjghebeze un scandal împrejurul unor pretinse neregularităţi comise de J. Dimitrescu (cel cu barbă) la cantina universitară: că ar fi luat bani de la birtaş, ca să-i facă păsuieli. Au mers până acolo că au arestat pe Dimitrescu şi l-au ţinut vreo zece zile, până ce l-a liberat camera de punere sub acuzare. Vom vedea ce urmare vor mai da acum afacerii.

Îţi mulţumesc pentru subscrierea d-tale la „Revistă". Până acum lucrul se anunţă binişor. Avem vreo 600 abonaţi, cu vreo 3600 lei abonament pe an, plus 105 membri fondatori, cu vreo 8000 lei. Să vedem câţi din aceştia vor achita.

Articolul d-tale asupra şcolilor normale din Elveţia nu s-a putut pune în numărul 2, pentru că era deja împlinit peste complet (am fost nevoiţi a-l scoate în 80 pagini, în loc de 64).

Partea cea mai mare au luat-o articolele de actualitate, asupra desfiinţării şcolilor normale şi asupra răsturnărilor proiectate în învăţământ. Numărul 3 va apare tocmai la 1 octombrie.

Pe aici lumea a început să se împrăştie. Căldurile sunt mari, până la 39° la umbră; şi cu toate astea, pe noi ne vor ţine treburile în Bucureşti până pe la 1 august. Ce vom face pe urmă încă nu ştiu.

Arată, te rog, amiciţiile nevestei mele şi respectele mele doamnei Adamescu şi primeşte şi d-ta cordialele noastre strângeri de mână.

Haret

---

1. G. Gr. Cantacuzino, şeful Partidului Conservator, la întrunirea politică de la Iaşi (16 ianuarie 1905), vorbind despre reforma învăţământului primar rural, zicea: „Şcoalele rurale vor trebui transformate, ca să corespundă adevăratei lor meniri. Vom simplifica şi vom reduce programa lor, dând o mai mare dezvoltare la tot ceea ce priveşte economia rurală propriu-zisă." („L'Indépendance Roumaine" şi „La Roumanie" din 18 ianuarie 1905).

2. E vorba de congresul corpului didactic primar, ţinut la Bucureşti în zilele de 1, 2 şi 3 iulie 1905. S-a văzut atunci că printre învăţători şi institutori era o bună parte care dorea să se menţină reformele făcute de Haret. Majoritatea celor de faţă a votat rezoluţia: „Cuantumul de cunoştinţe în şcoala *primară rurală şi urbană* să fie acelaşi, urmărind a da continuu şi obligatoriu elevilor un tot general de cunoştinţe necesare dezvoltării fizice, intelectuale şi morale". În ziua de 1 iulie, de faţă fiind şi ministrul de atunci, M. Vlădescu, Haret a ţinut o cuvântare, în care a explicat rostul măsurilor luate de el şi temeliile principiale ale lor.

52. Scrisoare din 27 iulie 1905

Iubite domnule Adamescu,

Mi-ai scris din Geneva în momentul când plecai la băi, așa că nu am putut să-ți răspund atunci. De aceea îți răspund acum la ambele scrisori.

Precum vezi, îți scriu din București, unde am fost siliți să rămânem vara asta, din cauza unor lucrări ale mele. Ne-au cam supărat căldurile, dar nu așa mult, grație grădinii noastre și obiceiului ce avem de a sta în casă când e cald. În august va trebui să mă duc la țară pentru câtva timp, tot pentru lucrări.

Îmi scrii că nu poți găsi material pentru organizarea școlilor elvețiene. Asta e cam așa. Eu mi-am procurat o colecție, căutând-o în diversele orașe. Dar în Geneva am găsit multe lucruri la o librărie din rue du Rhône, cam în față de rue des Allemands.

Examenul de absolvire m-a cam obosit, din cauza căldurii; m-a interesat însă foarte mult. Cred că e cel mai propriu mijloc pentru a se cunoaște dintr-odată bunurile și relele învățământului nostru. Printre băieți au fost vreo trei foarte buni. Cei mai mulți însă nu știu să lucreze, nici să pună în evidență ceea ce știu, chiar când știu[1].

Dările de seamă despre cărți și sumarele de reviste ce promiți, le aștept. Partea asta ne este necesară și e cam greu de făcut aici.

„Revista“ este binișor prețuită, dar e prea mică pentru materia ce avem și nu știu cum să facem, pentru că nu avem bani ca s-o mai mărim.

Congresul corpului didactic a avut efectul de a mai dezmorți lumea și de a o face să înceapă să înțeleagă unde vor boierii să ducă școala. Dăscălimea primară mai ales s-a înfierbântat foarte. Ca să întrețin aceste dispoziții, am imprimat discursul meu și-l trimit la toată dăscălimea. Cu toate astea eu cred că Vlădescu va face tot cum știe el, cu toate declarațiile lui de la congres. Vezi că aveam eu dreptate când îți spuneam că la noi se clădește pe nisip?

Arată, te rog, doamnei Adamescu respectele mele și amiciții nevestei mele, iar d-ta primește cordialele noastre salutări.

Haret

---

1. Haret fusese numit președinte al comisiei examenului de absolvire de clasa VIII, la Liceul „Gh. Lazăr“ din Capitală.

Să se vadă scrisoarea sa din 29 iunie 1905, publicată sub nr. 51 (alin. I).

53. Scrisoare din 11 septembrie 1905

Cu nota 2 de *Gr. Teodossiu*

Iubite domnule Adamescu,

Ferice de d-ta, că nu te mai atinge vântul supărărilor.

Noi aici trăim într-o surescitare continuă, din cauza celor ce vedem pe fiecare zi petrecându-se sub ochii noştri. Fără exagerare, cred că de când e ţara nu a fost un aşa haos şi o aşa batjocură în învăţământ.

Dar despre astea, nu vreau să mai vorbesc, pentru că mi-aş mai face sânge rău degeaba, fără să-ţi pot da o idee, nici pe departe, în o scurtă scrisoare, de cele ce se petrec.

Vara asta, până la 17 august, am fost silit să nu mă mişc diu Bucureşti, din cauza unei lucrări pe care nu o puteam face decât aici[1].

Cu toate astea, de căldură nu prea am suferit, graţie grădinii şi casei răcoroase. Am fost pe urmă 18 zile la Sărata, unde m-am odihnit în deplină linişte. Întors în Bucureşti, a trebuit să răspund la o vastă corespondenţă şi să mă ocup de nr. 3 din „Revistă", care va apare la 1 octombrie.

Pe aici, *la morte-saison*(29) încă nu a încetat. Aventura cu Tache Şebe[2] ce a mai alimentat gazetele; încolo le plângi de milă. Dacă te-ai aşezat definitiv, dă-mi adresa d-tale şi spune-mi ce intenţii ai. Vei avea tovarăşi acolo şi pe N. Coculescu(30) şi pe David Emanuel(31) cu familiile, care şi-au luat concedii pe câte un an, ca să le petreacă la Paris.

Cu sănătatea o ducem bine, dar eu am deja semne de oboseală, de care-mi pare rău, pentru că nu ştiu ce pot face. Peste câteva zile intru în muncă cu şcolile.

Arată, te rog, amiciţiile nevestei mele şi respectele mele doamnei Adamescu şi primeşte şi d-ta cordialele noastre salutări.

Haret

P. S. Adresa lui P. Eliade la München este aceasta: *Pension Mittelstadt, Max Josephsslrase 1* (I u. II). El va fi acolo până pe la 12 octombrie st. v.

---

1. Probabil că era vorba de broşura *Pagini de istorie,* care a apărut în 1906. E reprodusă în colecţiunea de faţă, vol. VIII, p. 153 ş. u.

2. Tache Şebe, tânăr macedonean, era diplomat al liceului român din Monastir. Fusese institutor şi director al unei şcoale din Kiupruli (Veles). În anul 1901 venise la Bucureşti, ca să protesteze şi el cu aşa zisa delegaţie a poporului român din Macedonia, împotriva măsurilor luate de ministrul Haret în şcoalele şi bisericile din Macedonia. Împinşi de agenţii conservatori, membrii delegaţiei proclamaseră greva învăţătorilor din Macedonia. Şebe şi membrii delegaţiei au părăsit cariera didactică şi au fost căpătuiţi pe la ziarele conservatoare. Dar spre nenorocul Iui, Şebe ajunge după câtva timp persecutat de un personaj grec, proprietar de ziare, ale cărui intimităţi le cunoscuse de aproape. Prigonit cu înverşunare de acesta, nenorocitul tânăr, în momentul de a fi expulzat din ţară, îşi trage un glonţ de revolver şi moare. Ziarele au scris atunci numeroase articole despre cauzele sinuciderii lui Tache Şebe, acuzând atât pe nefastul personaj cât şi guvernul conservator de tragica lui moarte. Macedo-românii au expediat telegrame de protestare guvernului nostru.

54. Scrisoare din 28 septembrie 1905

Iubite domnule Adamescu,

Scrisoarea d-tale mi-a deșteptat amintiri deja vechi – vai! – de 31 ani, când soseam și eu în Paris într-o dimineață rece și senină de octombrie, cu buzunarele ușurele, dar cu inima plină de speranțe și trăgeam drept în rue Gay-Lussac[1]. Anii aceia au fost plini pentru mine de multe suferințe, pe care le înfruntau râzând cei 23 de ani ce aveam; dar am avut și mulțumiri, printre care, în prima linie, pun pe aceea că, din întreaga mea viață, poate anii aceia sunt cei în care am avut mai puține griji.[2] Ce nu aș da să mă mai pot întoarce la vremurile acelea și să mai pot gusta, înainte de a muri, măcar încă doi-trei ani de liniște, după atâta zbucium! Dar nădejdea asta aproape am pierdut-o. În țară este sigur că e imposibil să am vreodată liniștea ce doresc și să mă expatriez pentru câtva timp, cum ai făcut d-ta, eu nu am chipul de a o face. Va trebui dar să mă resemnez, și greu-mi este când mă gândesc la asta.

De aceea dvs. vă dau sfatul să nu dați mare importanță micilor supărări de toată ziua ce puteți avea și să vă bucurați cu toată inima de mediul în care vă aflați.

Noi o ducem tot cum știi. Fiecare zi și-aduce porția de necazuri, uneori mai mari, alteori mai mici; mai deseori mari decât mici. Cel care mă îngrijește mai mult este că mă simt foarte obosit și enervat, așa că nu augurez(32) bine de chipul cum voi trece iarna. Până deunăzi nu mi-am dat seama de starea mea, căci, dacă prevedeam, făceam ce făceam, și tot mă duceam pe vară undeva, să mă liniștesc puțin. Dar acum de vreo zece zile, m-au reluat durerile de cap care, când mă apucă, mă fac să nu mai fiu bun de nimic. Nu prea știu cum voi face cele două cursuri[3].

---

1. În aceasta stradă mă așezasem eu cu familia mea, când m-am stabilit la Paris.

2. În aprilie 1874, Haret își trecuse licența în științele fizico-matematice în București.

Cum Titu Maiorescu publicase după aceea un concurs pentru o bursă de matematici în străinătate, în vederea lui Haret, pe care-l prețuia, acesta s-a prezentat la concurs în septembrie 1874 și, reușind, a dobândit bursa.

Acum avea dreptul la un *„stipendiu"* de 3.000 lei anual pe timp de trei ani, cu începere de la 1 octombrie 1874, cu condiția ca să studieze științele matematice teoretice la Facultatea de Științe din Paris. Haret pleacă îndată la Paris, unde sosește cu „buzunarele ușurele", căci e probabil că nu mai avea alte resurse decât cei 250 lei lunar, cât i se cuvenea din bursă. Mijloacele sale bănești erau deci destul de modeste, când trebuia ca din acei bani să facă față tuturor nevoilor: casă, masă, cărți, taxe etc. Nu cumva și această situație bănească îi va fi umplut anii aceia tineri „de multe suferințe"?

Dar grijile pe care i le dădeau în vremuri studiile erau prea puține în comparație cu cele pe care i le dau acum cele pentru interesul general. El regretă cu drept cuvânt vremea aceea a tinereții râzătoare, care înfrunta „cu inima plină de speranțe", nevoile vieții studențești.

Despre studiile lui Haret la Paris, vezi și Introducerea de G. Adamescu în vol. I din *Operele lui Spiru Haret*, pp. 58-61.

3. Cursul de la Facultatea de științe și cel de la Școala de poduri și șosele.

Năzbâtia cea mai nouă – şi cea mai mare din toate – a lui Vlădescu a fost un ordin circular dat şcolilor normale, la 15 septembrie, ca să nu se înceapă materie nouă în nicio clasă, ci să se facă repetiţie până la 1 octombrie, pentru că atunci se va pune în aplicare o nouă programă. Această programă, lucrată în ascuns de nu se ştie cine, a fost prezentată Consiliului general, convocat la 16 septembrie pentru ziua de 19, pe când legea cere trei luni şi comunicare de acte[1].

Ieri, după câteva şedinţe, Consiliul, cu 6 voturi contra 3 (dintre care 2 inspectori), a refuzat să între în analiza proiectului de programă. Asta nu-i împiedică pe basbuzuci să o treacă azi în Consiliul permanent, aşa că poimâine se va aplica. Nimeni nu o cunoaşte, nici cărţi nu sunt, nici nimic; şi e plină de prostii cum nu-ţi închipui.

Nr. 3 al revistei noastre apare azi.

Trimite-mi ce ai pentru nr. 4-5[2]. E bine să începi cu Elveţia şi mai ales să analizezi întinderea învăţământului primar obligatoriu în diversele cantoane, pentru că basbuzucii tot cu Elveţia ne scot ochii. Pare-că noi trăim pe sub pământ şi nu ştim ce este în Elveţia.

Arată, te rog, respectele mele şi amiciţiile nevestei mele doamnei Adamescu; d-ta primeşte cordialele mele strângeri de mână.

Haret

55. Scrisoare din 23 octombrie 1905

Iubite domnule Adamescu,

E adevărat că ticăloşiile pe care le văd mă amărăsc foarte şi de multe ori mă surprind căindu-mă de munca ce am pus pentru o lucrare de folos public, de care-şi bat joc nişte mizerabili. Dar, în genere, mă feresc să las ca să se vadă descurajarea mea, ca să nu fac să scadă energia celor care au ochii asupra mea. Văd la cei care se mişcă pe lângă mine atâta energie, încât doar în ei am nădejdea că vor relua treaba de unde a fost întreruptă, şi ei, fiind mai tineri decât mine, poate o vor duce la capăt. De accea nu vreau să-i descurajez cu nimic.

Cele ce se petrec pe aici nu ţi le mai descriu, pentru că le vezi din gazete şi din „Revistă“, şi nici nu vreau să-mi opresc prea mult gândul asupra lor. Se tot vorbeşte că chiar bizantinii s-au speriat de năzbâtiile lui Vlădescu şi că ar vrea să se cureţe de el; dar nu-mi vine a crede. Pentru ei, hoţia şi imoralitatea este însăşi baza sistemului lor de guvernământ, şi pentru ce i-ar supăra Vlădescu mai mult decât Bădărău şi Take Ionescu?

---

1. Despre chestiunea de care se vorbeşte aici, Haret a scris un articol cu titlul: „Proiecte contra învăţământului popular“ în „Revista generală a învăţământului“, reprodus în Colecţiunea aceasta, vol. VIII, p. 95 ş. u.

2. E vorba de colaborarea mea la „Revista generală a învăţământului“.

Îți mulțumesc pentru notițele ce mi-ai trimis. Teodoru însă fiind însărcinat în mod special cu bibliografia, i le-am dat lui, ca să vadă cum le poate utiliza. Cred că în numărul 4 nu vor putea fi întrebuințate, pentru că, după planul lui Teodoru, în numărul acesta ar fi numai bibliografia românească. În numerele următoare va veni apoi cea franceză și apoi cea germană.

Îți urez noroc bun la studiile ce trebuie să începi zilele astea, deoarece facultatea trebuie să se deschidă în curând.

Sărut mâinile doamnei Adamescu, și te rog să primești amiciițiile mele sincere.

Haret

Dim. A. Teodoru (1866–1910), profesor de curs secundar, fusese numit inspector al învățământului secundar la 19 mai 1904, iar mai târziu (1907) a fost Secretar general al Ministerului. Teodoru era membru în comitetul de reacție al „Revistei generale a învățământului".

56. Scrisoare din 19 ianuarie 1906

Iubite domnule Adamescu,

Îmi pare rău de noutățile ce-mi dai despre sănătatea d-tale. Sper că nu va fi nimic serios și că până acum vei fi deja restabilit.

E adevărat că nu știu ce este boala de stomac, dar frate-meu o cunoaște de demult, și eu o cunosc prin el. Îmi închipuiesc cât de nesuferită trebuie să fie. Regimul te va scăpa de ea, mai ales, dacă ai putea să te deprinzi cu laptele. Eu mă găsesc minunat cu dânsul.

Am primit și articolul d-tale asupra bugetului din 1859 și-ți mulțumesc. Mai am unul de d-ta, mai vechi, asupra școlilor normale din Elveția, pe care am voit să-l înserez în numărul de 17 februarie, dar iar n-a avut loc. Pe fiecare zi văd că „Revista" e prea mică; dar nu putem să o mărim.

Altfel cu „Revista" o ducem bine și a avut succes, cum zici. Afară de economiile forțate ce se fac, sunt și reintrări în legalitate, tot forțate, care sunt mai puțin cunoscute. Dar tot rămân enorm de multe. S-a pornit acum o goană nebună contra tuturor celor bănuiți. Acum e trimiterea la cursurile de repetiție. Facem și noi ce putem și ajutăm pe cei persecutați, dar din nenorocire nu prea putem mult.

Sărutări de mâni doamnei de la mine și salutări amicale de la nevastă-mea. Toată prietenia noastră pentru d-ta.

Haret

57. Scrisoare din 23 februarie 1906

Iubite domnule Adamescu,

Scrisoarea d-tale de ieri nu mi-a plăcut. Îmi vorbești numai de boală. Se vede că nu ați avut noroc cu călătoria asta, pentru că văd că de la început s-a tot ținut necazul de dvs. Nu e vorbă că în sezonul acesta cam așa e regula. Chiar eu

sunt ținut în casă de vreo cinci zile de o gripă cum numai eu știu să am. Din cauza asta, duminica trecută am scăpat de un discurs la Dacia, deși vocea națiunii mă hotărâse să vorbesc și eu acolo.

Pe de o parte îmi pare rău că nu am putut și eu să mă duc, pentru că-mi spun toți că a fost o întrunire splendidă, cum nu se ține minte să mai fi fost alta. Va mai fi una peste trei zile și vor mai fi și altele. Ce va ieși din ele, nu știu.

În orice caz, treburile publice merg într-un mod neînchipuit. Hoția este mărturisită pe față, ca principiu de guvernământ. Între altele, bugetul lui Vlădescu e un monument de cinism. Suprimă, spre exemplu, de la Casa Școalelor toate fondurile cu care făceam noi mișcarea țărănească, și chiar cel pentru clădiri de școli, dar mărește cu vreo 160.000 lei cheltuelile de personal administrativ.

Dar fiecare țară are guvernul pe care-l merită.

Sănătatea Regelui se spune că s-a îmbunătățit; cu toate astea, tot pleacă pe la 7 martie pentru două luni. Nu știu dacă la Lugano va găsi o vreme mai splendidă decât acea pe care o avem aici. E primăvară deplină, admirabil de frumoasă.

Se pregătește bătălie mare la Creditul Rural. Soarta ei nu se prevede încă. Guvernul uzează de toate mijloacele necurate ca să-și asigure succesul[1].

Toate astea tot ar fi bune la ceva, dacă ar întări mai bine Partidul Liberal, pentru viitoarea lui perioadă de guvernare.

Sărutări de mâni doamnei Adamescu din partea mea și complimente de la nevastă-mea. Amicițiile noastre pentru d-ta.

Haret

58. Scrisoare din 30 aprilie 1906

Nota 1 de *Gr. Teodossiu*

Iubite domnule Adamescu,

Este cam mult de când nu ne-am mai scris; dar în timpul acesta, nimic nu s-a schimbat, în bine sau în rău, din cele ce erau și mai înainte.

În ceea ce privește treburile școlare, dezordinea și anarhia sunt mai mari decât oricând. Se pare că și-au pierdut oamenii capul de tot.

Cea mai nouă izbândă este destituirea din direcție a vreo 20 de directori și directoare primari din București și mutarea lor și a altor vreo 20 de institutori pe la alte școli din marginea orașului; toate astea pe ziua de 20 aprilie, când nici măcar case de închiriat nu mai erau. Cei loviți s-au dus cu grămada la minister, să se plângă. Ministerul le-a acordat *verbal* ca mutările să nu se facă decât pe

1. La Creditul funciar rural, membrii consiliului de administrație erau în majoritate liberali. Director era însuși D. Sturdza, șeful partidului. Conservatorii ziceau că este o „citadelă" liberală și căutau la alegerile următoare să facă a intra cât mai mulți membri ai partidului lor.

26 octombrie. Dar la 25 aprilie se pomenesc toți cu ordin telegrafic ca să se mute îndată.

Îți închipui dezordinea ce a fost și cea care va fi și în școli, prin schimbarea atâtor dascăli în cursul lecțiilor.

Cu Casa de Economie a corpului didactic s-a dat altă dovadă de zăpăceală. Au schimbat legea prin o altă lege, pe care au și publicat-o în „Monitor". Tocmai atunci au băgat de seamă că legea lor era așa de plină de greșeli, încât nici nu se poate aplica. Acum așteaptă să se deschidă iar Camerele, să se voteze alta.[1]

Și așa e cu toate, mereu.

Cu nevoile noastre, noi o ducem cum putem, când mai bine, când mai rău. Revista merge, deși nu am destulă vreme că să mă ocup de dânsa mai mult. Nu știu ce impresie îți face d-tale, care, de departe, o poți judeca în mod mai obiectiv.

Liberalii au început să studieze chestia țărănească. Sper că soluțiile la care se opresc ei vor contribui a îmbunătăți mult lucrurile[2].

Noi am cumpărat o vie la Dealul-Mare, așa că vara asta vom petrece-o acolo. Când veți veni în țară, vom putea dar să ne vedem.

Ne-a făcut plăcere știrea ce ne-ați dat despre îmmulțirea familiei d-tale. Urăm noroc deplin noului sosit, iar părinților viață lungă și fericită, ca să se bucure de dânsul.

Arată, te rog, respectele mele doamnei Adamescu și prieste și d-ta amiciția mele. Nevasta mea vă trimite salutări cordiale.

Haret

---

1. La 20 ianuarie 1903, în discuția proiectului de lege a Casei de credit, economie și ajutor a corpului didactic, dl M. Vlădescu, întrerupând discursul lui Haret, a spus: „*Avem s-o modificăm*". Se ține de vorbă când ajunge ministru, căci modifică legea și o înlocuiește prin cea publicată în „Monitorul Oficial" din 15 martie 1906. După această nouă lege, se mărește personalul de conducere și se numește casierul pe 5 ani. Nu se mai cere vechimea de 3 ani ca membrii directorului, casierului și consiliului de administrație. În loc să lase pe membrii consiliului să funcționeze onorific, le acordă jetoane de prezență. Micșorează fondul de ajutoare, suprimând cei 25 % din taxele de examen ale elevilor pregătiți în particular și pe cei 5 % din prețul de vânzare al cărților didactice aprobate. Dispune ca banii membrilor să fie împrumutați altor administrații în scopuri școlare. Nu se mulțumește numai cu controlul Casei de către Curtea de conturi, ci stabilește și o comisie de cenzori care poate fi numită de minister, ca să examineze gestiunea Casei cel puțin din trei în trei luni. Nu îngăduie publicarea bugetului Casei, nici a dărilor de seamă ale consiliului asupra mersului Casei și a situației fondurilor, fără aprobarea Ministerului Instrucțiunii. De aceea Haret, prin legea pentru modificarea unor articole din legea Casei de economie, publicată în „Monitorul Oficial" din 25 martie 1908, schimbă dispozițiunile contrare intențiilor sale și folosului Casei. Să se vadă discursurile lui Haret despre „înființarea Casei de credit economic și ajutor a corpului didactic" în vol. V ale *Operelor lui Spiru Haret*, pp. 161-173.

2. Haret se ocupase de chestiunea aceasta și publicase broșura *Chestia țărănească* în 1905. E reprodusă în colecția de față, vol. VIII, p. 27 ș. u. Se vede că conducătorii partidului nu erau toți de acord. De aceea el făcuse un memoriu pe care-l dăduse lui Sturdza. (Vezi în acest volum la p. 35 scrisoarea nr. 4 către Sturdza.)

59. Scrisoare din 24 iunie 1906

din *Valea Călugărească*

Iubite domnule Adamescu,

Abia ieri am scăpat de examene, consfătuiri, convorbiri, ba şi audienţe, care m-au ţinut într-o continuă fierbere de vreo două luni încoace. Îndată am şi fugit din Bucureşti şi m-am adăpostit aici, în vârful unui deal, unde nimeni nu mă poate ajunge, cel puţin zilele astea cât vor ţine căldurile cele mari. Am de gând să duc până atunci o adevărată viaţă vegetativă, pentru a mă mai remite de ameţeala vieţii bucureştene.

Aici am linişte deplină, nu prea cald, şi o vedere minunată. Condiţiile vieţii sunt cam primitive, dar mă fac că nu le bag de seamă. Nevastă-mea deja este aşa de încântată, încât de două luni mai că nu a mai venit prin Bucureşti. Lucrările viei le conduce ea şi, deşi sunt destul de plicticoase, ele o amuză şi o interesează. Sper să fie şi cu mine tot aşa.

Promiţi să te ocupi de chestia militarizării şcoalelor franceze din anii trecuţi, şi nu vei face rău, pentru că bazaconiile lui Vlădescu vor fi foarte greu de dezrădăcinat, cu tot ridicolul lor şi cu tot răul pe care deja l-au făcut şcolilor, deşi sunt abia începute.

Cât pentru celealte comedii ale lui, cred că le cunoşti şi din ziare, şi din „Revistă“. Cea mai nouă este scandalul cu cele 600 medalii *Răsplata Muncii,* revărsate asupra oamenilor celor mai compromişi şi mai nedemni.

Deunăzi ţara a scăpat de Bădărău[1]. Se spera că cu aceeaşi ocazie va scăpa şi de Vlădescu; dar nu s-a putut. Vom vedea ce va aduce toamna.

Promiţi să vii să ne vezi la vie. Te aşteptăm cu bucurie. Te rog însă să mă avizezi cu două-trei zile înainte, prin o carte poştala cu adresa la Valea-Călugărească, de ziua şi ora exactă când vii, ca să-ţi trimit trăsura la gară. Altfel nu se poate, pentru că sunt la 5½ kilometri de la gară.

Arată, te rog, doamnei Adamescu amiciţiile nevestei mele şi respectele mele şi primeşte şi d-ta amicalele mele salutări. Vă urăm la toţi întoarcere cu bine şi cu noroc.

Haret

60. Scrisoare din 6 iunie 1907

Iubite domnule Adamescu,

Fii bun, te rog, de întruneşte comitetul inspectorilor primari (dl Haliţa şi dl Constantinescu), împreună cu d-nii Sp. Popescu, Sinişteanu şi Simionescu, pentru

1. Al. Bădărău demisionase din minister.

a studia alăturatul proiect de decizie. Lucrul e urgent. Întrunirea să aibă loc vineri. Ar putea avea loc vineri seara, la 8½ sau 9, la mine, ca să pot lua şi eu parte.

Devotat,
Haret

Între 1907–1910 eram inspector generaal al învăţământului primar şi normal. Persoanele de care se vorbeşte erau: S. Haliţa, inspector general al învăţământului primar, dl Constantinescu, inspector şcolar, Sp. Popescu, director al învăţământului primar. Sinişteanu, subdirector, Simionescu, revizor şcolar al Capitalei.

61. Scrisoare din 9 octombrie 1907

Iubite domnule Adamescu,

Doresc să ştiu ce este şcoala pe care o văd înfiinţată la nr. 25 din str. G. C. Cantacuzino (fostă Polonă). Te rog să te duci pe acolo şi, fără să faci inspecţie, să afli pe al cui nume e deschisă şcoala, ce autorizaţie are, ce clase, câţi copii, ce personal didactic, ce director. Îmi vei spune şi mie.

Haret

62. Scrisoare din 20 aprilie 1908

Iubite domnule Adamescu,

La 25 aprilie este procesul lui Iliescu de la Poroschia. Te rog, fă tot posibilul pentru ca procesul să nu se amâne, să se judece şi ca să se aplice pedeapsa potrivită şi necesară pentru restabilirea liniştei acolo.

Haret

Învăţătorul de care se vorbeşte aici instigase pe săteni contra proprietarului. Fusese dat în judecată disciplinară şi eu trebuia să susţin acuzarea. Procesul se amânase de mai multe ori.

63. Scrisoare din 12 iunie 1908

Iubite domnule Adamescu,

În curând te voi chema, ca să alegem pe viitorii revizori şcolari de cl. II care, după cum ştii, se vor lua dintre învăţătorii cei mai cu autoritate, de preferinţă dintre cei înaintaţi pe loc. Te rog să te gândeşti la cei mai de seamă pe care-i cunoşti. Îmi vor trebui *câte doi* în judeţele Ialomiţa, Ilfov, Vlaşca, Teleorman, Argeş, Dâmboviţa, Prahova, Buzău, Romanaţi, Dolj, Mehedinţi, Gorj şi Vâlcea, şi *câte unul* în Brăila, Olt şi Muscel.

Haret

64. Scrisoare din 30 noiembrie 1909

Iubite domnule Adamescu,

Scrisoarea asta ți-o va aduce dl Dim. Stanciu, care a fost vreo 10 ani suplinitor rural, și acum în urma unei boale a rămas fără loc. Spune că are 7 clase de liceu. Fă, te rog, să-i se dea o suplinință rurală oriunde.

Haret

65. Scrisoare din 14 martie 1910

Iubite domnule Adamescu,

Poate știi că sunt în căutarea unui loc de maestră de grădină de copii pentru văduva lui Rusu Șirianu[1]. Credeam că e vreun loc vacant, dar nu este; sunt toate suplinite.

Acum Academia îți cere una pentru Măgurele[2]. Nu știu dacă dna Șirianu n-ar fi bună acolo. Dar poate s-ar putea trece acolo vreuna din suplinitoarele a căror listă ți-o trimit, iar dna Șirianu să fie numită suplinitoare în locul ei.

Haret

66. Scrisoare din 16 aprilie 1910

Rog pe dl Adamescu să-mi dea părerea sa asupra acestui proiect. Am nevoie de a o avea până la 26 aprilie.

Haret

67. Scrisoare din 7 noiembrie 1911

Iubite domnule Adamescu,

Mai întâi te felicit pentru strălucita apărare pe care ai făcut-o celor de la Caracal și care, după aprecierea mea, a fost încoronată cu deplin succes, de vreme ce adversarii nu au avut curajul să meargă până unde voiau să meargă[3].

---

1. Ioan Rusu-Șirianu (1864–1900) fusese unul din ziariștii ardeleni care luptase contra persecuțiilor ungurești. După ce suferise de câteva ori pedeapsa închisorii, trecuse în Regat.

2. Academia Română avea un institut de fete în comuna Măgurele (Ilfov) înființat din legatul lui I. Otetelișanu, după stăruințele lui I. Kalinderu. Elevele, toate bursiere, erau copile de părinți români, săraci. Cursurile țineau 5 ani de studiu și un an de practică. Li se da elevelor o creștere casnică și o instrucție cuvenită unei bune mame de familie, fără pretenții sau lux.

3. În acest timp nu mai aveam nicio însărcinare în minister. Ca profesor, apărasem în fața Consiliului Permanent pe P. Rădulescu, fost revizor școlar pe când era Haret ministru, și dat în judecată de ministrul următor.

Țin apoi să te previn că în curând se va ține licitație pentru vânzarea a două vii ale lui G. Cantilli, fostul profesor, la Valea-Călugărească. Una e în șosea, are casă bună și e de 19 pogoane. Cealaltă e în Valea Poienei, nu are casă și e de 17 pogoane. Nu e mai nimic plantat. Licitația va începe pentru fiecare de la 1000 lei pogonul. Se vor vinde deosebit.

Dacă tot ai de gând să te faci *marchand de vin,* poate ar fi acum ocazia[1]. Informații se pot lua la Tribunalul Ilfov, secția I, unde e deschisă succesiunea.

Amic,
Haret

68. Scrisoare din 2 iunie 1912

Iubite domnule Adamescu,

Am dat azi la tipografie statutele, să se reimprime sub noua lor formă. Dar eu azi plec la vie și lipsesc până marți, și de aceea am zis ca corecturile să le aducă tot la d-ta. Te rog să nu te superi. După ce se vor imprima, te rog să comunici câte un exemplar din ele pe la gazetele din București, cel puțin la „Universul“ și la gazetele liberale; dar mai bine ar fi la toate gazetele politice, dacă s-ar putea, cu rugăminte să le publice.

Eu mă întorc marți dimineața la $11^{1/2}$.

Devotat,
Haret

E vorba de statutele *Ligii Deșteptarea.* Despre această societate, înființată de el, vezi detalii în Introducerea din vol. IX al *Operelor lui Spiru Haret*, p. 25.

69. Scrisoare din 20 septembrie 1912

Iubite domnule Adamescu,

Aseară am primit de la dl Sp. Popescu înștiințarea despre întrunirea de azi de la d-ta, prea târziu ca să-i mai pot răspunde. De aceea îți scriu d-tale, unde răspunsul acesta are șansa de a sosi până la 5½, că cu părere de rău nu pot veni azi, pentru că trebuie să plec la vie împreună cu un reprezentant al fabricii Mărășești, cu care am întâlnire mai de demult. La întrunirile viitoare însă voi căuta să nu lipsesc, dacă voi fi înștiințat la timp.

Haret

---

1. În adevăr, în acel timp voiam să cumpăr și eu o vie la Valea-Călugărească – ceea ce am făcut mai târziu. Haret zice în glumă, cu expresia populară franceză (*marchand de vin*), că am să mă fac *negustor de vin.*

70. Scrisoare din 28 iunie …*

Iubite domnule Adamescu,

Rog ca să se cerceteze toate numerele nevizate de cei în drept, să li se comunice şi să semneze de vedere. Totdeodată să mi se comunice răspunsurile şi să mi se trimită actele cerute[1].

Voi lucra cu d-nii şefi: luni, la 3 ore, cu dl Lascar; la 1, cu dl Fântânaru; la 5, cu dl Popescu; la 6, cu dl Haliţa şi Panaitescu; marţi, la 3 ore, cu dl Gârboviceanu; la 4, cu dl Dudescu; la 5, cu dl Hazu şi Druţu; la 6, cu dl Banu şi Cancicov[2].

Abecedarul şi *Cartea de lectură* trebuie duse la consiliu, dar trebuie să-i faci să înţeleagă că-mi trebuie avizul numaidecât, pentru că altfel cărţile nu pot fi gata de 1 septembrie. Au fost îndestul de bine cercetate, pentru ca să nu mai fie nevoie de lungi amânări. În orice caz, contractele cu tipografii să se prepare, după cum am zis.

Haret

71. Scrisoare din 19 mai …**

din *Bucureşti*

Iubite domnule Adamescu,

Te rog să controlezi chiar d-ta statele personale ale celor din listele alăturate, şi să noteze pe aceia care au avut vreo pedeapsă sau care au mai puţin de 10 ani de serviciu. Doresc să-mi dai rezultatul cel mult până mâine, marţi seara, ca să fie timp a se face lucrările.

Haret

---

* Scrisorile ce urmează de aici înainte nu au anul indicat. Aceasta este dintre 1902–1904.

1. E vorba de caietele în care Haret însemna informaţiile ce dorea să i se dea de şefii serviciilor. Vezi vol. III, Introducere, p. 22.

2. Persoanele de care vorbeşte aici erau: C. Lascăr, directorul învăţământului secundar, P. Fântânaru, directorul învăţământului primar; M. Popescu, administratorul Casei Şcoalelor; Sim. Haliţa, inspector al învăţământului primar; I. Panaitescu, inspector al învăţământului secundar; G. Hazu, inspector al şcoalelor profesionale; C. Druţu, inspector al şcoalelor agricole; G. Dudescu, şeful contabilităţii; P. Gârboviceanu, membru în consiliul permanent de instrucţie; C. Banu, inspector al învăţământului particular; d-ra E. Cancicov, inspectoarea şcoalelor particulare de fete.

**) Nu pot preciza anul. E între 1902–1904. E vorba, probabil, de membri ai corpului didactic cărora urma să li se dea o medalie.

72. Scrisoare din 20 ianuarie …*

Iubite domnule Adamescu,

Pune, te rog, să se verifice statele personale ale celor trecuți în alăturatul tablou de la nr. 88 până la nr. 95 inclusiv (ceilalți sunt verificați), ca să nu aibă vreo pedeapsă mare și recentă, și pune să se facă cât mai curând decretele pentru acordarea *Răsplății Muncii* de învățământ primar, de clasa arătată în coloana respectivă. Dă ordin să nu cumva să știe gazetele până ce se vor iscăli decretele.

Haret

P. S. Dl Sp. Popescu să afle numele de botez al dr. Macri, trecut la nr. 12.

Haret

73. Scrisoare din 27 iunie …**

Iubite domnule Adamescu,

Iacă lista celor ce mi se propun spre cumpărare de la salonul artiștilor. Eu aș fi dispus, dacă unii din ei s-ar mulțumi să ia banii după 1 aprilie, plătind acum numai cât avem. Deoarece eu lipsesc zilele astea, ocupă-te, te rog, d-ta de astă afacere.

Haret

74. Scrisoare din 9 iulie …***

Iubite domnule Adamescu,

Fiindcă M.S. Regele pleacă vineri, eu nu voi putea veni la București decât duminică dimineața. De acea te rog să previi pe d-nii Lascar, Fântânaru, Popescu, Dudescu, Hazu și Druțu, Pangrati, Halița, că orele lor de vineri rămân aceleași, însă le imităm pe duminică, iar dl Gârboviceanu va fi luni la 8 dimineața.

Audiența publică va fi luni de la 10-12, în loc de sâmbătă.

Amic,
Haret

Dar d-ta când vrei să pleci?

Haret

---

* Scrisoare probabil din 1903.

** Scrisoare probabil din 1903.

*** Scrisoare probabil din 1903.

Aceleași persoane și situațiuni ca la scrisoarea nr. 70, cu deosebire că Gârboviceanu era acum administrator al Casei Bisericii și E. Pangrati era inspector al învățământului secundar.

75. Scrisoare din 14 aprilie …*

Iubite domnule Adamescu,

Mi-a venit o idee pe care o cred bună și pe care sunt sigur că și d-ta ai s-o aprobi. Pentru realisarea ei însă este nevoie de colaborarea mai multora. Pentru a o cunoaște și a o dezbate, fii bun, te rog, de vino la mine mâni, joi, la 81/2 ore seara.

Al d-tale devotat,
Haret

XIV.

Către Matei Coculeanu, învățător

Cu note de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din 2 ianuarie 1901

Domnule învățător,

Primind cu mulțumire cererea d-tale de a fi admis ca membru în Societatea „Steaua", te încunoștiințez că admiterea se face în urma achitării cotizației pe un an. Statutele Societății sunt sub tipar și, îndată ce vor ieși, îți voi trimite un exemplar; până atunci, însă, îți comunic aici condițiile care privesc pe membrii: „Cotizația minimum este de doi lei pe an pentru orășeni și de un leu pe an pentru învățători, preoții rurali și săteni; ea se plătește la înscriere pe un an întreg, în bani, în timbre sau în mărci poștale. Fiecare membru este obligat ca, în primul an după admiterea lui, să facă a se admite în Societate cel puțin încă „doi membri noi".

Celealte detalii ale organizării le vei vedea din statute.

Precum vezi, condițiile de admitere sunt foarte ușoare și cotizația cu totul modestă, pentru că dorim mai ales ca Societatea să fie cât se poate de numeroasă, deoarece scopul ei nu se va putea atinge decât prin colaborarea a unui număr cât se poate mai mare de bunevoințe.

Contez dar ca și d-ta să cauți a ne face cât mai mulți aderenți printre amicii și cunoscuții d-tale.

Mi-a părut bine că, în scrisoarea d-tale, te arăți satisfăcut de îndemnurile ce am adresat învățătorilor prin „Convorbirile didactice". Aș dori ca părerile d-tale să fie împărtășite de cât mai mulți din colegii d-tale, pentru că am convingerea

---

*) Scrisoare probabil din 1911.

După toate probabilitățile, era vorba de *Liga Deșteptarea*, care a luat ființă la începutul anului 1912.

că mult se va putea face pentru ridicarea țărănimii la o mai bună stare materială şi intelectuală, dacă învățătorii îşi vor lua cu curaj şi hotărâre sarcina de a se face agenții şi mijlocitorii realizării atât(or) lucruri bune care se proiectează la oraş, dar pe care nimeni nu este care să le aplice. Este trist şi îngrijitor să vedem că partea cea mai mare şi mai sănătoasă a poporului nostru nu participă deloc la viața națională, nici nu are parte în progresul care se realizează pe fiecare zi pentru alte părți ale societății românești.

Învățătorii pot să facă mult bine, dacă vor voi să lucreze. Deja acei dintre dânşii care au avut curajul de a se pune la lucru, au realizat lucruri uimitoare. De ce nu ar face aşa cu toții?

E adevărat că acțiunea izolată a fiecăruia este slabă şi că fructele muncii unuia singur încet şi greu se vor vedea; dar tot se vor vedea cu timpul. Şi dacă învățătorii s-ar asocia, cei care sunt mai apropiați unii de alții, câte 5, sau 10, sau 15, puterea lor s-ar mări într-o enormă măsură.

Eu unul sper că voi trăi ca să văd începută această lucrare, care, dacă s-ar face, ar realiza unul din cei mai însemnați paşi spre întărirea naționalității noastre.

Al d-tale devotat,
Haret

Societatea „Steaua“ este una din *Operele lui Spiru Haret* care a dat roade destul de importante, dar nu a putut continua mult după moartea lui, din lipsă de fonduri. În anul 1900 el a adunat câțiva prieteni cu care a înjghebat o societate întemeiată la 2 decembrie în legătură cu acțiunea revistei „Albina“. Statutele acelei societăți s-au votat la 20 decembrie, acelaşi an, în sala nr. 18 a Universității din Bucureşti, când s-a ales şi primul ei comitet. Scopul era să publice cărți ieftine scrise în spirit național şi educativ, destinate: a) unele, pentru învățători spre a-şi completa şi întreține cultura personală; b) altele pentru absolvenții şcoalei primare, ca să-i facă să continue a citi şi a se instrui, în marginea puterilor şi cunoştințelor lor. Preşedintele societății era Ion Kalinderu (33), vicepreşedinte Sava Şomănescu, administrator şi casier Haret. Primul lucru ce a făcut comitetul a fost să trimită în țară cât mai mare număr de apeluri pentru înscriere în societate. Un răspuns la acest apel este scrisoarea de mai sus, adresată lui Matei Coculeanu, învățător, care funcționase în diferite comune din județul Argeş şi dorea să fie membru.

XV.

Către Gh. N. Costescu

1. Scrisoare din 5 mai 1901

Domnule Costescu,[1]

Scrisoarea d-tale[2] nu m-a descurajat, după cum te temi d-ta, pentru că starea de lucruri, pe care mi-o descrii, eu o cunosc și o știu că e generală. Eu însă, departe de-a mă descuraja, socotesc că trebuie îndreptate puterile tuturor, pentru a se aduce o îndreptare.

Cea mai mare parte a răului vine, nu atât din cauză că învățătorii au fost prea ocupați, ci pentru că au fost prea oropsiți. Nimeni nu s-a ocupat de ei, ca să-i susțină, să-i încurajeze și mai ales să le dea direcția. Fără îndoială se cuvine ca să aducem programei toate ușurările posibile și mă voi gândi la cele ce propui d-ta. Dar ușurarea programei va fi puțin lucru. Ceea ce trebuie mai cu seamă este o ordonare mai rațională a lucrului, pentru că în același timp folosul produs să fie cât mai mare. Rezultatul acesta se va atinge prin oarecare măsuri, care să procedeze de la un plan bine determinat și cu condiție ca să fie bine executate.

Te arăți foarte nemulțumit că în două luni nu ai putut face decât 10 grădini și un atelier. Cum? Ai fi voit mai multe? Eu găsesc că, pentru două luni, e foarte bine. Asemenea lucruri nu se fac repede. încep câțiva și alții îi imitează, căci lucrul bun numai prin exemplu se întinde. Totul este ca aceste începuturi să dureze, și să nu le vezi dispărând până la anul. D-ta ține-te de cei ce au început, încurajează-i, cere și ajutorul meu pentru asta, pentru ca grădinile și atelierul lor să fie, la anul și mai bine decât acum. Vei vedea atunci că, în loc de 10 grădini, vei avea 30.

Nu te lăsa spre pesimism, pentru că asta îți va micșora puterea de lucru. Ține-te numai de un lucru: să nu stai pe loc sau să nu dai înapoi. Dar dacă mergi înainte, măcar cât de încet să fie, e semn bun și trebuie să ai curaj.

Al d-tale devotat,
Haret

---

1. *Gh. N, Costescu,* fost inspector general al învățământului primar, a fost revizor și inspector școlar în timpul ministeriatelor lui Haret. A publicat cărți didactice pentru școalele primare, lucrări de pedagogie practică, metodica diferitelor materii ș. a.

În anul 1937 a dat la lumină o colecțiune de articole și rapoarte sub titlul *Contribuțiuni la istoria învățământului în România.* A fost din 1912 membru în comitetul care s-a ocupat cu ridicarea monumentului lui Haret. Astăzi este casierul acestui comitet.

2. Prin scrisoarea sa din 1901, dl Gh. N. Costescu, în calitate de revizor școlar al județuluiui Teleorman, a adus la cunoștința marelui ministru unele lipsuri și piedici ce se puneau în calea propășirii școalei rurale.

2. Scrisoare din 26 noiembrie 1902

Domnule Costescu,

Dl B. Lippens, inspector al şcoalelor, 193 rue Maisonneuve, Montréal (Canada-America), doreşte să aibă principalele publicaţii pedagogice de la noi. Oare nu ar fi bine ca şi revista dvs.[1] să facă sacrificiul de a-i acorda un abonament gratuit? El a ţinut la 8/21 noiembrie, la Montréal, o conferinţă foarte elogioasă asupra învăţământului nostru.

Haret

3. Scrisoare din 11 martie 1906

Stimate domnule Costescu,

Te rog foarte mult, să mă ierţi că nu am putut răspunde îndată la prea amabila d-tale atenţiune, de a-mi fi dedicat volumul I, din foarte însemnata d-tale lucrare[2] precum şi de-a te fi ostenit să mi-o aduci. Sunt foarte ocupat, din cauza sesiunii plenare a Academiei, care e deschisă şi care are şedinţe în toate zilele. Din cauza asta sunt silit să nu fiu exact în corespondenţa mea.

Te rog să primeşti viile mele mulţumiri şi să crezi că am ştiut totdeauna să apreciez activitatea d-tale. Îmi pare rău că împrejurările nu au permis să colaborăm mai de aproape. Nu sunt judecător destul de competent în materie, dar cred că lucrarea din urmă a d-tale este foarte merituoasă şi că va aduce mari servicii învăţământului. Te felicit că ai dus-o la bun sfârşit.

Al d-tale devotat,
Haret

---

1. E vorba de revista „Şcoala Română“. În scrisoarea, adresată lui Haret, inspectorul Lippens spune că a rămas izbit de frumuseţea limbii româneşti, „una din cele mai frumoase, ce se vorbeşte pe pământ“, încât s-a apucat s-o înveţe şi dânsul; iar în scrisoarea trimisă mai în urmă dlui Gh. N. Costescu, care conducea revista, inspectorul american laudă mişcarea pedagocică şi mersul învăţământului primar din România.

2. Volumul I din *Educaţie şi învăţământ. Metodica Limbii Române*, apărut în anul 1905, poartă următoarea dedicaţie: „Domnului Spiru C. Haret, membru al Academiei Române, profesor universitar, fost ministru, omagiu de admiraţiune*“.*

XVI.

Către V. Dorin[1]

Cu note de *Gr. Teodossiu*

1. Scrisoare din 3 mai 1901

din *București*

Domnule învățător,

Memoriul d-tale[2] cuprinde lucruri bune, dintre care unele cred că s-ar putea realiza mai curând, altele mai târziu. Te rog însă să-mi trimiți și restul, privitor la mijloacele băneşti.

Al d-tale devotat,
Haret[3]

2. Scrisoare din 26 decembrie 1901

din *Viena*

Domnule Dorin,

Am cercetat ce e cu școala din Movileni.

În 1899–1900, se hotărâse clădirea acestei școli cu 2 săli de clasă, ceea ce ar fi reclamat vreo 32000 lei. Însă de atunci creditul Casei Școalelor s-a tăiat, așa că ea nu mai poate da nimic; iar comuna nu a depus niciun ban.

---

1. Vasile Dorin era atunci învățător în cătunul Românești, comuna Movileni, județul Iași. Mai târziu a trecut în învățământul primar urban, ca institutor.

2. Memoriul trimis lui Haret cuprindea îndrumări pentru clădirea școalor rurale și a bisericilor, cu casele parohiale; îmbunătățirea materială a învățătorilor; salubritatea și dotarea cu apă potabilă la sate.

Memoriul în chestiune, întregit cu mijloacele băneşti cerute de Haret, a văzut lumina tiparului, după cum m-am încredințat și după cum rezultă și din scrisoarea nr. 3 de mai jos, către același învățător.

3. În discursul din Cameră, ținut la 20 decembrie 1902, în discuția bugetului pe 1903–1904, Haret pomenește pe Vasile Dorin ca promotor al orarului din 1902 al școlilor rurale cu un singur învățător. El a fost cel dintâi care a lucrat numai cu diviziile II și III în orele de dimineață și numai cu divizia I în orele de după amiază, în loc de a le întruni pe tustrele deodată, cum era în orarul anterior.

Vorbind despre acest învățător, Haret zice: *„Îmi fac plăcerea să-l numesc aici, ca să rămână numele lui în analele Camerei, ca răsplată a serviciului pe care, în modestul lui cerc de activitate, a știut să-l aducă țării. Acesta este Vasile Dorin, de la Românești, în județul Iași“.*

A se vedea *Operele lui Spiru Haret*, vol. V, p. 180.

Anul acesta, am luat dispoziții care ar permite a se face acel local și cu 12000 lei. Însă nu-i avem nici pe aceia. Comuna nu a dat nimic; și chiar de ar da cei 5000 lei ce zici că are, nu ar fi de ajuns.

Haret

3. Scrisoare din 24 ianuarie 1902

Domnule Dorin,

Broșura d-tale am primit-o atunci când mi-ai trimis-o, dar nu am putut până acum să-ți răspund în privința ei, pentru că nu avusem vreme să o citesc.

Acum că o cunosc, răspund că, deși ideea d-tale este bună în sine (dovadă că a mai fost emisă chiar de C.A. Rosetti mai acum 20 de ani), realizarea ei e lucru foarte greu și în orice caz nu e în putința Ministerului de Culte, ci a celui de Finanțe.

Zic că realizarea e grea, pentru că o lege nu se poate face numai pentru o parte a țării. Dar, dacă acolo la d-ta și în părțile acelea lucrul poate să fie ușor, cel puțin în mod relativ, nu tot așa e pe aiurea, unde interesele sunt cu totul altele și prin urmare, și părerile oamenilor cu totul deosebite.

În orice caz, o asemenea lege nu se poate face în mod pripit, fără lungi și minuțioase cercetări; și cine poate conta că le va putea duce până la capăt.

În orice caz, ceea ce-mi spui la sfârșitul scrisorii d-tale de la 12 ianuarie nu-mi place. Greutățile de care te plângi d-ta le întâmpină toți cei care lucrează pentru binele comun, și cred că nu mă înșel când spun că alții le întâmpină poate cu mult mai mult decât d-ta. Dar dacă ar fi să ne descurajăm de greutăți și să ne dăm demisia îndată ce dăm în greu, ce exemplu vom da altora? Și cine va mai ridica sarcina datoriei către țară, pe care noi o vom fi aruncat la pământ?

Datoria oricărui bun român este de a munci din greu pentru țară; și greul este cu atât mai mare, cu cât cineva-și înțelege datoria în mod mai complet, mai sincer și mai dezinteresat.

Haret

Broșura dlui V. Dorin cuprinde memoriul trimis lui Haret în 1901, desigur întregit. Ea poartă titlul: *Mijloace pentru clădirea școalelor rurale și a bisericilor cu casele parohiale, îmbunătățirea materială a învățătorilor, salubritatea și dotarea unor ape potabile prin sate.* Iași, 1901. Biblioteca Academiei Române A. 21 81.

El preconizează facerea de școale și de biserici cu ajutorul statului, care să dea materialul lemnos, cu ajutorul comunelor, care să-l transporte și să-l utilizeze cu ajutorul zilelor de prestație. Celălalt material (var, tablă etc.) să fie cumpărat din venitul dreptului de crâșmă, care ar trece de la comune la stat (Casa Școalelor) și cu dreptul comunelor asociate de a li se servi un procent de 3% la sumele folosite pentru construcții.

Autorul cere pentru învățători arendarea pământurilor bisericilor filiale și ale foștilor clăcași de la 1864 fără moștenitori, iar pentru învățătorii plătiți mai înainte de comune sau de județe, gradații și pensie de la stat…

În partea ultimă a broșurii se ocupă de modalitatea de a se face salubru satul Românești și de chipul cum s-ar putea aduce în el apă bună de băut, ca și în toate satele.

4. Scrisoare din 1 mai 1902

Domnule Dorin,

Fondul Stroescu pentru anul acesta este sleit tot. La anul, pot da 10000 lei pentru școala din Românești. Dacă cu suma asta se poate face școala, te rog să-mi scrii, ca să știu ce să fac.

Memoriul ce mi-ai trimis pentru cheltuielile școlilor l-am citit. Măsurile ce propui nu se pot aplica, pentru că sunt contrarii legii comunale și pentru că ar da loc la o centralizare escesivă.

Cererea d-tale pentru certificat am comunicat-o dlui Adamescu, care a luat notă.

Haret

Fondul de care vorbește aici este lăsat de proprietarul basarabean Vasile Stroescu, pentru a se construi școli în sate.

5. Scrisoare din 13 ianuarie 1903

Domnule Dorin,

Școala din Românești se va construi anul acesta, dar nu va fi nevoie de 10000 lei pentru asta. Localurile cu o sală le construim acum mult mai ieftin. Am dat deja ordin.

Haret

6. Scrisoare din 26 august 1903

Domnule Dorin,

Răspund scrisorii d-tale de la 10 a curentei și îți comunic următoarele: Am vorbit cu dl M. Popescu, în privința cererii d-tale a sumei de lei 732,23 pentru împrejmuirea localului de școală, ce se construiește acolo și am văzut că nu este nicio sumă cât de mică, din care să se poată da ceva. Fondul Stroescu este, de altminteri, angajat pentru doi ani de acum încolo. Nu rămâne deci decât ca tot comuna să facă ce va putea.

Haret

7. Scrisoare din 18 decembrie 1903

Domnule Dorin,

Casa Școlilor nu are deloc putința de a face îngrădirea și celealte adaose ce ceri, pentru că nu mai are de unde. Fondul Stroescu este angajat tot și pe 1904–1905. Abia în 1905 poate va putea da ceva.

Haret

8. Scrisoare din 2 februarie 1904

Domnule Dorin,

Excedentul Casei Bisericii a fost deja întrebuințat chiar prin buget pentru lucrări de mare urgență. Pentru a ajuta la clădirea de biserici rurale, ea nu are decât un fond total de 8000 lei, din care ar putea să vi se dea cel mult 5 sau 6 sute de lei. Scrie-mi dacă asta vă poate servi, ca să rezerv suma, care altfel se va putea da aiurea.

Haret

9. Scrisoare din 3 iulie 1906

din *Valea-Călugărească*

Domnule Dorin,

Mă bucură foarte mult încercarea d-tale despre care-mi scrii și doresc din toată inima să reușească. Dar Casa Centrală a Băncilor Populare nu va putea să vă dea ajutor pentru asta; pe de o parte, pentru că legea ei de organizare nu-i permite aceasta; iar pe de alta, pentru că nici nu are destui bani.

Ceea ce se poate face este ca parte din bani să se ia cu împrumut de la Creditul Funciar Rural. Acolo e director dl Sturdza, care e foarte binevoitor în asemeni afaceri pentru țărani. Dar Creditul nu poate să dea decât jumătate din valoarea moșiei.

În orice caz, ar fi bine, dacă s-ar putea, să se prelungească afacerea până la venirea la guvern a liberalilor, pentru că aceştia au intenție să ieie oarecare măsuri care vor înlesni asemeni operații de către țărani.

Ține-mă în curent cu ce vei mai face.

Al d-tale devotat,
Haret

Era vorba de încercarea de a se cumpăra moșii de către țăranii uniți în asociațiuni.

10. Scrisoare din 4 mai 1908

Domnule Dorin,

La Casa Bisericii nu avem nicio donație de 200.000 lei lei pentru clădiri de biserici rurale. La ideea ce-mi dai, ne-am gândit și noi. Vom vedea ce putem scoate din ea.

Haret

11. Scrisoare din 10 iulie 1908

Cu o notă de *Gr. Teodossiu*

Domnule Dorin,

Voi înainta Casei Rurale cererea locuitorilor, pe care mi-ai trimis-o, dar nu cred că se va admite, deoarece cuprinde două abateri de la lege. Depunerea de 15% de altfel este destul de mică şi socotesc că cu puţină silinţă ar putea-o acoperi oamenii.

Haret

Ţăranii din Românești, întruniţi în asociaţie, cereau un împrumut la Casa Rurală, ca să cumpere o moşie. În calitate de cumpărători, însă, trebuia, potrivit art. 19 din legea Casei Rurale din 4 aprilie 1908, să verse direct acelei case, la facerea actului de vânzare-cumpărare, o parte din preţ care varia astfel: cumpărătorii de 1 lot 15%; cei de 2-3 loturi 25%, cei de 4-5 loturi 35%.

Casa Rurală avea dreptul să reducă până la 10% cei 15%, când constata că erau o piedică vădită la cumpărarea unor asemenea loturi.

12. Scrisoare din 8 septembrie 1908

din *Valea-Călugărească*

Domnule Dorin,

Până acum nu am putut face ceva pentru cererea d-tale, pentru că Casa Rurală încă nu a început să lucreze. Joi mă duc pe acolo.

Haret

E vorba de cererea de împrumut despre care se vorbeşte în scrisoarea lui Haret către Dorin, cu nr. 11.

13. Scrisoare din 11 septembrie 1908

Domnule Dorin,

Ieri am fost din nou pe la Casa Rurală. Mi s-a spus că începe a lucra abia la 1 octombrie şi că până la 15 nu e probabil să puteţi face împrumutul, pentru că sunt formalităţi lungi. Afară de asta, sunt unele lămuriri care ar trebui date, şi pe care eu nu le puteam da. De aceea ar fi bine să vină cineva de acolo care să înţeleagă lucrurile, să meargă la Casă şi să le explice cum trebuie. Poate d-ta sau altul, care să se priceapă. Pentru înlesnire, îţi trimit bilete de drum. Îţi trimit şi nişte formulare pe care mi le-au dat de acolo. Poate va fi nevoie să stea aici vreo opt zile cel care va veni.

Haret

P. S. Îţi trimit şi declaraţia.

14. Scrisoare din 20 iunie 1910

Domnule Dorin,

La martie trecut, când mi-ai scris pentru controlor, am scris și eu dlui Enescu. Acum i-am scris din nou. Sper că vom avea mai mult noroc.

Haret

XVII.

Către Grigore Guțu

1. Scrisoare din 24 mai 1901

Domnule Guțu,

În una din zilele acestea, am să vin la Galați, ca să lucrăm la regularea orelor profesorilor titulari ai școlilor secundare de băieți și fete. Voi aduce cu mine un plan de repartizare, făcut de mine, și-l vom discuta împreună.

Voi sosi acolo dimineața și voi pleca seara, pentru că afacerile de aici nu-mi permit să lipsesc mai mult. De aceea nici nu știu dacă voi putea să mai vizitez ceva. Și ca să nu pierd vremea deloc, te rog pe d-ta să avizezi și pe directorii de la școlile de comerț, de la școala normală și de la școala profesională de fete, să aibă gata orarele lor actuale și tablourile de personal, care pot să ne fie utile atunci. Când vei primi telegrama mea că sosesc a doua zi, d-ta îi vei convoca pe toți la liceu pentru ora 9 dimineața și fiecare va aduce cu sine notele și actele ce-i vor fi necesare.

Al d-tale devotat,
Haret

Grigore Guțu era profesor și director al liceului din Galați. E vorba aici de împărțirea orelor de lecțiuni între profesorii secundari din oraș, conform cu legea modificată în 1901.

2. Scrisoare din 1 februarie 1909

Stimate domnule Guțu,

Rog și pe d-ta și pe colegii d-tale care s-au asociat la telegrama ce mi-ai trimis la 24 ianuarie, pe de o parte să mă iertați că nu mi-a fost posibil să răspund mai curând, iar pe de alta să primiți cele mai vii mulțumiri ale mele. Sunt foarte mulțumit și mândru de comunitatea de vederi care se stabilește între mine și corpul didactic, în chestia educației naționale a tinerimii.

Al d-tale devotat,
Haret

XVIII.

Către Spiridon Popescu

Cu o notă de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din 29 decembrie 1901

din *Viena*

Domnule Popescu,

Răspund tocmai acum interesantei d-tale scrisori din 25 noiembrie, pentru că absolut mi-a lipsit timpul până acum. Să mă crezi că sunt uneori timpuri când nici nu mai ştiu încotro să mă întind mai întâi, şi de rândul acesta aşa a fost starea mea neîntreruptă de la februarie până astăzi.

Am venit aici numai ca să mai scap de belele şi să pot pune puţină ordine în lucrările şi în corespondenţa mea, neglesă de luni întregi.

Observaţiile ce faci cu privire la modul cum învăţătorii îşi înţeleg datoria sunt în mare parte juste, dar nu împărtăşesc în totul pesimismul d-tale. Constaţi starea de lucruri destul de bine; dar de ce nu cauţi şi cauza ei? Atunci ai vedea că, înlăturând cauza, avem toate şansele de a înlătura şi efectele.

Adu-ţi aminte, te rog, cum s-au recrutat învăţătorii până mai ieri alaltăieri; adu-ţi aminte că şcolile normale, până acum câţiva ani, erau considerate ca a cincea roată la car; că programele lor erau şi sunt încă în mare parte o adevărată arlechinadă. Chiar azi dimineaţă am avut ocazie să mai fac această constatare. Aveam o denunţare că la Şcoala normală de învăţătoare din Iaşi, profesoara de limba franceză ruinează pe eleve cu cumpărarea de cărţi şi mi se da şi lista fantastică a cărţilor impuse. Începusem deja o scrisoare, ca să-i fac o lecţie de morală, când – norocul meu – mă gândesc să consult programa: Ce să vezi? Lista cea fantastică era luată întreagă de acolo. Tot aşa e şi cu altele; chiar cu aritmetica, după cum bine zici.

Dar, mai presus de acestea, ia gândeşte-te cine s-a ocupat vreodată de învăţător, odată numit? Cine a căutat să-i ridice moralul, să-l susţină, să-l îndrepte, să-l consilieze? Cei care vor fi trecut prin o şcoală normală, vor fi auzit vreodată acolo zicându-se că „învăţătorul e un apostol“, ca o banalitate curentă, la fel cu atâtea altele. Dar pe urmă?

Până mai ieri, învăţătorii erau *taillables et corvéables à merci*[34]. Îi numeau, îi scoteau, îi transferau şi-i jupuiau toţi, începând cu ministrul, trecând pe la prefect, deputat, revizor şcolar, alegător influent şi terminând cu primarul şi notarul satului. Poftim de fă naţionalism şi umanitarism în asemenea condiţii, dacă-ţi dă mâna.

Ei bine, cu toate acestea, corpul învăţătoresc îmi dă mai multe dovezi de vitalitate şi înţelegere a rolului lui decât celealte corpuri cu care am a face. Poţi

d-ta să zici că mulți lucrează de frică. Nu o cred deloc. Știu ei bine că în asta, eu nu am nicio acțiune asupra lor. Prefer să cred că lucrează din inimă și am și dovezi de asta. Nu pot crede că lucrează de frică oameni care-și creează neajunsuri, uneori neajunsuri mari, pentru a face un bine. Am chiar două exemple de învățători care, fiind pedepsiți chiar de mine cu pedepse foarte aspre pentru cauze disciplinare, nu s-au lăsat deloc de ce începuseră și, transferați fiind în altă parte, au reluat de la cap acțiunea lor întreruptă. Pentru un cuconaș, cel mai mic neajuns din partea mea i-ar fi fost o dușă de apă rece; pentru dânșii, astea le-a trecut peste cap, fără să-i răcească.

E bine înțeles că am destulă inimă și chiar destul simț practic, ca să înțeleg că la asemeni oameni pedepsele nu pot dura. Dar pentru mine, este o încurajare care mă despăgubește de multe alte cauze de deprimare în lucrarea ce am întreprins.

Vei zice iarăși că mișcarea cea bună printre învățători este departe de a se fi generalizat. Asta este sigur; ba zic chiar că nici nu se putea să fie altfel. Când ai să urnești o greutate mare din loc, nu știi că la început mișcarea abia se simte? Dar mai pe urmă mișcarea se adauge mișcării, și iuțeala crește din ce în ce.

Sunt 4.500 de învățători, și eu evaluez la cel puțin 500 numărul acelora care fac ceva pentru mișcarea poporanistă, excluzând pe cei care vorbesc, dar nu fac. Ei bine; proporția aceasta este excelentă. Adu-ți aminte că mișcarea a început, sunt acum mai puțin de patru ani, că mijloacele ce am întrebuințat au fost foarte mici și neînsemnate; că personalul care m-a ajutat a fost puțin numeros, și în mare parte puțin convins de însemnătatea și de eficacitatea propagandei ce îndeprindeam. Mai adu-ți aminte că în cei doi ani […] Adu-ți aminte în fine că în aste zece luni de minister din rândul acesta, eu nu am făcut mai nimic pentru a o susține și a o dezvolta, absorbit cum am fost aproape exclusiv cu chestiile de gologani. Și cu toate astea mișcarea nu numai a continuat, dar ia avânt din ce în ce mai mare. D-ta nu știi, pentru că judeci numai după județul d-tale, unde nu era nimic făcut și unde totul trebuie început. Dar să înceapă doar, și vei vedea.

Dacă pentru ce am deplină încredere în succes, și pentru ce lucrez, și voi mai lucra în astă direcție, cu același foc ca și când aș avea numai 25 de ani. Multe am întreprins, mai multe poate decât poate spera un om cu minte să poată duce la bun capăt. Dar dacă, când voi închide ochii, voi vedea că sămânța aceasta nu s-a pierdut, voi putea zice că nu am trăit degeaba.

Acum concluzia la toate astea care este? Este că sunt cu totul de părerea d-tale, că este bine ca în școala normală viitorului învățător să i se facă o preparație anumită pentru acțiunea ce va avea el de exercitat în afară din școală. Și dovada că asta e părerea mea iacă-o: în distribuția de ore ce am făcut la septembrie pentru școlile normale, am prevăzut mai la toate câte 2 ore pe săptămână, pe care le-am destinat pentru *datoriile învățătorilor.* Am explicat tuturor celor ce m-au întrebat, că în aceste ore voiam să se facă, nu regulamentele școlare, pentru

că acelea ştiam că se fac deja, ci să se prepare viitorii învăţători anume cum să înjghebeze o societate economică, un mic cerc cultural etc. D-ta ai înclina să li se facă şi un curs de psihologia poporului rural. Poate că şi asta ar fi bine, deşi mă tem că nu vei găsi pe nimeni care să ştie să facă un asemenea curs şi că va deveni şi acest curs un nou pretext de învăţare pe dinafară.

Cât pentru ceea ce zici despre preoţi, suntem perfect de acord. Cred că ei ar putea face mai mult decât învăţătorii, dacă ar vrea. Sunt unii, foarte rari, care fac mult bine. Dar asta este o rară excepţie. Ca să se facă ceva cu dânşii ar trebui un lucru pe care nu-l am. Dar cine ştie ce ne rezervă viitorul ?…

Al d-tale devotat,
Haret

Spiridon Popescu era în acel timp director al liceului din Tulcea. Văzând munca lui Haret pentru învăţământul rural şi pentru îmbunătăţirea soartei învăţătorilor, îi trimite o scrisoare, arătând rezervele şi obiecţiunile ce are de făcut, la care Haret răspunde prin aceasta ce publicăm aici. Mai târziu, l-a chemat în Bucureşti şi l-a numit director al învăţământului primar.

Sp. Popescu devine unul din devotaţii ideilor lui Haret şi, după retragerea acestuia din minister, în 1910, ia parte la toată activitatea de propagandă culturală în sate, începută de Haret prin *Liga Deşteptarea.* După moartea lui, în 1912, Sp. Popescu publică în facsimil această scrisoare şi o trimite cititorilor acelei foi.

Pe această cale am avut-o şi noi.

Este însă interesant de notat că am primit un exemplar din acest facsimil cu o serie de lămuriri de la învăţătorul Vasile Florea din Păuşeşti, judeţul Iaşi, în urma apelului publicat de noi în „Revista Generală“ din anul trecut.

El ne spune că exemplarul îi fusese dat de bătrânul fost învăţător, zis *Moş Costache Lupescu,* din comuna Păuşeşti, care-l ţinuse în cancelaria şcoalei prins în cadrul „unde Spiru Haret stă alături de Vodă Cuza“, ceea ce arată pietatea cu care învăţătorii şi bătrânii satului păstrau obiecte ce aminteau pe Haret.

XIX.

Către G. Stănescu

Scrisoare din 4 decembrie 1901

Urez Băncii populare din Oteştii de Sus izbândă deplină, ca să reverse mulţi ani binefacerile ei asupra sătenilor.

Haret

Această scrisoare a fost trimisă în ianuarie 1935 de G. Stănescu, învăţător pensionar din 1926, care servise şcoalei din 1878. El a fost preşedinte al Băncii populare de la înfiinţarea ei în 1901, în comuna Oteşti, judeţul Olt, până în anul 1919, de când a trecut casier al ei. A mai fost preşedinte al cercului cultural din acea regiune şi medaliat pentru activitatea sa.

XX.

Către Ștefan St. Tuțescu

Scrisoare din 26 mai 1908[1]

Domnule învățător,

Anul acesta, Casa Școalelor nu mai poate cumpăra nicio carte,[2] fiindcă fondurile pentru acest scop, care au fost foarte mici, sunt complet epuizate. Va trebui să-mi amintești la anul viitor.

Cât privește construcția localului de școală, este deja dat ordin la Casa Școalelor, ca să aibă în vedere și comuna Catanele.

Îți mulțumesc pentru exemplarul ce mi-ai trimis mie.

Haret

XXI.

Către Panait Volănescu

Cu note de *Grig. Teodossiu*

1. Scrisoare din 16 aprilie 1901

Domnule învățător,

Am primit adresa prin care-mi faceți cunoscută proclamarea mea ca membru de onoare al *Revistei învățătorilor și învățătoarelor.*

Te rog să fii bun a transmite mulțumirile mele membrilor fondatori ai revistei. Sunt foarte mulțumit că mi se dă o nouă ocazie de a mă pune în contact mai de aproape cu învățătorii, pentru că cu dânșii împreună voi avea de dus încă o lungă și grea luptă în serviciul țării, fie ca șef al lor, fie ca simplu coleg de dăscălie.

Primește, te rog, salutările mele.

Haret

Dl Panait Volănescu era atunci învățător în comuna Sărata-Monteoru, județul Buzău.

---

1. Primitorul acestei scrisori este Ștefan St. Tuțescu (n. 1880), învățător în județul Dolj din septembrie 1900. A decedat de mai mulți ani. El este cunoscut și ca folclorist.

2. E vorba de monografia comunei Catanele, publicată de Tuțescu împreună cu P. Danielescu. Ca lămurire la această scrisoare, el ne spune că, în adevăr, în anul următor, Haret, care ajuta totdeauna pe cei muncitori, i-a cumpărat 300 de exemplare din citata lucrare.

Într-o scrisoare din 17 iunie 1938, d-sa ne scrie: „Îl cunoşteam foarte bine pe Marele Haret din 1896, de când telegrafic mi-a comunicat de la Karlsbad, că sunt transferat la Sărata-Monteoru, satul cu proprietatea cumnatului său, marele bogătaş al ţării, Grigore C. Monteoru.

Până la 1904 (data trimiterii în Danemarca) mai avusesem ocaziunea a ne mai vedea, căci ne inspectase pe amândoi învăţătorii, eu şi soţia mea, la şcoală şi în sat, precum şi asistase de câteva ori la distribuirea premiilor de sfârşit de an al elevilor şcoalei. Părea foarte mulţumit şi cred că ne şi iubea."

Om activ, d-l Volănescu lucrase nu numai în şcoală, ci ca autor se ocupa de chestiunile didactice; de asemenea se mai ocupa şi de chestiunile practice ale activităţii economice învăţătoreşti.

Pentru meritele sale, a ajuns revizor şcolar, inspector şi inspector general şcolar. De la 15 ianuarie 1938 a demisionat din acest din urmă post şi acum este pensionar în oraşul Buzău.

2. Scrisoare din 18 mai 1904

Note după informaţii de la primitorul scrisorii

Domnule Volănescu,

Mă grăbesc să răspund scrisorii d-tale din 14 mai, că nu am trebuinţă să cer informaţii de la nimeni în privinţa d-tale. Te cunosc foarte bine ca un foarte bun învăţător şi aş fi foarte bucuros să te trimit; dar anul acesta nu pot pentru că nu am bani[1]. Sunt luate măsuri, deja mai de mult, ca să meargă anul acesta cei doi învăţători care au fost în Boemia, şi cu aceasta ni s-au sleit mijloacele. Am însă de gând să trimit şi la anul, şi pentru atunci vei fi d-ta. Te rog numai să-mi aminteşti pe la ianuarie viitor, dacă voi mai fi ministru, iar de nu voi fi, să aminteşti dlui M. Popescu, administratorul Casei Şcoalelor[2].

Haret

3. Scrisoare din 12 iulie 1904

Cu note de *P. Volănescu*

Domnule Volănescu,

Pentru anul acesta n-am găsit fonduri ca să mergi în străinătate spre a studia fabricarea brânzeturilor şi deci această cestiune trebuie amânată deocamdată.

M-am gândit în schimb la altceva pentru vara aceasta, şi anume la studierea asociaţiilor ţărăneşti din Danemarca. Dacă d-ta ai vrea să te însărcinezi cu lucrul acesta, ai avea de tovarăş pe dl Rădulescu de la Muşeteşti.

---

1. E vorba de cererea dlui Volănescu de a fi trimis la Oligny în Franţa, ca să studieze cooperativele de brânzărie şi să cunoască spiritul profesional al învăţătorilor francezi şi, îndeosebi, activitatea lor şcolară şi extraşcolară.

2. Ministrul Haret şi-a ţinut promisiunea pe care i-o dăduse dlui Volănescu prin această scrisoare, şi mai curând de cum îl anunţase – însă cu altă destinaţie.

Eu v-aș da câte 250 lei pe lună, în cele 3 luni în care mă gândesc că veți face studierea, plus transportul până la Copenhaga și înapoi.

Ca să nu pierdem din timp, este bine să plecați chiar la începutul vacanței, adică la 1 iulie.

Admițând acest mod de vedere și de voiești să iei această sarcină, va trebui să ne înțelegem verbal și mai de aproape asupra unora din cestiunile de amănunte. De aceea eu te aștept în București pentru ziua de 24 iunie, la ora 2 p. m., acasă la mine, str. Verde 7.

Haret

„În ziua de 24 iunie 1904, atât eu cât și Rădulescu-Mușetești, eram la d-sa acasă. A hotărât ca dimpreună cu soția mea, să plecăm la 1 iulie în Danemarca.

Pe mine m-a obligat să cercetez școalele primare rurale, școala primară țărănească, învățătorul, organizația școalei, preotul, biserica, evoluția vieții economice, morale și intelectuale a țăranilor danezi, pământul lor, proprietatea lor, mijloacele de a deveni buni agricultori, tocmelile lor agricole, cooperativele lor; în fine, toată organizarea muncii și a vieții țărănești.

M-a obligat să-i aduc de acolo: legi, regulamente, statistici, diagrame, cărți, în fine tot ce s-a scris despre dezvoltarea vieții țărănești din Danemarca.

Pe soția mea a obligat-o să studieze sub toate raporturile țăranca daneză, iar colegului Rădulescu i-a dat alte atribuțiuni.

La 1 octombrie 1904 am venit în țară, prezentându-ne ministrului nostru. Fiecare i-a adus materialul și informațiile dorite.

Informațiile din Danemarca i-au servit de călăuză mult în lucrarea sa *Chestia țărănească* și în circulare date ulterior.

Soția mea a făcut descrierea femeii daneze, țăranca. A descris totdeodată școalele superioare de femei, precum și cele vreo șapte școale de menaj vizitate, lui Haret *i-a plăcui mult acest raport.* A subliniat în el descrierea școalei de menaj superioare de la Söro-Danemarea, organizată și condusă de o directoare foarte întreprinzătoare și inteligentă, anume dna Elin Earikson.

Pe la 1 noiembrie i-am prezentat rapoartele. A rămas foarte mulțumit.“

4. Scrisoare din 21 februarie 1905

Cu note de la primitorul scrisorii

Domnule Volănescu,

Nu mă miră deloc că ai supărări, pentru că știu cu cine ai a face. Pe când noi ne-am dat atâtea silințe ca să nu amestecăm pe dascăli în luptele politice și le-am cerut numai muncă bună și cinstită pentru binele comun; pe când noi am respectat în modul cel mai absolut convingerile tuturor, până într-atâta încât nu am atins nici pe directori și alți funcționari ai mei, care erau membri în cluburile conservatoare și făceau pe față politică contra mea, adversarii se poartă așa cum vezi. Lumea va face comparație care sunt aceia pe care-i domină numai grija binelui comun, și care sunt aceia care nu se îngrijesc decât de interesele lor.

Dară va trece și asta, cum au trecut și altele, și se va relua firul frumoasei activități întrerupte în mod așa de nenorocit. De aceea, nu te descuraja și caută-ți

liniştit de şcoală şi de treabă şi îndeamnă şi pe colegii d-tale să nu părăsească activitatea aşa de bine începută. Aceasta va fi şi spre binele lor şi spre al ţării[1].

Pentru d-ta am vorbit cu dl Angelescu(35) şi l-am rugat să-ţi înlesnească fără dobândă suma necesară, ca să te achiţi, până ce ţi se va plăti ceea ce ţi se datoreşte, lucru care trebuie să se facă negreşit, dacă nu cât vor fi ei, cel puţin pe urmă[2].

Haret

5. Scrisoare din 27 ianuarie 1906

Cu note de *Grig. Teodossiu*

Domnule Volănescu,

E probabil că lista nr. 530 s-a pierdut la poştă. Nu face nimic. Îţi mulţumesc pentru cei 7 lei trimişi[3].

Nu pierdeţi curajul şi nu vă intimidaţi de persecuţii. Este imposibil ca o activitate aşa de rodnică şi de frumoasă să se desfiinţeze prin răutatea câtorva netrebnici. Nimic nu se face fără stăruinţă[4].

Haret

---

1. „După sosirea din Danemarca şi vizita ce Haret ne-a făcut chiar acasă, s-a pornit o mare urgie politică asupra noastră.

Mi s-a înscenat că am insultat guvernul, şi atunci mi s-a dat un avertisment. Haret mi-a luat apărarea. Faptul că nu mă lăsau să lucrez, l-a îndârjit şi mai mult."

2. „La plecarea noastră din Danemarca, temându-ne că diurna dată de minister să nu fie insuficientă, am rugat pe dl doctor C. Angelescu de ne-a mai împrumutat cu 3-400 lei. I-am restituit imediat ce am sosit în ţară, căci rezerva noastră bănească fusese suficientă. Haret a voit să ni-i plătească, dar n-am primit."

3. Din ianuarie 1905, Haret, care nu mai era ministru, îşi reluase sarcina de administrator şi casier al societăţii culturale „*Steaua*".

De la această societate se expediase în ţară numeroasa liste de subscripţie ca membrii, între care este probabil că a fost şi cea cu nr. 530, trimisă dlui Volănescu.

Cum Haret primise de la acesta 7 lei (cotizaţia era 1 leu pe an pentru învăţători şi ţărani), însă fără de listă, îi răspunde de sosirea banilor şi-i menţionează şi despre listă, probabil pierdută la poştă.

4. În partea din urmă a scrisorii, Haret îmbărbătează iarăşi pe dl Volănescu la muncă. Dar care era activitatea lui atât de rodnică, la care se referă fostul ministru? Ca o aplicare a celor văzute în Danemarca, înfiinţase şi conducea o bancă populară, obşte de arendare de moşii, obşte de cumpărare de moşii, cooperativa de păduri şi o brutărie cooperativă…

Cele două obştii şi brutăria cooperativă au durat până la 1914, data plecării soţilor Volănescu la oraş. Singură banca populară mai trăieşte astăzi şi o duce cu multă greutate.

6. Scrisoare din 4 februarie 1912

Cu note de la primitorul scrisorii

Stimate domnule Volănescu,

Credeam că vei mai trece pe la mine zilele astea. Nevăzându-te, îți scriu ca să te previn că, după socoteli ce mi-am făcut, nu pot cumpăra cele 27 pogoane, de vreme ce prețul lor este prea mare; iar o reducere de preț din ceea ce plătește obștea nu pot primi, pentru că știu bine că ar da loc la multe vorbe. De aceea te rog să mă consideri că am renunțat la această cumpărare.

Haret

„În 1911 și 1912, dna Elena Gr. Monteoru a voit să vândă moșia de la gara Monteoru. Ne-am hotărât, noi țăranii, s-o cumpărăm și astfel ne-am constituit în *Obște*.

Haret, ca să ne îndemne la întovărășire, și ca să ne cunoască puterea de plată, s-a înscris ca obștean la această moșie, cu 10 hectare de pământ.

Moșia s-a cumpărat, și Haret a fost foarte mulțumit. Ca un omagiu pentru țărani, d-sa a renunțat la cele 10 hectare cu care fusese înscris.

Însă în cuprinsul moșiei vândute intrau și 27 pogoane de pământ, alături de moșioara sa. Haret ar fi voit să ia aceste 27 pogoane de pământ în obște, dar a renunțat în folosul sătenilor de la Lipia-Buzău. Nu cred că pământul acela era prea scump, căci d-sa luase parte la stabilirea prețului.

Azi moșia cumpărata de țărani formează un izvor de bogăție pentru ei. E cel mai bun pământ de cultură sistematică și țăranii îl cultivă rațional".

XXII.

Către Sterie Cionescu[1]

Cu note de *G. C. Ionescu*

Scrisoare din 22 ianuarie 1902[2]

Domnule,

Lipsind din București mai multă vreme, și după întoarcerea mea fiind foarte mult ocupat, răspund tocmai acum la scrisoarea d-tale din 29 decembrie trecut.

---

1. *Sterie Cionescu* (bacalaureat al liceului din Iași, fost institutor-director al școalei române din Crușova, Macedonia). Dânsul a deschis prima școală română în Crușova, în anul 1869. A fost un adevărat apostol al românismului, respectat chiar și de adversarii cauzei culturale române (grecomanii), datorită blândeței și tactului său. În 1906 a cerut scoaterea sa la pensie. Om al datoriei și al disciplinei, a fost întotdeauna un element de împăciuire printre colegii și conaționalii săi, ori de câte ori împrejurările aduceau tulburări în comunitatea din Cruşova.

2. Scrisoarea către el a fost găsită în concept printre hârtiile rămase de la Haret și expediată adresantului la Bitolia.

Poate că nu ți-aș fi răspuns deloc, pentru că de zece luni încoace a intrat între noi așa pornire de neînțelegere[1] încât de multe ori mă întreb la ce bun poate duce toată munca ce-mi dau în afacerile școlilor macedonene. M-am hotărât însă să-ți răspund, pentru că cunosc serviciile d-tale trecute; mi s-a vorbit de d-ta ca de un om cumpănit la minte, și scrisoarea d-tale liniștită și măsurată mi-a dovedit că ceea ce mi se spusese despre d-ta era drept.

Cunoșteam și trecutul dlui Tașcu Iliescu; nu așa de în detaliu cum mi-l arăți d-ta, dar știam că are ani mulți de activitate în chestia națională macedoneană. Pe când eram secretar general, între anii 1885 și 1888, și pe când d-sa era la Constantinopole, am avut chiar ocazia să-l cunosc și să vorbesc cu d-sa în București. Vezi dar că nu prin surprindere am luat contra d-sale măsura de severitate pe care am luat-o.

Ceea ce a motivat această măsură este partea pe care dl T. Iliescu a luat-o la încercarea făcută la Crușova de a proclama greva generală a școlilor.

Încă de la începutul lui mai trecut urmăresc pas cu pas acțiunea nefastă care se urmărește în sensul acesta. Cunosc toate detaliile conspirației; în orice caz, foarte numeroase detalii; posed scrisori și corespondențe originale; știu cine sunt acei care împing la aceasta, cine sunt acei care lucrează, ce socoteli își fac și ce beneficii contează să realizeze din acesta nedemnă acțiune. Știu că școlile care se vor închide vor rămâne bine închise, poate pentru vecie, în orice caz multă vreme; că închiderea școlilor ar însemna înmormântarea chestiei macedonene; că prin urmare și acei care împing, și acei care lucrează pentru închiderea școlilor, merită cu prisos numele de trădători ai neamului lor; care pentru folosul lor personal nu ezită de a da de râpă interesul cel mare al românilor mai știu că cei care împing la aceasta sunt niște politicieni fără scrupule și fără frică de dumnezeu, care totdeuna au exploatat chestia Macedoniei numai în folosul lor; dovadă este înverșunarea cu are acum împing la pieire chestia aceasta, pentru singurul scop de a face adversarilor lor politici cât mai multe greutăți, fără să se tulbure deloc de răul ce-l fac chestiei însăși.

De altă parte, eu am onoarea de a face parte din guvernul țării, și ca atare sunt răspunzător, și de păzirea intereselor celor mai mari ale ei, și de conservarea prestigiului cuvenit demnității cu care sunt investit.

Țara noastră trece prin greutăți enorme, consecințe în mare parte a modului cum alții au administrat averea ei. Ni s-a impus trebuința de a face sacrificii enorme, pentru a salva onoarea, și însăși existența neatârnării economice a țării. Socotesc că vei recunoaște că, în regularea acestor grave interese, singură țara avea să judece ce măsuri trebuia să ia. Ea este suverană, are dreptul de a decide însăși de întrebuințarea banilor ei și nimeni, absolut nimeni, nu are dreptul a-i

1. „Neînțelegerea“, la care face aluzie Spiru Haret, este închiderea școalelor din Crușova (pentru scurt timp) și urma economiilor bugetare din anul 1900–1901, făcute de Ministerul Instrucțiunii Publice în bugetul acțiunii culturale române din Macedonia.

cere socoteală pentru aceasta, şi încă mai puţin de a pretinde să-i impună cheltueili pe care ea nu găseşte necesar să le facă în împrejurările de faţă.

Ei bine, care a fost atitudinea faimoasei delegaţii şi a celor ce au urmat-o, în aceste delicate împrejurări? Ei au declarat pe faţă război ţării, reprezentată prin guvernul şi Camerele sale; au cercat să provoace tulburări chiar în capitala regatului; au lucrat să închidă şcolile, pentru ca să forţeze ţara să-şi impună sacrificii mai presus de puterile ei. Cu alte cuvinte, Macedonia, pentru care România a făcut mari sacrificii timp de 34 de ani, sacrificii pentru care nu i s-a cerut niciodată socoteală; Macedonia care, în schimb, s-ar fi cuvenit să ne dea un sprijin material în nevoi, pentru că la aceasta nu ne-am gândit niciodată, dar numai simpatia şi iubirea sa, singura răsplată ce aşteptam de la dânsa; Macedonia crede de cuviinţă ca, tocmai în momentele cele mai grele pentru noi, să ne facă cel mai mare rău ce poate; şi aceasta pentru ce? Pentru că nu am lăsat să se urmeze mai departe scandaloasa risipă din trecut.

Apoi dacă aceasta este purtarea Macedoniei faţă de noi în împrejurări grele, suntem în drept să ne întrebăm: la ce au servit sacrificiile noastre de 34 de ani? Unde este sentimentul naţional românesc, pe care de aţâţia ani ne-am silit să-l deşteptăm acolo? Unde este sentimentul de solidaritate care trebuie să se manifeste între membrii aceleiaşi familii tocmai la vreme de nevoi?

Acestea sunt întrebări grele, la care ar fi bine să se gândească şi macedonenii, nu numai noi. Nu pot admite că ei nu-şi dau seama de gravitatea faptului de a se pune în stare de război pe faţă contra guvernului ţării surori, care tocmai în momentele acestea grele lucrează din răsputeri pentru a-şi face datoria şi de a încerca să ia, faţă de dânsul şi de ţara pe care o reprezintă, o atitudine vrăjmăşească. Dacă ei ţin în adevăr la chestia lor naţională, trebuie să-şi dea seamă că o asemenea atitudine nu poate să fie în bine; iar dacă nu ţin…

Cât pentru guvern, în faţa războiului ce i s-a declarat, el trebuie să-şi facă datoria până la capăt şi şi-o va face, măcar orice s-ar întâmpla; ceea ce a făcut e bine făcut şi aşa va rămâne. Niciun ban nu se va mai cheltui fără ca să se vadă folosul util pe care-l produce. Iar strigătele nu vor schimba nicio iotă din această hotărâre nestrămutată.

Dacă acum macedonenii vor voi să-şi închidă şcolile, pentru că nu le mai dăm 800.000 lei pe an, liberi sunt să o facă. Nu putem să-i împiedicăm, dar nici nu vom fi noi răspunzători de urmări.

Toate acestea ar fi lucruri foarte grave, dacă s-ar aplica la Macedonia întreagă. Din norocire, nu e aşa. Dificultăţile le avem numai în câteva locuri. Dar printre locurile acelea, este şi Cruşova.[1]

---

1. Sterie Cionescu nu putuse împiedica acest act de indisciplină şi de lipsă de patriotism, căci hotărârea fusese luată de eforia şcolară din numita comună, pe motiv că nu mai putea plăti suma de 1090 lei anual, ce se redusese din chiriile localurilor de şcoli. A se vedea memoriul comunităţii din Cruşova din 12.XI.1901, publicat în ziarul „Macedonia“ nr. 8 şi 9 din 10 decembrie 1901.

Acolo, știu cum eforii școalelor, eforii care sunt chemați pentru a îngriji de școale, au lucrat toată vara ca să facă să se închidă aceste școale. Știu că în capul mișcării era dl Petrașincu, socrul dlui N. Papahagi. Silințele d-sale au ajuns la redactarea necalificabilei adrese, prin care mă amenință că va părăsi românismul, dacă nu se va restabili, între altele, postul dlui Papahagi și dacă nu voi da 8.000 lei pentru clădirea bisericii[1].

Relativ la această din urmă cerere, trebuie să spun că nu știam nimic despre făgăduielile făcute, dar neținute de fostul guvern; că dacă el nu a fost în măsură să se țină de vorba, cu atât mai puțin o putem face noi, care ne dăm mai bine seama de greutățile momentului și care nu putem cheltui pentru clădiri la Crușova, pe când în țară am oprit toate clădirile; în fine că, chiar dacă am avea de unde să dăm acesta sumă, în niciun caz nu aș da-o pe mâna unor oameni în care nu am nicio încredere, în urma nedemnei lor declarații.

Cât pentru dl Taşcu Iliescu[2], acțiunea sa se vede din jurnalul „Macedonia“ nr. 5, cu data de 5 noiembrie 1901. Acolo se vede că și d-sa a fost unul din promotorii adresei, prin care se amenință cu închiderea școalelor, și unul din aceia care au cutezat să arunce învinovățiri până și contra capului statului, al cărui patriotism luminat și prevăzător este desigur mai de seamă decât al dlui Iliescu.

Un institutor care se face vinovat de asemenea fapte nu mai este bun să fie menținut, și pentru aceea l-am destituit.

Precum vezi, ți-am vorbit de tot pe față și fără cel mai mic înconjur. Nu prea e obiceiul ca, în situația mea, să se vorbească astfel. Dar găsesc că în chestia macedoneană prea mult s-a abuzat până acum de ascunderea adevărului, pentru ca să vină odată vremea a se spune lucrurile de tot pe față. Și am să continui să fac așa fără nici o menajare, până voi face ca adevărul întreg să fie cunoscut de toată lumea. Acesta este singurul mijloc de a însănătoși chestia macedoneană.

Haret

---

1. Comunitatea mai cerea și un ajutor bănesc pentru construirea bisericii din amintita comună, ceea ce s-a acordat când mijloacele bugetare au permis.

2. *Taşcu Iliescu,* fost institutor-director la Cruşova (școala din mahalaua Cireși), până în anul 1900, când a încetat din viață. A funcționat în total, la diferite școli române din Macedonia, timp de 20 de ani.

Dânsul a deschis în anul 1883, cu autorizație în regulă din partea autorităților turcești, prima școală română în Constantinopol (Istambul).

A fost un element bun în învățământ, dar fire poetică (scria câteodată și poezii, apreciate de Ascanio Olănescu, care se interesa de cauza macedoneană). Nu se prea împăca cu disciplina, care se cerea personalului didactic, și se lua ușor după sfaturile prietenilor. De aceea a căzut și dânsul în greșeala tulburătorilor, care au decis închiderea școlilor din Cruşova în anul 1901–1902.

(Vezi vol. II din *Operele lui Spiru Haret*, pp. 66 și 84. Să se vadă acolo și discursul lui Haret în chestia macedoneană, în care se arată cine erau promotorii tulburărilor din Macedonia, pe tema închiderii școalelor române de acolo.)

XXIII.

Către Sterie Ciumetti[1]

Cu note de *G. C. Ionescu*

Scrisoare din 22 ianuarie 1902

Domnule Sterie Ciumetti,

Răspund la scrisoarea d-tale din 12 ianuarie, prin care te plângi că mi-aş fi schimbat buna părere pe care o aveam despre d-ta şi atribui aceasta intrigilor care veşnic se ţes în Macedonia.

Asupra acestui din urmă punct, ai absolută dreptate. Nu-mi închipuiesc cum, într-un mediu aşa de puţin întins cum este cercul corpului didactic macedonean, ar fi cu putinţă a se face mai multe intrigi, a se manifesta mai multe vrăjmăşii, şi prin urmare a se lucra mai cu spor pentru distrugerea chestiei naţionale. Este în vânt toată munca ce se pune pentru dânsa, dacă starea aceasta de lucruri nu va înceta, şi din nenorocire nu văd niciun semn de îndreptare în astă privinţă.

Dar să trec la cealaltă chestie şi să încep cu dl Batzaria[2].

D-ta mi faci un elogiu foarte mare despre dlui şi nu vreau să contest nimic din ce spui. Este însă un lucru cert: anume, că d-sa este membru al delegaţiei macedonene. Aceasta nu ar fi o crimă, dacă delegaţia ar fi rămas în însărcinarea ei, de a stărui pentru împlinirea oarecăror cereri, chiar dacă aceste cereri nu ar fi fost nici drepte, nici posibile de împlinit.

Dar delegaţia încă din prima zi s-a pus în faţa guvernului legal al ţării, ca vrăjmaşă şi nu s-a sfiit a recurge la mijloacele cele mai nepermise, pentru a ne face neajunsuri[3]. Mi-este de ajuns să amintesc mizerabila campanie de minciuni şi

---

1. *Sterie Ciumetti,* absolvent al Şcoalei de poduri şi şosele din Bucureşti, a fost profesor de matematici la Liceul român din Bitolia (Macedonia), până în anul 1912, când a fost angajat de guvernul turc ca inginer la Brusa. După vreun an a trecut în ţară, unde a funcţionat ca inginer al judeţului Ilfov şi apoi în Dobrogea. A fost un element de valoare pentru acţiunea culturală română în Macedonia, fiind un profesor foarte bun, conştiincios şi disciplinat.

2. *N. Batzaria,* absolvent al liceului român din Bitolia, a urmat Facultatea de litere din Bucureşti. A fost institutor la diferite şcoli primare din Macedonia, apoi profesor la Liceul român din Bitolia în trei rânduri, la Şcoala comercială superioară din Salonic şi la gimnaziul din Ianina. În anul 1907-908 dl Batzaria a ocupat funcţiunea de inspector al şcoalelor române din circumscripţia Salonic. Mai târziu a venit în ţară şi s-a stabilit în Bucureşti.

3. *„Delegaţia macedoneană"* a fost compusă din: C. Cosmescu, N. Batzaria, N. Papahagi, Pericle Papahagi (profesori în Macedonia) şi Nuşi Tuliu, revizor şcolar al circumscripţiei Epir. Ea s-a prezentat (afară de C. Cosmescu, care rămăsese în Macedonia) ministrului Instrucţiunii Publice, Spiru C. Haret, în ziua de 4 septembrie 1901, cerând revenirea asupra economiilor făcute în bugetul şcoalelor din Macedonia şi ameninţând cu închiderea tuturor şcolilor, în caz

calomnii, pornită şi prin pamfletul „Macedonia“[1], şi prin ziarele conservatoare. Şi cu asta răspund la protestările d-tale contra afirmării mele că macedonenii în majoritate s-au făcut adepţi ai clubului conservator. Dar ce dovadă mai bună vrei, decât colaborarea lor activă la ziarele conservatoare în timpurile din urmă, participarea lor la întrunirile conservatoare, relaţiile pe care zilnic le ţin cu cei care duc campaniile conservatoare? Ce trebuie să facă cineva mai mult, pentru ca să merite numele de agent conservator?[2] Însuşi dl Batzaria a alimentat gazetele conservatoare cu corespondenţe, pe care le semna *Muratul,* şi acum în urmă cu un alt pseudonim pe care l-am uitat, mi se pare *Argus*. În aceste corespondenţe, nu se relatau decât neadevăruri, asupra unor lucruri pe care le ştiam cu siguranţă că nu sunt aşa cum le spunea d-sa, şi aceasta numai cu scopul de a-mi crea dificultăţi, scop neatins de altfel, pentru că am avut totdeauna cel mai profund dispreţ pentru minciună, ori de unde ar veni.

Nu citez decât singurul exemplu cu minciuna că membrii delegaţiei erau să fie deportaţi în Asia, după stăruinţa guvernului român. Minciuna era aşa de stupidă şi de mizerabilă, încât până şi adversarii noştri nu au cutezat să o exploateze cum ştiu ei să exploateze asemeni lucruri. Originea ei o cunosc aproape cu siguranţă. În orice caz, dl Batzaria, care s-a întors nesupărat la Bitolia încă de acum trei luni, putea, în una din numeroasele sale corespondenţe, să-şi fi făcut datoria de om onest, dezminţind-o. Nu numai nu a făcut-o, dar când cineva i-a vorbit despre aceasta, d-sa a râs şi a zis că orice mijloc de luptă este bun. Cunosc originea acestei axiome, dar aceea este o origine necurată.

Deja dacă nu ar fi fost decât atâta, dl Batzaria ar fi meritat de zece ori, nu o dată, să fie destituit. Este o stare anarhică aceea ca un profesor plătit de stat, pus sub ordinele mele, să lucreze pe faţă şi prin mijloace necorecte, pentru a-mi crea dificultăţi.

Dar nu e numai atât. Delegaţia a întreprins să facă a se închide toate şcolile din Macedonia. Acest scop criminal îl urmăreşte cu o stăruinţă, pe care nu a pus-o în împlinirea datoriilor sale, încă de la aprilie trecut. Lucrul acesta l-am dovedit

---

de refuz din partea ministrului. Această *„delegaţie“* se pretindea reprezentanta tuturor comunităţilor aromâneşti din Macedonia şi a întregului personal didactic român de acolo, ceea ce s-a dovedit că nu era exact decât în parte. În această privinţă, vezi raportul fostului ministru Spiru Haret către M.S. Regele Carol I asupra şcoalelor şi bisericilor române din străinătate, publicat în *Operele lui Spiru Haret*, vol. II, pp. 66 şi 84.

1. Ziarul „Macedonia“ a apărut în Bucureşti de la 1 oct. – 10 dec. 1901, sub conducerea unui comitet de macedoneni (nu se ştie cine anume), cu ocazia agitaţiilor provocate în Macedonia printre comunităţile române de câţiva membri ai corpului didactic. Scopul lui era să câştige simpatia opiniunii publice din Bucureşti, pentru satisfacerea pretenţiunilor *delegaţiei macedonene d*e care se vorbeşte mai sus, la punctul al 3-lea.

2. „*Agenţi conservatori*“ numeşte Spiru Haret pe acei dintre profesorii macedoneni, care se adresau clubului conservator şi ziarelor acestui partid politic, aflat atunci în opoziţie, pentru a le susţine pretenţiile, atacând guvernul liberal pe tema naţionalistă.

până la evidență în raportul ce am adresat M. S. Regelui și în discursul meu de la Cameră și am încă și alte dovezi, mult mai grave, pe care nu voi ezita a le da pe față când voi crede venit momentul pentru aceasta.

Fapta aceasta constituie o adevărată crimă contra însăși naționalității române din Macedonia, pentru a cărei ridicare sunt destinate școlile.

Eram în drept să destitui pe dl Batzaria numai pentru faptul că, știind ce urmărește delegația, nu a repudiat orice solidaritate cu dânsa într-o asemenea acțiune. M-am mulțumit să-i cer numai să facă aceasta cel puțin acum. D-sa refuză și, prin urmare, de astă dată pe față, se asociază și primește responsabilitatea întreprinderii delegației, de a închide școlile. Și în fața acestei atitudini, ai vrea d-ta ca să nu zic nimic și să închid ochii? Cum crezi una ca asta? Am anunțat deja în Cameră, că am să lovesc fără milă și fără cruțare pe acei pe care îi voi dovedi că ajută întru ceva lucrarea de trădători a delegaților. Cât voi fi aici unde mă aflu, mă voi ține de vorbă. Am conștiință și de răspunderea mea, și de datoria mea, și nu voi cruța nimic pentru a mi-o împlini în toată întregimea.

Vin acum la d-ta.

Este prea adevărat că aveam cea mai bună opinie de d-ta și că contam mult pe tineri ca d-ta și alții ca d-ta, pentru a duce în mod mai energic lupta pentru ridicarea naționalității armâne. Nu cer mai bine decât ca să păstrez și mai departe aceste opinii și speranțe. Dar puteam să nu am îndoieli, când te vedeam și pe d-ta alături cu aceia care reduc întreaga chestie macedoneană numai la chestia bugetară și cred că totul este pierdut pentru că nu se mai fac cheltuielile nesocotite de altă dată? Puteam să nu am îndoieli când te vedeam lucrând alături cu delegații care lucrează pentru închiderea școlilor? Tocmai atunci când trebuia mai multă încordare și mai multă înțelepciune, când reducerea cheltuielilor reclama mai multă chibzuință, când nevoile de aici absorbind atențiunea mea, era mai multă nevoie ca macedonenii să lucreze îndoit pentru cauza lor, tocmai atunci, pe lângă alte nevoi, să mai am de luptat și cu d-ta? Desigur că am avut o mare decepție. Dar stă în puterea d-tale să revin dintr-însa. Acțiunea criminală a delegației este demascată și încă va mai fi; d-ta alege care fel de patriotism vrei să urmezi: pe al delegației, care vrea să închidă școlile, ori pe al meu, care vrea să le mențină?[1]

Haret

Scrisoare găsită între hârtiile rămase de la Haret.

---

1. Spiru Haret ținea cu orice preț ca chestia școalelor române din Macedonia să nu fie târâtă de nimeni în luptele politice de partide și să rămână întreagă a țării. Din fericire, dânsul a reușit și în această direcție, căci din toamna anului 1902, când a pus bazele unei organizații serioase în afacerile școlare și bisericești române din Macedonia, agitațiile au slăbit și, cu încetul, chestiunea macedo-română n-a mai fost folosită ca armă de luptă de către partidele politice din țară.

XXIV.

Către Procop Dimitrescu

1. Scrisoare din 31 ianuarie 1901

Iubite amice,

S-ar cuveni să nu-ți fac ce ceri, ci să-ți impun o dublă taxă. Nu se scrie cu *Domnule* celui cu care ai mâncat la un loc tocană cinci ani din aceeași strachină, și cu care ai avut plăcerea a te părui frățește în anii cei mai buni, când asemenea bagatele nu aveau nici o însemnătate.

Dar, cum zici, sunt om bun și binevoiesc a te ierta… de astă dată.

Când mi-o veni jalba, voi face cum va fi mai bine.

Al tău amic,
Haret

Haret fusese coleg de clasă și de internat cu Procop Dimitrescu, avocat în Călărași.

2. Scrisoare din 16 februarie 1902

Iubite amice,

Poți porunci maloteaua[36]. Întârzierea vine de-acolo, că am cerut avizul directoarei, după cum sunt dator; dar, dacă fata e bună, după cum zici tu, nu mă îndoiesc că răspunsul va fi favorabil.

Al tău amic,
Haret

Avocatul Procop Dimitrescu din Călărași avea o fată *solventă* în clasa V-a a Școalei centrale de fete din București. Astăzi este profesoară la un liceu comercial din provincie. Directoarea școalei centrale spusese mamei că dacă copila ei va fi prima în bimestrul[37] I, va fi neapărat trecută ca *bursieră.*

Cum fata izbutise să îndeplinească cerința pentru a fi bursieră, Procop Dimitrescu a scris lui Haret, rugându-l să-i aprobe cererea de a fi primită ca bursieră.

În același timp, în calitate de coleg și de vechi amic, îi mărturisește că dorește să comande o *malotea* pentru soție, dar că nu poate face o asemenea cheltuială, până ce nu va vedea copila bursieră, ca să economisească banii pentru malotea.

La aceasta se referă Haret, prin cuvintele: *„poți porunci maloteaua“*.

XXV.

Către Dim. Dan[1]

Cu note de *G. C. Ionescu*

1. Scrisoare din 1 ianuarie 1902

din *Viena*

Domnule Dan,

Am a-ți scrie de mai multe lucruri, pe care ți le pun pe hârtie fără ordine, așa cum îmi vin în minte.

Mi se spune că institutorul I. Chitu de la Neveasta vine mereu prin Bitolia, fără concediu, și stă acolo cu zilele.

Mai întâi, eu știam pe Chitu mutat undeva în Albania. Cum de mi se spune acum, că e la Neveasta? Cine și când l-a adus înapoi?

Pe urmă te rog să observi cu cea mai mare severitate pe institutorii care pleacă de la posturile lor și să li se oprească leafa pe tot timpul cât nu-și fac datoria.

Un amic al meu de aici îmi recomandă cu multă insistență pe dl Mihce[2], român macedonean, care cere să fie numit institutor în Macedonia. El a jucat un oarecare rol în chestia cu Mihăileanu[3], anul trecut. Nu am la mine însemnarea care-mi arată studiile ce are; mi se pare că a fost în seminar sau în școala normală „Carol I". De la București ți-aș putea comunica acestea. Este și bun cântăreț de biserică. Ar prefera în apropiere de Bitolia, la Magarova sau Târnova, dar la nevoie ar merge și la Moloviște, Coriță sau Hrupiște, unde se pare că sunt locuri. Să-l aibi în vedere.

Mi se spune că d-ta ai fi dat concediu lui Zaharia Papacocea[4], autorizându-l să împartă leafa cu d-ra Papasotir[5]. Nu-mi aduc aminte să fie un Papacocea printre institutori. Dar dacă ar fi, te previn că asemeni concedii lungi și cu suplimiri de alte persoane trebuie aprobate de minister.

Pe Teohareanu[6], îl destituisem deja înainte de raportul d-tale, pentru că l-am văzut în București. Am aprobat numirea d-rei Domnica Ioan în locul lui.

---

1. Dim. Dan a fost (din 1902) revizor școlar al școalelor românești din circumscripția Salonic. Mai târziu a trecut ca funcționar în Ministerul Instrucțiunii în București.

2. G. Mihce, fost institutor la școala din comuna Moloviște (circumscripția Bitolia).

3. Mihăileanu, fost profesor la Liceul Sf. Sava din București, de origine român macedonean. Pentru sentimentele lui naționaliste, a fost asasinat de bulgari în București în anul 1897.

4. Zaharia Papacocea, fost institutor în comuna Crușova.

5. D-ra Papasotir, institutor tot la Crușova.

6. N. Teohăreanu, fost institutor la Crușova.

Cât pentru alte lucruri ce-mi spui de la Cruşova, mă mir cum vorbeşti de potolire, când îmi spui cele ce-mi spui de acolo. Cei de la Cruşova se pun în stare de revoltă pe faţă; se întrunesc, Taşcu Iliescu[1] ţine discursuri, în care mă înjură şi provoacă la revoltă; acele discursuri se publică în Macedonia. Toate astea se fac, pentru că leafa lui s-a micşorat şi pentru că s-a suprimat leafa ginerelui lui Petraşincu[2]. Şi când eu pedepsesc pe acel nedemn institutor, cei din Cruşova pretind să mi-l impună? Dar ce, visează? Îşi închipuiesc că ei dictează în ţara românească?

Taşcu Iliescu va rămâne destituit; cât voi fi eu aici, o para n-are să mai primească din banii ţării româneşti, pe care o batjocoreşte ca un mizerabil. Papasterescu va rămâne unde l-am pus. Ştiu că e bătrân; dar nu l-am pus atât ca dascăl, cât ca o încercare de a readuce puţină ordine. Dacă Petraşincu şi cu ai lui însă vor să închidă şcolile, asta-i priveşte. Ei îşi închipuie că are să piară lumea şi că are să li se readucă iar bugetul de 800.000 lei, scandalosul buget de jaf, dacă vor închide ei şcolile. Asta n-are să se întâmple cu niciun preţ.

Să intre în minte tuturor celor de acolo, că de azi înainte, niciun ban nu voi mai cheltui în Macedonia, până nu mi se va dovedi că se cheltuiesc cu folos pentru cauza naţională. Sinecure, cumpărări de oameni şi de conştiinţe, bani aruncaţi pe nimicuri, batjocorirea averii ţării noastre, agonisită cu atâta muncă şi necaz, nimic din toate acestea nu se va mai întâmpla.

Când cei de la Cruşova vor arăta că ei au cheltuit pentru şcolile lor numai a zecea parte din cât a cheltuit ţara românească, din banii ei proprii, şi fără niciun gând de câştig, atunci se va putea sta de vorbă cu ei. Dar nici atunci, noi cei de aici nu vom primi porunci de la dânşii.

Haret

2. Scrisoare din 2 ianuarie 1902

din *Viena*

Domnule Dan,

Adaug, pe lângă scrisoarea mea de ieri, şi cele următoare:

Transferările şi noile numiri făcute astă-vară au cauzat o mulţime de nemulţumiri, şi cu drept cuvânt, căci multe din ele, numai din care ştiu eu, nu au nicio justificare.

Trebuie de pe acum să te gândeşti ca, cu începutul viitorului an şcolar, să se îndrepte aceste rele, pe cât va fi posibil. Pe unde locurile sunt vacante, poţi

1. Taşcu Iliescu, fost institutor la Cruşova.

2. M. Petraşincu, notabil român în Cruşova. Ginerele său, de care se vorbeşte, este M. Papahagi, fost institutor în acea comună şi mai târziu directorul internatului universitar român-macedonean din Constantinopol.

să te folosești chiar de acum de ele, readucând pe cei mutați fără rost. Nu însă înainte de a-mi face raport motivat și de a avea aprobarea mea.

Haret

3. Scrisoare din 28 ianuarie 1902[1]

Domnule Dan,

Despre cele ce-mi spui despre Cionga[2] și Riza Peana[3], trebuie ca acesta din urmă să-mi trimită o scrisoare, scrisă și subscrisă de el, în care să-mi povestească el însuși cele ce i-a spus Cionga. Eu am scris lui Peana, cerându-i această declarație, și el nu mi-a răspuns. Care să fie cauza?

Cu această ocazie, te rog să examinezi și să-mi dai părerea asupra următoarei chestii:

Mă gândesc să institui pentru institutorii din Macedonia niște conferințe anuale în felul celor care se țin cu institutorii și învățătorii din țară, cu scop de a-și îmbunătăți metodele și a-și înmulți cunoștințele.

Vreau ca d-ta să-mi dai părerea: Ar fi posibil a se înființa aceste conferințe? Institutorii ar putea veni la ele? Pe cheltuiala lor, bineînțeles. Dacă da, la ce epocă a anului să se țină? Câte zile să dureze? În ce localități să se țină? Trebuie să se facă în centre puține, la care să vină mulți institutori, ori în centre multe, la care să vină mai puțini? Cine să le prezideze și să le dirijeze? Ce ar zice autoritățile otomane despre dânsele?

9 februarie

Mi se spune că la Iancoveț, școala stă închisă, pentru că institutoarea domnica Zograf nu are autorizație și nu e admisă de autoritățile otomane. De altfel, nici nu pot înțelege cum ar putea merge școala aceea, numai cu o institutoare, fără institutor. Te rog să-mi dai explicații.

14 februarie

Despre afacerea cu Riza Peana, am mai auzit. I-am scris direct lui, prin scrisoare recomandată, cerându-i să-mi declare în scris cele ce zice că i-a spus Cionga. Acum sunt pățit, și nu mai vreau să dau urmare decât celor scrise. R. Peana

---

1. Aceste scrisori cu date diferite sunt scrise pe aceeași hârtie și expediate ca o singură scrisoare; de aceea poartă un singur număr.

2. G. Cionga, fost profesor la Școala a comercială română din Salonic și mai târziu revizor școlar în Macedonia.

3. Riza Peana, fost institutor la Oșani (circumscripția Salonic).

însă nu mi-a răspuns. Dacă e adevărat ce spune, să aibă curajul să o declare în scris; altfel nu are valoare vorba lui pentru mine.

La Școala comercială din Salonic, dezordinele sunt la ordinea zilei. Mai mult sau mai puțin, sunt toți de vină; toți se ceartă veșnic și de școală nici nu le pasă. Dar unul din cei mai violenți este dl Diamandi[1], care nu știu pe ce se bazează. Te rog să-i spui și d-ta, să se liniștească, căci de va mai da loc la vreun scandal nou, voi lua măsuri foarte aspre cu d-sa.

Haret

4. Scrisoare din 17 iunie 1902

Domnule Dan,

Am aprobat deja raportul d-tale din urmă, privitor la localul școlii din Perlepe, ca să rămână unde s-a închiriat de dl Zograf[2]. Tot așa am aprobat și raportul nr. 78.

Lui Papasterescu[3] trebuie să i se găsească un loc.

Nu e vina mea, dacă se dau de aici așa ordine contradictorii; dar dv., cei de acolo, nu vă înțelegeți și-mi dați mereu informații ce nu se potrivesc, așa că nu știu pe cine să cred și cum să lucrez.

Haret

XXVI.

Către G. C. Ionescu[4]

Cu note de primitorul scrisorilor

1. Scrisoare din 10 decembrie 1902

Stimate domnule Ionescu,

Întors din străinătate, am găsit așteptându-mă, mai multe rapoarte de-ale d-tale, pe care le-am rezolvat pe toate în sens favorabil, și scrisoarea confidențială din 11 noiembrie, la care nu am putut răspunde până acum, din lipsă de timp.

---

1. V. Diamandi, fost profesor la Școala comercială română din orașul Salonic și mai târziu director și profesor la gimnaziul român din Ianina.

2. Dl Zografu, fost institutor la școala română din comuna Perlepe (circumscripția Bitolia).

3. Papasterescu, fost cântăreț la biserica română din comuna Grușova (circumscripția Bitolia).

4. Primitorul acestor scrisori, consulul general G. C. Ionescu, a fost între anii 1902–1906 administrator al școalelor și al bisericilor renane din Turcia. D-sa a adăugat notele necesare pentru înțelegerea scrisorilor.

Le iau acum pe rând și fără ordine, cum îmi vin înainte diversele lucruri ce am să-ți spun.

1. Bugetul rectificativ l-am aprobat și peste 3 zile îl va semna și Regele. Te previn însă că, așa cum l-ai regulat d-ta, este o lipsă de mai bine de 2.000 lei, din fondul total de 335.000 lei, deși ai întrebuințat și suma de 8.000 lei ce o aveam pentru cheltuieli extraordinare. Va trebui ca, până la 1 aprilie 1903, să economisești negreșit acești 2.000 lei.

2. Trebuie de pe acum să te ocupi a alcătui proiectul de buget al școlilor și bisericilor din străinătate, și anume din Imperiul turcesc și din Bulgaria, tot în limita cifrei totale pe care o au ele anul acesta. Aranjează cifrele cum crezi, dar nu întrece totalul, pentru că în bugetul ministerului cifra de 335.000 lei nu va putea fi crescută nici cu un ban.

3. Am dat ordin ca toate cecurile și toți banii, ce se vor trimite pentru școlile și bisericile de acolo, să meargă prin d-ta. Tot asemenea cererile de bani, statele de prezență etc., să nu vină la minister decât tot prin d-ta.

4. Soții Stroescu[1] de la Sofia se plâng că, în regularea lefurilor, pe care ai făcut-o, ei sunt plătiți mai puțin decât soții Brătianu[2], care sunt învățători mai noi și nu sunt directori. Îți alătur aici un tablou regulat de d-ta de modul repartiției lefurilor de acolo. Vei vedea din el că Stroescu are dreptate. Să-mi arăți cum se poate îndrepta. Îndreptarea va trebui făcută de la 1 septembrie trecut, trebuind eu să le achit diferența, pe care au drept s-o primească pe lunile trecute.

5. Îmi scrii despre cererea lui Cosmescu[3] de a fi reprimit în corpul didactic. Mi-a scris și mie. Îl știu că e un nenorocit, lovit acum, mi se pare, și de ataxie locomotrice. Dar nu cred că e bine să i se aprobe cererea. Eu am în mână scrisori de-ale lor, prin care anul trecut au cercat să provoace închiderea tuturor școlilor din Macedonia. Aceasta a fost o încercare criminală, o adevărată trădare către cauza macedoneană, făcută după instigații de aici, din București. După ce încercarea a avortat, am destituit pe toți cei 5, a căror vină era vădită și prea gravă pentru a fi trecută cu vederea. În loc de a-și recunoaște greșeala, ei m-au insultat prin gazete. Peste câtva timp, Cosmescu a venit să-mi ceară să-l iert. I-am spus că îl iert, dar să dea o declarație scrisă și publică că regretă încercarea de a închide școlile. Nu numai că nu a voit, dar injuriile prin gazete au reînceput. Chiar acum două săptămâni a mai fost o ediție.

În așa condiții, reprimirea lui Cosmescu ar însemna că cedez eu înaintea unor mișei, capabili să reînceapă oricând mizerabila lor încercare, când vor vedea că totul este permis.

---

1. Dna și dl V Stroescu, institutori directori la Școala română de băieți și fete din Sofia (Bulgaria).

2. Dna și dl Brătianu, institutori la Școala română de băieți și fete din Sofia.

3. Dl Cosmescu, fost profesor la Liceul român din Bitolia (Macedonia).

De aceea nu voi reprimi pe niciunul din cei cinci decât atunci când va fi făcut act de pocăință deplină și publică. Sunt hotărât să nu mai tolerez nici urmă din scandalurile de anul trecut. Macedonenii au educația și priceperea bulgarilor și a tuturor oamenilor primitivi, care nu știu să prețuiască indulgența altfel decât ca un semn de slăbiciune. Noi avem nevoie acolo de o disciplină severă, și trebuie s-o menținem chiar cu prețul suferinței celor vinovați.

6. Același răspuns îți dau și în privința Balamacilor[1] de la Corița[2]. E prea posibil, cum zici, ca Hondrosom[3] să fi procedat fără socoteală; dar nimic nu justifica agresiunea sălbatică asupra lui, chiar în localul școlii, și când venea acolo în numele meu. Căința, de care-mi vorbești, sunt sigur că e numai aparentă; altfel nu ar fi avut curajul unul din ei, ca, după ce bătuse pe Hondrosom, să cuteze a veni la minister, cu pretenții obraznice, în urma cărora l-am dat afară din cabinetul meu.

Nu poate fi vorba aici de pretențiile Balamacilor. Ei au fost destituiți în bună regulă pentru o faptă, care trebuia pedepsită cu cea mai mare asprime, și e o mare îndrăzneală din partea lor a cere să fie plătiți pentru timpul cât au fost destituiți. De aș asculta pretențiile lor, ar însemna că primesc de bun ce au făcut ei, deoarece nicio pedeapsă nu vor fi suferit.

Trebuie să le intre la toți în minte, că sunt datori să se supună la ordinele ministerului, și că orice abatere se pedepsește.

Trebuie dar ca să se ceară o altă autorizație[4] la Corița, pe numele altcuiva, și să se anuleze cea dată pe numele lui Balamace. Prefer să am o școală bună cu 10 școlari, decât un cuib de anarhie cu 50.

7. Afacerea lui Cristovici[5] am examinat-o eu însumi de mai multe ori, cu cea mai bună dorință de a o rezolva în sensul cel mai larg. Dar cum pot eu să trec peste declarația formală dată de el că a fost achitat pe deplin? Ce Curte de Conturi va putea admite explicația lui, că un om ca el a putut da o declarație neexactă, din

---

1. E vorba de preotul Balamace, preot la Corița și de doi nepoți ai săi, foști institutori la școala română din acel oraș, care bătuseră chiar în localul școalei pe revizorul școlar, I. Hondrosom.

2. Corița, oraș în Albania, unde există o populațiune românească (macedoneană) importantă și în care aveam – ca și azi – biserică românească și școli românești.

3. I. Hondrosom, fost revizor școlar peste școlile din Epir și Albania, cu reședința la Bitolia (Monastir).

4. E vorba de o autorizație din partea autorităților turcești, pentru deschiderea unei școli românești pe numele altei persoane, decât a preotului Balamace, cum era cea veche și de care voia să dispună ca de școala sa particulară. Mai târziu s-a aranjat și chestia cu Balamacii, care au intrat în ordine.

5. Dr. Christovici, fost membru în eforia școalei române din Bitolia (Monastir), care administrase fondurile școalelor trimise de minister. În special pentru internatele școalelor secundare române din acel oraș, înainte de a mi se fi dat mie această sarcină, scosese Ministerul Instrucției Publice dator cu o sumă de bani, ce pretindea că se cheltuise peste prevederile bugetare.

care rezultă pentru el o pagubă sigură de aproape 4000 lei? Până la alte probe, sunt dar silit să mă țin la ceea ce s-a făcut cu dânsul.

8. Îți trimit o scrisoare către dl Misir[1] relativă la o cerere de post în Macedonia. Nu cunosc pe solicitator și nu știu ce titluri și ce capacitate are.

9. Am citit cu multă atenție raportul d-tale confidențial din 11 noiembrie și mă unesc cu toate vederile expuse într-însul, în particular cu cele ce privesc școala normală de fete și înființarea societății economice a corpului didactic. Nu te pot însă satisface cu cei 30.000 lei, ce ceri pentru cumpărarea unui loc de biserică în Bitolia. Este absolut imposibil să găsesc banii aceștia.

10. Cei trei institutori de pe aici, Coca, Bura și Dabura[2] n-au venit să-mi ceară să le plătesc drumul de întoarcere. N-am avut de unde. Bura mi-a spus că-și dă demisia. A luat însă leafa pe vreo 2 luni. A comis dar o excrocherie, de care trebuie să i se țină seama.

Mai ține-mă în curent cu ce se face pe acolo. Știrile ce vedem prin gazete asupra stării lucrurilor din Macedonia ni se par foarte îngrijorătoare.

Al d-tale devotat,
Haret

2. Scrisoare din 29 decembrie 1902

Stimate domnule Ionescu,

Am primit scrisoarea d-tale din 17 decembrie și răspund la ea.

1. Am regulat bugetul școlii din Sofia după noile indicații ce mi-ai dat.

2. În privința bugetului general macedonean, când vei face proiectul pentru anul viitor, vei ști să rezervi din cei 335.000 stimele actuale pentru Weigand, Sofia, Turtucaia, pensia lui A. Mărgărit, burse în țară, la Constantinopol și la Galata-Serai, leafa d-tale și cel puțin 15.000 lei pentru credite extraordinare și suplementare. În această din urmă cifră intră și o cheltuială obligatorie.

3. Pentru Casa de Economie[3], nu ar fi mai practic, ca reținerile să le faci d-ta de la fiecare, deoarece am dat ordin ca cecurile să ți se trimită d-tale?

---

1. Petre Misir, om politic, a fost președintele Senatului. Nu știm cine era solicitatorul care a scris scrisoarea aceasta.

2. Coca, Bura și Dabura, foști institutori în Macedonia, Bura primise leafa direct de la minister, pretextând că n-avea cu ce să se înapoieze la serviciu, în Macedonia. Înainte de înființarea de către Haret a administrației școalelor și bisericilor române din Macedonia, în Bitolia (Macedonia), profesorii și institutorii macedoneni corespondeau direct cu Ministerul, de unde primeau lefurile și apoi rămâneau cu lunile prin București. Veneau aici mai toți cu începere din luna iunie în fiecare an, sub diferite pretexte și se înapoiau la serviciu (la școli), abia prin luna decembrie.

3. Casa de Economie a corpului didactic și bisericesc român din Macedonia.

4. Pentru d-rele Stavri Elena[1], Sbote Sofia şi Niculescu Alexandrina, am dat ordin să li se plătească leafa oprită.

5. Am dat ordin să ţi se trimită toate chiriile.

6. Am dat ordin ca toate plăţile să se facă de-a dreptul prin dumneata.

7. Plata lui Weigand[2] nu se poate face din niciun alt fond. Suma, ce ceri pentru cumpărarea locului din Bitolia, mi-e imposibil să ţi-o dau. Să mai vedem după 1 aprilie, dacă nu va fi prea târziu atunci.

8. Numirea la Mulovişte a lui Buia[3], în locul lui Bura, un aprobat-o. Bura a comis o adevărată escrocherie, luând leafa până pe decembrie şi nemergând la post. Am dat ordin, să nu mai fie numit nicăieri. Stau la gânduri dacă să-l dau în judecată.

9. Cornătescu[4] este şi el un escroc. Scrisoarea, ce ţi-a prezentat din partea lui Brătilă, era falsă în întregime. Ţi-o trimit cu apostila lui Brătilă. Natural că l-am destituit, cu atât mai mult că nici nu s-a prezentat la post până acum.

10. Îţi mulţumesc pentru informaţiile ce-mi dai de pe acolo. Mai dă-mi oricâte, fiindu-ne totdeauna necesare.

Anul Nou cu noroc şi bucurie.

Haret

3. Scrisoare din 18 februarie 1903

Stimate domnule Ionescu,

Cu privire la ce-mi scrii cu data de 29 ianuarie, voi şi insist că bugetul trebuie făcut aşa, încât să rămână vreo 15.000 lei pentru cheltuieli extraordinare. Suma aceasta ne este nouă absolut necesară. Pentru cărţi, cel mai bun lucru ar fi să faci d-ta îndreptările cuvenite în câte un exemplar, pe care să mi-l trimiţi; acela ar servi la retipărire, ca să cercăm să facem un tiraj deosebit pentru Macedonia. Dar nu ştiu ce vom face de bani, pentru că nu avem[5].

---

1. Stavri Elena şi Sbote Sofia, profesoare de lucru la Şcoala normală de fete din Bitolia (secţia profesională). Alexandrina Niculescu, institutoare în Bitolia.

2. Weigand, profesor la Lipsca, de filologie şi limba română, primea o subvenţie din bugetul şcoalelor române din Macedonia.

3. Buia, institutor la Şcoala primară din comuna Mulovişte (circumscripţia Bitolia).

4. T. Cornătescu, român macedonean, absolvent al Şcoalei comerciale din Bucureşti, fusese numit profesor la şcoala comercială gr. I din Ianina, apoi a fost destituit.

5. Cărţile pentru şcoale române din Macedonia erau aceleaşi care se întrebuinţau şi în ţară, ceea ce autorităţile turceşti nu admiteau, în special pentru istorie.

Propunerea era ca să aranjăm cărţile, în special pentru Şcoala română din Turcia, conform cu cerinţele cenzurii de-acolo, – ceea ce s-a făcut, conform ordinului ministrului Haret; s-au găsit şi bani pentru tipărirea lor.

Cotizațiile pentru Societatea economică[1], oare nu s-ar putea încasa prin minister? Dacă cei înscriși ar declara la minister, că vor să li se rețină câte atâta din leafă pentru societate, noi le-am plăti lor leafa, minus reținerea, iar această reținere ți s-ar trimite pentru societate la fiecare trei luni. Poate să fie ceva dificultăți la contabilitate, dar lucrul merită să fie examinat.

Dau ordin pentru numirea lui Trapei la Gopeși; nu-mi aduc aminte pentru ce nu s-a aprobat.

Cu I. Bura am constatat că are el dreptate; e adevărat că nu luase leafa la postul unde s-a dus; mi se dase o informație greșită.

Nu mi-ai mai scris dacă ai făcut ceva în chestia eforiilor. Dacă ai fost la Constantinopol zilele acestea, vei fi auzit că nu ar strica de s-ar putea face ceva[2].

Am fost informat de o panică, ce a avut loc la Școala de fete din Bitolia mai acum o lună[3]. Mi-am explicat-o prin starea de surescitare care trebuie să domnească acolo, în fața nesiguranței de tot momentul. Vei ști că am dat 4000 lei ca ajutor pentru clădirea bisericii din Cruşova. Cionescu[4] a mai adunat vreo 2 sau 3 mii cu liste de subscripție. Silește-te să formezi statele personale ale institutorilor și profesorilor macedoneni. Eu am să-ți trimit prin Ministerul de Externe niște caiete de notițe, care pot să-ți fie utile[5]. Au fost făcute anul trecut, când am cercat să pui nițică ordine în haosul macedonean[6]. Ține-mă în curent cu cele ce se petrec.

Al d-tale devotat,
Haret

---

1. „Societatea economică“ era o societate a corpului didactic și bisericesc român din Macedonia, pe care o înființasem sub acest titlu, admis de autoritățile turcești, având același scop ca și Societatea Institutorilor din România: congrese didactice, publicarea unei reviste pedagogice și literare („Lumina“), ajutor mutual, împrumuturi etc.

Cotizațiile se rețineau de Administrația școalelor și bisericilor din lefurile membrilor cu consimțământul lor la Bitolia. Propusesem mai întâi să se rețină de minister, dar s-a renunțat la aceasta, fiind mai greu.

2. *Eforiile școlare* se compuneau din câte 3-4 membri aromâni, pentru fiecare comună, cu scop de a se ocupa de administrație și mersul școalelor și bisericilor române din localitate și de a reprezenta comunele, din acest punct de vedere, în fața autorităților turcești și a administrației școlare și bisericești române cu sediul în Bitolia. Subvențiile acordate de statul român pentru întreținerea școalelor și bisericilor (combustibil, chirii etc.), se trimiteau de administrația școalelor și bisericilor din Bitolia acestor eforii.

3. E vorba de o panică produsă într-o seară la Școala normală de fete din Bitolia, în urma unor focuri de pușcă, trase de soldații albanezi în aer, după obiceiul lor, sosiți în acea seară în oraș. Din ei se formau potere pentru urmărirea bandelor revoluționare bulgare.

4. Cionescu Sterie, institutor-director al școalei române din comuna Cruşova.

5. Se ceruse de minister, direcției Liceului român din Bitolia și revizorilor școlari, alcătuirea de state personale ale membrilor Corpului didactic primar și secundar român din Macedonia și ale tuturor funcționarilor de acolo, plătiți de statul român.

Se trimisese de minister, de asemenea, state personale pentru a fi utilizate, dar nu s-a dat urmare lucrării.

6. Am luat lucrarea de la cap și cu multă greutate s-a terminat. Astfel s-a putut cunoaște limpede situația fiecărui membru al Corpului didactic și a celorlalți funcționari.

4. Scrisoare din 10 aprilie 1903

Stimate domnule Ionescu,

Zilele trecute s-au luat la Bucureşti oarecare dispoziţii importante, despre care trebuie să te pun în curent.

Mai întâi, am primit proiectul de buget tocmai la 29 martie; l-am aprobat aproape fără nicio schimbare. Singura modificare ce am făcut a fost la capitolul burselor, de unde mi-a mai rezultat o mică economie, pe care am adăugat-o la fondul extraordinar.

O măsură mai importantă care s-a luat, în înţelegere cu d-nii Brătianu[1] şi Lahovari[2], a fost aceea de a se trimite acolo dl Lazăr Duma[3], cu însărcinarea specială de agent de propagandă.

Am văzut că niciunul din agenţii noştri în Macedonia nu ne poate servi în acest scop. Însăşi calitatea lor diplomatică îi împiedică de la aceasta. În special dta, care ai primit însărcinarea anumită de a te ocupa de chestia şcolară şi bisericească, nu poţi să umbli din loc în loc, nici să te introduci prin casele românilor şi mai ales ale grecomanilor[4], pentru a căuta să-i converteşti la cauza românească. Dar fără aceasta vedem că nu se poate. Ne trebuie un om, care să nu aibă altă grijă decât asta; nici chiar grija administraţiei.

Pentru aceasta, în momentul de faţă, persoana cea mai nimerită este desigur Lazăr Duma.

El are, în primul loc, avantajul de a fi supus turc. Ca atare, el poate circula în Imperiu oriunde, fără a deştepta bănuielile şi geloziile celorlalte naţionalităţi, sau chiar pe ale turcilor înşişi. Pe urmă, el vorbeşte dialectul macedonean, este cunoscut de macedoneni, care pun mare temei pe dânsul. Pe urmă, se pricepe în asemenea chestii; priceperea lui a şi fost pusă la încercare în trecut, după cum ştii[5].

În fine, turcii înşişi cereau să avem acolo o persoană cu care să poată fi ei în raporturi, în felul lui Ap. Mărgărit[6].

---

1. Ion I.C. Brătianu, ministru de Externe în acel timp şi mai târziu Preşedintele Consiliului de miniştri. Acţiunea de propagandă culturală română în Macedonia se conducea de Ministerul Instrucţiunii Publice, de acord cu Ministerul de Externe. I.I.C. Brătianu împreună cu Spiru Haret, miniştri în acel timp, depuneau mare interes pentru bunul mers al acestei acţiuni.

2. Alexandru Emanoil Lahovary, Ministru Plenipotenţiar al Legaţiunii Române din Constantinopol, unde era centralizată acţiunea politică pentru propaganda culturală română în Macedonia.

3. Lazăr Duma a fost numit agent de propagandă pentru acţiunea română în Macedonia eu titlul de Inspector al şcoalelor şi bisericilor române. Dânsul era român-macedonean (aromân) şi ocupase funcţiunea de interpret pe lângă Legaţiunea Română din Belgrad. A fost un bun agent de propaganda, activ şi inteligent.

4. „Grecomani“ se numeau românii macedoneni, care simpatizau cu cauza culturală grecească. Ei îşi trimiteau copiii la şcoli greceşti şi se foloseau de preoţi care oficiau în limba greacă.

5. Aluzie la o anchetă cu caracter naţionalist, făcută printre românii din Serbia.

6. Despre Apostol Mărgărit s-a vorbit în notele scrisorii de la p. 49.

Pentru toate aceste motive, dl Lazăr Duma va veni în Macedonia, cu titlul de inspector al şcolilor române. Situaţia respectivă a dvs. va fi aceasta: Pentru dl Duma titlul de mai sus va fi o etichetă, care să-i dea dreptul de a se prezenta oriunde şi de a fi în raport cu autorităţile turceşti. În fapt, el nu se va amesteca deloc în chestia administrării şcolilor şi bisericilor. Chemarea lui va fi de a se afla în perpetuă mişcare şi de a provoca curentul românesc prin puterea cuvântului. El se va ocupa şi cu afacerea eforiilor, ca să vadă dacă se poate face ceva cu ele.

D-ta rămâi însărcinat cu conducerea administrativă a întregii afaceri. Numiri, schimbări, transferări de personal, plăţi, chirii etc., toate acestea pe d-ta te vor privi, ca şi până acum. De asemenea, facerea proiectului de buget cu deosebire; alcătuirea proiectelor de programe raţionale şi de regulamente, pe care de ani de zile le cer celor de acolo, fără să le pot avea.

În rezumat, adevăratul inspector al afacerii va fi dualitatea Ionescu–Duma. Dvs. trebuie să vă completaţi unul pe altul: Duma trebuie să facă treaba pe care d-ta nu o puteai face şi să fie pentru d-ta persoana care să te lumineze bine asupra împrejurărilor locale, pe care nu le puteai cunoaşte decât din gura celor interesaţi. De altă parte şi Duma trebuie să găsească în d-ta sprijin şi lămurire pentru lucrurile pe care d-ta le vei cunoaşte mai bine decât el. E bine, în special, ca să fiţi totdeauna de acord în privinţa alegerii personalului cu care aveţi a lucra. Aceasta a fost întotdeauna partea noastră cea slabă, nu am cunoscut îndestul oamenii cu care am lucrat şi, din pricina asta, de multe ori am întrebuinţat oameni incapabili sau de rea credinţă.

A doua ştire ce-ţi pot da este că anul acesta vom putea, cred, cu siguranţă, să cumpărăm locul din Bitolia, pentru biserică. Zilele astea se va refula lucrul, şi-ţi voi comunica îndată, ca să iei măsurile cuvenite[1].

La Cruşova[2], ştii că am dat 4000 lei ajutor pentru construcţia bisericii; afară de asta, Cionescu a mai adunat încă vreo 4000 lei.

În rezumat trebuie să ne pregătim pentru a duce lupta în viitor încă cu mai mare energie decât până acum şi pentru asta să utilizăm bine toate puterile ce avem şi să mai adăugam şi altele noi. Sunteţi deja acolo câţiva: d-ta, dl Duma şi cei doi consuli[3], care dacă veţi lucra uniţi şi cu stăruinţă, veţi putea face bune lucruri. Aceasta este ceea ce cerem şi aşteptăm de la dumneavoastră toţi.

---

1. Era vorba de construirea unei biserici române în Bitolia din fondul de 600.000 lei, votat de Parlamentul român, în urma propunerii ministrului Haret, pentru construcţiuni de şcoli şi biserici române, în Macedonia. Am luat măsurile necesare, în vederea cumpărării terenului pentru o biserică în Bitolia, ceea ce trebuia făcut cu multă băgare de seamă, ca să nu se atragă atenţiunea grecomanilor de acolo şi să ne zădărnicească lucrarea. Biserica s-a construit şi funcţionează şi astăzi în Bitolia.

2. Cruşova, una din cele mai frumoase comune româneşti din Macedonia, locuită în majoritate de aromâni. Aici s-a început construcţia unei biserici române prin subscripţie publică şi s-a terminat cu ajutorul statului român.

3. E vorba de consulii români din Salonic şi Bitolia de atunci, Spiru Constantinescu şi Alex. Pădeanu.

De altă parte, legațiunea noastră din Constantinopol[1] trebuie să fie centrul acțiunii noastre și de multe ori chiar de la dânsa trebuie să pornească impulsia. De aceea trebuie să o ținești foarte bine în curent cu tot ce faceți. Pentru asta a fost nevoie să stabilim încă de la început ca rapoartele d-tale să treacă și pe acolo, sau, când e zor mai mare, să i se trimită în dublu[2].

Cu un cuvânt trebuie ca acțiunea să fie cât se poate de concentrată și să intre într-însa toți, mari și mici.

Cu privire la buget, d-ta opinai și eram și eu de aceeași părere, că bursele de la Constantinopol[3] sunt inutile. Acum însă se schimbă lucrurile și, tocmai din contra, mi se cere să recomand 12 bursieri pentru Galata-Serai[4] și 4 absolvenți de liceu, din cei mai buni și mai serioși, pentru școlile superioare din Constantinopol. Toți aceștia ar fi de preferat să fie luați din familii mai de seamă, ar fi poate un chip de atracție. În orice caz, fă-ți alegerea și mi-o comunică, dar nu vorbi nimănui de asta, pentru că, dacă lucrul nu se va face, să nu mai fie o nouă cauză de frământare.

Cu bursierii din București[5] nu te ocupa. Îi cercetăm noi și am și scos din listă pe unii care luau bursa pe ani întregi, fără să facă nimic.

Din fondul extraordinar, vei ști că 10.000 lei sunt rezervați și nu se poate dispune de ei pentru Macedonia.

Pentru muzeele comerciale[6], am obținut de la Regia Monopolurilor niște probe de sare și încă nu știu ce, pe care am pus să le trimită la Salonic și la Ianina;

---

1. Legațiunea Română din Constantinopol forma legătura dintre acțiunea noastră politică, ce se desfășura în Macedonia și cea din țară. Toate intervenirile pe lângă autoritățile turcești trebuiau făcute prin Legațiunea din Constantinopol. De aici, necesitatea de a fi ținută în curent cu mersul acțiunii noastre din Macedonia.

2. E vorba de rapoartele organelor de propagandă din Macedonia, care trebuiau trimise în dublu exemplar Legațiunii noastre din Constantinopol, pentru a înainta unul din ele Ministerului Afacerilor Străine din București.

3. La Constantinopol se plăteau burse la câțiva absolvenți ai Liceului român din Bitolia, pentru a urma diferite școli de specialitate (pentru funcțiuni administrative în Turcia și a se perfecționa în cunoașterea limbii turcești. Experiența dovedise că acordarea acestor burse după un sistem defectuos nu-și ajunsese scopul. Era nevoie să se schimbe sistemul, ceea ce s-a și făcut mai târziu.

4. „*Galata-Serai*“ era numele liceului de băieți din Constantinopol, care pe acel timp era școala cea mai bine organizată din Turcia, având și profesori francezi pentru limba franceză. Studiile se predau în limba turcă și franceză, formând două secțiuni separate. Scopul urmărit de guvernul turcesc era ca elevii turci, aparținând celor mai distinse familii, să învețe limba franceză, ceea ce s-a reușit. Guvernul turc, în urma stăruințelor Legațiunii noastre din Constantinopol, acorda 12 burse, ca favoare pentru elevii români macedoneni de bună familie, ca să urmeze la Liceul Galata-Serai. Elevii au fost recomandați și au urmat regulat la acel liceu.

5. E vorba de studenții români macedoneni, care urmau la diferite facultăți în București și cărora li se plăteau burse din bugetul macedonean.

6. Muzeele comerciale se înființaseră pe lângă școalele comerciale române din Salonic și Ianina, în urma propunerii administrației școalelor din Turcia și se ceruse de la Ministerul Instrucțiunii, să se intervină pe lângă Regia Monopolurilor, Ministerului Domeniilor și Camerelor de Comerț din țară, ca să trimeată diferite probe de produse românești.

Ministerul Domeniilor însă nici nu-mi răspunde, deşi i-am scris de mai multe ori în această privinţă.

Voi scrie Camerei de Comerţ din Bucureşti, după cum zici, dar nu cu mare speranţă de succes.

Îţi trimit aici alăturat o denunţare anonimă de nereguli, ce se petrec la schitul nostru din muntele Athos. Ar trebui acolo o cercetare de aproape şi cel mai nimerit pentru aceasta eşti chiar d-ta. Tot aşa a fost şi părerea dlui Lahovari[1]. De aceea ţi-o trimit şi te rog, când vei putea, să faci într-acolo o călătorie care, pe lângă că ne va fi utilă, te va şi interesa.

Haret

5. Scrisoare din 23 aprilie 1903

Stimate domnule Ionescu,

Bugetul şcoalei din Salonic este aprobat aşa cum l-ai propus d-ta. Mâine se iscăleşte şi decretul, care a cam întârziat din cauza sărbătorilor.

Nu orice hârtie trebuie să treacă pe la legaţiune, ci acele care pot fi necesare pentru a cunoaşte în fiecare moment starea chestiunii; printre acestea sunt şi acele relative la schimbările de personal.

Chestia cu cele 12 burse trebuie să se fi lămurit până acum; mi-a spus ministrul nostru de acolo, că Marele Vizir a dat o telegramă explicativă valiilor.

Cererea d-tale pentru cumpărare de cărţi am aprobat-o. Manuscrisul d-tale pentru cartea de lectură de cl. a II-a[2] nu l-am primit. Ar trebui să nu întârzie; poate să am chipul de a-l tipări chiar anul acesta.

Pentru localul şcoalei normale, trebuie să vorbesc cu şeful contabilităţii, ca să văd dacă va putea să plătească chiria pe un an şi jumătate, anul acesta.

Când te vei duce în muntele Athos, te rog să cauţi să vizitezi şi schitul St. Ioan Teologul, unde este superior călugărul Teodosie Soroceanu, român din Basarabia, om foarte de seamă, deşi foarte lung la vorbă. Vara trecută, el mi-a spus că egumenul monastirii Chiţcani din Basarabia, nesupusă ruşilor (?), cunoaşte situaţia averilor bisericeşti din Basarabia; că ar fi o sumă mare adunată din venitul moşiilor monastireşti de acolo, pe care nu o cere nimeni, şi că lucrul acesta l-ar fi spus chiar inspectorul averilor bisericeşti de acolo.

Ar trebui informaţii mai precise asupra acestor lucruri, pe care se pare că numai egumenul de la Chiţcani le poate da. De aceea, dacă Teodosie Soroceanu

---

1. Călugării din Schitul Prodrom (Sf. Munte) se certau între ei pentru lucruri de nimica, ţinând mereu în tulburare comunitatea călugărilor de acolo. Am făcut mai multe anchete la faţa locului şi, pe temeiul lor, s-a pus ordine.

2. E vorba de o carte de citire, lucrată special pentru şcoalele române din Macedonia, conform cerinţelor cenzurii din Turcia.

se va duce și vara asta prin Basarabia, spune-i te rog că ar fi bine să vadă chiar el pe egumenul și să afle de la el cele ce trebuie. E bine înțeles că toată afacerea asta trebuie ținută în cel mai mare secret posibil.

Al d-tale devotat,
Haret

6. Scrisoare din 13 mai 1903

Domnule Ionescu,

Pentru școlile primare din Macedonia, am luat măsuri să se tipărească Cartea de citire de cl. a II-a, cu modificările introduse de d-ta în exemplarul ce mi-ai trimis.

Tipărirea se va face în 2000 exemplare și le vom avea gata în toamnă.

Exemplarul în care ai introdus d-ta modificări este cartea de citire pentru cl. a II-a urbană; eu m-am gândit că ar fi mai bine pentru școlile din Macedonia – mai toate rustice – să tipărim cartea de citire rurală. Veți primi din aceasta un exemplar. Cercetează lucrul și răspunde-mi, trimițându-mi chiar exemplarul cores, dacă vei crede și d-ta că acesta convine mai bine.

Îți trimit și un abecedar, în același scop.

Haret

7. Scrisoare din 9 iulie 1903

Domnule Ionescu,

Răposatul Take Anastasiu[1], din orașul Tecuci, a lăsat prin testament averea sa Academiei Române, cu mai multe sarcini. Între acestea este și o rentă viageră de 100 lei pe lună unei verișoare a lui, Ana Vatavali, care ar fi locuind în satul Capesovo de lângă Ianina.

S-au făcut de către Academie investigațiuni pe alte căi, pentru găsirea și identificarea acestei femei, dar până acum, ea nu a fost descoperită.

S-a confirmat în urmă că în adevăr ea trăiește și locuiește în numitul sat de lângă Ianina, și Academia ar dori să se convingă de adevăr, pentru ca în urmă să-i poată servi renta, pe care i-a lăsat-o vărul ei.

De aceea m-am gândit că cel mai bun drum de apucat în această chestiune este să mă adresez d-tale, pentru ca, fie prin directorul școalei comerciale din Ianina, fie prin vreun alt mijloc, pe care d-ta îl vei găsi bun, să cercetezi:

a) Dacă în adevăr trăiește în Capesovo femeia Ana Vadavali sau Vatavali;

b) Dacă trăiește, care este numele ei adevărat;

---

1. Take Anastasiu, mare proprietar, om politic și prefect al județului Tecuci.

c) Dacă este măritată, tânără sau în vârstă;

d) Dacă are descendenți și ce anume descendenți, băieți și fete;

e) Care ar fi adresa și mijlocul cel mai potrivit, spre a i se trimite renta acolo;

f) În sfârșit, orice alte date și informațiuni, pe care d-ta le vei crede necesare pentru cunoștința Academiei.

Răspunsul te rog să-l transmiți direct Academiei Române, în București.

Eu, în numele ei, îți mulțumesc cu anticipație și te rog să primești asigurarea distinsei mele considerațiuni.

Haret

8. Scrisoare din 4 iulie 1903

Stimate domnule Ionescu,

Dl Lazăr Duma, în urma vizitei ce a făcut școlii din Veles, opinează a se mări leafa institutorului Cealera și d-rei Hristodulo, cu câte 10 lei pe lună. Dă-mi, te rog, avizul d-tale și dacă bugetul permite acest adaus, fără să cădem în dificit.

Al d-tale,
Haret

9. Scrisoare din 5 iulie 1903

Stimate domnule Ionescu,

Cu ocazia lui 1 septembrie, poate să se mai facă ceva schimbări în bugetul Macedoniei. Vezi, te rog, dacă nu cumva, cu ocazia asta, am putea strecura în el o maiestră de croitorie, pentru școala din Sofia cu vreo 40-50 lei pe lună.

Al d-tale devotat,
Haret

10. Scrisoare din 25 iulie 1903

Stimate domnule Ionescu,

Pentru modificările de buget, admit bucuros să nu se facă decât la 1 aprilie; e mai regulat așa. Pentru anul viitor, nu știu dacă fondul extraordinar va fi tot de 15.000 sau mai mare, căci nu știu ce-mi va da Camera. Eu am de gând să iau mai mult de 335.000; dar nu știu ce voi căpăta.

Subvențiile nu e bine să se prevadă în regulament. Trebuie un regulament deosebit să se facă, cum făcusem eu la 1898, care să fixeze norme generale pentru subvenții, după localități și după vechime. Caută la Consulat, că trebuie să se afle acolo decizia mea din 21 septembrie 1898.

Haret

11. Scrisoare din 27 august 1903

Domnule Ionescu,

Îmi scrie dl Guşu Apostolescu că are în Macedonia o mamă de peste 70 de ani, fără sprijin, şi se roagă să-l numesc pe el profesor acolo, ca să fie mai aproape de mama sa, sau să-l numesc ca profesor de limba turcă pe fratele său, Constantin Gh. Apostolescu, care a terminat liceul turc din Bitolia.

De vei avea trebuinţă de un asemenea profesor, să-l ai şi pe acesta în vedere.

Cu această ocazie, te rog să-mi scrii ce ai mai făcut cu cercetarea unei femei, Ana Vadavali, care are să primească de la Academia Română o pensie viageră. După cât îmi aduc aminte din scrisoarea d-tale, privitoare la această afacere, mai rămăsese să faci unele cercetări şi să completezi unele informaţiuni.

Haret

12. Scrisoare din 15 octombrie 1903

din *Pallanza*

Domnule Ionescu,

Dintr-un ziar, primit din ţară, aflu noutatea încetării din viaţă a lui Apostol Mărgărit. Foarte simţitor la această mare pierdere a românismului din Pind, te rog să fii bun să prezinţi familiei condoleanţele mele şi să-i arăţi partea mare pe care o iau la durerea sa.

Al d-tale devotat,
Haret

13. Scrisoare din 24 decembire 1903

Stimate domnule Ionescu,

Am primit ieri proiectul de regulament, l-am citit, l-am aprobat fără schimbare şi-l dau la imprimat.

Mă întrebi dacă este să vină dl Băicoianu[1] ca să vadă locul. Nici vorbă nu a fost de asta. Eu am cerut din contra, ca, după cumpărarea locului, să cercaţi să faceţi planurile construcţiunilor cu un arhitect de acolo, dacă se poate. V-am adresat, deja de mult, prin Ministerul de Externe, două ordine: unul pentru modul de întrebuinţare a creditului de 600.000, altul pentru alcătuirea bugetului în limita sumei de 400.000. Din scrisoarea d-tale, văd că acele ordine până acum încă nu le-aţi primit, ceea ce mă miră şi mă nemulţumeşte.

---

1. C. Băicoianu era atunci arhitectul Ministerului de Instrucţie în Bucureşti.

În privința librăriei[1], fă cum crezi, în limita bugetului, deși mi se pare ciudată librăria aceasta, în care librarul e cu leafă.

Haret

14. Scrisoare din 4 februarie 1904

Domnule Ionescu,

Răspund unora din punctele cuprinse în scrisoarea d-tale de la 26 ianuarie trecut:

1. Pentru tânărul Aristide Zega[2], am scris astăzi dlui Kalinderu, rugându-l să-l primească la ferma de la Periș. Tânărul Zega n-a venit pe la mine, după cum îmi scrii.

2. Am scris dlui Ionescu, directorul școalei din Turtucaia, ca să studieze chestiunea înființării unui mic atelier, în care elevii să învețe construirea lotcilor, împletirea năvoadelor și a altor unelte de pescărie. L-am invitat să facă propunerile sale într-un raport, pe care să ți-l trimită d-tale direct.

3. Pentru înființarea unei asistențe medicale cu din economiile de la internat, te rog să-mi faci un raport oficial, pe care îl voi aproba.

Haret

15. Scrisoare din 10 februarie 1904

Stimate domnule Ionescu,

Am intervenit la dl Kalinderu[3], pentru dl Zega de care mi-ai scris, și D-sa îmi răspunde următoarele: De astă toamnă încă i s-a dat voie dlui Zega să se stabilească la ferma de la Periș, i s-a mai repetat și zilele trecute că are această permisiune, și cu toate astea el nu a făcut nicio mișcare.

Haret

---

1. În bugetul școalelor din Macedonia, pe anul 1899–1900, fiind ministru al Instrucțiunii Publice, Take Ionescu, se prevăzuse înființarea unei librării la Bitolia, cu un salariu pentru personal de 4500 lei anual. Scopul era de a se vinde cărți românești elevilor și aromânilor care ar fi dorit să le cumpere. Librăria s-a desființat de ministrul Dr. Istrati, prin bugetul de la 1 aprilie 1900; dar tot dânsul a reînființat-o după două luni. Ministrul Spiru C. Haret a desființat-o pentru totdeauna. Cărțile de studiu se distribuiau elevilor prin direcțiunile școalelor și se trimiteau din București, de Ministerul Instrucțiunii, Administrației școalelor și bisericilor române, cu sediul în Bitolia. Această administrație a fost înființată de ministrul Spiru C. Haret.

2. Aristide Zega, fost absolvent al Liceului român din Bitolia, ceruse să învețe la o fermă din țară fabricarea brânzeturilor, pentru a aplica același sistem și la ferma tatălui său, mare proprietar în Macedonia.

3. I. Kalinderu, fost administrator al Domeniilor Coroanei, în timpul domniei Regelui Carol I.

16. Scrisoare din 22 februarie 1904

Stimate domnule Ionescu,

Pentru postul de limba greacă la Ianina, episcopul de Galați îmi recomandă pe Aristide Mila, absolvent al Facultății de teologie. Eu îți transmit recomandarea pentru cazul când ți-ar fi utilă; să nu te socoti însă obligat a o urma.

Al d-tale devotat,
Haret

P. S. Am prezentat Regelui lista ce mi-ai trimis pentru „Coroana României" și „Răsplata Muncii". A găsit că lista este prea lungă și că nu e bine a se da aceste distincții cu prea multă liberalitate. Trebuie să-mi indici din toată lista vreo 10 sau 12, care să primească acum, ceilalți rămânând pentru mai târziu.

Haret

17. Scrisoare din 22 martie 1904

Stimate domnule Ionescu,

Pe cât aud, Victor Lazăr[1] este instruit și muncitor; dar nu știu dacă va avea energia necesară unui director, pentru că se spune că e foarte timid.

Dl Derusi[2] nu a avizat pe dl Duma că se va da un supliment de credit de 100.000 lei. Vom da în adevăr un supliment, dacă se vor înființa unele școli noi, pentru care dl Duma a scris dlui Brătianu; dar suma ce putem da este departe de a putea fi așa de mare.

Pentru d-ra Bentu[3], aș putea găsi un loc. Am adus un măiestru vopsitor de lânuri de la Constantinopol, pentru școala profesională de fete nr. 3 din București. El însă nu știe decât grecește și turcește. Dacă d-ra Bentu ar ști grecește, aș putea-o numi ajutoare de maiestră, cu 100 sau 120 lei pe lună, ca să ajute pe fete a înțelege pe măiestru. Răspunde-mi dar repede, dacă știe grecește.

Haret

---

1. Victor Lazăr, fost profesor și director al Școlii comerciale superioare din Salonic, de origine român transilvănean. Îmi fusese recomandat de profesorul Bianu (București), pentru postul de mai sus.

2. G. Derusi era secretar de legație, la Legația română din Constantinopol, mai târziu a fost ministru la Sofia și apoi ministru de Externe în Cabinetul Take Ionescu.

3. D-ra Bentu, fostă profesoară.

18. Scrisoare din 26 aprilie 1904

Stimate domnule Ionescu,

Am luat dispoziții ca să se depună la o bancă din Bitolia o sumă de 4000 lei, la dispoziția d-tale, în trebuințele propagandei de acolo. La fiecare sumă, ce vei ridica de la bancă, vei trimite acte justificative.

Bursa de limba germană a lui Capidan[1] nu o pot da, pentru că nu am de unde. Bugetul macedonean l-am aprobat așa cum mi l-ai trimis, cu un adaus de 1800 lei pentru N. Maimuca[2], ca subrevizor, introdus de legațiunea din Constantinopol. Așa fiind, fondul extraordinar fiind foarte mic, nu este de unde să iasă și bursa lui Capidan.

Dacă, peste bugetul ce am aprobat acum, mai sunt absolut necesare ceva cheltuieli în interesul cauzei, trebuie să mă preveniți din vreme. Veți ști însă că nu trebuie să vă aruncați în cheltuieli mari, pentru că nu avem de unde le plăti.

Al d-tale devotat,
Haret

19. Scrisoare din 11 mai 1904

Domnule Ionescu,

Absențele profesorilor de la 26 și 27 aprilie le-am motivat, pur și simplu; nu e potrivit acum momentul pentru un avertisment.

Cei 4000 lei sunt deja plecați, trebuie să-ți sosească în curând. Pentru Capidan, dacă poți găsi din economii, ca să-l trimitem în Germania, eu nu mă opun.

Am auzit că părintele Teodor[3] este aici; nu l-am văzut însă.

Haret

---

1. Dl Teodor Capidan, fost profesor la școala comercială superioară română din Salonic, cerea o bursă pentru a studia filologia la Lipsca[(38)]. I s-a acordat bursa mai târziu, fiind un element de valoare. După ce a servit mai mulți ani ca director și profesor de limba germană al Școalei comerciale din Salonic, unde s-a înapoiat după terminarea studiilor la Lipsca, a venit în țară, unde a fost profesor la Universitatea din Cluj, apoi la cea din București. Este membru activ al Academiei Române.

2. N. Maimuca, utilizat cu titlul de subrevizor școlar pentru propagandă în Bitolia.

3. Preotul Teodor, preot la biserica română din Bitolia.

20. Scrisoare din 11 mai 1904

Stimate domnule Ionescu,

Un student de aici, P. Gogiaman, mi-a dat alăturata scrisoare, în care se dau oarecare lămuriri asupra lucrurilor din Albania.

Ți-o trimit d-tale, deoarece poate să-ți fie utilă.

Zilele acestea am să primesc alte asemenea lămuriri de la dl Șadima[1] pe care de asemenea ți le voi trimite.

Haret

21. Scrisoare din 18 mai 1904

Domnule Ionescu,

Este în interesul cauzei românești din Macedonia, ca să se scrie o istorie a chestiunii limbii române din acea provincie. În ea, să se adune toate datele ce avem asupra numărului și repartiției românilor, asupra părții ce au luat ei în formarea statului grecesc, asupra persecuțiilor ce au suferit din partea grecilor și a Patriarhatului. Cartea asta, care nu trebuie să fie prea mare, dar sprijinită pe fapte, date și documente nediscutabile, vom traduce-o în limba franceză și o vom răspândi peste tot.

Gândește-te însă cine ar putea să o scrie mai curând și mai bine: d-ta, dl Duma, sau altcineva?

Ministerul ar suporta cheltuelile.

Am văzut pe preotul Teodor; mi-a făcut bună impresie. E vorba să-i dau locuința și întreținerea la Seminar.

Cu comunitatea și cu clădirile cum mergeți?

Haret

1. Șadima, fost institutor în Macedonia.

XXVII.

Către I. Lupulescu, profesor[1]

Note de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din ianuarie 1902

Domnule Profesor,

Prin scrisoarea d-tale din 15 ianuarie, te plângi de dl Rigu[2], că nu ar fi încetat cu atacurile prin publicitate contra dumitale.

Fiindcă te-ai adresat de-a dreptul mie și în mod privat, să-mi dai voie să-ți spun că, deși nu aprob deloc fapta dlui Rigu, dacă cumva e în adevăr vinovat de ea, nu d-sa este cel mai vinovat aici.

Să luăm lucrurile de la început. Pe cât știu, la liceul din Ploiești era cea mai deplină armonie între profesori, deși mai mulți din ei făceau politică militantă în tabere opuse; dar neînțelegerile politice se opreau la pragul școlii, iar în școală toți erau buni camarazi.

În trecutul meu minister[3], îmi aduc bine aminte că nu am avut a mă ocupa de cea mai mică neînțelegere între profesorii de acolo.

După mai puțin de doi ani, revenind la minister, prima afacere, de care m-am lovit, au fost certele de la Ploiești între aceiași profesori, care mai înainte trăiau așa de bine.[4]

Ce se întâmplase în interval nu știu. Se spune că originea gâlcevei fusese oarecare nedreptăți, care se făcuseră unora.

Dar de asta nu vreau să mă ocup. Oricare ar fi originea răului, este evident că nu puteam eu să mă întorc cu un an sau doi înapoi și să iau lucrurile de la început.

---

1. Scrisoarea aceasta a fost citită de Haret în ședința Camerei de la 12 martie 1903, cu prilejul răspunsului dat deputatului Mihail Vlădescu, care-i adresase o interpelare, în care-l acuza că a introdus politica în școală. (Vezi volumul V din *Operele lui Spiru Haret*, pp. 221, 236 ș. u.) Ion Lupulescu (n. 1866, m. cca. 1917), era profesor la liceul din Ploiești și făcea politică, înscris fiind în partidul conservator împreună cu alți profesori. La același liceu erau și profesori înscriși în Partidul Liberal. Între dânșii s-au produs certuri, și Haret însuși a fost atacat de profesorii din partidul conservator. (Vezi amănuntele în vol. citat, p. 229 și urm.) Aceste certuri, exprimate prin polemici în ziarele locale, au urmat în anul 1901 și în 1902. În vremea aceasta, în ianuarie 1902, Haret a primit o scrisoare de la profesorul Lupulescu (al cărei text nu l-am găsit) și i-a răspuns prin scrisoarea de mai sus.

2. G. Rigu era profesor la liceul din Ploiești (din anul 1894, în urma concursului) și unul din cei militanți în Partidul Liberal. A fost și deputat.

3. Adică între 1897–1899.

4. O spune și Haret că, în vremea când a fost întâia oară ministru, era liniște la Ploiești între profesorii liceului.

Asta ar însemna să răscolesc cenușa acoperită și să fac mai mult rău decât bine. De aceea m-am silit să fac să se uite trecutul, să fac pe fiecare să lase ceva din ceea ce credea că este dreptul său și să readuc lucrurile în starea de pace, în care știam că erau altădată.

Iacă pentru ce, de un an de zile, mă abțin de a recurge la vreo măsură de represiune sau la orice ar putea semăna cu dânsa. Și cu toate acestea, mi se pare că nu-mi lipseau nici motivele, nici mijloacele de a face. Nu uita, te rog, că colegul d-tale, dl Raica[1], a publicat – sub propria semnătură și cu indicarea titlului său de profesor – un articol injurios contra secretarului general al ministerului[2], cu care nu avea nimic de împărțit, și altul contra mea, în care m-a pus alături cu Zdrelea sau cu Mărunțelu, nu-mi mai aduc aminte. M-am făcut că nu știu, pentru că mi-am zis că orice măsură de severitate, luată de mine cu astă ocazie, ar fi contribuit cu siguranță a mări greutățile unei potoliri, fără să văd întru ce ar fi câștigat prestigiul meu ca ministru, pe care-l vedeam ca atins prin atacurile dlui Raica. Din contră, puteam spera că dovada de longanimitate(39) ce dam eu, ar fi putut fi măcar cât de puțin un îndemn la liniște și răbdare și pentru dvs., profesorii.

Dar neînțelegerile dintre dvs. nu se exercitau numai în școală, ceea ce era destul de dezastruos, ele emigraseră în ziarele locale, care își aruncau zilnic atacuri furioase, în care victimele nu erau cei vizați, ci morala și disciplina liceului. Mă ocup cu afacerile școlare de 23 de ani, și niciodată nu am văzut o polemică, în care erau amestecați profesori, ajunsă la tonul pe care l-am văzut întrebuințat la Ploiești, între profesorii uneia din cele mai de seamă instituții culturale din țară.

Pe cât timp ar fi continuat campania aceasta, era sigur că potolirea era imposibilă. De aceea, am uzat de tot creditul meu pe lângă amicii noștri din localitate, și trebuie să recunoști că, de la finele lui mai, a încetat în mod subit și cu desăvârșire orice aluzie în ziarul „Lumina“[3] la afacerile școlare și la profesorii implicați în cearta de până atunci, și cred că nu poți să nu recunoști că ceea ce spun eu este perfect exact.

Și cu toate astea, nu era lucru ușor să mențin această tăcere, pentru că ziarul advers, departe de a prețui și de a urma exemplul pe care i-l dă „Lumina“, nu a încetat niciun moment atacurile sale. Și ce atacuri! Cred că nu e nevoie să le apreciez; și mai cred că, oricât de pasionat ai zice că este dl Rigu, vei recunoaște și d-ta, că trebuie o mare doză de răbdare și de stăpânire de sine unui om, pentru ca opt luni de zile să nu răspundă nimic la grozăviile care zilnic îi loveau onoarea

---

1. T. Raica era profesor de limba română la cursul superior, în urma concursului din 1892. Pe vremea aceea se ținea concurs pentru fiecare catedră vacantă. (Legea lui Haret din 1898 a instituit *examenele de capacitate*). El se prezentase în 1894 iar la un concurs pentru o altă catedră de limba română la același liceu și fusese respins.

2. Eu eram, în acel timp, secretar general; fusesem coleg în universitate cu Raica și cu Lupulescu. Articolul contra mea s-a publicat în ziarul „Prahova“ din 27 mai 1901.

3. „Lumina“ era un ziar al Partidului Liberal din județul Prahova.

lui de om şi de profesor, mai ales când „Prahova“, din când în când, găsea de cuviinţă să-l mai trateze şi de om fără caracter, tocmai pentru că nu răspundea[1].

Poate îmi vei zice că nu aveai mijlocul să opreşti polemica.

Dă-mi voie să-ţi spun că nu aş admite scuza aceasta. Ştiu că şi d-ta şi dl Raica faceţi parte din comitetul de redacţie al ziarului, publicat în capul primului număr, şi ca atare nu era cu putinţă să nu aveţi nicio acţiune în această afacere. Dacă nu aţi fi putut face nimic, calitatea dvs. de profesori, care trebuie să primeze pe oricare alta, vă impunea obligaţia de a vă retrage din comitetul de redacţie şi, în cazul cel mai rău, dacă nici asta nu credeaţi că se poate, ar fi trebuit să vă degajaţi într-un mod oarecare cel puţin de responsabilitatea campaniei duse pe tema aceasta.

La septembrie, în urma anchetelor dlor Pangrati şi Răşcan[2], am mai făcut altă încercare, văzând că până atunci silinţele mele rămăseseră zadarnice. Am trimis la liceu apelul de împăcare, la care şi d-ta faci aluzie în scrisoarea d-tale. Rezultatul care a fost? „Prahova“ a găsit aici un nou aliment pentru campania sa şi, nu numai că nu a încetat atacurile sale contra dlui Rigu, dar încă a publicat o serie de comentarii asupra adresei mele, cu totul contrarii spiritului şi literei ei, prezentând-o ca un blam pentru director şi dl Rigu, ceea ce nu era. În acelaşi timp, atacurile personale contra dlui Rigu continuau cu mai multă violenţă decât oricând şi pe un ton încă şi mai nepotrivit cu o discuţie între dascăli.

De altă parte, ştiu că, în conferinţa în care s-a citit adresa mea, profesorii de la „Prahova“ au şi declarat formal că ei nu vor dezarma.

Se înţelege, nu te voi întreba pe d-ta, ce zici despre o asemenea atitudine; de vreme ce ai aderat la dânsa, se vede că ai găsit-o bună. Nu cred, însă, că părerea aceasta ar împărtăşi-o oricine care, făcând parte din corpul didactic, ar pune interesul şcoalei şi simţul dreptăţii mai presus de consideraţiuni politice.

E adevărat că, de la o vreme, am observat în tonul „Prahovei“ oarecare îmbunătăţire, şi declaraţia publicată de dl Raica, oricare vor fi fost motivele sale, eu nu o pot vedea decât cu ochi buni, pentru că cel puţin este un profesor mai puţin care să poarte de aici înainte răspunderea faţă de liceu, pentru această polemică.

Toate acestea d-ta le ştii; prin urmare, lunga mea scrisoare ar fi fost inutilă. Dar nu e tocmai aşa, pentru că, în urma tuturor acestor lucruri, a căror realitate nu se poate contesta, socotesc că vei admite şi d-ta, fără supărare, că indignarea d-tale pentru un articol din jurnal poate să pară cam neaşteptată. Dl Rigu a fost tratat timp de 8 luni cum e imposibil să fie cineva tratat mai rău şi el n-a răspuns nimic. De această tărie ce a avut, de ce nu i-aţi ţinut nicio seamă, şi acum vă grăbiţi a releva un articol anonim dintr-un jurnal anonim şi a i-l atribui?

---

1. „Prahova“ era ziarul Partidului Conservator din acelaşi judeţ. Comitetul de redacţie era format mai ales din profesori.

2. Erm. Pangrati şi P. Răşcanu erau în acel timp inspectori generali ai învăţământului secundar.

Repet cu insistență că, oricine ar fi autorul atacurilor din jurnalul contra d-tale, le dezaprob cu toată energia, mai ales dacă va fi profesor. Dar trebuie să fii și d-ta drept și să recunoști că, dacă autorul ar fi dl Rigu – ceea ce nu admit – adversarii săi au făcut totul, pentru ca să-l exaspereze.

De altfel, ce este acest jurnal? Cine-l scoate? Pe cine reprezintă? Întru ce am fi noi solidari cu ceea ce face el? După cât înțeleg, dintr-un articol din jumătatea de foaie ce mi-ai trimis – singura pe care o cunosc – se pare că chiar dvs. l-ați considerat ca un fel de organ dizident. Prin urmare, ce amestec poate fi între noi și dânsul? Cu toate astea, voi căuta să iau informații și, dacă voi avea cea mai mică putință de a tăia scurt cu această nouă încercare de a reînvia polemica, o voi face cu hotărâre.

În schimb însă, cer și eu ca și d-ta și amicii d-tale să puneți capăt oricărei campanii în care să fie amestecat liceul. Și dacă va trebui numaidecât un țap emisar, mă ofer eu cu deplină voie bună.

Nu te mira că am ajuns până a formula și eu pretenții, tocmai de la niște adversari politici. Știu că în politică, și mai ales în politica cum o facem noi, asemeni obiceiuri nu sunt admise, și e păcat. Dar m-am socotit îndreptățit a-ți scrie, precum ți-am scris, chiar prin faptul că mi-ai scris d-ta întâi în această afacere.

Haret

XXVIII.

Către N. Nicolaescu[1]

Cu note de primitorul scrisorilor

1. Scrisoare din 22 ianuarie 1902

Rog pe dl revizor, să constate cele denunțate în bucata de jurnal („Epoca“) de pe contrapagină și să raporteze[2].

Haret

---

1. Primitorul scrisorilor, institutor în București, era atunci revizor școlar al județului Govurlui; mai apoi a fost inspector școlar.

2. O informație din acel ziar spunea că la una din școalele primare de fete din Galați se practica bătaia în școală. Se dădea și numele institutoarei, care căuta să împace cu bani pe mama elevei. Se cerea anchetă lui Haret, care pedepsise de curând pe un institutor mai puțin bătăuș cu „*avertismentul*“.

2. Scrisoare din 25 ianuarie 1902

Domnule Nicolaescu,

Te rog să inspectezi cât mai des şcoala de adulţi, dirijată de dl Pastia, şi să raportezi rezultatul inspecţiilor. Cred că e cel mai bun mijloc de a face să înceteze ponoasele, ce tot i se aruncă.

Haret

Între 1901 şi 1904, institutorii M. Pastia şi Damian înfiinţaseră la Galaţi o şcoală de adulţi, la care urmau lucrătorii din Port. Cei doi institutori, care se bucurau de multă simpatie printre lucrători, făcuseră parte din Partidul Socialist, care se înglobase în Partidul Liberal. Ei erau ajutaţi la şcoala de adulţi de câţiva profesori secundari şi de institutori. Adversarii politici ai Partidului Liberal duceau campanie prin presa locală, contra şcoalei de adulţi, pretinzând că e o pepinieră de recrutare a partizanilor politici liberali.

3. Scrisoare din 4 aprilie 1902

Domnule Nicolaescu,

Nimic nu se opune ca rolul subrevizorului să fie aşa cum îl înţelegi d-ta. Vezi numai să fie om cumsecade.

Haret

P. S. Spune, te rog, dlui Atanasiu că nu voi putea detaşa la Câmpulung pe dl P. Petrescu, pentru că locul acela l-am făgăduit deja pentru nevasta directorului prefecturii de acolo, pentru care de un an mi se fac stăruinţe.

Haret

Prefectura judeţul Covurlui, condusă pe atunci de dl Ioan C. Atanasiu, prevăzuse în bugetul său plata unui subrevizor, pentru cancelaria revizoratului şcolar şi vroia să-l numească ea, după recomandarea mea, ca revizor şcolar. Am comunicat personal lui Haret acest fapt, arătându-i atribuţiile ce le va avea subrevizorul. A fost numit Alboteanu, un foarte bun şi muncitor învăţător de la şcoala din Mastacani, Covurlui.

Petre Petrescu, de fel din comuna Bughea de Jos, judeţul Muscel, şi institutor la Galaţi, dorea să fie detaşat la o şcoală primară din Câmpulung.

4. Scrisoare din 24 aprilie 1902

Domnule Nicolaescu,

Îţi mulţumesc pentru broşura d-tale şi pentru ce vrei să faci cu beneficiul ei.

Te încunoştiinţez că am dispus mai de demult a se lua de Casa Şcoalelor un număr din acele broşuri, nu-mi aduc aminte cât, mi-se pare 1000.

Haret

La conferințele generale din aprilie 1902 ale învățătorilor, ministerul hotărâse să se discute predarea învățământului agricol practic în grădina școlară și în câmpul de experiență.

Cu acel prilej, am tipărit o cărticică de 31 pagini sub titlul: *Învățământul practic în școala rurală* (Galați, Tipolitografia G. Bălășescu 1902), care trata despre predarea învățământului agricol în școala primară și sfârșea cu un calendar al legumelor, practic, succint și interesant. Cărticica s-a vândut învățătorilor prin revizoratele școlare, în timpul conferințelor generale, cu prețul de 25 bani exemplarul. Casa Școalelor a cumpărat 1000 de exemplare. Beneficiul a fost dăruit în întregime societății „Cantina Școlară" din Galați.

5. Scrisoare din 8 mai 1902

Domnule Nicolaescu,

Raportul d-tale nr. 1259 din 7 aprilie, de care mi-ai zis să mă interesez, nu se găsește în minister.

Celelalte lucruri, pentru care mi-ai mai scris zilele astea, le urmăresc.

Haret

6. Scrisoare din 13 iunie 1902

(Rezoluție pe o scrisoare)

Rog pe dl Nicolaescu să urmărească cu cea mai mare asprime toate școlile private, mai ales ținute de străini, care s-ar afla în asemenea condiții, și să urmărească închiderea lor fără cruțare.

Haret

E vorba de câteva școale israelite de copii mici din Galați, școale care funcționau în cele mai rele condiții igienice.

7. Scrisoare din 22 septembrie 1902

Domnule Nicolaescu,

Am cercetat chestia. Nu e de ce să te închietezi. Cântecele și rugăciunile sunt luate cam de la toți: ortodocși, protestanți și catolici, și nu au niciun caracter de propagandă religioasă.

Haret

Revizoratul școlar primise, prin Academia Română, vreo 50 exemplare dintr-o carte de cântări religioase, spre a fi împărțite școalelor rurale. Cântările erau făcute de compozitori străini. Pe atunci se discuta cu aprindere convertirea la catolicism a câtorva fete din școalele conduse de călugărițele catolice. Ca revizor școlar, m-am temut să nu se încerce vreo propagandă catolică prin acele cărți și, înainte de a le trimite școalelor, am exprimat lui Haret temerea mea.

Temerea mea mai era îndreptățită și pentru faptul că, puțin mai înainte, primisem niște cărticele despre creșterea albinelor, cu o prefață foarte lungă, în care se aduceau mari laude împăratului

Rusiei, pentru solicitudinea lui față de pătura țărănească. Era o cărticică de propagandă. Ministerul a oprit telegrafic răspândirea ei.

8. Scrisoare din 12 decembrie 1902

Domnule Nicolaescu,

Recunoaşterea ca persoană morală a societăților nu prea este bine primită în genere la Cameră; dar mai ales miniștrii de Justiție sunt în genere opuși, nu știu pentru ce considerații de ordine juridică. Poate că cu ajutorul dlui Orleanu(40), ar trece legea *Cantinei* din Galați, dar în orice caz va fi greu, pentru că sesiunea va fi scurtă şi prea încărcată.

Ideea cooperativei, aşa cum mi-o expui, mi se pare bună. Aş vrea să-o văd experimentată, ca să vedem cum iese la practică.

Haret

În Galați funcționa o societate care întreținea cantine pe lângă școalele primare din oraș și din județ. Ea își procura fondurile din cotizațiile membrilor, serbări, subvenții. În vara anului 1902 a dat în grădina publică din Galați o serbare care a produs 26.000 lei.

În scrisoarea prin care rugam ca societatea „Cantina şcolară“ să fie recunoscută prin lege persoană juridică, propuneam să se înființeze cooperative școlare, care să procure elevilor cărțile cumpărate direct de la editori și, din rabatul obținut, să se ajute școlarii săraci.

La începutul anului şcolar 1903–1904, societatea „Cantina şcolară“ a procurat ea cărți şcolare, dar a întâmpinat greutăți din partea editorilor, a librarilor locali și chiar din partea învățătorilor, care nu mai puteau beneficia de rabat. Rezultatul a fost o pierdere de vreo 4000 lei pentru societate, datorii neplătite de învățători.

9. Scrisoare din 30 decembrie 1902

Domnule Nicolaescu,

Comunică-mi, te rog, numele învățătoarei care a înființat şezătorile cu sătencile. L-am uitat și nu-l pot regăsi în notele mele.

Haret

Am fost cel dintâi revizor școlar care a luat inițiativa ca învățătoarele să înființeze, joia după amiază, şezători cu sătencele. Raportul meu în această privință a fost publicat de minister în „Buletinul Oficial“ din august 1902 și mi-au adus mulțumiri din partea ministerului, pentru inițiativa mea.

Cea dintâi şezătoare a învățătoarelor cu sătencele, în țară, a fost înființată de d-ra Ioana Radovici, învățătoare la școala din comuna Branişte, satul Șerbești-Covurlui. Prin căsătorie, d-ra Ioana Radovici s-a numit Ioana I. Ursoiu și, după alipirea Basarabiei, a funcționat ca institutoare și directoare a școalei de fete din Reni.

Haret întreabă spre a-i trece numele în raportul cel mare către Rege.

10. Scrisoare din 18 februarie 1903

Domnule Nicolaescu,

Primesc condiția pusă de dna Fulger, ca școala ce se va construi pe locul donat de d-sa să poarte numele d-sale, dacă suma de bani ce ne va da pentru construcție va fi ceva mai însemnată.

Pentru dl P. Vasiliu am luat nota, dar trebuie să aștept o ocazie favorabilă.

Am luat de asemenea cunoștință cu multă plăcere de măsurile luate de dl Atanasiu. Bine ar fi să se generalizeze asemenea măsuri. Eu aș cerca cu Casa Școalelor, dar nu are destule mijloace.

Pentru cursurile de adulți, cu adevărat că ar trebui un mic regulament; dar eu nu știu bine cum funcționează aceste cursuri, și regulamentul – ce aș face eu – ar fi destul de necomplet.

Te rog pe d-ta să-mi faci un proiect, consultându-te pentru asta cu profesorii și institutorii de acolo, care au experiență în această materie. Ar fi bine să-l putem promulga până la mai.

Al d-tale devotat,
Haret

Prefectura județului Covurlui, condusă de dl Ioan C. Atanasiu, înființase un număr de premii pentru sătenii care urmau mai regulat la școalele de adulți și citeau mai multe cărți din bibliotecile școlare, precum și un număr de premii pentru fetele și femeile care luau parte mai regulat la șezătorile ținute de învățătoare. Premiile constau, pentru săteni, din unelte agricole: pluguri, grape, boroane; iar pentru femei, din războaie de țesut și dulapuri pentru haine.

11. Scrisoare din 20 aprilie 1903

Domnule Revizor,

Simțămintele, ce mi s-au arătat prin telegramă, la sfârșitul conferințelor corpului didactic primar din Covurlui, mi-au făcut plăcere.

Mulțumesc tuturor celor care mi-au exprimat acele simțăminte și vă rog să arătați în toate ocaziunile membrilor corpului didactic primar că, acolo unde este muncă, unire și dragoste pentru ridicarea culturii naționale, eu sunt totdeauna cu tot sufletul.

Haret

12. Scrisoare din 6 mai 1903

Domnule Nicolaescu,

Dna ……., institutoare în Galați, are o fată pe care o cheamă, dacă nu mă înșel, dna ……. sau așa ceva. Știu că avea meseria croitoriei sau a rufăriei și

că cerea mereu un post la o şcoală profesională. Vezi, te rog, dacă poţi să-mi arăţi numele ei exact, şcoala unde funcţionează şi locul ce ocupă, dacă cumva este în funcţie undeva.

Te rog însă să nu ştie nimeni că te-am întrebat de toate astea, şi, dacă vei cerceta, fă aşa ca să nu atragi atenţia nimănui.

Propunerea ce-mi faci asupra premiilor de lucru manual o voi studia. Cred că ai dreptate, dar trebuie să mă mai gândesc, pentru ca să nu fac vreo greşeală din repezeală.

Haret

13. Scrisoare din 17 august 1903

Domnule Nicolaescu,

Învăţătorilor le este interzis prin art. 66 din lege de a vinde cărţi şcolarilor; prin urmare nu e nevoie de regulament sau circulară. Pe cine-l prinzi, nu ai decât să-l opreşti şi, dacă nu ascultă, să-l raportezi.

D-nei P… cere-i să se mute de bună voie şi, dacă va asculta, ne vom mulţumi cu atâta; dacă nu, vei aduna dovezi şi o vom da în în judecată.

Haret

Pentru partea întâia din scrisoare, cred că sunt îndestulătoare lămuririle date la scrisoarea din 12 decembrie 1902 (mai sus, nr. 8) relativă la cooperativele şcolare pentru procurare de cărţi şcolare.

În partea din urmă a scrisorii, e vorba de o anchetă asupra unui caz care s-a terminat cu judecată la Consiliul Permanent. Acesta a pronunţat pedeapsa transferării.

14. Scrisoare din 19 aprilie 1904

Domnule Revizor,

În comisia de examen pentru şcolile de adulţi au fost numiţi şi d-nii A. Frăţilă şi State Văleanu. Am auzit pe urmă ca dlor nu ar fi amicii acestei instituţii. Îmi vine greu a crede aşa lucru despre nişte profesori vechi; dar dacă cumva neînţelegerile despre care am auzit vorbindu-se ar fi pentru ceva în această afacere, eu te rog să le vorbeşti la amândoi din partea mea, şi să le spui că-i rog foarte mult ca să uite supărările ce vor fi avut, acum când sunt chemaţi la o asemenea însărcinare. Nu trebuie ca adulţii şi şcoala lor să sufere de neînţelegerile noastre. Şcoala de adulţi este o instituţie la care ţin foarte mult şi nu vreau ca existenţa ci să fie periclitată prin o severitate nepotrivită cu greutăţile cu care au să se lupte bieţii adulţi şi cu nevoile neseparabile de orice început.

Nu mă îndoiesc că atât dl Frăţilă, cât şi dl Valeanu, vor şti să facă ca şcoala să prindă noi puteri în urma examenului acestuia.

Haret

Bătrânii liberali din județul Covurlui nu prea priveau cu ochi buni activitatea culturală a foștilor socialiști, trecuți în partidul liberal și denumiți pe atunci *tinerimea generoasă.* Aceasta pusese mâna pe administrația județului și, prin prefectul Ioan C. Atanasiu, desfășura o activitate foarte frumoasă pe toate terenurile: administrativ, cultural, sanitar, drumuri etc., iar în orașul Galați se manifesta prin școala de adulți, condusă de M. Pastia și N. Damian și frecventată de lucrătorii din Port.

În Ministerul Instrucției, bătrânii liberali aveau reprezentant pe S. Haliță, inspector al învățământului primar și normal; iar tinerii generoși, pe Spiridon Popescu, directorul învățământului primar și normal.

Conform regulamentului, inspectorul Haliță numise în comisia de examinare la școala de adulți pe August Frățilă, profesor la liceu, și pe State Văleanu, director al școalei primare nr. 2. Aceștia făceau parte dintre bătrânii liberali, însuși Haret face aluzie în scrisoare la cele două curente din Partidul Liberal din Covurlui.

15. Scrisoare din 14 septembrie 1905

Stimate domnule Nicolaescu,

Îți mulțumesc din toată inima pentru extrema d-tale amabilitate, de a-ți aduce aminte de mine în termeni așa de prietenoși. Te felicit în același timp pentru stăruința d-tale în bine și-ți urez succes deplin.

Devotat,
Haret

16. Scrisoare din 9 septembrie 1906

Stimate domnule Nicolaescu,

Nu mai știu pentru a câta oară trebuie să-ți mulțumesc pentru amabilitatea d-tale. Dar în același timp ți-arăt și satisfacția mea, văzând frumoasele rezultate ce capeți.

Al d-tale devotat,
Haret

17. Scrisoare din 8 septembrie 1908

Stimate domnule Nicolaescu,

Acum două sau trei zile a apărut în „Voința națională“ o informație că, la Școala de băieți nr. 21, dl C., directorul, și dna M. obligă pe părinți a depune la școală prețul cărților, pe care ei îl fixează, și nu-i lasă să cumpere de unde vor. E un fel de contribuție forțată la o casă de economie, sau așa ceva, pe care au făcut-o acolo. Te rog să mergi să vezi ce este și să-mi spui. Te rog să vezi și articolul din „Voința națională“, pe care însă eu l-am pierdut.

Haret

18. Scrisoare din 14 noiembrie 1908

Domnule Inspector,

Aflu că la Școala de fete din Dealul Spirei, care a fost sub direcția d-nei Barcan, directoarea face mare economie de combustibil, astfel că ține fetițele în frig. Și institutoarele și copiii sunt nevoite a sta îmbrăcate cu hainele și cu șoșonii, în clasă; iar în zilele mai friguroase, face puțin foc în 2 clase și îngrămădește elevele cls. I și IV într-o odaie; iar în alta pe cele din cls. III și II. Din cauza aceasta, mai multe fetițe au răcit, iar unele din ele s-au îmbolnăvit chiar de pneumonie.

Te rog să te duci acolo, să cercetezi cele de mai sus, pentru a vedea ce este de făcut.

Haret

19. Scrisoare din 17 noiembrie 1909

din *Monteoru*

Stimate domnule Nicolaescu,

Chestia atribuțiilor dlui Dianu de două-trei ori a tot fost rezolvată, când într-un sens, când în altul; dar în cele din urmă, el nici azi nu ştie ce are de făcut. Trebuie însă ca chestia asta să se reguleze într-un fel.

Te rog să te gândești, și la prima dată când vom vorbi, să-mi spui ce-mi propui. Trebuie să te înțelegi și cu dl Adamescu.

Haret

Între anii 1908 și 1911, funcționa ca revizor școlar al județului Ilfov dl I. Ghiață; iar ca revizor școlar al Capitalei, G. Dianu. Circumscripția școlară a Capitalei se hotărâse, la început, să cuprindă și satele din jurul acesteia, până în linia ferată de centură a forturilor. Dl I. Ghiață se credea că e prea izolat de școalele din județ și cerea să i se dea și controlul școalelor din jurul Capitalei. Ministerul a aprobat și a revenit în două, trei rânduri.

Dl Adamescu era atunci inspector general al învățământului primar și normal.

20. Scrisoare din 1 decembrie 1910

Domnule Nicolaescu,

Institutorul C. mi-a trimis zilele acestea o scrisoare de o obrăznicie așa încât am fost silit să-i aplic cenzura. Prin urmare trebuie să cauți pe altcineva.

Haret

Ca inspector școlar, propusesem prin tabloul de transferări de institutori, ca dl C. să fie adus la o școală primară din București. Pentru motivul arătat, Haret a refuzat să aprobe transferarea propusă.

XXIX.

Către Ilarian Velculescu

1. Scrisoare din februarie 1902

Domnule director,

La 30 noiembrie, cu ocazia serbării aniversării şcoalei normale „Carol I“, corpul profesoral al şcoalei mi-a trimis o foarte călduroasă telegramă.

Nenumăratele ocupaţii şi greutăţi cu care am avut a mă lupta în toata luna decembrie m-au pus în imposibilitate de a răspunde la vreme şi precum merita la acea telegramă.

Te rog dar să fii bun ca, pe de o parte, să rogi pe d-nii profesori ai şcoalei să mă ierte pentru astă întârziere, pe care mi-a fost imposibil să o înlătur; iar pe de alta să le mulţumeşti la toţi pentru binevoitoarele cuvinte ce mi-au adresat.

Urez şcolii prosperitate deplină pentru realizarea marelui ei scop.

Haret

La 30 noiembrie 1901, cu ocazia serbării patronului şcoalei normale „Carol I“ din Câmpulung şi a 34 de ani de la înfiinţarea ei, corpul profesoral a trimis ministrului Haret o telegramă călduroasă de omagiu.

La această telegramă, ministrul Haret a răspuns mai târziu cu scrisoarea de mai sus.

(Luată din ziarul „Voinţa Muscelului“, 3 februarie 1902.)

2. Telegramă directorului Şcoalei normale „Carol I“, din 30 noiembrie 1907

Urez Şcoalei normale „Carol I“, profesorilor şi şcolarilor ei izbândă deplină şi neîntreruptă, în împlinirea chemării ce au de a lumina neamul.

Ministru,
Haret

Acest răspuns însufleţit l-a dat Haret la telegrama omagială, pe care i-a trimis-o corpul didactic al Şcoalei normale „Carol I“ din Câmpulung, în ziua de 30 noiembrie 1907. În acea zi, profesorii şi elevii şcoalei serbau – în ziua Sf. Andrei – 40 ani de la înfiinţarea acelui institut de cultură naţională.

Telegrama e luată din revista „Albina“, An. XI, 1907–1908, p. 420.

XXX.

Către Popovici, primarul comunei Braniştea

Telegramă din martie 1902

Mulţumesc pentru telegrama ce am primit din partea primarilor, învăţătorilor şi sătenilor de la Braniştea şi de prin împrejurimi şi vă rog să transmiteţi la toţi urările ce fac pentru ca ţărănimea din acele părţi să-şi înalţe cât mai mult starea culturală şi buna stare materială, pentru care sper că şcoala din Braniştea va fi de mare folos.

Haret

Publicată în „Voinţa naţională“, 12 (25) martie 1902.

XXXI.

Către G. D. Scraba

Cu note de *Gh. N. Costescu*

Scrisoare din 24 aprilie 1902[1]

Domnule Scraba,

Îţi transmit proiectul de lege despre care am vorbit deunăzi. Este copia exactă a legii Casei de ajutor a ofiţerilor, doar cu modificările de numiri care erau necesare într-o lege făcută pentru profesori şi cu modificarea unor cifre.

Pentru a face comparaţie, puteţi consulta legea Casei militare din 3 martie 1900, publicată în „Monitorul Oastei“ nr. 10 din 1900. Se află şi în broşură, împreună cu regulamentul ei de vânzare la Imprimeria statului.

Cercetaţi proiectul meu şi mi-l restituiţi pe săptămâna viitoare, pentru că încă nu l-am arătat nimănui, nici chiar dlui Adamescu. Pe urmă ne vom întâlni şi vom vorbi asupra lui.

Haret

---

1. La începutul anului 1902, câţiva institutori din Capitală, printre care se aflau: G. D. Scraba(41), Gh. N. Costescu, Florea Dumitrescu, I. Ghiaţă, N. Petrescu, Marin Marinescu, C. Bungeţeanu(42), astăzi profesor universitar, I. C. Florescu şi alţii, au alcătuit „Cercul Cultural Şcoala Română“, al cărui principal scop era înfiinţarea unei „Case de dotaţie a corpului didactic primar“, după modelul militarilor.

XXXII.

Către Vasile Kogălniceanu[43]

Cu note de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din 4 august 1902

din *Bușteni*

Stimate dle Kogălniceanu,

Am urmărit cu cel mai mare interes articolele pe care ai binevoit să le consacri învățământului agricol la sate, și în special părții de activitate a Ministerului Cultelor. Încercarea pe care o fac are atâta însemnătate, încât am datoria să nu las la o parte niciuna din criticile ce i se pot aduce, pentru ca orice critică poate fi o deșteptare, pentru a evita o eroare sau pentru a aduce o îmbunătățire sistemului. Dar articolele d-tale, departe de a conține o critică, după cum puteam să mă aștept, sunt, din contră, o aprobare completă a activității mele. Am fost cu deosebire încântat de această constatare, pentru că aprobarea d-tale, nefiind influențată de simpatii personale sau de considerații politice, are o deosebită greutate. Permite-mi să-ți mulțumesc pentru aceasta.

Sistemul pe care-l pun în practică procedează de la un plan pe care în linii generale l-am fixat încă de demult. Vezi, acum se poate înțelege pentru ce la 1899 puneam atâta stăruință, când cu legea învățământului profesional, ca să trec la Ministerul Cultelor școlile de agricultură și meserii. Cum aș fi putut eu lucra acum fără dânsele, pentru dezvoltarea planului de învățământ ce urmăream?

Planul de care vorbesc este în cea mai mare parte dat pe față. Mai sunt câteva măsuri de luat, din care numai unele au o însemnătate mai mare. Încolo, rămâne mai mult a se urmări ceea ce s-a început, și de a se susține cu stăruință avântul foarte îmbucurător care s-a luat. De altfel, precum vezi, planul se poate

---

Pentru susținerea și propaganda acestei idei, au înființat revista „Școala Română"; iar la 19 aprilie 1902, o delegație de 5 institutori s-a prezentat ministrului, ca să-i arate scopul urmărit de cerc și să-i ceară sprijinul. Marele Haret, înțelegător adânc al problemelor învățământului și plin de milă la durerile dăscălimii, lăudă inițiativa și le spuse că și dânsul s-a gândit la un asemenea așezământ, al cărui proiect îl trimite – prin scrisoarea de mai sus – dlui Scraba; apoi a luat sub înaltul său patronaj o serbare organizată de Cerc la Ateneul Român, în folosul casei de dotație, serbare care a dat un beneficiu de 545 lei.

Idealul urmărit de modesta grupare a cercului „Școala Română" a mers cu pași repezi spre realizare. În nr. din iulie 1902 al revistei „Școala Română", Haret publică proiectul de lege al Casei de Credit, Economie și Ajutor a Corpului Didactic; la 18 decembrie, același an, proiectul a fost votat de Senat, iar la 20 ianuarie 1903, de Adunarea Deputaților.

(Vezi vol. V din *Operele lui Spiru Haret*, p. 161 ș. u.)

rezuma în puține cuvinte, dar executarea lui comportă o mulțime de măsuri, pe care ești condus să le dezvolți sau să le imaginezi zi cu zi, potrivit trebuinței momentului și modului cum se prezintă dificultățile pe care ai să le învingi succesiv. Lucrarea mea seamănă cu aceea a unui explorator, care merge după busolă și care trebuie la fiecare pas să taie, ca să-și deschidă drum.

Profit de ocazie, pentru a răspunde la câteva întrebări care vin înainte în cercul articolelor d-tale.

Constați că suma de 10.000 lei, pe care am alocat-o anul acesta pentru a ajuta pe învățători, să-și procure gospodărie, este absolut nesuficientă. Fără îndoială. Dar trebuie să știi ca această sumă a trebuit s-o caut prin toate colțurile bugetului Casei Școalelor, pentru că nu o aveam înscrisă anume. Pe urmă, dacă, în fiecare din cei patru ani ai unei perioade, voi înscrie câte alți 10.000 lei, voi ajunge a face să ruleze o sumă de 40.000 lei, cu care se pot ajuta pe fiecare an 80-120 de învățători. În fine, eu nici nu mă gândesc să fac ca toți învățătorii să-și facă gospodărie numai cu ajutorul Casei Școalelor; o gospodărie rentează, și eu contez ca exemplul unora să îndemne și pe ceilalți să pună totul în mișcare pentru a-și înjgheba gospodărie prin propriile lor mijloace.

Chestia fermelor-model țărănești este importantă, în adevăr; dar pentru Ministerul Cultelor cel puțin nu e o chestie de actualitate. Să dea D-zeu să reușească ceea ce am întreprins deocamdată. Când vom avea în țară câteva sute de învățători harnici la treabă și cu bune gospodării, vom avea temelia pentru a clădi mai departe. E adevărat că s-ar putea începe lucrarea deodată și din altă parte; dar acolo nu mai are rol învățătorul, și prin urmare nici Ministerul Școalelor.

Atingi de asemenea chestia rolului învățătoarei, în afacerea ce ne ocupă. Este și aici un început bun făcut în Covurlui, și pe care încă mă voi sili să-i generalizez. Recunosc însă că puterea de acțiune a învățătoarei este foarte restrânsă, date fiind mai ales unele împrejurări care ne sunt speciale nouă.

În privința Băncilor Populare, sfatul d-tale este deja urmat. Am de vreo două săptămâni un proiect de lege asupra lor, pe care-l voi remite în curând celor în drept, ca o simplă contribuție la o lucrare, ce cade în competența lor; pentru că nu trebuie uitat că ministerul nostru nu are alt rol aici, decât de a fi luat inițiativa și de a fi pus în mișcare, pentru realizarea ideii, un factor de primă ordine, care este corpul învățătorilor. Rezultatele dobândite într-un an și jumătate dovedesc cât de justificată era încrederea ce pusesem într-însul.

În fine, ca încheiere, sper că în curând să pot expune, într-o lucrare sintetică, ceea ce s-a realizat până acum și ceea ce mai trebuie făcut, pentru desăvârșirea planului. Numai de m-ar îngădui vremea.

Primește, te rog, stimate domnule Kogălniceanu, asigurarea distinsei mele considerații.

Haret

Această scrisoare a fost trimisă prin poștă.

În 1907, în timpul răscoalelor țărănești, când s-au început cercetările, au fost arestate și persoane care au fost bănuite că au avut rol de instigatori prin publicațiile lor sau altfel. Între ei a fost și dl Vasile M. Kogălniceanu, care publicase articole și broșuri despre chestia țărănească. La perchiziția ce i s-a făcut s-a găsit și scrisoarea lui Haret și s-a vorbit, în ziarele adversare guvernului liberal, despre aceasta, declarând pe Haret de instigator. Firește, nimeni nu avea în mână textul scrisorii. Haret a așteptat multă vreme fără să răspundă. Când s-a terminat instrucția, el a publicat scrisoarea învinuită în ziarul „Voința națională" de la 1 septembrie 1907, însoțind-o de următoarea lămurire:

Domnule director,

De când s-au început urmăririle judecătorești în chestia răscoalelor țărănești, ziarele conservatoare au vorbit mult despre niște scrisori adresate de mine dlui V. M. Kogălniceanu și mai multor învățători. Îndeosebi, pentru scrisoarea adresată dlui Kogălniceanu, cunosc sforțările ce s-au făcut pentru a se căpăta o fotografie, sau cel puțin o copie de pe dânsa.

Din nenorocire, instrucția era secretă, și cei care aveau dosarele în păstrare erau oameni neînduplecați. Aș fi fost bucuros să fac eu acest serviciu simpaticilor mei adversari, pentru a le scuti tot sângele rău, pe care și-l făceau. Dar nu m-am crezut în drept a face aceasta, pe câtă vreme afacerea era încă în curs.

Acum însă, că dosarul s-a închis și că nu mai este niciun motiv de a se face așa secret din corespondența mea, mă grăbesc a va comunica o copie de pe scrisoarea, pe care dl V. Kogălniceanu a primit-o de la mine, rugându-vă a o da publicității cât se va putea mai curând, pentru a face să înceteze, cu un moment mai înainte, legitima impacientă a celor care o așteaptă de atâta vreme.

Pentru ca scrisoarea aceasta să fie înțeleasă, lămuresc că ea a fost adresată dlui Kogălniceanu, ca să-i mulțumesc pentru niște articole pe care le publicase d-sa în revista „Agrarul", organul Societății Agrare a marilor proprietari, prezidată azi de P.P. Carp și în care se lăudau dispozițiile ce luasem eu pentru a introduce învățământul agricol practic în școlile primare rurale.

Aș fi dorit mult să procur adversarilor mei aceeași plăcere, publicând și scrisorile adresate de mine învățătorilor. Cu părere de rău nu o pot face, pentru că scrisorile acelea trebuie să fie în număr de mai multe sute și nu am păstrat copii și de pe dânsele. În adevăr, corespondența mea cu învățătorii, ca și cu toți ceilalți membri ai corpului didactic, este foarte întinsă, căci mereu am ocazia de a da un sfat, de a mulțumi pentru o idee ce mi s-a dat, pentru a răspunde la o cerere de serviciu, uneori pentru a dojeni pentru vreo greșeală comisă.

Această corespondență continuă și va continua și în viitor, cu toată supărarea celor care mă critică. Fiecare tratează pe administrații săi cum îl taie capul.

Dar, dacă nu pot procura copiile dorite, pot cel puțin face din nou o declarație, pe care am mai făcut-o și altădată; anume, că nu am a retracta nimic, niciun cuvânt, nicio iotă din tot ce am vorbit, am scris sau am lucrat, de când am fost chemat pentru prima oară în capul ministerului și sunt gata să-mi dau seama oricând.

Bineînțeles, declarația aceasta se aplică la ceea ce am vorbit, am scris sau am făcut *eu*, iar nu la ceea ce pun alții în socoteala mea.

Primiți, vă rog, dle director, asigurarea distinsei mele considerațiuni.

Haret

XXXIII.

Către preotul Teodor Bălășel[44]

1. Scrisoare din 23 decembrie 1903

Cucernice Părinte,

Nu am avut cunoștință de cererea S. T. Azi dau ordin să ți se trimită colecția lui Tocilescu. O vei primi însă mai târziu, pentru că tocmai azi se închide ministerul pentru 9 zile. Trebuie însă să te previn că colecția aceea a fost supusă la critici destul de aspre.

Mi-a făcut plăcere scrisoarea S. T. văzând că se află pe la sate preoți care să-și înțeleagă datoria așa cum o înțeleg și eu. Noroc și spor să-ți dea Dumnezeu.

Haret

Toate aceste scrisori către preotul Bălășel au fost publicate de dânsul într-o broșură (tip. Bucureşti1914). La apelul, ce i-a adresat Comitetul nostru, ne-a dat o serie de lămuriri.

E vorba de colecțiunea de poezii poporane, publicată sub direcțiunea lui Gr. Tocilescu în 1900. Criticată, în adevăr, pentru că nu se vedea un serios discernământ în alegerea bucăților, deoarece Tocilescu încredințase sarcina culegerii mai multor tineri, pe care nu i-a controlat de ajuns.

2. Scrisoare din 23 februarie 1904

Cucernice Părinte,

Departe de a mă supăra pentru scrisoarea ce mi-ai trimis mi-a părut bine de dânsa, pentru că-mi dă ocazia să vorbesc despre o chestie care mă preocupă și pe mine foarte mult.

Dacă la Focșani nu am pomenit nimic despre preoți în vorbirile mele, aceasta nu a fost făcută cu intenție de a nu recunoaște rolul cel mare ce-l pot avea ei în lucrarea de regenerare a satelor; din contră, în toate ocaziile, eu am spus și am scris că rolul preoților trebuie și poate să fie precumpănitor aici. Dacă nu am vorbit de ei la Focșani este din o scăpare de vedere, care-și poate însă găsi explicația în părerea de rău ce simt, văzând că toate silințele mele de trei ani încoace, pentru a scoate pe preoți din izolarea lor și pentru a-i face să lucreze la

un loc cu învățătorii au rămas aproape zadarnice. E adevărat că la Focșani era un oarecare număr de preoți; dar câți ar fi trebuit să fie! Și câți din cei ce erau acolo se simt sprijiniți în acțiunea lor! Eram la Focșani și nu puteam uita că mă aflu într-o eparhie unde sunt date ordine ca preoții să nu participe la mișcarea culturală și economică de la sate.

Știu eu bine că sunt printre preoți numeroase elemente excelente, care nu așteaptă decât ocazia de a se produce; precum am presimțit lucrul acesta pentru învățători, sunt convins de dânsul și pentru preoți; și tocmai de aceea simt durere că nu am putința de a le utiliza în folosul țării.

Haret

În zilele de 12, 13 și 14 ianuarie 1904, s-a ținut la Focșani primul Congres al „Băncilor populare", la care au luat parte Spiru Haret, Vintilă Brătianu[45], I.G. Duca[46] și alții. Preotul Teodor Bălășel , supărat că în cuvântările rostite s-a vorbit numai de activitatea și menirea învățătorilor și nimic de-a preoților, a trimis lui Haret o scrisoare în termeni destul de tari, la care marele ministru răspunde prin scrisoarea de mai sus.

Eparhia, de care vorbește Haret, era a Romanului (de care ține și județul Putna). Acolo era episcop Gherasim Safirin, care nu aproba amestecul preoților în activitatea pornită de Haret și care a avut mai târziu atitudine împotriva lui, dusă cu atâta vrăjmășie încât a provocat mare luptă și cunoscuta criză bisericească din 1909–1910. (Vezi în colecțiunea *Operelor lui Spiru Haret*, vol. IX.)

3. Scrisoare din 8 februarie 1905

Cucernice Părinte,

Am primit 1 leu, cotizație la „Steaua".

Cât pentru articolul, pe care îl propuneți pentru „Steaua", voi pune chestia în dezbaterea comitetului, la prima lui întrunire și rezultatul vi-l voi comunica. Trebuie însă să vă spun că avem deja mai multe lucrări gata de publicat, așa că rândul lucrării S. T., dacă va fi admisă, va veni mai târziu.

Al S. T. devotat,
Haret

E vorba de Societatea, întemeiată de Haret în 1900, căreia i-a fost mulți ani casier, societate care a publicat o bibliotecă populară (27 broșuri), răspândind în public peste 1.000.000 exemplare.

4. Scrisoare din 29 februarie 1905

Cucernice Părinte,

În ultima ședință a comitetului societății „Steaua", am prezentat și cererea S. T. de a publica în broșură seria de articole ce ai publicat deja în „Albina"; comitetul însă nu a admis cererea, pe de o parte, tocmai din cauză că articolele au fost deja publicate, și pe de alta, pentru că avem deja vreo 8 sau 10 manuscrise aprobate, a căror publicare va cere cel puțin un an și jumătate.

Haret

„Albina“, revistă populară, întemeiată tot de Haret și care apare și azi sub îngrijirea Fundațiunilor Regale.

5. Scrisoare din 7 ianuarie 1907

Cucernice Părinte,

Îți mulțumesc pentru felicitările S. T. și-ți urez și eu noroc și izbândă în cele ce dorești, convins fiind că nu poți dori decât lucruri bune pentru biserică și poporul pe care-l servești.

Cu privire la rolul preotului rural și la situația pe care i-a creat-o noua lege, îți răspund cu vorba psalmistului: „Scăparea ta prin tine, Israile“.

Ți-aduci aminte că în cealaltă scrisoare a mea atingeam întrucâtva chestia rolului de frunte pe care preotul rural trebuie e dator, să-l aibă în lucrarea care se întreprinde acum de ridicare a păturei țărănești. Scrisoarea mea te-a supărat. Văd acum că ai venit la vorba mea. Atât mai bine, pentru că cu cât vor fi mai mulți preoți care să înțeleagă rostul pe care trebuie să-l aibă biserica în viața modernă a statului, cu atât mai repede va veni îndreptarea.

Dar îndreptarea, pe cât se vede, nu trebuie așteptată de aiurea, ci chiar de la cei interesați. Vei fi văzut în „Monitorul“ de la 5 noiembrie, cum înțeleg cei mari rolul bisericii în viața publică și economică a țării. După dânșii, preoții nu au altă datorie decât să serbeze liturghia și atât. De ar fi așa, biserica ar fi ceva străin de viața țării; și de vreme ce într-un organism viu nu se pot tolera corpuri străine, vezi bine că rezultatele ar fi că biserica ar fi scoasă dintre organismele necesare vieții statului.

Acolo vor să ajungă. Eu unul, care am fost taxat ca vrăjmaș al bisericii, nu doresc una ca asta. Eu vreau ca biserica să facă parte integrantă din viața vie a națiunii, să contribuie în mod puternic la înălțarea și fericirea țării și să se bucure și ea de buna stare și de onoarea la care va avea drept, prin serviciile ce va fi făcut.

Cine este acum prieten, și cine vrăjmaș al bisericii, între mine și alții?

Precum vezi, Cucernice părinte, eu îți scriu cu o francheță care nu e în obiceiul oamenilor de stat. Scriu așa, pentru că sunt convins că cele ce spun sunt adevăruri nediscutabile, de care nu am să mă tem. Mai scriu așa, pentru că cred că se cuvine ca adevărul convingerilor mele să pătrundă în cât mai multe capete. Puțin îmi pasă dacă libertatea mea de vorbă mi-ar cauza neplăceri cu unii sau cu alții. Destul numai ca să contribui pe cât pot la încetarea stării de lâncezeală de azi și a alergăturii numai după foloase materiale.

Haret

Haret explică aici ideea, pe care o avea, de a pune preoțimea să lupte alături de învățătorime pentru ridicarea stării morale și materiale a satelor. Unii din conducătorii bisericii noastre erau în contra acestei idei și alături de ei se găseau și mulți oameni politici. De aceea a avut el să lupte – mai târziu – când a prezentat legea Consistoriului bisericesc. (Cf. în prezenta colecțiune, vol. VI și IX.)

6. Scrisoare din 18 martie 1907

Cucernice Părinte,

Chemarea S. T. în București era, pentru că formasem o grupă de vreo 100 de preoții și învățătorii cei mai inimoși, pe care i-am trimis prin părțile cele tulburate, ca să propage pacea și liniștea și S. T. erai din numărul lor. Îmi pare rău că nu ai putut veni. Dar poți lucra mult și în satele vecine cu S. T., deoarece și pe acolo s-a apropiat focul răscoalei.

Circulara, pe care-mi scrii să o dau învățătorilor și preoților, am dat-o deja chiar în ziua când am intrat în minister. Cred că ai primit-o deja.

Haret

Circulara de care vorbește s-a publicat în ziua de 14 martie 1907, odată cu Apelul guvernului pentru împăciuirea generală. Se găsește în colecțiunea de față a *Operelor lui Spiru Haret*, vol. III, p. 27.

7. Scrisoare din 31 iulie 1907

din *Valea Călugărească*

Cucernice Părinte,

Casa Bisericii stă rău. Dar am cerut să caute să vadă și să-mi raporteze în ce chip ți se poate veni în ajutor. Mă tem că până la aprilie nu vom putea face ceva.

Haret

8. Scrisoare din 8 august 1907

din *Valea Călugărească*

Cucernice Părinte,

Cu părere de rău, nu am putut să-ți dau dispensa de vârstă cerută. Regulamentul e formal: se pot da dispense în plus până la 6 luni, dar în minus deloc.

Haret

Probabil e vorba de vreun copil, care voia să intre în Seminar ori în Școala Normală.

9. Scrisoare din 22 februarie 1908

Cucernice Părinte,

Te rog să mă ierți că mulțimea ocupațiilor m-a făcut să răspund așa de târziu la foarte interesanta scrisoare a S. T. din 24 ianuarie.

Mai întâi mulțumesc din toată inima societății „Dragostea Creștină“, care m-a aies membru de onoare al ei. Primesc cu mulțumire și-i urez bun noroc și mers în plin.

Pe urmă, te felicit pe S. T. pentru toate bunele gânduri ce ai, și-ți urez izbândă deplină. Păcat că nu sunt mai mulți ca S. T. Câte lucruri bune nu s-ar face!

Cât pentru mine, poți fi sigur că tot ce voi putea face ca să te ajut, voi face cu mare dragă inima. Să le luăm pe rând:

1. Pentru ocuparea locurilor de învățători din Ștefănești; te rog să-mi dai numele celor actuali, cu arătarea titlului cu care funcționează și a satului de unde sunt de fel; de asemenea numele normalistului din Mehedinți, despre care mi-ai scris, și al satului unde este acum. Voi cerca să fac cum dorești.

2. În privința clădirii școlilor, aprob vederile S. T. care cunoști lucrurile de la fața locului.

3. Pentru înființarea *Școlii elementare de agricultură* (fermă model cum îi zici S. T.), eu aș putea da ceva la instalare, dar nu de la Casa Școalelor. Va trebui să-mi faci o cerere, expunând planul cum vrei să faci cu ea; dar nu prea târziu.

4. Ideea cu *Școala de menaj* o aprob și mi-ar părea bine să se facă. În Oltenia nu e niciuna. Avem numai 2 pe la țară; amândouă merg cam slab, pentru că nu este cine să le țină mai de aproape. Acolo, cu grija S. T., sunt sigur ca ar merge bine. Pentru cedarea terenului, aș putea pune o vorbă și eu dlui Anton Carp. Dar aș fi de părere că dormitorul nu e necesar: dacă comuna este așa de mare, nu se vor putea găsi chiar din ea cele vreo 30 fete cel mult, care trebuie să populeze școala? Prea multe nu e bine, căci nu se pot îngriji cum trebuie.

5. Pentru atelierul de rotărie și lemnărie, de asemenea aș putea da un ajutor pentru instalare.

6. Pentru bibliotecă, Casa Bisericii nu va putea da cei 2-3000 lei, căci nu are de unde. Dar tot ar fi bine să scrii direct dlui Gârboviceanu. Ce va putea face, sunt sigur că va face.

7. Pentru repararea bisericii Dobruța, poate Casa Bisericii ar putea da ceva ajutor, nu mare; dar nu știu de nu vor fi greutăți din partea Comisiunii Monumentelor istorice, căci după lege, reparația acestor monumente nu se poate face decât de dânsa. Lucrul acesta ar trebui studiat mai de aproape. Sunt de părere să faci o propunere scrisă la Casa Bisericii.

Și acum, îți urez încă o dată noroc bun și Dumnezeu să te ajute.

Haret

Anton Carp (m. 1914),era atunci ministru al Agriculturii.
Dobruța, tot în județul Vâlcea, comuna Ștefănești.

10. Scrisoare din 14 martie 1908

Cucernice Părinte,

Am dispus ca *școala elementară de agricultură* din Ștefănești să se înființeze în contul statului. Va veni zilele astea dl Druțu pe acolo, ca să vadă ce măsuri trebuie luate.

Postul nou de învățător ce ceri se va putea da la septembrie viitor, dar până atunci nu. Trebuie să ne mai aduci aminte pe la iulie.

Dau ordin să ți se trimită planul tip de școală de 4 clase (mi se pare că nu mai avem decât unul).

Voi spune dlui Constantinescu să vină pe acolo, dar nu știu când va putea, pentru că este foarte ocupat.

Haret

Ch. Druțu era inspectorul învățământului agricol din țară. Dimitrie Constantinescu era atunci inspector școlar al regiunii de care ținea județul Vâlcea.

11. Scrisoare din 5 iulie 1908

din *Valea Călugărească*

Cucernice Părinte,

Am dat ordin să se înființeze al treilea post la Ștefănești. Zici că dirigintele nu e de la Ștefănești. Cum asta? Dar unde șade? Trebuie să știu, ca să iau măsuri.

Haret

12. Scrisoare din 23 iulie 1908

Cucernice Părinte,

Postul al treilea de învățător la Ștefănești se va înființa. Am făcut decizie anume. Trebuie să fi fost vreo încurcătură, din cauza schimbării de nume a comunei.

Contra celor trei învățători am ordonat anchetă și să nu te superi; dar ceea ce fac ei este și contra legii și contra interesului școalei și nu poate să meargă lucrul așa.

Al S. T. devotat,
Haret

Nu ni s-au dat informațiuni, ca să putem preciza faptele.

13. Scrisoare din 10 august 1908

din *Valea Călugărească*

Cucernice Părinte,

Petiția ce mi-ai trimis pentru Ministerul Domeniilor am trimis-o dlui Anton Carp, însoțită de o stăruitoare intervenție. Sper că i se va da urmare.

Pe Gheorghe Fira am zis să-l numească la Ștefănești. Dar nu știu unde se află. Ar trebui să trimită o cerere.

Pentru dotația școlii cu pământ, te rog să pui pe diriginte să-mi facă un raport detaliat, cu propunerea S. T. și, dacă se poate, cu o schiță de plan aproximativ. Pe baza lui voi face intervenție la domenii.

Mi-a făcut mare plăcere darea de seamă ce mi-ai trimis despre serbare, precum și speranțele ce pui – în scrisoarea d-tale – pe acțiunea mea pentru deșteptarea țărănimii. Am și eu încredere că mișcarea aceasta, odată bine pornită, nu o va mai putea opri nimeni, și sunt convins că țăranii, prin ei înșiși, prin înțelepciune, stăruință, economie și spirit de asociație, vor face mai mult pentru dezrobirea lor, decât tot ce ar putea face orășenii pentru ei. Căci în această privință, eu nu sunt pesimist. Trăiesc între orășeni și văd cât de mulți sunt printre ei care în modul cel mai sincer doresc binele țăranului. În schimb însă sunt și de ceilalți; și aceștia vor încerca desigur să oprească și să zădărnicească toată frumoasa mișcare începută. Pentru vremurile acelea de restriște trebuie să fiți pregătiți cu curaj și inimă tare, ca să nu lăsați să se dărâme ceea ce se edifica cu atâta greutate. Va fi pentru aceasta destul ca dvs., aceia care conduceți mișcarea economică și intelectuală la sate, să continuați a fi înțelepți, stăruitori, economi și buni tovarăși ai țăranului la vremi grele.

Al S. T. devotat,
Haret

14. Scrisoare din 9 noiembrie 1908

Cucernice Părinte,

Fac intervenția ce ceri la Eforie pentru localul școlii de agricultură și o voi urmări personal. Sper că se va face treabă.

Haret

În comuna Ștefănești (județul Vâlcea), societatea culturală și de ajutor „Dragostea Creștină", al cărui președinte era Pr. Bălășel, înființase o școală elementară de agricultură, care n-avea local.

Eforia Spitalelor civile avea în acea comună niște case pe lângă Schitul Șerbănești, și Pr. Bălășel scrie lui Haret să intervină ca școala să fie instalată în acele case. Haret a intervenit și localul a fost pus telegrafic la dispoziția școalei. În acel local, școala a funcționat 22 de ani, până în anul 1930, când a fost ridicată la rangul de școală inferioară de agricultură și instalată într-un frumos și spațios local propriu.

15. Scrisoare din 1 martie 1909

Cucernice Părinte,

Am primit cu mulțumire scrisoarea Sf. Tale și, în ceea ce privește cererile, te rog să adresezi o cerere Casei Școalelor, pentru cumpărarea unui număr de broșuri *Casele și curțile țărănești;* voi face ce vom putea.

Pentru cărți de la Casa Bisericii și Casa Școalelor, de asemenea trebuie să faci petiție, ca să putem da ceva. De la Academie nu cred că vor voi să dea și, de altfel, nici nu prea convin pentru bibliotecă rurală.

Pentru localul de școală de la Dobrușa de sus, Casa Școalelor nu poate să dea nimic, neavând nici un fond pentru acest scop.

În privința construcției localului de școală din Ștefănești în regie, am dat ordin la Casa Școalelor să se studieze cererea Sf. Tale, și daca este acceptabilă, să se aprobe.

Haret

Pr. Teodor Bălășel, tipărise o broșură *Casele și curțile țărănești*, care se vindea pentru Societatea culturală „Dragostea Creștină“ și intervenise la ministru să cumpere un număr de exemplare, pentru Casa Școalelor.

16. Scrisoare din 19 aprilie 1903

Cucernice Părinte,

Mi-ai scris să se admită facerea în regie a localului de școală de la Ștefănești. Am zis să se aprobe cererea, dacă va fi acceptabilă. Dar până azi cererea nici n-a venit la Casa Școalelor. Te rog să faci cele necesare.

Haret

17. Scrisoare din 12 mai 1909

Cucernice Părinte,

În toată țara nu este decât o singură școală, care ar putea să vă facă coșulețe de răchită, cea de viticultura de la Valea Călugărească, Prahova. Prin urmare, cooperativa să se adreseze acolo, pentru a se învoi. Îți urez să duci la bun sfârșit clădirea școalei ce ați început.

Haret

18. Scrisoare din 20 octombrie 1909

Cucernice Părinte,

Ți-am trimis azi prin poștă cei 100 lei, pe care ți i-a acordat societatea „Steaua". Te rog să mă ierți de atâta întârziere. M-au luat înainte treburile așa de mult, că uitasem de suma asta și nu ți-o trimiteam nici acum, dacă nu-mi aducea aminte dl Ghiață.

Haret

19. Scrisoare din 3 ianuarie 1910

Cucernice Părinte,

Am primit și-ți mulțumesc – chitanța pentru cei 100 lei, ce ți-am trimis de la „Steaua".

În privința celor ce-mi scrii de Eforie, am intervenit la locul competent; nu știu ce măsuri vor lua, dar cred că vor fi, în orice caz, bune.

Haret

20. Scrisoare din 30 ianuarie 1910

Cucernice Părinte,

Cererea S. T. către Eforie o voi da dlui Culoglu.

Pentru școala de agricultură, trebuie să-mi arați cum mai stă lucrul acum și ce dorință ai, pentru că eu nu mai sunt în curent. Voi căuta să te ajut.

Am dat ordin din nou la Casa Școalelor să ți se trimită cărțile ce ceri. Din broșurile mele, din care îmi ceri, nu mai am niciuna.

Al S. T. devotat,
Haret

Al. Culoglu era directorul Eforiei Spitalelor Civile.

21. Scrisoare din 21 februarie 1910

Cucernice Părinte,

Cărțile ce le-ai cerut pentru biblioteca populară, au fost trimise, de Casa Școalelor încă de la 17 octombrie 1909. Dacă nu le-ați primit, se vede că pachetul s-a pierdut la poștă. Casa Școalelor cercetează să vadă ce s-a făcut cu pachetul.

Haret

22. Scrisoare din 7 iulie 1910

din *Valea Călugărească*

Cucernice Părinte,

Mă grăbesc să răspund scrisorii de alaltăieri a S. T., că se vede că ți s-a raportat rău vorbele mele cu privire la neparticiparea S. T. la alegerile pentru Consistoriul superior. Am băgat de seamă că de multe ori îmi pun mie în socoteală vorbele pe care unii ar dori sau bănuiesc că le-aș fi zis.

E adevărat că am fost surprins și mâhnit că S. T. nu ai candidat pentru Consistoriu, pentru că dorința mea era ca într-însul să intre numai preoți care s-au distins mai mult în toate direcțiile. Și e posibil să fi exprimat îndoiala dacă nu cumva această abținere a S. T. nu ar proveni din cauză că ai fi opus din principiu acestei instituții; dar la dl Iorga nu m-am gândit deloc.

De altfel, chiar dacă S. T. ai fi fost opus ideii Consistoriului, sau dacă ai urma vederile dlui Iorga, te asigur că aceasta nu te-ar micșora deloc în stima mea, care este întemeiată pe faptele, iar nu pe opiniunile intime ale S. T.

Îndoielile pe care le arăți S. T. asupra preoțimei noastre le am și eu întrucâtva; însă nu le spun nimănui, pentru că nimic nu atinge avântul spre bine al oamenilor mai mult decât îndoiala. Și printre învățători sunt unii răi, lipsiți de ideal, necinstiți; dar dacă aș fi spus eu asta, unde ar mai fi fost entuziasmul cu care cei buni dintr-înșii au făcut minunatele lucruri din anii din urmă? Să avem dar nădejde în cei buni și să lăsam pe ceilalți în plata Domnului.

Îți mulțumesc pentru invitarea ce-mi faci de a lua parte la inaugurarea școlilor de la d-voastră, și primesc cu mare plăcere. Aceasta va fi pentru mine ocazia ca să te cunosc personal pe S. T. și să-ți văd de aproape opera. De la Ștefănești aș trece și la dl I. Popescu, un învățător de mare merit, pe care doresc să-l cunosc.

Data serbării aș dori să fie între 15 și 25 august, căci pe urmă poate să plec în concediu. S. T. regulează în înțelegere cu dl Prefect și cu dl Constantinescu și mă avizează și pe mine din vreme.

Al S. T. devotat,
Haret

Deputatul N. Iorga combătuse în Cameră proiectul lui Haret pentru înființarea Consistoriului Superior, pe care Adunarea Deputaților și Senatul l-au votat.

23. Scrisoare din 30 august 1910

din *Valea Călugărească*

Cucernice Părinte,

Nu cred să se poată înființa anul acesta al patrulea post la satul Școala, pentru că fondul este deja distribuit. Singura nădejde ar fi ca vreunul din posturile

prevăzute a se crea să nu se poată înființa din vreo cauză oarecare; dar asta nu prea e probabil.

Ca școală de menaj pentru fiica S. T. poate cea mai potrivită ar fi cea din Teiu (Argeș), unde este o directoare bună. Cele de la oraș nu prea convin pentru fetele de la țară; dar dacă ai prefera orașul, nu poți alege decât Bucureștii, unde sunt două școli de menaj, una internă și una externă.

Haret

Școala, sat din județul Vâlcea, ține de comuna Ștefănești.

24. Scrisoare din 5 iunie 1911

Cucernice Părinte,

Îmi scrii că nu ai avut încă vreme să-mi mulțumești. Dar nici nu văd pentru ce mi-ai mulțumi, căci vizita mea de anul trecut a fost tocmai pentru mine o mare mulțumire sufletească. Nu cer alta decât să urmezi mai departe a lupta și a lucra ca până acum. Nu te tulbura de piedici și de relele voințe. Așa sunt făcuți oamenii, mai ales unii oameni, că nu pot vedea pe alții făcând binele pe care ei nu sunt în stare să-l facă. De nu ar fi așa, ce ușoară și plăcută ar fi sarcina de binefăcător al oamenilor!

S. T. cu deosebire trebuie să fii expus la neajunsuri, pentru că te-ai pus mai mult în evidență. Văd că peste tot sunt loviți tot fruntașii, cu atât mai tare cu cât sunt mai buni și mai distinși. Este și acesta un mijloc de a scoate din rândul celor ordinari pe oamenii mai de seamă, dar cam ciudat mijloc.

Îmi ceri să intervin la Eforie și la Ministerul Domeniilor. Ar fi cu putință așa ceva! Dar cei mari de azi atât ar trebui să știe că doresc eu să se facă ceva, pentru ca imediat să facă din contră. Mă bucur și eu, cu deosebit succes, de felul de distincție de care vorbeam mai sus. Spun drept, că nu văd ce-aș putea face, ca să te ajut în împrejurările actuale.

Legea pentru vinderea pământurilor bisericilor a fost amânată la Senat, și cred că amânată va rămâne. S-au opus la votarea ei cu mare energie ambii mitropoliți. Cred că necazurile actuale ale Primatului în parte și de acolo i se trag.

Cu soluția ce propui S. T., pentru greutățile actuale ale bisericii, eu nu mă învoiesc. Nicăieri soluțiile violente nu sunt bune, și în biserică mai puțin decât oriunde. Afară de aceasta, schimbarea de organizație pe care o ceri S. T., ar avea, mai ales în împrejurările de azi ale țării, urmări foarte periculoase. Nu trebuie să ne gândim la mijloacele extreme decât atunci când ne vom convinge că toate celelalte sunt isprăvite.

Al S. T. devotat,
Haret

Haret nu mai era ministru în acest timp. Se retrăsese împreună cu întreg guvernul la sfârșitul anului 1910.

25. Scrisoare din 10 septembrie 1911

Cucernice Părinte,

Am să văd, poate chiar azi, pe cei de la Casa Centrală, şi voi vorbi în sensul celor ce-mi scrii. Trebuie însă să-ţi spun că nu contez mult pe succes, pentru că Casa nu cred să aibă aşa de mulţi bani, şi pentru că, pe cât ştiu, ea se cam fereşte de a face operaţii de acest fel.

Dar cu toate astea te rog cu toata stăruinţa să nu te descurajezi de greutăţile ce întâmpini. Niciun lucru bun nu se face fără greutăţi. Oamenii de felul S. T. sunt chemaţi să prefacă faţa întreagă a unei ţări; şi dacă şi ei nu ar avea curaj până la capăt, ce rămâne de făcut?

Al S. T. devotat,
Haret

E vorba de Casa Centrală a Cooperaţiei. Haret a rămas pentru totdeauna amic şi sprijinitor al cooperativelor săteşti, oriunde erau.

26. Scrisoare din 30 septembrie 1911

Cucernice Părinte,

Ieri, după primirea celei de a doua scrisori a S. T., am fost la Casa Centrală, unde dl Enescu mi-a spus că S. T. ieşiseşi de acolo numai cu câteva minute înaintea mea, aşa că intervenţia mea nu a mai fost utilă[1].

Rândul trecut nu putusem vedea pe dl Duca[2], pentru că nu a venit la o întrunire unde contam să-l întâlnesc, iar dl Bumbeşti[3], care trebuia să vină să mă vadă pentru o altă afacere, nu a venit. Pe urmă eu am plecat din Bucureşti pentru mai multe zile.

Al S. T. devotat,
Haret

27. Scrisoare din 25 mai 1912

Prea Cucernice Părinte,

Scrisoarea P. C. T. m-a întristat şi m-a suprins. m-a întristat, din cauză că-mi închipuiesc cât trebuie să fii de supărat însuţi P. C. T. şi-mi pare rău să te ştiu

1. Fotin Enescu era atunci (din 1907) directorul general al Cooperaţiei, iar mai târziu a fost ministru al Agriculturii.

2. I.G. Duca fusese director general al Casei Centrale a Cooperaţiei de la 1903 până la 1907.

3. Dumitrescu-Bumbeşti era inspector la Cooperative. Haret nu mai era atunci ministru.

necăjit pe P. C. T., care faci atâta pentru ca alții să se bucure. Și m-a suprins, pentru că nu știam nimic despre înlocuirea P. C. T. în Consistoriul eparhial. Dar oricare ar fi cauza acestei înlocuiri, cred că te înșeli când o pui în socoteala dlui Gârboviceanu[1]. Zic asta, pentru că știu ce mare stimă are d-sa pentru P. C. T., și cum nu vine o dată vorba despre P. C. T., fără ca să-ți admire și să-ți laude activitatea. Și deunăzi, când ne adunasem vreo 20 de inși pentru constituirea Ligii activității economice și culturale, a prins ocazia pentru a te da de exemplu. Cum Dumnezeu să cred că tocmai el ar fi cauza măsurii luate față de P. C. T.? Și ce motive ar avea o asemenea purtare? Eu am lucrat cu dl Gârboviceanu 10 ani, în împrejurări foarte delicate și foarte grele, când cinstea și sinceritatea lui au fost puse la grele încercări și nu s-au dezmințit niciodată.

Pe preoții Popescu-Breasta și Partenie[2] îi cunosc ca oameni culți și deștepți. Nu-i cunosc așa de aproape ca pe dl Gârboviceanu, dar nu ascund că am păreri bune despre ei. Voi căuta în mod discret să-mi dau seama de partea ce vor fi avut ei în măsura care te-a lovit, cum de altfel și de întreaga ei explicație, care și pe mine mă intrigă.

Oricum ar fi însă, sunt sigur că cele întâmpinate nu vor contribui întru nimic, ca să te descurajeze și să facă să slăbească activitatea binefăcătoare a P. C. T.

Haret

Liga de care vorbește aici este cea intitulată „Deșteptarea“, care se înființase de curând în București prin inițiativa lui Haret. (Vezi vol. IX din Colecțiunea aceasta a *Operelor lui Spiru Haret*.)

28. Scrisoare din 11 august 1912

din *Valea Călugărească*

Cucernice Părinte,

Am fost dus la Ems, pentru căutarea sănătății, și m-am întors de acolo alaltăseară. Aici am găsit așteptându-mă cele două scrisori ale S. T. una din 24 iulie și alta din 5 august. Vezi dar că întârzierea răspunsului meu are o explicație foarte simplă, și e departe de a fi aceea pe care o presupui S. T.

Mărturisesc că scrisorile S. T. m-au întristat foarte mult, văzând că persiști în vederile pe care mi le-ai arătat în o altă scrisoare mai veche. În urma aceleia am avut convorbiri și cu dl Gârboviceanu și cu Chiriarhul, și amândoi mi-au afirmat că niciun moment nu se gândiseră să-ți facă vreun rău. Nu am niciun motiv să mă îndoiesc de vorba lor. Despre dl Gârboviceanu, îndeosebi, nu pot să pun un

1. P. Gârboviceanu a fost administratorul Casei Bisericii de la întemeierea ei de către Haret (1902) până în 1904 și apoi din nou 1907–1910.

2. Popescu-Breasta era preot. Asemenea și Partenie, care mai târziu a fost directorul Seminarului Central din București.

moment la îndoială vorba sa; nu numai pentru că știu de mult sentimentele de care era animat față de S. T. și considerația ce avea pentru S. T., dar mai ales pentru că am lucrat cu dânsul zece ani, în timpuri și în afaceri foarte grele, și nu am avut nicio singură dată cea mai mică ocazie de a mă îndoi de perfecta lui sinceritate și de absoluta lui bună credință. Nu pot nici acum să nu-l cred când îmi spune că a fost cu totul străin de numirile făcute la consistoriul eparhial.

Încă o dată, eu cred, Cucernice Părinte, că e bine să te ferești a crede cele ce ți se spun. Am siguranța cea mai deplină că se țes intrigi, al căror scop eu îl înțeleg foarte bine, și nu se cuvine ca și S. T. să te lași a cădea în cursa lor. Ca preot, și mai ales ca preot cum ești S. T., ai putința de a lucra mult pentru binele public. Nu-ți consuma timpul și puterea în lupte sterpe. Binele nu se poate face decât pornind din dragoste, și nimic nu paralizează puterea de acțiune a cuiva mai mult decât animozitățile.

Îmi pare bine de știrea ce mi-ai dat cu privire la alegerile ce au avut loc. Sper că-ți vor da ocazia, pe care cu o doream să o ai în rândul trecut, de a-ți desfășura activitatea într-un cadru mai larg, pentru binele bisericii.

Al S. T. devotat,
Haret

29. Scrisoare din 12 august 1912

din *Valea Călugărească*

Cucernice Părinte,

Te rog să mă ierți că ieri, în graba mea de a nu scăpa poșta, am uitat să-ți scriu și în chestia Ligii Deșteptarea, despre care-mi scriseseși.

Înainte de plecarea mea în străinătate, mai mulți membri ai comitetului central al Ligii au fost de părere să facem o circulară, pentru a îndemna la constituirea secțiilor din județe. Eu nu prea eram de părere să facem asta atunci, pentru că știam că în vacanță se cam împrăștie lumea. Dar tot am făcut-o, de vreme ce nici rău nu făcea.

Din unele părți am primit răspunsuri; dar în cele mai multe părți constituirea s-a amânat pentru mai târziu, când se vor aduna membrii de prin vilegiaturile lor. E probabil că tot așa trebuie să fie și la Vâlcea și de aceea nu ai văzut încă nici o mișcare.

Al S. T. devotat,
Haret

Despre Liga Deșteptarea se ocupă în colecția de față a *Operelor lui Spiru Haret* introducerea vol. IX, p. 25 și p. 161.

30. Scrisoare din 7 decembrie 1912

Prea Cucernice Părinte,

Sunt de părerea S. T. că societatea Dragostea Creştină poate foarte bine servi ca filială a Ligii Deşteptarea. Gândul meu este să acoperim ţara cu organizaţii de tot felul, sub orice nume ar fi şi cu orice fel de statute ar avea, care să lucreze pentru ridicarea economică şi culturală a celor de jos. Experienţa mi-a arătat că asemenea organizaţii lucrează cu atât mai mult spor cu cât se bucură de o independenţă mai mare. Aşa am reuşit cu băncile populare, pentru că am lăsat fiecăreia din ele cea mai deplină libertate, ca să se organizeze cum vrea. A rezultat de aici, mai ales în primele timpuri, o mare diversitate de tipuri: dar ce-mi păsa mie, pe câtă vreme se făcea treabă bună? Uniformitatea este bună la armată, dar societăţile omeneşti nu se pot turna în calapoade.

De aceea, te rog să te aranjezi absolut cum crezi că e bine în relaţiile cu Liga noastră. Totul este să fim în relaţii, ca să ne putem ajuta pe unde vom putea şi să ne luminăm unii pe alţii.

Ne-ar prinde bine abonamentele ce ne promiţi la foaia noastră, pentru că avem greutăţi, şi lipsa de fonduri ne opreşte de a face multe lucruri pe care ar trebui să le facem.

Văd supărările ce ai, dar te rog să nu te descurajezi şi să mergi înainte. Am ajuns a crede că supărările sunt lăsate pe lume numai pentru oamenii de treabă; dar dacă aceştia s-a speria de ele şi s-ar da la o parte, ce ar mai fi de făcut?

Am fost foarte dureros atins de pierderea P. S. Ghenadie. Avea stofa unui foarte bun episcop şi o calitate care din nenorocire rar se găseşte la cei ridicaţi sus: că nu uitase de unde se ridicase, că cunoştea şi înţelegea nevoile şi durerile sufleteşti ale celor de jos şi dorea sincer să le uşureze.

Al P. C. T. devotat,
Haret

P. S. Broşurile ce ne promiţi vor fi binevenite. Ne cer de pretutindenea cărţi de citire şi n-avem de unde da.

Haret

XXXIV.

Către Grigore Teodossiu[1]

Cu note după informațiile date de primitorul lor.

1. Scrisoare din 31 decembrie 1903

Domnule Teodossiu,

Scrisorile lui P. Popescu sunt de natură astfel că nu se cuvine să rămână nepedepsit. Fiind însă scrisori particulare, adresate d-tale, te rog să-mi spui dacă-ți convine să le opresc la dosar și să-i aplic pedeapsă pe baza lor.

Haret

2. Scrisoare din decembrie 1904

Domnule Revizor,

Se împlinesc peste puțin timp patru ani, de când mi s-a încredințat a doua oară conducerea *Departamentului Cultelor și Instrucțiunii Publice.*

În timpul acesta m-am bucurat de concursul şi ajutorul Domniei Voastre luminat și patriotic. Pentru aceasta mă simt dator a vă exprima mulțumirile mele cele mai călduroase.

Primiți, vă rog, asigurarea distinsei mele considerațiuni.

Haret

Când s-a retras Haret din minister, împreună cu întregul cabinet, la finele lui decembrie 1904, a trimis tuturor funcționarilor numiți de el, și care s-au retras și ei, câte o scrisoare de mulțumire.

3. Scrisoare din 10 mai 1905

Stimate domnule Teodossiu,

De când am avut ultima întrunire, am studiat chipul cel mai nimerit de a forma comitetul „Revistei“. La învățământul primar mai ales, alegerea e destul

---

1. Primitorul acestor scrisori, Gr. Teodossiu, a fost institutor în București, revizor școlar, șef de birou în Ministerul de Instrucție și inspector școlar. Retras la pensie, este unul din cei care au colaborat la publicarea scrierilor lui Haret, îndeosebi a scrisorilor. Persoana de care se vorbește aici, *P. Popescu-Muscel,* era institutor și avocat (pe vremea aceea aveau dreptul și institutorii care erau licențiați în drept să facă avocatura, ceea ce firește îi cam împiedica de la îndeplinirea îndatoririlor lor). El trimisese niște scrisori lui Gr. Teodossiu, atunci revizor școlar al județului Muscel, prin care îl învinuia pe nedrept, că face politică de răzbunare contra învățătorilor din acel județ. Institutorul a fost pedepsit de Haret cu pierderea lefii pe o lună.

de grea, pentru că cei care au merite mari sunt foarte mulți. Dar printre aceia, unul ești d-ta. Te rog foarte mult să fii bun să primești și să mă înștiințezi de aceasta, ca să pot da urmare lucrărilor.

Al d-tale devotat,
Haret

E vorba de Comitetul de conducere al „Revistei generale a învățământului" (întemeiată în 1905) prezidat de Haret și care se compunea din reprezentanți a fiecărui grad de învățământ. Gr. Teodossiu, fiind institutor, este chemat și el. În această calitate a lucrat doi ani la publicarea „Revistei".

4. Scrisoare din 22 octombrie 1905

Stimate domnule Teodossiu[1]*,*

Fii bun, te rog, ca, după ce vei citi articolul dlui Busuioc, să-l duci de-a dreptul dlui Lupu Antonescu, în strada Arcului nr. 10 (aproape de Biserica Armenească). D-sa însă te roagă mult să nu i-l dai mai târziu de luni, pentru că nu se poate forma numărul.

Haret

5. Scrisoare din 28 octombrie 1905

Stimate domnule Teodossiu[2]*,*

Nu e nevoie să mai scriu dlui Aurelian, pentru că i-am vorbit azi la Academie. Este foarte dispus să vă ajute și o face dacă se poate; și după scrisoarea d-tale de azi, văd că e și mai lesne decât îi spusesem eu. Mi-a zis să-ți spun să faceți o cerere către prezidentul Ateneului, în care să spuneți lămurit ce cereți și să meargă cineva să ia și pe dl Stăncescu, și împreună cu el să meargă la dl Aurelian, spunându-i că e pentru afacerea despre care i-am vorbit eu la Academie. Mi-a zis că, de se va putea, va da permisia și gratis.

Al d-tale devotat,
Haret

1. Gr. Teodossiu era, cum s-a văzut în scrisoarea precedentă, membru în comitetul de redacție al „Revistei generale a învățământului". Lupu Antonescu era secretar de redacție.

2. Gr. Teodossiu era atunci într-o societate de propagandă culturală și rugase pe Haret să vorbească lui P. S. Aurelian, președinte al Comitetului Ateneului român, ca să se acorde sala pentru o reprezentație.

6. Scrisoare din 18 noiembrie 1905

Stimate domnule Teodossiu,

După cum mi-a spus dl Sinișteanu, se pare că eu am făcut o eroare, când ți-am trimis invitația pentru comitet, punându-ți ziua de azi, în loc de cea de ieri. Dacă va fi fost așa, te rog să mă ierți. Ședința a avut loc aseară. Dar va fi una luni 21 noiembrie, la 3 ore, la care te rog să vii, dacă poți.

Haret

E vorba de chemarea la o ședință a comitetului „Revistei generale a învățământului". Sinișteanu, atunci institutor în Capitală, făcea și el parte din comitetul acelei reviste.

7. Scrisoare din 17 decembrie 1907

Domnule Teodossiu,

Un jurnal publică, că un învățător P. D. din R. (presupun că e Popescu D. din Racovița) e în concediu din oficiu pe un an, deși e sănătos; locuiește în altă comună; nu e chemat, la definitivat, deși e de 8 ani în învățământ. Te rog să-mi referi cum stă lucrul, fie că e vorba de Popescu D., fie de altul.

Haret

În acel timp, Gr. Teodossiu era din nou revizor școlar al județului Muscel, numit când Haret luase conducerea ministerului în 1907.

8. Scrisoare din 21 octombrie 1912

Stimate domnule Teodossiu,

Îți mulțumesc pentru numărul din „Revue philosophique"[47], pe care mi l-ai trimis. Ți-l restituiesc însă, ca să nu-ți strici colecția, și pentru că-l găsisem deja la Academie, de unde mi-am luat notele necesare.

Al d-tale devotat,
Haret

În „Revue philosophique" se publicase un articol critic despre *Mecanica socială* a lui Haret.

Haret vorbise la o întrunire a Comitetului revistei „Albina". Din acest comitet făcea parte Teodosiu și la întruniri venea și Haret, întemeietorul ei.

XXXV.

Către Ion Dinu Bădescu

Scrisoare din 2 ianuarie 1904

Domnule învățător,

Am primit cu mulțumire frumoasele fructe ce mi-ai trimis. Îți mulțumesc pentru ele și pentru urări, și pentru plăcerea ce mi-ai făcut, arătându-mi rezultatul ce ai dobândit. Fără îndoială că se cuvine să te sileşti să propagi cultura acestor pere printre colegii d-tale.

La mulți ani cu izbândă.

Haret

Primitorul scrisorii era învățător în comuna Boteni, județul Muscel. Haret încuraja pe cei care cultivau cu îngrijire fructe în grădina școlii; în acest scop distingea pe cei mai stăruitori, dându-le sarcina de „învățători ambulanți", având a se duce într-o circumscripție școlară, ca să dea îndrumări celor mai puțin cunoscători. Un asemenea învățător a fost și I. D. Bădescu.

XXXVI.

Către un învățător

Scrisoare din 5 martie 1904

Domnule învățător,

Îți mulțumesc pentru cele două cărți ale d-tale, ce mi-ai trimis, precum și pentru sfatul ce-mi dai. Voi căuta să mă folosesc de el cât de curând. Dar oare învățătorii nu vor găsi că le cerem cam multe?

Haret

Ne-a fost peste putință să aflăm numele învățătorului, căci scrisoarea lui Haret s-a găsit între cele adunate de P. Gârboviceanu (în urma apelului publicat pe vremuri) și, după moartea lui, au intrat în posesiunea noastră. Nu știm despre ce cărți este vorba.

XXXVII.

Către Marin Dimitrescu

1. Scrisoare din 3 iulie 1904

Domnule Dimitrescu,

Te rog să primești în localul liceului și să pui în sala de gimnastică Mormântul lui Ștefan, pe care l-am avut la serbarea de ieri.

Când voi găsi un loc mai bun, îți voi desena locul.

Haret

La 2 iulie, 1904, s-a serbat cu mare pompă 400 ani de la moartea lui Ștefan cel Mare. Cu același prilej s-a făcut și o machetă, care înfățișa mormântul lui Ștefan-Vodă, de la M-rea Putna. De această machetă credem că vorbește Haret, ca s-o păstreze în cuprinsul Liceului Lazăr, unde primitorul scrisorii era director.

2. Scrisoare din iulie 1905

Domnule director,

Am onoare a vă trimite pe lângă această suma de 164 lei, 84 bani, indemnitatea mea ca președinte al comisiei examenului de absolvire a clasei a 7-a de la liceul „Lazăr". Vă pun această sumă la dispoziție, ca s-o întrebuințați după chibzuință d-voastră spre a înlesni cu cărți în septembrie viitor pe elevii acelui liceu, care vor fi lipsiți de mijloace și care vor fi cunoscuți ca iubitori de învățătură.

Considerația, dacă vor avea note mai mari sau nu, va trebui pusă pe al doilea plan, deoarece mulți nu pot avea note mari, tocmai din cauza sărăciei, și n-ar fi drept a-i lipsi de un ajutor care le-ar permite să-și îmbunătățească notele.

Primiți, vă rog etc.

Haret

În anul 1905, după ce Haret ieșise din minister și-și luase iar cursul la Universitate, a fost numit președinte al Comisiunii de examinare la examenul de absolvire a liceului, la liceul „Lazăr" din București.

Scrisoarea s-a publicat în revista „Albina" din 24 iulie 1905 an. VIII, p. 1181.

3. Scrisoare din 1905

Iubite domnule Dimitrescu,

Fii bun, te rog, de pune adresa dlui Escouffier pe alăturata scrisoare, și i-o trimite, fie prin poștă, fie prin un servitor. Îl previn că avem mâine dimineața de

examinat un corigent de astă vară, Slăvescu D. C, la matematice şi limbi moderne. De aceea voi veni şi eu mâine dimineaţa pentru asta.

Haret

Precum s-a văzut din scrisoarea precedentă, Haret fusese în iunie 1905 Preşedintele comisiunii examenului de absolvire. Având în septembrie să examineze un corigent, trimite convocare lui Escouffier, membru al comisiunii.

Escouffier era profesor de limba franceză la liceul Lazăr, un francez venit în ţară la noi, cu studii foarte serioase, care s-a distins în cariera sa şi a publicat şi câteva cărţi didactice pentru elevii noştri.

4. Scrisoare din 17 martie 1907

Domnule director,

Am fost informat că ieri, 16 curent, dimineaţa, când au venit băieţii la şcoală, cei din clasa a V-a au găsit pe bănci nişte manifeste revoluţionare. Vă rog foarte mult să faceţi o anchetă severă, pentru a dovedi cum au pătruns acele manifeste în liceu şi mai cu seamă să cercetaţi servitorii, căci cu siguranţă ele nu au pătruns decât cu ştiinţa lor, sau din prostia lor.

La caz de vor fi vinovaţi, îi veţi da pe toţi afară. Trebuie aflat de la cine le-au căpătat ei.

Primiţi asigurarea consideraţiei mele.

Haret

5. Scrisoare din 6 mai 1907

Stimate domnule Dimitrescu,

Te rog să cercetezi denunţarea alăturată şi să-mi scrii cele ce vei afla.

Cât priveşte cele ce mi-ai scris ieri, îmi pare foarte rău, însă nu mai depinde cazul de mine; o să caut totuşi să mă înţeleg cu dl Pangrati.

Devotat

Haret

Nu putem şti despre ce este vorba aici.

6. Scrisoare din 28 mai 1907

Iubite domnule Dimitrescu,

Zilele trecute, cumnată-mea, dna Prassa, care are la d-ta doi băieţi, pe fraţii Cătuneanu, mi-a cerut să le dau voie ca de la 15 mai să nu mai vină la şcoală, sub cuvânt că nu mai au ce învăţa. I-am spus ca asta nu se poate. Ea însă s-a adresat d-tale, şi d-ta i-ai dat această voie.

Măsura aceasta, de a se concedia elevii, eu nu o găsesc bună, pentru că le dă deprinderi de dezordine. În cazul de față, e și mai rău, pentru că ei știau că eu nu dau voie și totuși au căpătat-o. Ca chestie de disciplină, te rog să le faci cunoscut că în viitorul an școlar ei vor avea nota la purtare scăzută, deoarece acum e prea târziu pentru a-i mai face să revină la școală.

Al d-tale devotat,
Haret

7. Scrisoare din 8 noiembrie 1907

Iubite domnule Dumitrescu,

Ieri, miercuri, pe la orele 3 p. m., deci în orele de clasă, am întâlnit pe Bulevardul Colței un elev cu uniforma de la Lazăr, care se plimba cu bicicleta pe trotuar. Elevul n-avea număr. L-am oprit și l-am întrebat cum se numește. Mi-a spus că-l cheamă Ion Ionescu și că are nr. 165. Sunt sigur că n-a spus adevărul. Îți scriu însă acestea, ca să știi ce fac școlarii d-tale, în timpul orelor de clasă.

Devotat,
Haret

8. Scrisoare din 7 ianuarie 1908

Stimate domnule Dimitrescu,

Îți mulțumesc pentru instrucțiunile pentru istorie, pe care mi le-ai trimis. Voi căuta să le utilizez.

Am găsit un exemplar din Atlasul după Bonnefont[48] și l-am dus Regelui astă-vară, dar nu l-a primit; poate pentru că era cam uzat.

Haret

E vorba de pregătirea de către minister a unor instrucțiuni privitoare la programa din 1908 a școalelor secundare. În acea programă s-au publicat instrucțiuni atât pentru istorie cât și pentru celelalte obiecte de învățământ și s-au elaborat cu ajutorul profesorilor și măiestrilor bine reputați, pe care Haret i-a pus i-a contribuție.

Instrucțiunile privitoare la istorie, despre care nu știm dacă aparțin în totul dlui Dimitrescu, s-au publicat în „Monitorul Oficial“, nr. 114 din 21 august 1908, p. 4990, odată cu programa de studii a școalelor secundare.

9. Scrisoare din 9 noiembrie 1908

Iubite domnule Dimitrescu,

Îți trimit o notă cu o informație privitoare la Pr. S. Popescu. Aș vrea să știu care este adevărul. Știu că și la Azil dă loc la plângeri.

Mai am o notă de acelaşi fel, pe care nu o găsesc acum. Ţi-o voi trimite şi pe aceea.

Haret

P. S. Dl Brăilițeanu ar fi având obiceiul a asculta pe şcolari numai o dată pe an şi a le da note pentru toate trimestrele. Cunosc chiar eu un caz.

Haret

Preotul Simion Popescu era profesor de religie la liceul Lazăr. Nu ştim despre ce anume fapt este vorba aici. St. Brăilițeanu era profesor de ştiinţele fizico-chimice la acelaşi liceu.

10. Scrisoare din 12 noiembrie 1908

Iubite domnule Dimitrescu,

Mai aflu încă una, pe care ţi-o comunic, pentru că va trebui căutat a se afla adevărul, şi eventual a se lua măsuri aspre:

În clasa a VIII-a modernă, la Lazăr, şcolarii joacă în bănci la ruletă, în timpul lecţiilor. Dar nu am putut afla în timpul căror lecţii anume.

Haret

11. Scrisoare din 12 noiembrie 1908

Stimate domnule Dimitrescu,

Aflu că în octombrie, şcolari de ai d-tale au făcut o excursie la Sinaia, din care cauză într-o zi nu s-a ţinut clasă la liceu. Dă-mi, te rog, lămuriri.

Haret

12. Scrisoare din 22 august 1909

din *Valea-Călugărească*

Stimate domnule Dimitrescu,

Am aprobat concediul ce ai cerut. Despre chestia orarului vom vorbi când te vei întoarce.

Devotat,
Haret

13. Scrisoare din 14 aprilie

Iubite domnule Dumitrescu,

Eu cred că Bischof Al. poate fi dispensat de taxă; tocmai sărăcia poate până la un punct să fie o scuză pentru notele lui slabe. Reprimeşte-l, te rog, şi zi-i să-mi dea o petiţie, ca să-i acord dispensa în regulă.

Haret

XXXVIII.

Către N. Leon

Cu note de *Gh. Adamescu*

1. Scrisoare din 11 iulie 1904

din *Sinaia*

Stimate domnule Leon,

E adevărat că nu puteai să-mi faci mai mare plăcere decât dându-mi noutatea ce mi-ai dat, dar pe care o cunoscusem deja din comunicarea ce ai făcut la Societatea de ştiinţe. Îţi mulţumesc din toată inima şi te felicit.

Haret

Nicolae Leon (n. 1862, m. 1931), doctor de la Jena, specializat în ştiinţele naturale, a fost profesor de istorie naturală medicală la Facultatea de Medicină din Iaşi. În administraţia şcolară a funcţionat mai mult sub alţi miniştri: inspector al şcoalelor particulare, al învăţământului secundar, director al învăţământului profesional. Cunoscut personal şi apreciat de Haret, a lucrat în comisiunea programelor din 1898.

Scrisoarea ce se publică aici este tipărită de el în cartea *Amintiri*, Iaşi 1922, Partea I, p. 1911. Nu spune însă la ce anume făcea aluzie Haret.

2. Scrisoare din 11 octombrie [?]

Domnule Leon,

Mai deunăzi mi-ai spus că erai pe urma unor potlogării făcute de revizorul de Covurlui şi te rugasem să le urmăreşti. Comunică-mi, te rog, ce ai făcut în chestia asta.

Haret

Publicată în aceeaşi carte *Amintiri* a doctorului N. Leon, Partea III, p. 202. Nici la aceasta nu dă explicaţiuni mai deosebite.

3. Scrisoare fără dată

Iubite domnule Leon,

Îți trimit alăturata scrisoare a dl Ministru al Germaniei, rugându-te să vezi ce este necesar să se mai facă, pentru a se putea da aprobarea de funcționare școalei protestante din Brăila. Dacă mai sunt acte și forme care lipsesc, fii bun de prevină pe directorul acelei școli, prin scrisoare particulară, de ce mai are de făcut. Sunt convins că va face tot ce trebuie, ca să se pună în regulă. Dacă undeva aici dai peste greutăți, înștiințează-mă.

Al d-tale devotat,
Haret

Publicată tot în aceeași carte și volum, p. 203.

XXXIX.

Către Zamfir Săndulescu, învățător[1]

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din 1904

Domnule Săndulescu,

În „Revista învățătorilor“, nr. 1 din iunie 1904, la p. 14, văd că dl farmacist Volanschi[2] ar spune ca ministerul ar fi avertisat pe învățătorii care nu s-ar fi conformat circularei mele de anul trecut, relativă la culegerea de plante medicinale.

Țin să se știe că nu am avertizat pe nimeni pentru acest motiv. Circulara mea cuprindea un simplu sfat, pe care mi-ar plăcea să-l văd urmat pe cât se poate, dar pe care nu pot și nu vreau să-l impun nimănui[3]. De altfel, știu că pot să fie împrejurări care să împiedice pe unii învățători a se conforma ei, chiar dacă ar vrea s-o

1. Această scrisoare a fost trimisă dlui Zamfir Săndulescu, pe atunci învățător în comuna Simileasca, județul Buzău. El era membru în comitetul central al Asociației învățătorilor, împreună cu alți cinci învățători, și primise delegația de a se îngriji de mersul „Revistei învățătorilor“, de a ține corespondența și socotelile ei. Menționăm că Haret era membru de onoare la această „Revistă“, ca și la Asociația învățătorilor și învățătoarelor.

2. Articolul dlui farmacist Al. Volanschi era intitulat: „Recoltarea și uscarea plantelor medicinale“. În introducere spunea că un prieten i-a atras atențiunea că „după zisa jurnalelor, mai mulți învățători ar fi primit avertisment din partea ministerului, pentru că nu s-ar fi conformat circularei“ privitoare la recoltarea plantelor medicinale.

3. Aceasta se lămurește de către Haret prin scrisoarea de mai sus, publicată în „Revista învățătorilor și învățătoarelor din România“, anul V. 1904–1905, p. 33.

urmeze. În fine se ştie că în repetate rânduri eu am spus că ceea ce cer învăţătorilor în privinţa activităţii lor extraşcolare, este numai ca să facă fiecare ceva, ce poate, pentru binele satului lui; dar alegerea a ce va face fiecare, o las lor şi eu nu mă amestec deloc pentru a impune alegerea mea, afară de cazuri cu totul excepţionale, de care nu mi s-a ivit decât unul sau două în aceşti trei ani şi jumătate.

Haret

XL.

Către superioara Institutului Nôtre Dame

Note de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din 28 iulie 1904

Doamnă,

Deoarece nu aţi răspuns nimic la ordinul nostru nr. 39445 din 14 iulie 1904, nici chiar după expirarea termenului prelungit de noi, vă facem cunoscut că interzicem până la noi dispoziţiuni redeschiderea la 1 septembrie 1904 a şcolii ce conduceţi[1]. Măsurile definitive, în ceea ce priveşte această şcoală ne rezervăm a le lua atunci când vom primi raportul asupra anchetei care am dispus a se face de către dl D. A. Teodoru[2], inspector al învăţământului secundar[3].

Ministru,
Haret

1. În timpul primului său ministeriat, Haret, în urma rapoartelor ce i s-au adresat, a ordonat anchete şi a dat în judecată disciplinară direcţiunile şcoalelor catolice de fete. Aici este vorba de una din aceste şcoale, şi anume cea din Bucureşti.

2. Dim. A. Teodoru, inspector al învăţământului secundar, era profesor de liceu şi mai târziu a fost secretar general al ministerului.

3. În privinţa acestor şcoale să se vadă, în Colecţia de faţă a *Operelor lui Spiru Haret*, cuvântările lui în Parlament, Vol. V, p. 283 şi mai departe în volumul de faţă scrisorile către Dim. Sturdza (Seria B).

XLI.

Către directorul ziarului „Le Temps“

Cu note de *Gh. Adamescu* și *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din 5 ianuarie 1905*

Monsieur le directeur,

Dans le numéro du *Temps* du 26 décembre 1904 a été publiée une interview que M. Delyanni, ministre de Grèce à Paris, a bien voulu accorder à un de vos rédacteurs, dans le but d'exposer sa manière de voir, ainsi que celle de ses coin-patriotes, dans les questions des nationalités de Macédoine.

Dans cette interview, M. Delyanni a cru utile de me mettre directement en cauze, en citant quelques phrases détachées d'un rapport que j'ai adressé en 1901, comme ministre de l'Instruction Publique et des Cultes de Roumanie, à S. M. le roi Charles, sur la question des écoles et des églises roumaines de Macédoine.

Au moment où „Le Temps“ publiait ce document, je, faisais encore partie du gouvernement, ce qui m'empêcha d'y répondre tout de suite. Mais, aussitôt libre, je m'empresse de profiter de ma liberté pour vous prier, monsieur le directeur, de vouloir bien donner l'hospitalité dans votre très estimable journal à ces quelques lignes, par lesquelles je veux remettre au point certaines allégations de M. le ministre de Grèce.

Et d'abord, pour plaider une cause à laquelle la Grèce attache un si grand prix, le procédé de M. Delyanni, en ce qui me concerne personnellement, ne me semble pas exempt de tout reproche. En effet, le travail auquel M. Delyanni veut bien se rapporter comprend près de 200 pages in-4°, et Son Excellence n'en cite que trois phrases détachées, en supprimant toute liaison avec ce qui précède et avec ce qui suit. Par ce moyen, on peut faire dire tout ce que l'on veut à n'importe qui. Si M. Delyanni avait pris connaissance, de mon rapport en entier, il aurait pu voir que ce qui en ressort avec force c'est ma conviction profonde que les sacrifices que nous faisons pour la cause de nos frères de Macédoine auraient dû et pu donner des rezultats plus sensibles si on s'y était pris d'une autre manière.

Quant à la nécessité et à la légitimité de ces sacrifices, il n'y a pas de divergence de vues parmi mes compatriotes. Mes adversaires politiques ont bien pu me reprocher de ne pas faire assez pour la cauze des Roumains de Macédoine; et moi, j'ai pu trouver que mes adversaires auraient dû faire mieux; mais aucun de nous ne trouvera jamais qu'on ait trop fait. La vivacité même de nos débats prouve l'intérêt capital que la Roumanie attache à la question.

---

* A se vedea traducerea în limba română în Anexe, p. 338.

M. Delyanni affirme encore que dans mon rapport j'aurais parlé de 124.000 Roumains en Macédoine. Ici encore, Son Excellence se trompe. Le chiffre qu'il cite ne figure nulle part dans mon rapport, et pour la bonne raison que, en dépit des statistiques informes et intéressées qui seules existent, l'on a assez d'éléments d'appréciation pour pouvoir affirmer, avec le célèbre homme d'Etat et diplomate Rangabé, qui représentait la Grèce, en 1878, au Congrès de Berlin, que le nombre des Koutzo-Valaques dépassait, il y a 50 ans, 600.000, et nous avons des raisons de croire qu'actuellement il n'est pas loin du million. Nous sommes donc très loin de compte, et l'on comprend que la Roumanie s'impose dans l'avenir des sacrifices encore plus grands que ceux du passé, pour ne pas laisser disparaître de la carte des nations un groupe aussi considérable de frères qui parlent sa langue. On s'explique moins l'acharnement que la Grèce met à empêcher les Koutzo-Valaques de se servir de leur langue, s'il est vrai, comme M. Delyanni le dit, que leur nombre ne dépasse pas 12.000.

La crainte que j'ai d'abuser de l'hospitalité de votre estimable journal m'empêche, monsieur le directeur, de discuter les autres allégations comprises dans l'interview de M. Delyanni. Je ne peux pourtant pas m'empêcher de rassurer Son Excellence, en ce qui concerne les résultats de notre action, si légitime, quoi qu'on en dise. Pour ne citer qu'un chiffre, je lui ferai connaître que le nombre des élèves roumains, qui, il y a deux ans, n'était que de 3.200, dépasse aujourd'hui 5.500. Pour qui connaît les procédés de terrorisation dont les Koutzo-Valaques sont l'objet de la part des Grecs pour écarter leurs enfants des écoles roumaines, ce chiffre en dit long; mais nous espérons faire encore mieux. Pour cela, nous n'aurons pas besoin d'organiser des bandes armées, ni de frapper les gens d'excommunication majeure, ni de leur interdire l'enterrement en terre sainte, ni de les chasser des églises bâties de leurs propres deniers, ni de les obliger à prier Dieu en une langue qu'ils ne comprennent pas. Le seul attachement des Roumains pour leur langue roumaine, qu'ils n'ont jamais cessé de parler depuis des siècles, suffira.

Veuillez excuser, monsieur le directeur, la longueur de cette lettre, que les affirmations de M. Delyanni en ce qui me concerne et l'intérêt européen de la question expliquent suffisamment. Veuillez agréer, en même temps, que l'expression de ma reconnaissance pour votre hospitalité, l'assurance de ma haute considération[1].

Spiru C. Haret,
professeur à l'Université de Bucarest
ancien ministre des cultes et de l'instruction publique.

---

1. Pentru a se vedea modul cum a privit Haret chestiunea macedonean și cum a lucrat pentru ea, să se citească în Colecția *Operelor lui Spiru Haret*, vol. II, p. 66. În ziarul „Le Temps“ din 20 decembrie 1904 s-a publicat un interviu al lui *Delyanni*, ministrul Greciei ia Paris, relativ la problema macedoneană. În vremea aceea, teritoriile acestea erau sub stăpânirea turcească și locuite de neamuri diferite: guvernul Turciei ar fi voit să le împace, dându-le oarecare libertate în chestiuni privitoare la biserică și la școală. Lucrul mergea însă

greu, fiindcă nu se putea stabili echilibrul între înlesnirile acordate doritelor naționalități și nemulțumirile se manifestau adesea în mod violent. Situația de acolo devenise proverbială și de aceea în franțuzește cuvântul „macédoine“ ajunsese să însemneze în vocabularul culinar „o mâncare alcătuită din legume diferite“ (ceea ce noi numim „ghiveci“). Românii, locuitori în provinciile acelea, care se deșteptaseră și începuseră, încă din 1864, să aibă o conștiință națională, ajunseră și ei cu timpul, ajutați de statul român, să organizeze școale și biserici românești. Dintre greci, sârbi, bulgari și români, cei dintâi aveau situațiunea cea mai bună, protejați de patriarhul grec din Constantinopol și părtiniți adesea de bunăvoința guvernului turcesc. Se înțelege că statele care aveau conaționali în aceste provincii căutau fiecare să susțină pe ai lor și se produceau neînțelegeri între statele respective. Un moment de acest fel a fost în 1904, și presa franceză s-a ocupat de această chestiune. Atunci a apărut articolul lui Delyanni, pe care l-am pomenit. În aceste declarațiuni, reprezentantul afirmă că Macedonia este, din punct de vedere etnografic, *grecească;* recunoaște că sunt *și bulgari:* dar în ce privește pe români, zice: *„Nu există români în Macedonia.* Sunt numai *cuțovlahi*; iar aceștia, prin moravurile lor, prin sentimente, prin limbă – care nu e cea „românească – sunt cu grecii, nu cu românii. Guvernul român, cu un scop politic, a cărui executare este de altfel intermitentă, caută să pună mâna pe ei; dar cuțovlahii, dintre care mulți au contribuit cu averea și persoana lor la propaganda grecească, nu consimt la aceasta. E adevărat că există și școale românești, dar aceste școale sunt creațiuni artificiale, care nu răspund unor cerințe reale. Iată cum, în 1901, un ministru român, dl Haret, se exprimă într-un raport adresat Regelui Carol: „E adevărat că după atâția ani de lupte, de cheltuieli făcute cu mare bunăvoință, rezultatele dobândite nu sunt în proporție cu sforțările și sacrificiile făcute. Avem multe școale și mulți institutori, dar puțini elevi…“ De ce este așa, cu toată energia inițiativei românești? Pentru că *cuțovlahii sunt greci, care pretind să rămână greci;* pentru că, pe când „dl Haret vorbește de 124.000 de români în Macedonia, sunt în realitate în vilaietele Salonic și Monastir numai 12.000 de partizani ai românilor (*des roumanisants*), față de mai mult de 600.000 de greci. Ce poate această infimă minoritate risipită în mijlocul unei populațiuni compacte *greacă sau grecizată*? Ea va dispărea neapărat, absorbită de elementul înconjurător“. Ziarul francez, căutând să lămurească pe cititorii săi asupra problemei, a întrebat pe dl Alex. Em. Lahovary, care era atunci ministru al României la Constantinopol și se găsea întâmplător la Paris, și acesta a dat o serie de lămuriri, care au fost publicate în numărul de la 19 ianuarie 1905. El răspunde astfel afirmațiunii lui Delyanni, care zisese că cuțovlahii sunt greci: Dacă cineva prețuiește atât de mult nuanțele de vorbire, încât să afirme că *cuțovlahii nu sunt români,* cum poate să pretindă că sunt grecii? Dacă sunt *deosebiri* între limba română și vorbirea cuțovlahilor – și admit, că sunt deosebiri, care seamănă cu acelea dintre franceză și provensală –, apoi deosebirea între vorbirea cuțovlahilor și între limba grecească este așa de mare, încât se vede că fac parte din două familii de limbi cu totul deosebite. În restul declarațiunii sale, Lahovary se ocupă de celelalte afirmațiuni ale ministrului grec. Odată cu această declarațiune, ziarul publica și scrisoarea lui Haret, însoțind-o de următoarele rânduri: „M. Haret a joué, dans le problème macédonien, un rôle trop important pour que son désir de s'expliquer ne semble pas très légitime. Aussi bien sa réponse aux déclarations de M. Delyanni résume-t-elle avec vigueur le point de vue du gouvernement dont il était membre hier encore, et de tous ses compatriotes“. *Georges Villiers.* Scrisoarea de mai sus s-a publicat în traducere în ziarul „Voința națională“ din 11/24 ianuarie 1905, sub titlul: *„În chestia aromânilor, o scrisoare a dlui Spiru Haret“* și în ziarul „Secolul“ din 12 ianuarie 1905, sub titlul: *„Chestiunea macedoneană. O scrisoare a dlui Haret, după «Le Temps»“.* Aceeași scrisoare s-a mai publicat și în franțuzește, tot după „Le Temps“ în ziarul „L'Indépendance Roumaine“ din 11 ianuarie 1905, sub titlul *„Roumains et Grecs en Macédoine. L'opinion de m. Alex. Em. Lahovary, ministre de Roumanie à Constantinopole. Une lettre de m. Haret, ancien ministre de l'Instruction Publique du cabinet Stourdza“.*

XLII.

Către G. Strătulescu

1. Scrisoare din 3 ianuarie 1905

Domnule Strătulescu,

Îți mulțumesc pentru felicitări și pentru bunele noutăți ce-mi dai despre Societate. Nu puteai să-mi faci un prezent mai frumos de anul nou decât asemenea știri. Mulțumesc și colegilor d-tale și vă rog pe toți să primiți felicitările mele, pentru dvs. și urări de prosperitate veșnică pentru Societate.

Haret

Gheorghe Strătulescu era atunci învățător în județul Covurlui, cu gradul de institutor.

2. Scrisoare din 30 ianuarie 1905

Stimate domnule Strătulescu,

Scrisoarea d-tale nu m-a prea surprins, pentru că, din nenorocire, știu de demult că actualii guvernanți nu fac ca noi, care nu întrebam pe nimeni cu cine votează, pe câtă vreme își făcea datoria. Pot chiar zice că anul trecut, când am văzut că ai dat numele meu Societății culturale, m-am temut să nu ți se întâmple neplăceri mai târziu.

Eu însă te rog, și pe d-ta, și pe toți colegii d-tale, să nu vă pierdeți nici curajul, nici cumpătul, ci să urmăriți cu liniște, dar cu stăruință, minunata activitate pe care ați început-o cu atâta succes în anii din urmă. Să nu pierdeți un moment din vedere că ridicarea țărănimii nu se va putea face fără concursul dvs., al învățătorilor și nu trebuie ca niște supărări trecătoare să vă descurajeze. Apa trece, pietrele rămân. Va veni vremea când activitatea dvs. va fi din nou prețuită și stimulată așa cum merită.

Haret

XLIII.

Către Ministerul Cultelor

Scrisoare din 17 septembrie 1905

Domnule Ministru,

Am informații sigure, de la mai mulți învățători care au asistat, că în niște întruniri de învățători, ținute la Craiova și Câmpulung, d-nii revizori școlari respectivi ar fi cerut învățătorilor să le predea niște broșuri pe care le distribuisem eu în iulie și care conțineau discursul rostit de mine la Congresul corpului didactic primar, la 1 iulie trecut, fiind și dvs. de față, precum și rezoluțiile votate de Congres, precedate de o prefață[49]. Zișii d-ni revizori au mai spus învățătorilor că broșura e anonimă și că după ce vor descoperi pe autor îl vor da pe mâna parchetului, pentru că propagă idei subversive.

Pentru a înlesni sarcina acelor domni revizori, și poate și pe a ministerului, dacă cumva din ordinul lui au lucrat ei așa, am onoare, domnule Ministru, a aduce la cunoștința dvs., că autorul broșurii în chestie sunt eu, și că locuința mea este în București, strada Verde nr. 7.

Primiți etc.

Sp. C. Haret

În luna iulie 1905, învățătorii din țară, conform obiceiului ce aveau, au ținut un congres general în București. Ca de obicei, acest congres era prezidat de ministrul în funcțiune: Mihail Vlădescu. La una din ședințe a asistat și Haret, care a rostit o cuvântare. Acea cuvântare, împreună cu un rezumat al dezbaterilor și cu unele concluziuni votate, s-a tipărit într-o broșură, care s-a trimis multor învățători. Ea se va publica într-unul din volumele ce vor urma în colecțiunea de față[50]. Despre aceasta este vorba în scrisoarea de mai sus, găsită între hârtiile rămase de la el.

XLIV.

Către Ermil Pangrati

Cu note de *Gh. N. Costescu*

Scrisoare din 24 ianuarie 1906

Iubite domnule Pangrati,

Iartă-mă că am întârziat a răspunde la foarte prietenească d-tale scrisoare, dar am fost foarte ocupat.

Ți-alătur părerea mea. Aș fi voit să te ascult și să iscălesc, dar cugetând mai bine, am crezut că tot mai bine e așa.

Amic,
Haret

Părere deosebită

Mă unesc în totul cu cele arătate în Memoriul Facultății de Ştiințe. Cred însă inutil să-l semnez, pentru următoarele cuvinte:

1. Că părerile mele în privința chestiilor puse de minister sunt îndestul cunoscute prin legea din 1898, pe care am propus-o eu, prin expunerea ei de motive, prin discuțiile din parlament şi prin activitatea mea ca ministru;

2. Că intențiile dlui ministru în privința modificărilor ce vrea să aducă legii învățământului superior sunt cunoscute şi că nu cred necesar ca o consultare de formă a universităților să servească pentru a acoperi şi justifica realizarea vederilor personale ale dlui ministru;

3. Că părerea universității nu a fost cerută în cazuri când legea impunea să se ceară şi că nu văd cum se potrivește a se cere acum, când ministerul nu era obligat să o facă;

4. Că în anul trecut, Casa Şcoalelor avea preparată prima parte din fondurile cu care în trei ani avea să se desăvârşească dotarea materială a laboratoriilor universitare, şi că aceste fonduri au fost cheltuite pentru alte scopuri, nedându-se nimic universităților.

Haret

Cu adresa nr. 33.426 din 13 iunie 1905, Ministerul Instrucțiunii cere părerea profesorilor universitari asupra reorganizării şi înzestrării învățământului superior.

Profesorii Facultății de ştiințe din Bucureşti, după ce au deliberat în mai multe şedințe, înaintează ministerului un memoriu, redactat, de E. A. Pangrati, decanul facultății, prin care se cere o largă autonomie şi se arată condițiunile materiale şi morale prielnice unei bune dezvoltări şi unei funcționări rodnice a Universității. Haret, lipsind de la acele şedințe, răspunde lui Pangrati prin scrisoarea de mai sus, care e publicată în „Revista generală a învățământului“ nr. 8 din 1 martie 1906.

XLV.

Către dr. D. Galian

Scrisoare din mai 1906

Domnule doctor,

Vă mulțumesc pentru invitarea dvs. de a participa la serbarea de la 22 mai, la care cu părere de rău nu am putut lua parte. Vă rog să mă iertați că vă scriu tocmai acuma. Cauza este că nu am fost vreo săptămână în Bucureşti.

Haret

D-rul Galian, azi stabilit în Botoşani, era în acel timp medic al spitalului din Mărăşeşti şi reuşise să înființeze acolo o societate antialcoolică numită „Temperanța“, la care invită pe Haret.

XLVI.

Către C. Mihăilescu, învățător

Note de *Gh. N. Costescu*

1. Scrisoare din 9 iunie 1906

Stimate domnule Mihăilescu,

Te rog să primești încă o dată mulțumirile mele pentru toate îndatoririle ce mi-ai făcut și pentru osteneala ce ți-ai dat pentru mine, în timpul lucrării mele de la Potlogi. Mi-a părut rău că la plecare nu te-am putut întâlni, ca să-ți repet din viu grai aceste mulțumiri. Și cu toate că te-ai necăjit atâta, eu tot îmi permit să te mai rog un mic lucru.

Printre sătenii care au lucrat cu mine pe câmp, era unul tânăr, pe care-l chema Niță, dar nu m-am gândit să-l întreb și de celălalt nume.

În convorbirile mele cu dânsul, l-am văzut așa de plin de părere de rău că nu a putut să învețe mai mult decât două sau trei clase, încât i-am făgăduit să-i trimit ceva cărți, ca să aibă ce citi.

Și așa am făcut un pachet cu ceva numere din reviste și de la „Steaua“, care pe mine nu mă costă nimic, sau mai nimic, dar care lui poate-i vor prinde bine. Ceea ce te rog, este ca pachetul acesta să-i spui să vină să-l ia de la d-ta, când cumva îl vei întâlni. I l-aș fi adresat lui de-a dreptul, dar sunt vinovat că nu l-am întrebat de nume.

Al d-tale devotat,
Haret

2. Scrisoare din 30 iulie 1908

Stimate domnule Mihăilescu,

Îmi pare rau că nu te-am putut vedea ieri.

Îmi ceri să ajut pe fata d-tale la intrarea în Azil.

Apoi ce pot eu face? Intrarea în Azil se face cu concurs, și de ce m-aș amesteca eu ca să impun pe cutare sau cutare. Ce fel de concurs și ce fel de dreptate ar mai fi? Și ce ar zice lumea? Eu mă muncesc să gonesc protecțiile din concursuri și nu vine ca tocmai eu să le practic.

Dacă fata este bine pregătită, eu sunt convins că va reuși.

Haret

În 1906, Haret, în calitate de inginer hotarnic, ridicând planul moșiei Potlogi, a cunoscut pe învățătorul C-tin Mihăilescu din această comună, căruia i-a trimis, între altele, aceste două scrisori. Din cuprinsul celei dintâi, reiese cât de dornic era el pentru răspândirea științei de carte printre săteni; iar din al celei de a doua, respectul față de dreptate și de lege.

XLVI.

Către directorul ziarului „Voința națională“

Scrisoare din 16 octombrie 1906

Domnule director,

Aflu că un ziar din București publică de câteva zile un șir de pretinse informații care s-ar referi la mine.

Deși zisul ziar a pierdut dreptul de a putea fi luat în seamă, deoarece neadevărurile ce debitează pot să producă oarecare confuzie în mintea celor lesne crezători, vă rog să binevoiți a da loc în ziarul dvs. următoarelor rânduri:

Tot ce a publicat zisul ziar cu privire la o audiență ce aș fi avut eu la M.S. Regele sunt neadevăruri inventate de dânsul. Dacă exceptez ziua de 10 mai trecut, când am fost la Palat împreună cu Academia și cu Universitatea, nu am fost în audiență la M.S. Regele de un an și jumătate. Și când voi avea onoarea de a fi primit, nu celor de la acea gazetă voi face destăinuiri.

Primiți, vă rog, asigurarea distinsei mele considerațiuni.

Spiru C. Haret

În ziarul „Adevărul“ de joi, 12 octombrie 1906, R. P. a publicat articolul cu titlul: *„Regele și dl Haret“* și cu subtitlul: *„O audiență cu rezultat defavorabil. Supărarea dlui Haret“.* Acolo se spune că „fostul ministru al școalelor a avut de curând o audiență la Rege“ și relatează, pretinzându-se bine informat, cum a urmat convorbirea, ce a zis Haret, ce a răspuns Regele ș. a.

XLVIII.

Către Fr. Picavet[1]

Cu note de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din 20 octombrie 1906*

Monsieur le directeur,

Je regrette beaucoup la nécessité où je me vois mis de recourrir pour la seconde fois à votre obligeance, pour vous prier de vouloir bien insérer ces

---

* A se vedea traducerea în limba română în Anexe, p. 340.

1. François Joseph Picavet (1851–1920), profesor de filozofie la Școala de înalte Studii și la Sorbona, autorul lucrării: *Histoire générale et comparée des philosophies médiévales*, directorul revistei „Revue internationale de l'Enseignement“.

quelques lignes dans la *Revue Internationale de l'Enseignement,* en réponse à l'article que M. Al. Xénopol[1] y a fait publier dans le numéro du 15 juin 1906, et dans lequel je suis mis directement en cause[2].

Du reste, vu la tournure que M. Xénopol tend à donner à la discussion et aussi l'opinion que j'ai qu'il n'est pas convenable de porter dans une revue étrangère une question qui nous divise, nous, les Roumains, et d'y employer les procédés de discussion politique, qui n'ont rien à voir avec les procédés scientifiques, je suis décidé à ne pas poursuivre cette polémique, même si M. Xénopol croyait utile de fournir encore à la Revue des renseignements dans le genre de ceux du 15 juin.

Ma réponse sera aussi brève que possible, car je me bornerai à relever quelques-unes de dernières allégations de M. Xénopol. Quant à la question de fonds, je me rapporte à ma lettre, que vous avez bien voulu insérer dans la Revue du 15 juin 1905, et surtout au „Rapport adressé a S. M. le Roi de Roumanie", dont j'ai eu l'honneur de vous adresser un exemplaire et qui expose d'une manière complète et détaillée le plan de la réforme que j'ai entreprise et menée à bonne fin pendant mon ministère[3].

1. Je n'insisterai pas sur la question de la différenciation de renseignement primaire, rural et urbain. J'ai expliqué, dans ma précédente lettre, que ce que les conservateurs poursuivent en réalité, c'est de restreindre l'enseignement des paysans, pour leur fermer l'accès des carrières libérales, et surtout pour empêcher l'établissement du suffrage universel[4]. Les preuves abondent, en voici quelques-unes :

---

1. Alexandru Xenopol (1847–1920), cunoscutul istoric, fost profesor la Universitatea din Iași, membru al Academiei, era în acel timp (1905–1906) militant în partidul conservator și, ca să sprijine lupta contra legilor lui Haret, socotea că trebuie să critice opera legiuitoare a acestuia, publicând articole în ziare străine.

2. Iată împrejurările care au prilejuit scrisoarea aceasta:

În nrumărul 3 de la 15 martie 1905 (p. 221) al revistei conduse de Picavet, Xenopol publicase un scurt articol intitulat: „Réformes nécessaires dans l'enseignement primaire en Roumanie" în care vorbea despre măsurile ce-și propunea să ia Mihail Vlădeseu, ministrul de atunci, în organizarea școalelor primare. Haret publicase și el în aceeași revistă (nr. 5 din 5 mai 1905 p. 420) un articol: *„Sur les réformes dans l'enseignement, primaire en Roumanie"* răspunzând lui Xenopol. Acest articol al lui Haret s-a tradus și a apărut în „Revista generală a învățământului"din București (numărul pe mai 1905, p. 58). (L-am reprodus noi în Colecțiunea *Operelor lui Spiru Haret* vol. VIII, p. 71 ș. u.). Peste câtva timp, Xenopol trimite un nou articol, care se publică în numărul de la 15 iunie 1906 al *Revistei* franțuzești, iar Haret răspunde prin scrisoarea ce reproducem aici după nr. … al ei.

3. Raportul acesta (care se găsește și în colecția *Operelor lui Spiru Haret* vol. II, p. 196) a fost tradus și tipărit de Haret și în limba franceză și trimis la diferite persoane din alte țări care se ocupau de învățământ și la revistele de specialitate.

4. Haret credea că trebuie să vină un moment în care *toți* cetățenii țării vor fi chemați la vot, dar socotea că aceasta s-ar putea face *numai* în urma unei răspândiri mai serioase a culturii în păturile țărănești. De aceea, în legiuirile sale, dădea învățământului primar o altă

Ce ne sont pas les conservateurs, mais moi-même qui ai soulevé pour la première fois la question de renseignement agricole à la campagne et qui l'ai résolu; c'est moi qui ai créé plusieurs milliers de jardins scolaires, et qui ai consacré, non pas deux jours par mois, comme l'affirme M. Xénopol, mais un temps largement suffisant, pour la pratique agricole. Mais ce sont les conservateurs, qui, à peine arrivés au pouvoir, ont surprimé de fait l'obligation scolaire pour les paysans, ce qui a fait baisser d'un seul coup la fréquentation des écoles rurales de plus de 50%. Il y a des écoles qui sont restées entièrement vides.

Ce sont les conservateurs, qui, l'année dernière, ont supprimé deux écoles normales sur sept et qui ont essayé de désorganiser les autres, malgré le besoin pressant que nous avons encore de près de 7.000 nouveaux maîtres d'école. Et ce sont encore eux qui ont aboli presque tout ce que j'avais fait pour l'enseignement agricole dans les écoles rurales, sans rien mettre à la place.

2. M. Xénopol parle du souci que les conservateurs auraient de combattre le prolétariat intellectuel. Or ce sont eux qui ont doublé, sans aucune nécessité, le nombre des fonctionnaires que les libéraux, sans aucun souci de leur popularité, avaient considérablement réduit en 1901; et ce sont encore les conservateurs qui ont rétabli tous les gymnases et écoles secondaires de jeunes filles que j'avais supprimés, pour les remplacer par des écoles professionelles. Par contre, cet enseignement professionnel, que j'avais presque créé de toutes pièces, ils en poursuivaient systématiquement la destruction, par tous les moyens imaginables[1].

Dans le même ordre d'idées, ce ne sont pas les conservateurs, mais moi-même qui, dès 1885, et ensuite en 1897 et 1901, ai appliqué la mesure de la limitation du nombre des élèves des écoles secondaires; et ce sont les conservateurs, au contraire, qui, en 1899, comme en 1905, ont levé tous les obstacles et ont de nouveau formé des classes de 90 élèves, que j'avais presque réussi à faire disparaître.

Il est difficile de voir dans ces mesures la préoccupation que M. Xénopol veut bien attribuer à son parti.

3. En ce qui concerne la *trifurcation* du lycée, introduite par la loi de 1898, je ne crois pas nécessaire d'insister, vu que le public français, qui depuis 1902 possède ce que je pourrais appeller la *double-quadrifurcation,* est assez en mesure de juger si les objections de M. Xénopol ont quelque fondement.

Cependant je ne peux pas m'empêcher de redresser une affirmation qui pourrait épouvanter certains de vos lecteurs : il n'est pas exact que la loi de 1898 ait prévu la physique mathématique au lycée.

---

dezvoltare decât aceea pe care încercase conservatorii s-o dea prin legea din 1895 a lui Take Ionescu şi pe care ei voiau s-o aducă din nou acum în 1905–1906.

1. Haret desfiinţase mai multe gimnazii clasice şi dăduse, prin legea sa pentru învăţământul profesional din 1899 şi mai ales prin măsurile administrative ulterioare, o dezvoltare mare acestui învăţământ.

L'erreur est d'autant plus surprenante que M. Xénopol a fait partie de la commission qui a rédigé les programmes actuels, dont – par parenthèse, – il était alors grand admirateur et zélé défenseur, ainsi que des autres dispositions de la loi de 1898. Mais il y a bien des choses qui on changé depuis[1].

4. M. Xénopol juge sévèrement la suppression des examens de fin d'année dans les lycées, mesure que j'ai réalisée en 1904, et il trouve que j'aurais dû commencer plutôt par les écoles primaires. Je ne l'ai pas fait, parceque je voulais d'abord juger les résultats, et qu'il est plus raisonable de faire une expérience sur 60 écoles, pour l'étendre plus tard à 6.000 autres que de faire le contraire. Mais M. Xénopol aurait dû savoir que mon intention était d'étendre la mesure aussi aux écoles primaires. Du reste si je mérite les foudres de M. Xénopol pour ce que j'ai fait, comment doit-on juger mon successeur, qui a trouvé bon de supprimer d'un coup certaines garanties indispensables que j'avais conservées, et qui, pour ce fait, revendique pour lui-même le mérite de la mesure que j'ai appliquée en 1904 ?

5. En ce qui concerne le système que j'ai introduit dans la loi de 1898 pour la nomination des professeurs universitaires, il ressort de l'article même de M. Xénopol qu'il prévoit le concours aussi bien que la nomination sur titres et travaux scientifiques. Il n'y a pas au monde d'Université digne de ce nom qui impose le concours comme unique moyen de recrutement de son personnel enseignant et il est au moins plaisant de penser que, dans le système du concours exclusif, que notre Parti Conservateur soutient, Pasteur et Wurtz[2] auraient vu leurs admirables travaux jetés au rancart et eux-même obligés de passer un concours, pour disputer à des jeunes-gens inconnus le droit d'illustrer le haut enseignement français.

Mais, sur ce point, ce n'est pas là la seule, question que, soulève M. Xénopol; il parle aussi des abus qui, sous le couvert de la loi de 1898 furent commis dans les nominations universitaires de ces dernières années. Sur ce point, M. Xénopol a raison, et je suis tout-à-fait de son avis ; seulement, il aurait dû s'exprimer assez clairement, pour que tout le monde pût comprendre que ce grave reproche ne concerne que ses correligionaires politiques actuels[3]. En effet, malgré que j'étais l'auteur de la loi et que après sa promulgation j'ai encore dirigé les affaires du ministère pendant cinq ans, le nombre des nominations faites par moi est tout-à-fait restreint, et je mets au défi, n'importe qui, M. Xénopol y compris, d'affirmer qu'il y en ait une seule qui mérite les reproches qu'il a formulés. Par contre, à peine arrivés au pouvoir, les conservateurs n'ont pas hésité de créer une trentaine

1. Al. Xenopol fusese, cu câțiva ani mai înainte, adică în vremea când Haret a făcut legea învățământului secundar (1898) și programele cuvenite (1899), un susținător al guvernului liberal.

2. Acești mari oameni de știință francezi au fost numiți profesori nu prin concurs, ci pe temeiul operelor lor, cunoscute în lumea științifică.

3. Adică partidul conservator.

de places nouvelles pour caser des partisans dont la nomination a été pour la plupart un scandale inouï, vu les qualités des élus, dont le plus grand nombre étaient d'illustres inconnus, sauf les services politiques qu'ils avaient rendus; et c'est pour eux que des moyens plus que douteux ont été mis en œuvre pour leur ouvrir de force les portes des Universités. Mais ces cas, qui ont soulevé l'indignation générale chez nous, ne prouvent pas les défauts de la loi, mais le peu de scrupule de ceux qui l'appliquent ; et je souhaite que ceux qui m'accusent aujourd'hui ne soient pas appellés un jour à rendre conte de leur propre responsabilité dans cette question.

6. J'arrive à la dernière allégation de M. Xénopol, qui est peut-être aussi la plus inattendue ; celle des prétendues mauvaises intentions du Parti Libéral à l'endroit de l'Université de Jassy et de ses tentatives de la supprimer ou de l'amoindrir. Comment ? M. Xénopol, qui est historien, peut-il si mal connaître l'histoire d'événements contemporains qui se sont passés sous ses propres yeux ? Ignore-t-il que c'est un gouvernement libéral qui a complété cette Université, par la création de la Faculté de médecine, de cette même faculté contre laquelle il attribue aux libéraux de si noirs desseins ? A-t-il oublié ou n'a-t-il jamais su, que en 1888, au moment de sa rétraite du pouvoir, le gouvernement libéral avait tout préparé et était sur le point de commencer la construction du bel et vaste palais qui abrite cette Université, travail que les conservateurs ont ajourné pendant cinq ans, sans aucun motif ?

M. Xénopol se rend-t-il bien conte de ce qu'il avancé, quand il met au conte des libéraux – fût-ce „avec l'aide de leur alliés, les junimistes" – l'idée de supprimer les facultés de médecine et de droit de Jassy ? Mais cette idée a été mise en avant et soutenue, dès avant de 1900, par M. le dr. Istrati, alors ministre de l'Instruction Publique dans le gouvernement conservateur de la nuance à laquelle appartient M. Xénopol lui-même. Cette idée, nous l'avons trouvée dans l'héritage que nos devanciers au pouvoir nous ont leguée, mais personne de nous ne l'a jamais prise au sérieux, et il est au moins étrange que M. Xénopol fasse un mérite à M. Vladesco d'y avoir renoncé alors que nous l'avions enterrée dès 1901, *ce que nous aurions très-bien pu ne pas faire, si nous l'auvions voulu,* n'en déplaise à M. Xénopol.

Je terminerai cette lettre par une dernière observation.

M. Xénopol exprime le désir que les partis politiques se mettent d'accord sur les principes fondamentaux de l'organisation scolaire, à fin d'éviter à l'avenir les changements continuels[1].

Ce voeu je l'avait déjà fait dès 1898 et j'avais même fait les premiers pas. Mais pour faire juger la manière dont les conservateurs ont accepté mes avances et de la solidité de leurs convictions, je me contenterai de donner un seul exemple.

---

1. În adevăr, în acea epocă, frământată de mari lupte politice între partide, se schimbase de multe ori diferitele legi ale învățământului.

Par ma loi de 1898 j'ai fait adopter le principe de la trifurcation du lycée. Cette idée, qui était agitée depuis assez long temps chez nous, avait déjà été insérée aussi dans un projet de loi de mon prédécesseur conservateur. Or il a suffi que ce soit moi qui l'ai fait adopter pour que le Parti Conservateur se soulevât contre une institution, que lui-même, défendait deux ans auparavant.

Et je pourrais citer une longue, très-longue suite d'exemples de cette sorte. Mais *ab uno disce omnes.*

Veuillez etc.

Spiru C. Haret
Professeur à l'Université de Bucarest Ancien
Ministre de l'Instruction Publique et des Cultes.

Scrisoarea aceasta a fost publicată în traducere în „Revista generală a învățământului" anul II (1906–1907), nr. 6 din ianuarie 1907, p. 445–8.

XLIX.

Către C. Dissescu

1. Scrisoare din 13 februarie 1907

Această scrisoare, a fost trimisă personal lui C. Dissescu în ziua notată, ca răspuns unei scrisori pe care acesta o trimise lui Haret în ziua de 12 februarie. Răspunsul lui Haret s-a publicat în ziarul „Voința națională" precedat de unele lămuriri și urmat de alte lămuriri.[1]

Am avut azi un schimb de scrisori cu dl ministru al Instrucției Publice . D-sa mi-a scris plângându-se că la întrunirea de alaltăieri de la „Dacia"(51) l-aș fi acuzat că a copiat *expunerea de motive* a proiectului său de lege după Gobron. La aceasta m-am grăbit a-i da un răspuns, de care d-sa s-a grăbit să uzeze în Cameră; și încă s-a grăbit așa de tare, încât a ținut să vorbească înainte de a lăsa pe dl I. Th. Florescu să-și termine discursul[2]. Dacă aș fi știut că scrisoarea mea avea să se bucure de asemenea onoare, nu știu ce aș fi făcut. Dar în orice caz, deoarece dl ministru nu a citit din scrisoarea mea decât trei rânduri, mulțumindu-se a comenta restul, și pentru ca să nu rămână loc pentru interpretări greșite

1. Ambele scrisori s-au citit în Adunarea Deputaților în ședințele din 13 și 14 februarie 1907: a lui Dissescu, de către el însuși, a lui Haret, de către Ion I. C. Brătianu. (Dezbaterile Adunării Deputaților, sesiunea 1906–1907, p. 463). Scrisoarea lui Haret s-a publicat în „La Roumanie" (ziar conservator) din 14 februarie 1907.

2. Deputatul I. Th. Florescu vorbea în discuția generală a proiectului, dar Dissescu îl rugă să se întrerupă și astfel vorbi și despre schimbul de scrisori cu Haret. Florescu și-a continuat cuvântarea în altă ședință.

la ceea ce am scris eu dlui ministru, vă rog să binevoiți a face să se publice în prețuitul dvs. ziar textul integral al scrisorii. Iată-l:

Scrisoare către dl C. Dissescu, ministru al Instrucțiunii Publice, din 13 februarie 1907, ora 1 p.m.

Vă rog să mă iertați că răspund cu oarecare întârziere, scrisorii dvs. din 12 februarie, care mi-a venit astăzi pe la ora 10. Cauza este că eram la curs, de unde nu am venit acasă decât la 12 ore. Cu privire la întrebarea ce-mi faceți, mă grăbesc a vă da lămurirea că în vorbirea mea de alaltăieri eu nu am zis că expunerea dvs. de motive ar fi copiată după Gobron.

Aceasta nu ar fi avut sens, deoarece Gobron nu este autorul decât al unei colecții de legi și regulamente școlare. Ceea ce am zis este că dispozițiile fundamentale din proiectul d-voastră luate din legile franceze, unele din ele sunt traduse aproape *ad-litteram*. Iacă dovada:

Nu veți contesta că una din principalele dispoziții ale proiectului dvs., acea poate care, pe lângă înmulțirea catedrelor, v-a și determinat a-l prezenta, este înființarea agregaților. Ei bine, comparați următoarele texte:

Proiectul de lege al d-v.	**Legea franceză**
Art. 66. – Agregații sunt membrii ai facultății pe lângă care sunt alipiți. Ei iau rang îndată după profesori… Agregații înlocuiesc pe profesorii absenți, fac conferințe complementare la învățământul predat de profesorii titulari și colocviu pentru studenții ce se înscriu și plătesc asemenea conferințe.	Ils (les agrégés) sont membres de la faculté ou l'école à laquelle ils sont attachés. Ils prennent rang immédiatement après les professeurs. Ils participent aux examens, remplacent les professeurs momentanément absents et font des conférences destinées à compléter l'enseignement des professeurs titulaires… Ils peuvent être aussi chargés des cours complémentaires (Gobron, pages 206 et 207 al. 709, 710, 711).

Dat fiind că art. 66 din proiect este un articol fundamental, din care o mare parte din proiect decurge ca o consecință forțată, socotesc că această citație este de ajuns.

E adevărat că în traducție s-a omis cuvântul „momentanément", dar cred că omisiunea aceasta este de natură mai mult de a agrava faptul, dat fiind mai ales nenorocita explicație pe care a crezut de cuviința s-o dea dl raportor asupra rostului noilor agregați[1].

1. Raportorul era Al. Bădărău, deputat al Iașilor.

Cât pentru expunerea de motive, ceea ce am spus despre ea a fost că afirmă lucruri neexacte – cum, spre exemplu, faptul că în Franța vor fi fost, cândva privat-docenți care s-ar fi desființat și că este în completă opoziție cu proiectul de lege pe care pretinde să-l explice și să-l susțină. Astfel este cu lunga apărare ce se face învățământului superior cu caracter practic, pe când proiectul suprimă catedra de chimie tehnologică, care avea o însemnatătate capitală în această chestie și nu face absolut nimic pentru laboratorii care în expunerea de motive ocupă pagini întregi.

Astfel este și cu imputările ce se aduc instituției docenților, care se pot aplica întocmai cuvânt cu cuvânt noilor agregați[1].

Aș mai putea adăuga și faptul că proiectul privează trei facultăți din cinci de binefacerile noii creațiuni, ceea ce ar însemna că ori reforma ce se proiectează nu se poate numi *a învățământului superior,* ci, cel mult, *a facultăților de drept și de medicină,* ori că agregații de științe și de litere fiind desființați în Franța, încă din 1878, proiectul nu a știut cum să îndeplinească lipsa organizației franceze în acest punct. În acest caz aș avea o nouă confirmare a afirmațiunii mele de alaltăieri.

M-au bucurat, dle ministru, sentimentele cu care mi-ați adresat scrisoarea d-voastră, scutit fiind după cum îmi spuneți, de orice sentiment de luptă politică.

Vă urez să puteți trăi cât mai mult în această seninătate de suflet, pe care eu îmi făcusem cândva iluzia că o voi putea păstra toată viața mea.

Asta era pe vremea când nu ezitam a face apel la sfaturile și ajutorul oricui, fără a mă preocupa de clubul politic din care făcea parte; pe când credeam că e cu putință ca interesul țării să grupeze la un loc toate bunele voințI și toate bunele credințI; pe când cu curățenie de suflet ofeream neînsemnatul meu sprijin dezinteresat oricui ar fi avut nevoie de dânsul pentru folosul general. Dar, vai! cu ce cruzime am fost readus la simțul realității!

Cartea care vă interesează este intitulată așa: *Législation et jurisprudence de l'enseignement public et de l'enseignement privé en France et en Algérie*, par Louis Gobron, II édition, Paris, librairie Larousse et Forcel, 22 rue Soufflot, 1900.

Dar textele la care mă refer se găsesc încă mai complete în marea colecție a lui *Beauchamp.*

Primiți, vă rog, dle ministru, asigurarea distinsei mele considerațiuni.

Aceasta este scrisoarea. Dacă cuprinsul ei a mulțumit pe dl ministru cu atât mai bine. Ca să-i fac mulțumirea și mai mare, îl rog să consulte și *Recueil des lois et règlements sur l' enseignement supérieur de Beauchamp,* vol. II, p. 904 și următoarele. Va găsi acolo cele mai multe din dispozițiile, proiectului său de lege,

---

1. Numirea acelei categorii de profesori universitari era în legea lui Haret din 1898: *docenți*, iar în proiectul lui Dissescu: *agregați.*

care se referă la agregați, și-și va putea procura satisfacția de a le pune pe două coloane, cum am pus eu mai sus cu art. 66. Dacă dorește, îl pot scuti de osteneala aceasta, făcând eu această lucrare, pe care în timpul scurt de care dispunem astăzi și în limitele restrânse ale unei scrisori nu am putut-o face.

Primiți, vă rog, dle director, asigurarea amiciției mele sincere.

Sp. C. Haret

2. Scrisoare deschisă din 13 februarie 1907

Ora 10 dimineața

Domnule Ministru[1],

Pe baza unei informații de ziar, d-voastă mi-ați cerut ieri explicații asupra celor ce am vorbit la Dacia[2]. Deși ziarele ce citisem nu relataseră exact vorbele mele și aș fi fost în drept a vă îndruma la dânsele, până într-o oră v-am dat lămurirea ce-mi cereați, însoțită și de proba celor ce spusesem, anume, că nu expunerea de motive ați copiat-o, ci legea însăși în părți din cele mai importante ale ei.

Am văzut că explicațiile mele v-au făcut plăcere. Asta mă bucură și pe mine pentru că, cu chipul acesta, din discuția ce urmează acum, va rămâne cel puțin în picioare faptul că, în anul 1907, un ministru român a putut propune Parlamentului român un proiect de lege, care în părțile esențiale ale lui este copia fidelă a unei simple decizii a unui ministru francez[3].

Sper acum că, în schimb pentru procedeul de care am uzat eu față de d-voastră, veți binevoi ca, cu aceeași grabă și claritate, să-mi dați o mică lămurire asupra unei afirmații pe care ați emis-o, nu de la o modestă tribună ca aceea de la Dacia, ci de la însăși tribuna Camerei.

Ați spus ieri că legea din 1898 a fost luată din o carte germană, exprimând chiar părerea de rău că, neștiind limba germană, nu puteți citi chiar atunci cuprinsul paginelor copiate.

---

1. Const. Dissescu (1854–1952), avocat și profesor la facultatea de drept din București, a avut și în politică un rol important. A fost deputat în vremea guvernării lui Ioan Brătianu, împreună cu un grup de tineri, apoi a părăsit Partidul Liberal și a militat în Partidul Conservator, fiind de multe ori ales în parlament apoi ministru de Justiție în 1899 și de Instrucție în 1906–1907.

2. În sala Dacia din București a fost, în ziua de 10 februarie 1907, o întrunire a Partidului Național-Liberal pentru a se protesta contra proiectului de lege al ministrului Dissescu pentru reforma învățământului superior. La acea întrunire a ținut și Haret o cuvântare, combătând proiectul. Cum se întâmpla de multe ori, dările de seamă ce se publicau în ziare nu arătau cu exactitate cele spuse de orator. Așa s-a petrecut și cu vorbirea lui Haret: de aceea la provocarea lui Dissescu, Haret dă cxplicațiunile necesare.

3. Dissescu spusese, în adevăr, aceasta în ședința Camerei.

Lămurirea pe care v-o cer este ca, precum eu v-am indicat volumul, pagina şi rândul cărţii, de unde am luat textul ce am citat, să binevoiţi a-mi indica şi dvs. titlul cărţii pe care am copiat-o la 1898, precum şi pagina; şi aş cuteza chiar să vă rog să mi-o împrumutaţi pentru câteva minute, dacă mă pot bucura de atâta încredere.

Sper că, dacă mie mi-a fost de ajuns o oră, ca să vă răspund ieri, dvs. nu veţi avea trebuinţă de mai mult de 24 ore.

Primiţi, vă rog, domnule Ministru, asigurarea consideraţiunii mele.

Spiru Haret

Această scrisoare deschisă s-a publicat în ziarul „Voinţa naţională“ nr. 6518 din 15(28) februarie 1907.

3. Scrisoare deschisă din 20 septembrie 1907*

Monsieur le Sénateur[1]

Je viens de prendre connaissance de la lettre ouverte que vous avez bien voulu m'adresser, en date du 19 courant, et je m'empresse de vous en accuser réception[2].

Veuillez me permettre en même temps d'admirer la dialectique qui vous conduit à la conclusion qu'à moi il n'est pas permis de parler des souffrances des paysans, sous peine de me voir accuser d'approuver les émeutes ; mais qui, au nom de l'esprit de conciliation, entretient une campagne qui fait appel aux pires sentiments et dont l'objet n'est autre que celui d'exciter les passions.

Je ne veux pas discuter ici les raisons de l'acharnement avec lequel on poursuit le but, peu chrétien, de prouver, contre toute l'évidence, que le corps des maîtres d'école et des curé de village est coupable d'avoir fomenté les émeutes. Je constate seulement que cet acharnement est tel, qu'il fait commetre des erreurs de tactique peu ordinaires. Je n'en veux pour preuve que le cas de l'instituteur Alessandresco de Hudeştii-Mari. Cet instituteur, dénoncé par le maire, a bénéficié d'une ordonnance de non lieu du juge d'instruction ; il a été encore acquitté par la commission judiciaire de Jassy, devant laquelle je l'avais envoyé, et qui, comme chacun sait, est composée de deux membres de la Cour d'appel et d'un professeur universitaire. Ces jugements sont insérés dans la brochure que vous

---

* A se vedea traducerea în limba română în Anexe, p. 344.

1. Scrisoarea aceasta s-a publicat în „L'Indépendance Roumaine“, apoi s-a reprodus în „Voinţa naţională“ precum şi în .“Adevărul“. De asemenea s-a publicat şi a fost pe larg comentată în ziarul „La Roumanie“ în articolul: La réponse de M. Sp. Haret à M. G. Dissescu, în numărul din 22 septembrie 1907. Unele comentarii sunt reproduse după deputatul G. Panu, membru al majorităţii liberale.

2. Scrisoarea lui Dissescu, căreia îi răspunde Haret prin scrisoarea de mai sus, a apărut în „La Roumanie“ din 19 septembrie 1907.

citez, au numéros 37 et 38, à la même page, que les annexes 3 et 36, que vous avez citées[1]. Cependant vous passez sous silence ces pièces, qui sont décisives, et vous me faites un reproche de m'être appuyé seulement sur l'avis du reviseur scolaire, pour admettre l'innocence d'Alessandresco. Pourrais-je en savoir la raison ? Ne serait ce pas l'espoir que je laisserai passer sans réponse cette accusation, comme j'ai laisée passer tant d'autre : sans m'en ocupper?

Je ne veux pas analiser davantage votre lettre pour le moment. Cet unique exemple serait même suffisant pour me dispenser de la faire même plus tard.

Dans tous les cas, j'espère que vous voudrez bien reconnaître que cette manière de raisonner n'est pas faite pour m'encourager à faire la rétractation complète et absolue à laquelle vous me conviez si aimablement[2]. J'espère que vous voudrez bien reconnaître qu'une rétractation est une chose toujours désagréable pour un homme qui n'est pas habitué à cet exercice et qu'il est dur pour un homme de mon âge d'entreprendre le métier de voyageur d'une opinion à l'autre. C'est un métier qui demande une certaine élasticité dans les convictions et une certaine habitude, qu'on ne peut prendre qu'à un âge un peu plus jeune que le mien.

Aussi, dans l'alternative où vous me mettez, entre la rétractation et l'interpellation, j'aime encore mieux l'interpellation[3].

En finissant celte lettre, permettez-moi, Monsieur le Sénateur, de concevoir un espoir.

Je constate la rigueur toute catonnienne avec laquelle vous jugez ces pauvres maîtres d'école et curés de campagne, au point de n'admettre en leur faveur pas même les verdits de la justice.

L'espoir – assez timide, hélas – que je me permets de concevoir, est que ce précédent ne permettra plus qu'à l'avenir on accorde des faveurs, des honneurs et des récompenses à ceux que des jugements en bonne et dûe forme ont été condamnés pour des faits infamants.

Recevez, Monsieur le Sénateur, l'assurance de ma considération très-distinguée.

Spiru C. Haret

---

1. E vorba de *Raportul* pe care l-a adresat Regelui despre activitatea învățătorilor și a preoților în timpul răscoalelor clin 1907, publicat în „Monitorul Oficial" (25 august 1907) și în broșură. Vezi din colecția *Operelor lui Spiru Haret*, vol. III, p. 41.

2. În scrisoarea sa, C. Dissescu zicea: „Cred că interesul liniștii publice și spiritul de împăciuire care trebuie să ne anințieze pe toți nu se potrivesc deloc cu conflictele de puteri și cu tot ce este de natură să surexciteze spiritele. De asemenea vă rog, Domnule Ministru, să binevoiți a rectifica Raportul dvs.. către M.S. Regele asupra acțiunii institutorilor și a preoților etc. și a spune prin-tr-un comunicat în „Monitorul Oficial", că faptele indicate în Anexe sunt eronate și că retractați aprecierile formulate asupra suszisclor fapte. „Fără aceasta mă voi vedea silit să vă interpelez în Senat și n-am nici o dorință ca să ajung acolo."

3. Dissescu a și făcut *interpelarea* pe care a dcsvoltat-o în ședința Senatului de la 24 ianuarie 1908. (Vezi în vol. VI al *Operelor lui Spiru Haret*, p. 37 ș. u.)

L.

Către „Revista generală a învățământului“

Cu note de *Gr. Teodossiu*

1. Scrisoare din martie 1907

Domnule director,

Deoarece însărcinarea mea actuală nu-mi permite să mă mai ocup de interesele revistei aşa cum s-ar cuveni, vă rog să binevoiți a lua act că, cu părere de rău, sunt silit a întrerupe colaborarea mea la dânsa. Îi urez însă spor şi succes în îndeplinirea chemării ei, la care sper că voi continua a contribui când voi redeveni liber a o face.

Al dv. devotat,
Haret

Haret întemeiase în 1905 revista care poartă acest nume şi apare şi astăzi. El a condus-o efectiv ca director în primele timpuri. Fiind numit ministru de Instrucție la 12 martie 1907, adresează noului director scrisoarea de mai sus, publicată în numărul de la 1 aprilie 1907.

2. Scrisoare din 1909[1]

Domnule Secretar[2],

Dim. A. Laurian a fost desigur unul din aceia, care au avut o influență mai însemnată asupra dezvoltării învățământului nostru național. În afară de cei 35 de ani ai lui de serviciu în rândurile profesorilor secundari, acțiunea lui s-a simțit şi ca a unui bun sfătuitor în chestiile cele mai grele şi ca a unui om care ştia să pună o inteligență superioară şi o stăruință mare în serviciul cauzelor celor mai însemnate ale învățământului[3].

Țin îndeosebi să amintesc aici că Laurian este promotorul principal al ideii organizării actuale a liceului nostru şi că ideile sale în această privință, formulate

---

1. Această scrisoare s-a publicat în „Revistă“, în nr. 7 din 1 februarie 1901 (an V), pp. 473-474. Ea a fost reprodusă şi de ziarul „Voința națională“ din 8 februarie acelaşi an.

2. În 1909 secretarul „Revistei generale“ era profesorul G. Bogdan-Duică.

3. Dimitrie A. Laurian (1846–1906), fiul lui August Treboniu Laurian, licențiat al Facultății de litere din Bucureşti (cu teza: *„Metoda de care trebuie să ne servim în determinarea facultăților sufletului“,* şi doctor din Bruxelles, a fost profesor de filosofie la liceul Sf. Sava şi câtva timp şi director. A fost de mai multe ori secretar general al Ministerului Instrucțiunii şi inspector general al învățământului; a fost senator şi deputat; dar mai ales s-a ocupat cu ziaristica. A înființat în 1872, împreună cu Ştefan Mihăileseu, revista „Transacțiuni literare“; 1877, ziarul „România liberă”, care a apărut până în 1888, când a fost înlocuit cu „Constituționalul“, organ al grupului politic, zis constituțional (junimist), care a apărut până în 1895.

de dânsul pentru prima oară încă din 1883, după multe rezistenţe şi după ce au trebuit să triumfe contra înţelegerii greşite a multora, au ajuns să ia fiinţă prin legea din 1898. Modest cum era, şi prea mândru pentru a-şi face reclamă, Laurian a închis ochii în obscuritatea lui voită. Dar ideea căreia el a fost precursor la noi îşi face drum în lume, şi după noi au mai realizat-o şi alţii. Franţa a dat în 1902 liceelor sale o organizaţie aproape după aceleaşi principii ca şi noi. În Germania, după lupte îndelungate, s-a realizat egalitatea absolută a învăţămintelor clasic, modern şi real, având cursul inferior comun. În Italia se pregăteşte un proiect de lege în acelaşi sens, iar în Austria se consideră ca apropiată realizarea aceleiaşi organizaţiuni.

Potrivirea aceasta între nişte ţări care, pe căi diferite şi ţinând fiecare seamă de împrejurările sale proprii, au ajuns la rezultate identice sau atât de asemănate, este cea mai bună dovadă cât de limpede au văzut şi au înţeles chestia aceea care, ca Laurian, cu mulţi ani înainte întrevăzuseră soluţia admisă azi.

Dacă Laurian nu mai poate azi să se bucure de această strălucită confirmare a ideilor sale, cred că ar fi de datoria noastră, a acelora care suntem mai în măsură a aprecia şi a înţelege meritele de acest fel, de a acorda cel puţin memoriei lui omagiul cuvenit unui bun şi priceput servitor al ţării şi al învăţământului, şi unui bun fost coleg.

Socotesc că forma cea mai potrivită pentru aceasta ar fi ca lumea şcolară să contribuie pentru ridicarea unui monument comemorativ la liceul Sf. Sava, unde atâta vreme a profesat Laurian. Şi pentru că ministerul în prima linie reprezintă şcoala, datoria lui va fi de a se înscrie în capul listei.

Expunându-vă aceste păreri, domnule Secretar, mă măgulesc cu speranţa că corpul didactic, dacă va cunoaşte această propunere, o va primi în mod favorabil şi va contribui, în marginile modestelor mijloace ale fiecăruia, la achitarea acestei datorii de recunoştinţă. De aceea fac apel la bunăvoinţa dvs. pentru ca să faceţi loc acestei scrisori în coloanele „Revistei generale a învăţământului“[1].

Primiţi, vă rog, domnule Secretar, asigurarea distinsei mele consideraţii.

Sp. Haret

---

1. În urma acestui apel, cercul profesorilor secundari din Capitală a constituit un comitet de acţiune, format din comitetul cercului şi din directorii şi directoarele şcoalelor secundare din ţară. Totdeodată, comitetul a proclamat pe Haret preşedinte de onoare.

Pentru strângerea fondurilor necesare, comitetul a făcut un apel, care s-a publicat şi în „Revista generală a învăţământului“ nr. 1, din 1 iunie 1909 (an. V), p. 75.

Subscripţia deschisă a dat bani necesari, pentru facerea unui bust. Acesta s-a executat în bronz în 1910 de către sculptorul Storck(52) şi se află aşezat pe un soclu de piatră, în curtea liceului Sf. Sava.

Serbarea pentru dezvelirea bustului s-a făcut la octombrie 1911, în prezenţa ministrului C.C. Arion. Cu acel prilej, toţi oratorii au adus mulţumiri lui Haret peutru iniţiativa ridicării monumentului.

LI.

Către Costin Petrescu, pictor[1]

Note de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din 30 iunie 1907

din *Valea Călugărească*

Domnule Petrescu,

Te rog să mă ierți că deunăzi nu te-am putut aștepta, pentru că am fost chemat la un Consiliu de Miniștri. Voiam să-ți vorbesc despre o idee pe care o am:

N. Grigorescu este ajuns aproape la sfârșitul carierei sale[2]. A ilustrat arta românească ca niciun altul. Cred că s-ar cuveni ca artiștii să-i organizeze o serbare cât se poate mai călduroasă. Ministerul s-ar asocia la ea și ar ajuta-o cât s-ar cuveni, ca să nu-și piardă caracterul unei serbări a artiștilor.

D-ta ce zici? Ar reuși?

Dacă ar fi să se facă, ar trebui să se facă la iarnă; dar ar trebui să se înceapă organizarea lucrurilor de pe acum.

Haret

---

1. Dl Costin Petrescu, cunoscutul pictor, profesor la Academia de arhitectură din București, autorul marii fresce a Ateneului Român.

2. Astăzi (mai 1938), când se împlinesc o sută de ani de la nașterea lui Nicolae Grigorescu, când Academia, Ateneul și alte societăți au hotărât să sărbătorească această dată fie prin expoziții speciale, fie prin serbări sau altfel, este interesantă această scrisoare care arată preocupările lui Haret în alte domenii decât cel strict școlar. Grija pe care a purtat-o pentru scriitori și artiști a găsit totdeauna la el momente libere, oricât de ocupat era, pentru a-i încuraja și a le satisface nevoile, chiar când ei nu se gândeau și nu cereau nimic.

Din nenorocire, Grigorescu a murit curând după aceasta, la 22 iulie, și serbarea nu s-a mai putut face.

LII.

Către I. Simionescu

Cu note de *Gr. Teodossiu*

1. Scrisoare din 7 august 1907

din *Valea Călugărească*

Stimate domnule Simionescu,

Îți mulțumesc pentru frumosul și substanțialul d-tale raport[1], privitor la examenele de absolvire. Am luat note din el, de care voi ține scamă în marginele putinței. Raportul am pus să se publice în „Buletin“[2], ceea ce sper că nu te va supăra.

Vorbești în raport despre un bun director de gimnaziu din Iași, înlocuit din cauze politice. Temându-mă ca nu cumva parte din vină să nu fie și a mea – lucru prea posibil, cu toată paza mea – te rog să fii bun a-mi comunica în mod confidențial numele celui înlocuit, ca să-l cunosc măcar pentru altă dată.

Nu se știe când se poate ivi ocazia unei reparații.

Devotat,
Haret

2. Scrisoare din 28 martie 1912

Stimate domnule Simionescu,

Am reușit să găsesc vreme, ca să scriu înainte de plecare articolul ce mi-ai cerut și pe care ți-l și trimit. Precum vezi, deși subiectul e interesant, articolul nu e lung, pe de o parte pentru că nici știința mea asupra materiei nu merge prea departe și pe de alta pentru că-mi lipsește îndemânarea de a spune cu vorbe multe cele ce am ce spus.

Te rog numai să vezi dacă se potrivește pentru revista d-tale. Dacă însă din vreo cauză oarecare nu s-ar putea publica, te rog foarte mult să mi-l trimiți înapoi, ca să nu mai fiu silit să-l scriu a doua oară.

Al d-tale devotat,
Haret

---

1. Raportul despre care se vorbește în scrisoare poartă data de 5 iulie 1907 și e înregistrat la Ministerul Instrucțiunii la nr. 47835 din 17 august 1907. Cuprinde observațiile dlui profesor I. Simionescu, președintele comisiunii, despre examenele de absolvire de la liceul din Botoșani, ca și observațiunile sale generale asupra școalei și a profesorilor ei. Pe lângă aceasta, el mai cuprinde și părerile autorului în privința modificărilor de adus programă acelor examene.

2. Raportul în chestiune s-a publicat în „Buletinul oficial“ al ministerului nr. 271 din 1-15 septembrie 1907, p. 6334.

Dl Simionescu era directorul revistei „Adamachi “[53].

Articolul lui Haret e intitulat „Despre descoperirea, artei călăriei“.

S-a publicat în revista ştiinţifică „V. Adamachi“ la rubrica: Note şi informaţiuni, vol. III nr. 2 din mai 1912, pp. 109-110.

LIII.

Către N. Enăşescu

Note de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din 1 octombrie 1907

Dlui N. Enăşescu,

Dacă răspund scrisorii d-tale din 25 septembrie, este pentru că presupun că, trimiţându-mi-o, nu ai avut intenţia să mă ofensezi. Şi cu toate astea, greu îmi este să găsesc explicaţia modului cum se judecă administraţia mea, a intenţiilor ce mi se atribuie şi a cuvintelor grele ce mi se adresează.

În împrejurări ca acele, în care am luat Ministerul, când totul era numai ruină şi anarhie, sunt luat în zeflemea, pentru că unele măsuri s-au îndreptat ori s-au îmbunătăţit peste trei zile. Şi toată curăţenia de inimă cu care am lucrat aproape 30 de ani, în paguba tuturor intereselor mele, m-a dus la acest rezultat, ca să mi se arunce bănuiala că tot scopul muncii mele este ca să-mi fac partizani printre dascăli. Cel puţin atâta inteligenţă nu mi se recunoaşte că, dacă aş tinde la aşa ceva, nu aş lucra aşa cum lucrez, pentru că nu umblând cineva cu legea în sân, îşi poate face partizani. Dovadă că eu, după 6½ ani de minister, mă găsesc tot cu atâţia partizani câţi aveam în prima zi, adică cu niciunul; şi asta nu mă supără deloc.

De altfel nu aceasta este singura, nici cea mai însemnată deosebire între punctele noastre de vedere. D-ta ştii că niciodată eu nu am admis, eu care singur am răspunderea, să nu pot face nicio mişcare şi să fiu lipsit de iniţiativa la care am drept. Cu atât mai puţin pot admite asta atunci când o lege precisă îmi impune măsurile ce am de luat, cum este cazul, spre exemplu, cu numirile titularilor de la liceu şi şcoala secundară de fete. Cât pentru supoziţia că numiri ca a d-nei Placa s-ar fi făcut după insistenţele unora şi altora, şi nu după interesul învăţământului aşa cum îl înţeleg eu, bine sau rău, să-mi dai voie să nu mă ocup de dânsa.

În rezumat, să-mi fie permis a exprima şi eu un regret: că după atâţia ani de muncă cinstită, care, orice ai zice d-ta, a adus Partidului Liberal mai mult folos decât pagubă, să fiu silit să mă întreb ce rost mai are tot necazul pe care mi-l dau.

Voi încheia prin câteva lămuriri, pe care însă să fie bine înțeies că nu le dau pentru a mă justifica, ci numai pentru a constata:

1. D-ra Savinescu nu dăduse nicio cerere scrisă, care să se fi putut avea în vedere în momentul numirilor; nici măcar o scrisoare sau altceva. Dl Savinescu se mulțumise a-mi zice o vorbă la Predeal, în momentul când intram sau ieșeam de la Consiliul de Miniștri și am uitat, pentru că nu pot ține minte sutele și miile de cereri ce mi se fac.

2. Pe dna Placa o numisem directoare, pentru că e foarte bună și nici nu este alta care să o poată înlocui cu avantaj din actualul personal de la școala profesională. Dar cu șase zile înainte de a primi scrisoarea d-tale, o înlocuisem deja, din cauza unei chestii de disciplină. Îmi pare foarte rău de asta, dar n-am avut ce face.

3. La secția comercială de fete, facerea numirilor nu era încă terminată, când ai crezut de cuviință să-mi scrii despre d-nii Teodoru și Pădure.

4. Dlui Irimescu i-am aplicat măsura pe care am aplicat-o încă la alți vreo 200. A fost norocul lui că rândul ce ocupa pe tabloul de cereri i-a permis să rămână în Botoșani, căci dacă altul ar fi avut drept înaintea lui, ar fi trebuit să-l numesc pe acela.

5. Dl Vasiliu fusese numit de Vlădescu la Botoșani cu călcarea flagrantă a legii. Am pus lucrurile la locul lor.

6. Despre dl Gheorghiu, nu știu ce vrei să-mi impuți.

Haret

Am găsit între hârtiile rămase de la Haret o scrisoare primită de la Nicolae Enășescu, care era atunci parlamentar de Botoșani, împreună cu conceptul răspunsului ce i-a trimis. Voi reproduce câteva pasaje caracteristice din scrisoarea aceea, interesantă prin faptul că prezintă, din partea unui parlamentar liberal, o concepție deosebită și depărtată de a lui Haret despre modul cum trebuie înțeleasă lupta politică și legătura între ea și administrația afacerilor publice.

În introducere zice: „Fie neșansa mea, fie a celor protejați de mine, a făcut că nicio cerere nu a fost satisfăcută. Prietenii mei din localitate, colegii mei de Parlament, se plâng de același insucces; iar acei ce în luptele noastre ne-au dat concurs, se văd îndepărtați la cele 4 puncte cardinale"…

Mai departe: „Prefectul județului în organizațiunea noastră politică - factor principal și o mare răspundere are *către guvern,* față cu însărcinarea ce i s-a dat, fie chiar tacită: *el trebuie să trimită în Parlament reprezentanți care să-l susțină chiar când nu prea are dreptate sau face mici greșeli inerente omenirii…"*

Adversarilor noștri să le respectăm drepturile definitiv dobândite, dar cred că e o demoralizare a orice sentiment de dragoste pentru noi a acelora care văd că favorizăm pe adversari…

Dacă elasticitatea legii ce ați făcut nu v-ar răpi atâta timp cu distribuirea orelor de favoare, nu ați avea atâtea stăruințe, și nu ați face avantage prin stăruința persoanelor străine de județ, și ați avea timp să ascultați pe botoșeneni, când interesele județului lor se regulează…"

LTV.

Către secretarul Societăţii folcloriştilor

Scrisoare din 25 februarie 1900

Domnule Secretar,

Am primit cu mulţumire încunoştiinţarea ce-mi faceţi că societatea folcloriştilor m-a ales preşedinte de onoare al ei şi vă rog să transmiteţi tuturor celor în drept viile mele mulţumiri.

Al dv. devotat,
Haret

Atenţiunea aceasta se poate socoti ca un act de politeţă a celor din Societate; dar s-ar putea ca ei să fi ştiut interesul ce a pus pentru folclor, căci, fiind minitru în 1897, a tipărit o colecţie de materiale folcloristice şi cântece populare. Vezi vol. I din *Operele lui Spiru Haret*, p. 69.

LV.

Către N. Popovici-Lupa

1. Scrisoare din 4 aprilie 1908

Stimate domnule Popovici,

Fii bun, te rog, de-mi arată dacă vrei să primeşti postul de inspector al şcolilor elementare şi inferioare de agricultură, în locul dlui Druţu, trecut în alt post[1].

Haret

2. Scrisoare din 13 aprilie 1908

Domnule Popovici,

Îţi mulţumesc că ai primit inspectoratul. Şi de bine ce l-ai primit, te rog să te ocupi de următoarea chestie: Sunt în căutarea unui viticultor pentru şcolile noastre de viticultură de la Odobeşti, Valea-Călugărească şi Huşi. S-a prezentat unul, Ioan Ordeanu, care spune că a învăţat şi a lucrat în viile Arhiducelui Albrecht la Vilany. Aş vrea să-l vezi şi să vorbeşti cu el. De s-ar putea, să fie

1. A fost numit la 1 mai 1908. (Vezi „Buletinul“ ministerului nr. 281 din 1908, p. 9913.)

pusă știința lui la încercare la pivnița statului de la domenii (mi s-a spus că este una nu știu unde). Adresa lui este: la Societatea Centrală Agricolă (Palatul Nifon) sau la Chirculești-Stănești (județul Vlașca), prin gara Comana.

Haret

3. Scrisoare din 20 mai 1910

Domnule Popovici,

Pot merge la Roman, miercuri 2 iunie. Voi sosi acolo cu trenul de la 7 ore 32 m. dimineața. Voi putea merge la școala de agricultură de dimineață; după amiază aș vizita câteva școli din Roman; iar seara aș pleca la 10 ore 17 m.

Haret

4. Scrisoare din 25 ianuarie 1912

Stimate domnule Popovici,

La Academie s-a prezentat la concurs pentru premiul Năsturel o carte de Dorwagen intitulată: *Contabilitatea agricolă în partida dublă*, București, 1911. Nimeni nu e competent în materie dintre membrii Academiei. Mi s-a dat să fac eu raport asupra ei, deși nu mă pricep deloc.

Te rog pe d-ta să fii bun a-mi spune dacă nu ai putea d-ta să-mi faci un mic studiu asupra calităților și defectelor cărții, din care să pot eu extrage un raport. Sau, dacă d-ta nu poți, să-mi indici pe cineva care s-ar pricepe și la care aș putea adresa această rugăciune.

Fii bun, te rog, a-mi da un cuvânt de răspuns.

Al d-tale devotat,
Haret

5. Scrisoare din 19 martie 1912

Stimate domnule Popovici,

Trebuind să plec îndată după Paști, te rog să fii bun a-mi trimite cartea lui Dorwagen, precum și notele ce vei fi având asupra ei. Trebuie să fac raportul înainte de plecare.

Al d-tale devotat,
Haret

Raportul lui Haret despre această carte s-a publicat sub titlul: *August Dorwagen – Contabiltatea agricolă în partidă dublă* în Analele Academiei Române, seria II, tomul XXIV 1911–1912, p. 270.

LVI.

Către N. Brânzeu

Scrisoare din 8 mai 1908

Iubite domnule Brânzeu,

Îți mulțumesc pentru bunele noutăți ce-mi dai cu privire la activitatea d-tale față de școli și de biserici. Contam mult pe d-ta și mă bucur văzând că speranțele mele nu au fost înșelate.

Devotat,
Haret

Nicolae Brânzeu (n. 1869 în Transilvania, m. 1939), profesor la liceul din Pitești, a fost întrebuințat în administrația școlară ca revizor școlar și în administrația județeană ca prefect de Argeș. În această din urmă calitate (1907–…), el, pe lângă celelalte îndatoriri, dădea atenție deosebită treburilor școlare și obișnuia să aducă a cunoștința ministrului de Instrucție măsurile luate și constatările sale.

Scrisoarea de mai sus se găsește în colecțiunea Ateneului popular din Pitești „Ionescu-Gion“ și ni s-a trimis de dna Tatiana Bobancu, președinta acestui Ateneu.

LVII.

Către Emil Costinescu

Scrisoare din 10 septembrie 1900

din *Valea-Călugărească*

Stimate domnule Costinescu,

Îmi pare rău că ocupațiile cele multe ale noastre amândoi nu mi-au permis ca, înainte de a pleca în concediu, să-ți fi vorbit de o chestie foarte însemnată, căreia numai d-ta poți să-i dai o soluție, și care desigur că iarna trecută numai din lipsă de timp nu a fost rezolvată. E vorba de o lege pentru arendarea la țărani a moșiilor statului și ale particularilor.

D-ta poate știi că eu am fost de părere că partea cea mai însemnată a soluției chestiei țărănești stă, nu în vânzarea de pământuri la țărani – soluție grea, trecătoare, și întrucâtva periculoasă –, ci în desființarea actualei clase a arendașilor și în substituirea țăranilor în locul lor. Sunt multe și puternice motive pentru asta, care nu se pot dezvolta într-o scrisoare și pe care d-ta le cunoști și

le înțelegi fără să le lămuresc eu; dar, cel mai puternic este că arendarea este un mijloc ușor, ieftin, care nu deplasează axul proprietății mari – lucru de care se tem atâta proprietarii mari – care permite luarea oarecăror măsuri pentru îmbunătățirea agriculturii țărănești și care va apropia pe țărani și pe proprietari unii de alții. Astăzi sunt mai mult decât oricând partizan al acestui sistem, tocmai pentru că am văzut mai bine cum stau lucrurile și ideile oamenilor, cu ocazia discuțiilor din iarna trecută.

Știu că și d-ta împărtășești aceste idei, cel puțin în mare parte. Ca Ministru de Finanțe, ai și mijlocul de a realiza acest lucru bun.

De ce nu dai urmare ideii, pe care chiar d-ta ai susținut-o în Consiliile de Miniștri de acum un an la Ministerul de Externe, ca Casa Centrală a Băncilor Populare să servească pentru arendări, cum servește Casa Rurală pentru cumpărări? Ea să servească de intermediar între țărani și proprietari, să mijlocească condițiile de arendare și de cultură, să controleze prețul arendării, și mai ales să garanteze proprietarului plata arenzii, prin aplicarea legii de urmărire. Te asigur că proprietarii într-un glas ar fi pentru o asemenea lege; cât pentru țărani, nu se mai vorbește. Eu am vorbit cu mulți proprietari, dintre cei mai îndârjiți și știu ce cugetă în astă privință.

Convingerea mea este că lucrul acesta este mult mai ușor de făcut și de organizat decât Casa Rurală, și va avea urmări bune, necomparabil mai mari și mai apropiate.

Al d-tale devotat,
Haret

Scrisoarea aceasta a fost găsită între hârtiile rămase de la Haret. Costinescu era atunci ministru de Finanțe,

Chestiunea de care se vorbește aici se poate vedea dezvoltată în lucrarea lui Haret *Chestia țărănească* din 1905. Vezi în *Operele lui Spiru Haret*, vol. VIII, p. 27 și urm. Vezi și vol. IX, p. 169 și urm.

LVIII.

Către Const. Kirițescu(54)

Cu note de *Grig. Teodossiu*

1. Scrisoare din 29 ianuarie 1909

Domnule Kirițescu,

Îți înapoiez demisia, nefiind la locul ei, căci dacă ne-am da demisia de câte ori avem o contrarietate, n-am mai face niciun lucru bun. În fond, am văzut că ai

dreptate. Îmi uitasem că am mai rezolvat odată chestia după raportul d-tale, când mi-a prezentat Stere întâmpinarea lui Cocuz la Cameră, în timpul şedinţei. Rămâne aşa cum am stabilit la început. Dl Teodoru va aranja lucrurile în acest sens.

Haret

Publicată de C. Kiriţescu în cartea sa: *În slujba unei credinţe*, Bucureşti, 1933, p. 348.

Aici, autorul care era inspector şcolar al învăţământului secundar, povesteşte că în ianuarie 1909 era conflict între directorul unei mari şcoale din Iaşi şi unul din profesorii acelei şcoale.

Directorul Cocuz prigonea pe profesorul C. Dl Const. Kiriţescu prezentase lui Haret un raport, prin care cerea punerea în drepturile încălcate ale profesorului. Deşi raportul fusese aprobat, directorul face aşa ca şeful liberalilor ieşeni, C. Stere(55), să intervină pentru el. Ministrul a revenit asupra primei hotărâri şi a dat o rezoluţie contrară celei dintâi.

Atunci dl Kiriţescu trimite ministrului Haret demisia, însoţită şi de o scrisoare în care îi explica lucrurile. Haret i-a răspuns cu scrisoarea de mai sus.

2. Scrisoare din 12 iulie 1910

din *Valea-Călugărească*

Domnule Kiriţescu,

Îmi pare bine că am provocat explicaţia dumitale, căci avusesem impresia că ar fi la mijloc o animozitate personală a d-tale împotriva lui X, care îmi fusese arătat ca fiind superior celuilalt, ceea ce văz că nu e cazul. De aceea, puteţi să procedaţi după dreptate şi interesul şcoalei. Te rog să-i arăţi şi lui Sihleanu rândurile acestea.

Haret

Publicată de C. Kiriţescu în cartea sa: *În slujba unei credinţe*, Bucureşti, 1933, p. 349.

Aici, primitorul scrisorii povesteşte cum în 1910, la transferările între profesorii de curs secundar, se da lupta şi pentru câştigarea unei anumite catedre din Bucureşti.

Secretarul general, *D. A. Teodoru*, comunicase consiliului inspectorilor secundari că Haret îi ceruse să propună pe X, recomandat cu căldură de primul ministru.

Dl Kiriţescu, însă, a arătat în consiliu că Y. este superior în drepturi lui X şi a reuşit a convinge consiliul, care şi-a dat aviz favorabil pentru Y. Ministrul Haret a fost foarte nemulţumit şi a înapoiat consiliului lucrarea. Preşedintele Consiliului de inspectori ai învăţământului secundar era Sihleanu, profesor universitar.

Deşi consiliul nu se putea pune de-a curmezişul voinţei ministrului, inspectorul Kiriţescu s-a încumetat să-i trimită o lungă scrisoare – din care rezulta corectitudinea procedării consiliului.

La această scrisoare, Haret a dat răspunsul de mai sus prin care a aprobat transferarea prof. Y, nu a lui X, recomandat, de primul ministru.

LXIX.

Către N. Ciobanu, învățător

1. Scrisoare din 10 martie 1909

Domnule Ciobanu,

În numărul 6 al „Revistei generale a învățământului“ am văzut un articol al d-tale cu privire la învățarea lucrului manual în școlile normale. Nu zic că programa actuală nu va fi având defecte; dar ea s-a făcut tot după avizul câtorva inși care se ocupaseră cu materia asta. Pentru ca părerile d-tale să poată fi utilizate, trebuie să le formulezi sub forma de proiect, de programă, cu instrucțiunile necesare. Proiectul acesta să mi-l trimiți, ca să-l dau în studiu, și de se va putea, să treacă chiar în Consiliul General.

Haret

N. Ciobanu, căruia i-a fost adresată această scrisoare, era în acel timp institutor în Galați.

Articolul său purta titlul: *„Lucrul manual în școalele normale“,* și s-a publicat în „Revista generală a învățământului“, nr. 6 din 1 ianuarie 1909, pp. 393-402.

2. Scrisoare din 16 martie 1909

Domnule Ciobanu,

Poți lucra o lună de zile la programa pentru lucru manual în școalele normale, deoarece nu este așa mare urgență.

Haret

LX.

Către Ion I. C. Brătianu

din *Valea-Călugărească*

Note de *Gh. Adamescu*

1. Scrisoare din 26 martie 1909

Domnule Președinte,

Votul prin care Senatul, în ziua de 23 martie, a respins proiectul de lege pentru înființarea comisiei istorice[1], nu-l pot interpreta altfel decât ca o indicație că nu mai am încrederea lui, căci nici mărimea cheltuielii cerute, nici lipsa de utilitate a acestei instituții nu se puteau invoca pentru a justifica un vot de asemenea gravitate. De altfel, de ar fi fost așa, ar fi urmat oarecare discuție, sau s-ar fi cerut oarecare lămuriri.

Cum că votul ar fi fost rezultatul unei erori, nu se poate susține; căci de ar fi fost așa, ar fi trebuit ca a doua zi, când dl T. Cămărășescu a vorbit despre incidentul din ajun și a arătat trebuința retragerii ministrului astfel vizat, nimeni din majoritate nu a zis un cuvânt.[2]

De altă parte, în Camera Deputaților am avut destule semne că situația mea nu este mai bună. Fără a vorbi despre atitudinea destul de jignitoare pe care a avut-o față cu mine în chestia legii teatrelor[3], trebuie să amintesc că trei proiecte de legi însemnate, propuse de mine, nu au putut trece nici prin comitetul delegaților. Unul din ele este acel privitor la catedrele universitare[4], pentru care

---

1. Legea pentru înființarea Comisiunii istorice s-a prezentat Camerei Deputaților și s-a discutat în ședința de la 2 martie 1909 și s-a votat. La Senat a fost respinsă în ședința de la 23 martie același an. Discutată din nou în anul următor, se votează de Senat la 13 ianuarie 1910 și de Cameră la 9 februarie 1910. Vezi pentru toate acestea vol. VI din colecțiunea de față (*Operele lui Spiru Haret*, p. 167 și urm.).

2. Aici lipsesc desigur câteva cuvinte cam așa: „cineva din majoritate să răspundă, însă".

3. Legea Teatrelor a fost discutată de Camera Deputaților în ședința de la 24 martie 1909 și, la discuția pe articole, s-au propus atâtea modificări încât Haret, supărat, a lăsat la hotărârea Adunării, dacă nu e mai bine să se trimită la Comitetul delegaților, ca să se cerceteze acele propuneri și să se aducă în dezbaterea plenară numai cele admise de Comitet. El spera că majoritatea nu va face aceasta, ci va proceda îndată la discuția pe articole. De aceeași atitudine a majorității se plânge el în scrisoarea de mai înainte. Legea s-a votat tocmai în anul următor, la 10 februarie 1910. În privința acestei legi, să se citească în vol. VI al colecțiunii de față, p. 229 și urm.

4. Proiectul de lege pentru catedrele universitare a fost prezentat Camerei în anul 1908: dar a întâlnit în majoritate o atmosferă defavorabilă, cum se înțelege din acest pasaj. De abia la 25 martie 1910 a putut să vină în Dezbaterea Adunării și, deși s-a votat, Haret n-a mai voit a-l prezenta și Senatului. Vezi în privința acestor împrejurări vol. VI din *Operele lui Spiru Haret*, p. 370 și urm., p. 391 și urm.

preşedintele uneia din secţii, membru însemnat al majorităţii, a refuzat formal de a lăsa să se numească delegatul, sub cuvânt că d-sa este contra proiectului; şi am cunoştinţă că mulţi membri din cei mai însemnaţi ai majorităţii sunt opuşi proiectului, ceea ce nu a împiedicat pe Cameră de a introduce în buget două catedre noi universitare, absolut inutile, cu toată opunerea mea, precum făcuse şi anul trecut cu altele.

În această chestie, a catedrelor universitare, ştiu că chiar cei mai mulţi din colegii mei din guvern nu împărtăşesc vederile mele şi că au aderat la prezentarea proiectului de lege numai din spirit de colegialitate.

De vreme ce îmbunătăţirea facultăţilor de drept este o măsură, care se impune în modul cel mai imperios, şi deoarece Partidul Liberal-Naţional nu admite soluţia propusă de mine, fără a-mi indica vreo alta acceptabilă, eu nu pot primi răspunderea de a lăsa să crească pe fiecare zi răul pe care-l fac facultăţile de drept, fără să pot face nimic pentru a-l vindeca[1].

Cred inutil să insist şi asupra altor împrejurări, nu mai puţin însemnate decât cele de mai sus, care de câtva timp deja mi-arăta în mod neîndoios că direcţia pe care o imprim eu învăţământului nu satisface vederile, şi tendinţele majorităţilor.

Aşa fiind, este evident că rămânerea mea mai departe în capul departamentului ce-mi este încredinţat a devenit imposibilă; şi de aceea vă rog să binevoiţi a primi demisia mea din această însărcinare.

Primiţi etc.

Haret

Toate scrisorile de aici au fost găsite – în concept – între hârtiile rămase de la Haret.

2. Scrisoare din martie 1909

din *Valea-Călugărească*

Iubite dle Brătianu,

Zilele acestea din urmă am fost aşa de ocupat şi de bolnav, încât nu mi-a fost cu putinţă să-ţi adresez mai curând demisia mea, pe care ar fi trebuit să o fac alaltăieri, şi la care desigur te aşteptai. Afară de aceasta era nevoie să se termine cu legea sinodului şi cu legea clerului, care altminteri puteau să se încurce, încă o zi de întârziere va mai veni şi din cauză că-ţi adresez această demisie de aici, de la ţară, la o oră când nu mai pot prinde, poşta.

Te rog să o primeşti cât vei putea mai curând, deoarece aş putea să mă duc pentru câtva timp în străinătate, pentru a-mi restabili sănătatea destul de serios zdruncinată.

---

1. Haret socotea că Facultatea de drept din Bucureşti şi chiar cea din Iaşi suferă de multe lipsuri, pe care dorea să le împlinească prin proiectul său. Vezi îndeosebi pp. ?????? din vol. VI al *Operelor lui Spiru Haret*.

Primește, te rog, dle Brătianu, asigurarea amiciției și considerației mele deosebite.

Haret

Conceptul acestei scrisori n-are dată: dar, din ceea ce cuprinde, se poate crede că este făcut la câteva zile după cealaltă.

Legile despre care vorbește aici sunt: a) *legea clerului mirean și a seminariilor,* votată de Senat la 26 februarie 1909 și de Cameră la 24 martie 1909; b) *modificarea legii sinodale,* prin care se înființează și Consistoriul superior bisericesc, votată de Senat la 13 martie 1909 și de Cameră la 23 martie 1909. Mai ales aceasta din urmă a dat naștere la o serie de tulburări politice, provocate de campania episcopului Gherasim și continuate sub ministeriatul următor al lui C.C. Arion. Scrisoarea aceasta a lui Haret arată starea sa sufletească și trupească în acele momente. Despre aceste împrejurări să se vadă în colecțiunea de față vol. VI (p. 156 ș. u., p. 175 ș. u., p. 281 ș. u., p. 330 ș. u.) precum și vol. IX (Introducerea, p. 53 și urm.).

3. Scrisoare din 24 februarie 1910

Iubite domnule Brătianu,

Îți trimit o copie de pe o scrisoare pe care am primit-o aseară de la unul din cei mai de seamă învățători, director al ziarului „Tribuna învățătorilor“[1], precum și un articol luat din „L'Indépendance Roumaine“ tot de aseară: *Les Takistes dans les villages*[2].

---

1. Scrisoarea, de care vorbește aici Haret este trimisă de V. Păunescu, institutor. Am găsit-o între hârtiile rămase de la Haret. Iată principalele pasaje: „Foarte mulți învățători scriu la redacția *Tribunei Învățătorilor*, îngrijorați că trece sesiunea parlamentară fără să se voteze poate legea pentru acordarea dreptului preoților și învățătorilor de a cumpăra pământ rural… Fiindcă leafă mai bună nu se poate da tuturor, dreptul la pământ ar fi și el o mare mângâiere și un semn că tot dvs. și tot Partidul Liberal vrea bine învățătorilor… Mulți dintre ei sunt decepționați și foarte dispuși a crede ce li se șoptește despre hotărârea altui partid de a le îmbunătăți starea materială…“.

2. Articolul din „L'Indépendance Roumaine“ a apărut în numărul 10391 din 24 februarie 1910, fără semnătură. Se spune că este vorba de întemeierea unui cerc al corpului didactic, care să publice o foaie săptămânală sub conducerea lui Al. Bădărău, unul din cei mai însemnați membri ai partidului lui Take Ionescu (atunci în opoziție, la guvern fiind liberalii). Scopul real al acestei mișcări este să facă propagandă îndată spre a atrage în partid pe învățători și preoți, împreună cu fruntașii satelor, ca să pună băncile populare în serviciul partidului. Autorul articolului socotește că o asemenea întreprindere nu poate izbuti, dar se teme că procedeele demagogice ar putea produce în unele locuri o agitație periculoasă care să *împiedice dezvoltarea normală a mișcării economice și sociale începute în ultimii trei ani.* Haret se arăta îngrijorat de aceste fapte, nu numai ca membru al guvernului liberal, dar și ca autor al multora din măsurile care au contribuit la desfășurarea mișcării de care e vorba aici. De aceea, după ce s-a retras guvernul liberal la sfârșitul anului 1910, Haret a și pornit acea activitate a asociației „Liga Deșteptarea“, ca să ajute păstrarea celor dobândite până atunci, activitate pe care în adevăr Partidul Liberal n-a sprijinit-o de ajuns. (Vezi în Colecția de față vol. IX , Introducerea și articolele de la p. 161 și urm.)

Cele ce vei citi în ele sper că te vor convinge câtă dreptate am când spun de atâta vreme, fără niciun folos, că este o colosală greşeală, pe care o face Partidul Liberal, dezinteresându-se cu totul de învăţători şi de preoţii rurali. Mă mir cum se poate ca adversarii noştri de toate nuanţele să-şi fi dat seamă de lucrul acesta mai bine decât noi, liberalii, care prin esenţă şi prin definiţie trebuie să fim mai aproape decât oricare alţii de sufletul poporului; căci pe mine nu m-a înşelat niciun moment campania furioasă, pe care o duc contra mea toţi aceia; ştiu eu bine că nu cred ei niciun cuvânt din cele ce spun pe socoteala mea; dar atacă în mine pe omul care punea la dispoziţia partidului său un instrument de muncă de o putere infinită, şi înaintea căruia nicio rezistenţă nu ar mai fi posibilă din partea celor cu idei învechite şi retrograde.

Singuri liberalii se pare că nu înţeleg lucrul acesta, de vreme ce nu fac nimic pentru a-şi asigura pentru totdeauna acest concurs nepreţuit şi a-l utiliza pentru binele ţării. Din contră, sunt unii, după cum ţi-am spus deunăzi, care critică şi caută să zădărnicească ceea ce s-a făcut.

Să nu se zică că partidul mă aproba, pentru că mă aplaudă când vorbesc la Cameră. Nu este vorba de aprobări academice, ci de acţiune; şi ca acţiune, am o probă în faptul că nu e cu putinţă să capăt pentru bieţii învăţători şi preoţi nici chiar dreptul lor de om, dreptul de a-şi avea casa şi gospodăria lor în satul unde sunt datori să trăiască toată viaţa, şi să servească ca pildă de oameni aşezaţi, cuminţi şi economi, pentru toţi sătenii.

Cele ce vei vedea în piesele anexate, eu le ştiu şi le urmăresc de demult. Ştiu că învăţătorii şi preoţii încep să se întrebe dacă nu şi-au făcut socoteală greşită, când au crezut în vorbele mele. Deja astă vară am avut un semn, când ca prezident al Asociaţiei învăţătorilor s-a ales Ionescu Lungu de la Ploieşti, tachist militant, aceasta a doua zi după ce autorităţile locale de la Iaşi căutaseră să-i împiedice de a se întruni acolo. Incidente ca acela, adăugate pe lângă atâtea altele, pe care ţi le-am arătat, şi pe lângă faptul că nimic din ce cer ei nu li se acordă, nu pot să nu influenţeze mentalitatea unor oameni care sunt predispuşi a vedea lucrurile mai mult în rău, pregătiţi cum sunt la aceasta prin lunga părăsire în care au fost lăsaţi, prin suferinţele lor din 1907, când fuseseră luaţi ca ţintă a loviturilor celor interesaţi a nu se schimba vechea stare de lucruri, şi prin decepţiile lor din urmă. Pe un asemenea teren, este natural să prindă rădăcini o propagandă mizerabilă. Şi am dovezi sigure că propagandele acestea prind, aşa că, de va urma tot aşa, până în doi ani, nu va mai rămâne nici urmă din tot ce am muncit cu atâta drag şi cu atâta speranţă în viitor. Şi ceea ce va fi mai grozav, va fi că se vor perverti… şi sufletele acestor oameni, pe care eu reuşisem să-i pun în mişcare, făcând apel numai la sentimentele cele bune şi curate ale naturii omeneşti, iar când liberalii se vor deştepta – dacă se vor deştepta – va fi prea târziu; pentru că oamenii, odată traşi în făgaşul felului de interese cu care lucrează unii, nu-i mai poţi scoate de acolo.

Te rog să mă ierți că am recurs la aceasta formă solemnă a scrisului, dar știi ce greu putem găsi vreme de vorbit; iar când găsim, e așa de scurtă, și așa de des suntem întrerupți, și așa de lesne deviază discuția, încât niciodată nu pot spune tot ce am de spus. Trebuia însă să-ți arăt încă o dată toată grija mea, ca să nu se poată zice că nu am prevăzut și că nu am dat alarma.

Al d-tale devotat amic.

4. Scrisoare din 19 martie 1910

Iubite domnule Brătianu,

Purtarea cu totul neleală a universităților, în chestia înființării noilor catedre, adăugată pe lângă multele alte incidente din timpurile din urmă mi-au desăvârșit convingerea că nu mai pot merge înainte. Nu mai pot lucra nimic cu rost și cu folos, nu mai am nicio autoritate, nu mai văd înaintea mea nicio perspectivă și niciun câmp de activitate în care să mai pot produce ceva în sfera activității mele actuale. Toată energia și puterea mea de muncă sunt sleite, nu mai am nicio încredere nici în mine, nici în succesul muncii mele. Sănătatea mea se zdruncină mereu. Guvernului nu-i mai sunt de niciun folos. De aceea sunt silit ca în mod irevocabil să mă retrag din însărcinarea pe care am purtat-o atâta vreme. Te rog foarte mult să nu insiști ca să revin, pentru că, cu mare părere de rău, nu te voi putea asculta. Și oțelul se roade de la o vreme, cu atât mai mult un om. Eu sunt scurs de puteri, pe care mi le-am risipit în hărțuieli mărunte de toată ziua. Nu mai sunt nici tânăr și mi-am plătit datoria către țară până la limita puterilor mele.

Am dreptul acum și eu la puțină liniște, după atâta viața necăjită și frământată.

Te rog să te gândești la măsurile ce ai de luat cât se va putea mai curând, pentru că o întârziere de câteva zile mă va face să nu-mi mai pot regula dreptul la pensie, și atunci ce aș face eu ca să trăiesc un an de zile? Sunt sigur că nu-mi vei face acest rău.

Te rog, iubite domnule Brătianu, să primești mulțumirea mea sinceră pentru încrederea ce mi-ai arătat-o în aceste 15 luni, și să crezi în nestrămutata stimă și iubire pe care ți-o voi purta tot restul vieții mele.

E vorba de campania dusă de unii profesori universitari contra proiectului de lege prezentat de Haret în 1910 pentru înființarea unui număr de catedre universitare (care, după legi nu se puteau înființa decât după un vot al Parlamentului). Cel mai mare dușman, a fost C. Dissescu, atunci membru al Partidului Conservator(56) de sub conducerea lui Take Ionescu, dar alături de el au fost și alți profesori din celălalt Partid Conservator(57) si se vede că și dintre liberali unii se alăturase acestei campanii. Dissescu găsise acum un prilej de răzbunare, căci și el – în 1907, când era ministru – făcuse un proiect, combătut atunci de liberali, ca și de celălalt Partid Conservator, și retras. După discuții violente, proiectul se votează în Cameră la 18 martie, adică în ajunul zilei în care scrie Haret scrisoarea de mai sus. Amărât cum se vede, el nu prezintă Senatului proiectul său. Această amânare, printr-o simplă întrebare, aduce în discuția Senatului legea însăși, la 26 martie, și dă prilej lui Dissescu și lui T. Maiorescu să combată pe Haret. (Să se vadă în colecțiunea de față vol. VI Introducerea și p. 370 și urm.)

5. Adresă din 19 martie 1910

Domnule Președinte,

Nemaiavând putința de a duce mai departe sarcina de Ministru al Cultelor și Instrucției, cu care sunt onorat, vă rog să binevoiți a primi demisia mea din acest post.

Primiți etc.

Se înțelege rostul acestei cereri, după cele din scrisoarea precedentă. Precum se știe, ea n-a avut nicio urmare, căci Haret a rămas în guvern până la retragerea lui, în decembrie 1910.

LXI.

Către C. Șonțu[1]

Notă de *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din martie 1909[2]

Stimate domnule Șonțu,

Am primit scrisoarea d-tale, prin care îmi faci cunoscut că am fost proclamat președinte de onoare al comitetului pentru ridicarea unui monument lui D. Laurian.

Primesc această însărcinare onoratoare pentru mine și mulțumesc cu recunoștință celor ce mi-au oferit-o.

Îți comunic în același timp că ministerul s-a înscris cu 500 lei pentru această operă.

Al d-tale devotat,
Haret

---

1. În anul 1909, Spiru Haret a făcut prin „Revista generală a învățământului“, un apel către corpul didactic, pentru ridicarea unui bust regretatului profesor D. August Laurian. Cercul profesorilor secundari din Capitală a luat inițiativa și a constituit un comitet de acțiune compus din comitetul cercului și directorii și directoarele școalelor secundare din țară. Acest comitet a oferit lui Sp. Haret președinția de onoare. C. Șonțu, președintele delegațiunii centrale, a rugat în scris pe Haret să primească președinția de onoare a comitetului. Ca rezultat, Haret a acceptat-o prin scrisoarea de mai sus. Vezi apelul lui Haret în acest volum, în scrisoarea către directorul „Revistei generale a învățământului“ nr. 7. Monumentul lui Laurian s-a inaugurat la 11 octombrie 1911 și se află în curtea Colegiului Sf. Sava.

2. C. Șonțu (1854–1939), vechi profesor secundar încă din 1875, era atunci profesor de științele fizico-chimice la liceul Matei Basarab din București.

LXII.

Către C. Popovici-Tașcă

Note de *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din 11 aprilie 1910

Domnule Tașcă,

În revista „Le Mouvement Economique" de la 1 decembrie 1909, este publicat un articol foarte însemnat asupra comerțului de ouă, de Daniel Bellet.

Cred că ar fi bine să fie tradus și publicat în „Albina".

Haret

Scrisoarea e adresată lui C. Popovici-Tașcă, institutor în București, care era în acea vreme administrator al revistei „Albina".

Scrisoarea a fost găsită printre hârtiile revistei și a fost tipărită în nr. 1-2 din 1-15 februarie 1923, p. 27, sub titlul: *„Cum răposatul Spiru Haret se îngrijea de* Albina*"*.

LXIII.

Către Eliodor Constantinescu

Scrisoare din 30 mai 1910

Domnule Constantinescu,

Îți mulțumesc și pentru că mi-ai trimis broșura dle și pentru că ai scris-o. Străinii și mai ales francezii ne cunosc foarte rău și broșuri ca acestea sunt foarte utile.

Fiindcă îmi scrii că nu aveai la îndemână cele ce trebuiau, ți-am trimis un exemplar din *Raportul la Rege,* din 1903, în text francez, pentru ca la nevoie, să-l mai poată citi și Francezii.

Al d-tale devotat,
Haret

Această copie ne-a fost trimisă de primitorul scrisorii împreună cu următoarele lămuriri:

„Mă aflam la Paris pentru studii și, cum aveam o însărcinare oficială și din partea ministerului, am vizitat școlile din Paris și câteva din alte orașe. Cu această ocaziune, văzând că școala noastră era puțin cunoscută și rău judecată, m-am gândit să public, o broșură în limba franceză. Cum nu aveam la îndemână tot ce-mi trebuia, m-am adresat în țară, la minister, unui înalt funcționar, profesor, rugându-l să-mi trimită unele date. Nici n-a binevoit a-mi răspunde. Atunci, așa cum am putut și m-am priceput, am publicat broșura *De l'esprit de l'enseignement secondaire, en Roumanie*, A. Picard, Paris, 1910, care a fost imediat semnalată de două din cele mai serioase reviste *(Revue Internationale,* din 15 nov. 1910 și *L'enseignement secondaire,* din octombrie1910).

Broșura am trimis-o, cum era și firesc lucru, și ministrului, care, drept răspuns, îmi trimite scrisoarea de mai sus, însoțită de voluminosul *Raport către M.S. Regele Carol I-iu* și pe care l-am dăruit Bibliotecii Naționale din Paris.

Acesta era Spiru Haret.

Chestiunea aceasta a mai fost relatată de mine în „Revista generală a învățământului", din iunie-iulie, 1914".

Eliodor Constantinescu (n. 24 septembrie 1877, m. 1935) a fost profesor la gimnaziul din Râmnicul-Vâlcea și inspector școlar. A făcut și diferite publicațiuni.

LXIV.

Către C. Rădulescu-Codin

1. Scrisoare din 10 iunie 1910

Domnule diriginte,

Am luat cunoștință cu vie mulțumire de statutele societății de ajutor Sf. Spiridon, precum și de încunoștiințarea că am fost proclamat ca membru de onoare al ei. Vă rog să primiți și să arătați membrilor societății expresia deplinei mele gratitudini.

Primiți, vă rog, asigurarea considerației mele deosebite

Haret

C. Rădulescu-Codin (n. 1875, m. 1920), a fost învățător în comuna Priboeni, județul Muscel, unde i s-a trimis această scrisoare și cele următoare, iar mai târziu a ocupat postul de revizor școlar al aceluiași județ.

2. Scrisoare din 16 august 1912

Stimate domnule Rădulescu,

Am primit manuscrisul. Îl voi prezenta Comitetului „Stelei" la prima lui întrunire. Îți răspund cam târziu, pentru că nu am fost în țară.

Haret

3. Scrisoare din 15 noiembrie 1912

Domnule Rădulescu,

Manuscrisul d-tale ți s-a înapoiat și ți se va și comunica că a fost aprobat a se publica în biblioteca Societății „Steaua", cu condiție ca niciunul din cântecele ce cuprinde să nu mai fi fost publicat, nici de alții, nici de d-ta.

Haret

E vorba de o colecțiune de cântece bătrânești istorice. Academia Română a publicat, sub titlul „*Din viața poporului român*“, multe din colecțiunile lui Rădulescu Codin, din care amintim: *Sărbătorile poporului* (1909); *Legende, tradiții și amintiri istorice* (1910); *Îngerul Românului*; *Povești și amintiri din popor* (1913), *Literatură, tradiții și obiceiuri din Corbii Muscelului* etc.

În biblioteca „Steaua“ *Cântece voinicești și ostpșești* (1910).

LXV.

Către Ștefan Popescu, învățător

Cu note de *Gh. Adamescu*

1. Scrisoare din 21 aprilie 1911

Stimate domnule Popescu,

Înțeleg decepțiile d-tale și mirarea ce ai de a vedea unii din colegii d-tale având atitudinea pe care o au. Eu însă am văzut atâtea în viața mea, încât asemenea lucruri nu-mi mai fac niciun efect. Să lăsăm în plata domnului pe cei răi, și să căutăm ca noi cel puțin să nu slăbim pe calea cea bună. Va veni vremea ca lucrurile să se pună la locul lor.

Haret

2. Scrisoare din 18 noiembrie 1912

Stimate domnule Popescu,

Reclamații la fel cu aceea pe care mi-o adresezi d-ta am mai primit încă vreo trei, tot relative la aceeași școală. Nu m-aș mira ca cea ieșită a 6-a la concurs să fi fost clasificată a 2-a pentru bursă, căci se poate că cele de sub nr. 2, 3, 1 și 5 să fi fost înlăturate pentru motivul că nu vor fi fost destul de sărace. Dar știu că nici solventele și semisolventele nu au fost primite după o regulă, și mi s-a dat exemplul unei fete clasificată la nr. 151 și admisă, pe când cea cu nr. 26 a fost respinsă.

Acestea sunt lucruri regretabile, și care ar fi bine să nu se mai întâmple. În ceea ce privește în special școala secundară de fete internat, din București, eu sunt de părere că în genere învățătorii nu trebuie să năzuiască a-și pune fetele acolo. Mai întâi că acea școală fiind singură de felul ei, este foarte mult căutată, așa că concurentele se prezintă la dânsa totdeauna cu sutele. Din cauza asta reușita la concurs e totdeauna foarte grea. Al doilea motiv este că acea școală nu dă nicio carieră, așa că după 8 ani de învățătură și de cheltuială, fetele se găsesc

cu o instrucție cu care nu au ce face, și de multe ori cu aspirații mai presus de puterile părinților lor.

Al d-tale,
Haret

Aceste scrisori au fost trimise de primitor lui P. Gârboviceanu în 1933, după apelul făcut către cei ce posedă asemenea corespondență. Trimițătorul era pensionar și locuia în Călărași. El le însoțește ou oarecare explicări și reflexului din care reproducem următoarele: „Am funcționat ca dascăl 15 de ani. Munca și priceperea mea în școală le-am destășurat mai mult sub marele Haret, care, dacă ar învia azi, ar îndrepta multe în această țară… Cred că nu și-ar mai cunoaște școala primară, băncile, activitatea extrașcolară etc. Ar rămânea uimit când ar vedea acum învățători: primari, în tot felul de consilii de bănci, parlamentari etc.; iar școala dată uitării. S-au dus învățătorii de sacrificiu din timpul acestui om, care lucrau în toate direcțiile fără plată și au căpătat astfel – prin muncă recunoscută – drepturile de care se folosesc cei de azi… Și biserica nu stă mai bine… fiindcă preotul vede de politică, nu de biserică".

LXVI.

Către Arhimandritul Visarion

1. Scrisoare din 7 decembrie 1911

Prea Cuvioase Părinte,

Zilele acestea mi-am pus în regulă toate hârtiile cele vechi, așa că niciuna nu a rămas care să nu-mi fi trecut prin mână.

Fiind acum bine clasificate, nu mi-a fost greu ca, în urma scrisorii P.C.T., să caut manuscrisul cerut. Nu l-am găsit însă, ceea ce înseamă că nu l-am oprit la mine. De altfel, îmi aduc aminte de dânsul, pentru că scosesem din el câteva note, peste care am dat zilele astea, și cred încă că-mi aduc aminte că manuscrisul l-am dat la Casa Bisericii, deși după trei ani și jumătate nu cutez să zic că amintirea mea poate să fie sigură.

Eu cred că trebuie să se afle la C.B., dar dacă nu l-au găsit când l-ai căutat P.C.T., este că vor fi uitat în ce dosar l-au cusut. Mi s-a mai întâmplat asta alte dați.

Al P.C.T. devotat,
Haret

2. Scrisoare din 6 decembrie 1912

Prea Cuvioase Părinte,

Mă tem că dorința ce exprimi P.C.T., ca să revin eu să procur local Seminarului, să nu fie mai curând în dauna lui. Eu sunt om fără noroc în privința asta.

De câte ori am venit la minister, tot cu crizele şi cu sărăcia am avut a mă lupta şi de aceea nu am avut parte să văd şi eu măcar un local de şcoală clădit în urma celor 10 ani de minister ai mei. Partea mea a fost numai să fac economii şi să adun fonduri cu care să clădească alţii.

De aceea mai bine să vă rugaţi lui Dumnezeu ca să ţină pe alţii care pot face ceea ce nu pot eu.

Vă trimit manuscrisul.

Al P.C.T. devotat,
Haret

Arhimandritul Visarion Puiu, actualul Mitropolit al Bucovinei, era atunci directorul seminarului din Galaţi. Haret îl cunoştea şi-l aprecia chiar din vremea când era simplu teolog, cu numele de Victor Puiu, colaborator al revistei noastre „Albina". A doua scrisoare e scrisă cu unsprezece zile înaintea morţii.

LXVII.

Către cei care au participat la banchet

Scrisoare din 15 decembrie 1911

Domnul meu,

Cât timp îmi va mai rămâne de trăit, voi socoti ziua de 12 decembrie 1911 ca cea mai frumoasă zi din viaţa mea. Nu numai că a fost pentru mine o răsplată covârşitoare pentru munca trecută şi pentru greutăţile învinse, dar ea a stabilit între mine şi acei ce m-au sărbătorit atunci legături nedisolubile, care sunt o garanţie sigură pentru succesul muncii viitoare.

Vă mulţumesc din adâncul inimii pentru partea ce aţi luat la această caldă şi inimoasă manifestare.

Haret

E o scrisoare de mulţumire trimisă persoanelor care au participat la banchetul din 12 decembrie 1911, oferit lui Haret.

Publicată şi în *Operele lui Spiru Haret*, vol. I, p. 89.

LXXIII.

Către N. Mateescu

Scrisoare din 18 ianuarie 1912

Domnule învățător,

În urma scrisorii d-tale, am scris dlui Duca, şi pe urmă l-am şi întâlnit, şi l-am rugat să se intereseze de cererea d-tale. D-sa a examinat chestia, şi mi-a dat răspunsul că, cu părere de rău, cererea d-tale nu poate fi satisfăcută deocamdată, din cauză că se opune legea, care cere 5 ani de stagiu ca preşedinte sau casier, pe când d-ta nu ai decât 3.

Haret

Primitorul era atunci învățător în comuna Movilița, județul Putna. I.G. Duca era membru în Consiliul de administrație al centralei băncilor populare.

LXX.

Către C. G. Călinescu, învățător

Scrisoare din 7 martie 1912

Domnule învățător,

Te felicit pentru buna idee ce ai avut şi pentru norocul, că te-au înțeles oamenii şi te ascultă. Îți urez reuşită deplină.

Scrisoarea d-tale o comunic la redacția „Revistei generale a învățământului", pentru ca ideea d-tale să fie cunoscută şi propagată .

Numai un lucru să-mi dai voie să te întreb: V-ați făcut socotelile bine, ca să vedeți dacă ieşiți bine cu ele? Un om de 40 ani, care începe să facă vărsăminte şi le continuă 10 ani, depune în total 44 lei, 50 bani. La vârsta de 65 ani, el ar avea dreptul la cel puțin 65 lei. Acoperi-vor dobânzile diferența de 20 lei, 50 bani?

Haret

Const. G. Călinescu, atunci învățător în comuna Cacomeanca, județul Ialomița, înființase o bancă populară, numilă „ Agricultorul", care urmărea „asigurarea omului în vârsta bătrâneții, cum şi înlesnirea celor necesare în caz de moarte".

LXX.

Către Gh. Marcu, primar de Dorohoi

Notă de *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din 23 martie 1912

Stimate domnule Marcu,

Am fost nespus de simțitor la propunerea ce-mi faci, și-ți sunt mult recunoscător și d-tale, și d-nei Marcu, și tuturor acelora care se asociază cu dvs.

Aș fi foarte fericit să iau parte la serbarea ce proiectați, dar în luna mai nu voi fi în țară.

Toată iarna sănătatea mea și a nevestei mele nu a fost bună, și plecăm din țară în ziua de 1 aprilie pentru două luni, așa că nu vom fi întorși decât la 1 iunie.

Așa fiind, vă rog să vedeți și dvs. ce este de făcut. Primește, te rog, stimate domnule Marcu, asigurarea distinsei mele consideratului.

Haret

Publicată în „Știri nouă despre Spiru C. Haret" de Econ. D. Furtună București, 1937.

După Econ. D. Furtună, serbarea proiectată de dorohoieni era în legătură cu școala primară nr. 1, unde Haret urmase cl. I și o parte din clasa a II-a în anii 1859–1860.

LXXI.

Către dl Marinescu-Jilvan

Scrisoare din 6 iunie 1912

Domnule Președinte,

Am primit cu cea mai vie mulțumire comunicarea dvs. privitoare la inițiativa luată de a se constitui pe valea Bistriței „Asociația pentru propășirea țărănimii", precum și la propunerea ce-mi faceți de a primi președinția ei de onoare.

Fără îndoială, primesc cu bucurie și recunoștință propunerea dvs. și mă voi sili, pe cât îmi va fi cu putință ca să merit onoarea ce mi se face, aducând Asociației tot concursul ce va fi în puterea mea.

Dar mai mult încă decât faptul alegerii mele ca Președinte de onoare, mă bucură faptul că simțul de solidaritate socială ia atâta avânt în niște sfere unde până nu de mult se socotea că nicio datorie nu avem noi, orășenii, față de aceia care, cu calitățile și defectele lor, constituie cea mai mare și mai solidă parte din societatea românească.

Exemplul, odată dat, va fi urmat cu siguranță. Deja și în județul Buzău este un început la fel cu cel din Neamțu. Să ajute Dumnezeu la toți, ca să se înfăptuiască cât mai curând și mai deplin gândurile lor cele bune.

Primiți, vă rog, domnule Președinte, asigurarea distinsei mele considerații.

Haret

Dl D. Marinescu-Jilvan, azi avocat în Ploiești, era atunci (1912) judecător de ocol în comuna Hangu din județul Neamț. Socotind că, pe lângă îndatoririle funcțiunii sale, un judecător trebuie să se gândească și la îndreptarea stării sătenilor, a stăruit să se înființeze acolo o asociație intitulată „Îndrumarea", care avea de scop „să găsească mijloacele pentru a îndruma pe locuitori pe o adevărată cale de propășire". Au proclamat președinte de onoare pe Haret și, la comunicarea acestui fapt, Haret răspunde prin scrisoarea de mai sus.

LXXII.

Către N. Bărbulescu, învățător

Scrisoare din 27 iulie 1912

din *Bad-Ems*

Domnule învățător,

Primesc tocmai aici și tocmai acum scrisoarea d-tale din 5 iulie, prin care-mi faci cunoscut înființarea filialei Ligii Deșteptarea din Boțești. Sunt foarte fericit de inițiativa aceasta și de realizarea ei în mod așa de frumos. Urez, ca să fie într-un ceas bun, așa ca secția din Boțești să meargă în fruntea mulțimii de filiale, care sper că în curând va acoperi țara întreagă.

Haret

Primitorul era atunci învățător în comuna Boțești, județul Dâmbovița. Fusese revizor școlar.

Liga Deșteptarea, înființată de Haret în 1911, pentru luminarea satelor, își forma filiale în diferite sate. Asupra acestei Ligi, să se vadă cele scrise în vol. IX al *Operelor lui Spiru Haret*, p. 25.

LXXIII.

Către dl Romanescu

Notă de *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din 4 octombrie 1912

Domnule Romanescu,

Dacă aveți putința de a deschide școala de adulți fără concursul Primăriei, eu sunt de părere să o faceți.

Să vină să o închidă, pe urmă, primarul și cu revizorul, căci atunci se vor cunoaște sentimentele lor culturale față de învățământul poporului.

Haret

Scrisoarea este publicată în: *„Știri nouă despre Spiru C. Haret"* de Econ. D. Furtună. București 1937. La această dată, Haret nu mai era ministru, totuși se vede că primitorul scrisorii, azi pensionar, atunci învățător, i se va fi plâns în scris că primarul nu-i dă sprijin, ca să deschidă școala de adulți.

LXXIV.

Către N. Râpeanu, învățător

Scrisoare din 18 noiembrie 1912

Domnule învățător,

Mă bucură foarte mult știrile cele bune, ce-mi dați despre succesul mișcării cooperative din regiunea unde e comuna dvs. Îmi pare rău că scrisoarea dvs. mi-a venit prea târziu, pentru ca să mai pot cerca ceva, ca să aveți suma de 10.000 lei înainte de 1 noiembrie; scrisoarea, eu am primit-o la 7. De atunci am mai lipsit din București de trei ori, din care cauză îți răspund așa de târziu.

Cât privește însă cererea locuitorilor din Vadu-Soreşti, este chiar de prisos să se încerce ceva la Casa Centrală. Legea nu permite deloc a se face împrumuturi grupelor de săteni neconstituite în obște. Este chiar de mirare că sătenii, pentru care cumpărarea unei moșii e lucru așa de greu, să se arunce într-o asemenea afacere, fără să se preocupe deloc de a se supune legii. De altfel Casa Centrală o văd totdeauna foarte bine dispusă ca să-i ajute, dar are și ea răspundere și nu poate ieși din lege.

Haret

Primitorul era atunci învățător în comuna Valea Ratei, județul Râmnicul-Sărat. Scrisoarea a trimis-o în februarie 1913 lui Petre Gârboviceanu, după apelul ce se făcuse atunci, ca să se adune scrisorile rămase de la Haret.

SERIA B

I.

Către Dimitrie Sturdza

Cu note de *Gh. Adamescu*

1. Scrisoare din 24 decembrie 1886[1]

Domnule Ministru,

Având dinaintea ochilor raportul lui Vizanti[2], am putut vedea mai bine argumentele lui şi mi s-a părut că în unele locuri e nevoie de ceva adausuri la partea de lucrare pe care deja o aveam gata.

Iacă anume care:

În partea deja imprimată, p. 77, cred de nevoie a se adăuga partea următoare, pentru a răspunde argumentului de toleranţă religioasă, invocat de Vizanti la p. 89 din partea I:

„În raportul Comitetului Delegaţilor (partea I, p. 89), minoritatea caută a justifica propunerea sa de a se scuti copiii de străin de studiul religiunii, invocând toleranţa religioasă. Cum de nu vede însă că, dacă toleranţa religioasă ar presupune scutirea copiilor de străin de studiul religiunii, acelaşi drept ar trebui să-l aibă, cu mai mare cuvânt, copiii de români? Căci nu e admisibil ca în ţara noastră străinii să se poată bucura de un drept pe care nu l-ar avea românii. Dacă minoritatea voieşte să fie consecinţe, să propună dar ca şi copiii de români să fie scutiţi, când vor voi, de studiul religiunii; iar dacă nu, să recunoască, împreună cu majoritatea, că redacţiunea propusă de guvern este bună şi dreaptă“.

Adăugarea acestei părţi, dacă o socotim bună, va necesita imprimarea de a doua oară a şcoalei III, care este deja trasă. Cheltuiala va fi de vreo 80 lei. Dacă

---

1. În acel timp (1886–1888), Haret era secretar general al Ministerului de Instrucţie, iar Sturdza ministru.

2. În acea vreme, Andrei Vizanti era profesor la Facultatea de litere din Iaşi. Se ocupa însă şi de politică şi era ales ca deputat liberal. În 1886 Dim. Sturdza, ministru de Instrucţiune şi Culte, prezentase un proiect de lege pentru organizarea învăţământului. Acest proiect a fost foarte criticat de opoziţia de atunci, dar s-au găsit şi membrii ai majorităţii liberale care nu-l aprobau în unele puncte. În comitetul delegaţilor Camerei, au fost unii care şi-au exprimat în scris părerile lor, şi Vizanti, care fusese ales raportor, le arătase cu toate amănuntele. Se vede că susţinătorii proiectului lui Sturdza tipăreau şi ei un răspuns, şi despre acesta e vorba în scrisoarea de mai sus în care Haret propune adăugarea unui pasaj.

nu o aprobați, binevoiți a-mi da o telegramă, ca să las lucrurile cum sunt; iar dacă o aprobați, puteți să nu-mi răspundeți; voi înțelege atunci că pot urma.

Vă înaintez aici și caietul IV din nou, fiindcă i-am adăugat, chiar la p. 121, o lungă parte ce răspunde la nota, foarte puțin exactă, cu care dl Vizanti vrea să apuce înainte și să explice cum îi place dezacordul survenit între d-voastră și Comitet. D-voastră veți vedea dacă e bine cum am făcut eu răspunsul; cred însă că un răspuns este indispensabil, ca să știe lumea toată purtarea fiecăruia.

Pe aici merg toate în regulă; nu mi s-a întâmplat niciun neajuns, decât că dna S., înlocuitoarca d-nei Teodora Gheorghiu, a avut în clasă un acces de epilepsie. Aștept întoarcerea d-voastre ca să vedem ce e de făcut.

Vă urez sărbători bune și succes în întreprindere. Arătați, vă rog, din parte-mi, respectele mele d-nei Sturdza.

Al d-voastre devotat serv,

Haret

2. Scrisoare din 22 ianuarie 1887

Domnule Ministru,

Laurian[1] mi-a spus astăzi că la Cameră bate vânt rău pentru legea lui Assaki[2]. Dr. Romniceanu și Comp. se agită cât pot. Cei care nu au curajul a se pune pe față contra lui Assaki, se agață de o formă constituțională: că, adică, după Constituție, Camerele nu au dreptul a numi în funcții, ci guvernul. El mi-a zis să vă previn de aceasta, și dacă găsiți o formulă, care să conjure această dificultate, să i-o comunicați, ca să o facă să treacă în secție.

Cu lucrarea mea am puțin spor. Îmi lipsește timpul de tot. Dimineața cu clasele, peste zi cu ministerul, îmi rămâne abia seara câteva ore de lucru. Ieri nu am mers la minister, ca să lucrez; însă toți cei care aveau treburi, au venit după mine acasă, și tot nimic nu am făcut. Azi m-am dus la minister, cu gând să stau o oră, să termin audiențele și să mă întorc să lucrez; însă, apucat acolo, n-am scăpat decât la 5. Oare nu ar fi niciun chip să scăpăm de greutatea aceasta? Laurian zicea că, pentru aceste câteva zile, până voi termina, să se însărcineze el a primi audiențe în locul meu, rămânând ca lucrările să le fac tot eu. Cum vi se pare părerea aceasta?

Primiți, vă rog, asigurarea respectului meu.

Haret

---

1. E vorba de Dimitrie Laurian, profesor și deputat, directorul ziarului „România liberă".

2. Doctorul Gh. Assaki făcuse studiile în Franța și fusese numit acolo în corpul universitar. Guvernul socotea că de aceea el nu poate fi supus unui concurs ca oricare candidat, și prezentă legea pentru numirea lui ca profesor la Facultatea de medicină din București. Unii profesori de aici erau potrivnici și d-rul Gr. Romniceanu, care era și senator, făcea propagandă contrarie, Haret, ca secretar general, aflase și înștiința pe ministrul său. Legea s-a votat, cum s-a întâmplat și cu aceea pentru d-rul Babeș și dr. Toma Ionescu.

3. Scrisoare din 30 ianuarie 1887

Domnule Ministru,

Vă trimit ultimul caiet asupra concursului, care m-a reținut mai mult decât credeam. Am început judecata. Pentru aceasta am mare nevoie, chiar azi, de cartea dlui Meitani asupra *Constituției românilor*; dacă cumva o aveți, binevoiți a mi-o împrumuta; și dacă nu o aveți toată, măcar volumul în care se discută art. 11 din Constituție[1].

Vă mulțumesc pentru numerele clin „Revue Bleue“ și „Revue Rose“[2] ce mi-ați trimis; însă lipsesc clin ele tocmai numerele de la 11 decembrie până la 22 ianuarie inclusiv, din „Revue Bleue“, care conțin relațiunea vizitei lui Charles Bigot[3] la școlile americane. Dacă cumva ați avea aceste numere, mi-ar servi; dacă nu, le voi cere de la bibliotecă. Numerele ce mi-ați trimis vi le restitui acum, căci în ele nu am avut articole care să serve pentru părțile ce mai rămân de scris.

Primiți asigurarea respectului meu.

Haret

4. Scrisoare din 1 februarie 1887

Domnule Ministru,

Sunt câteva zile de când urmăresc o afacere, care, dacă ar fi adevărat ce se zice, ar avea o mare gravitate. Vitzu[4] îmi spusese că o guvernantă de la dna Manliu[5], abuzând de încrederea ei, ieșea duminica din școală, luând cu dânsa și pe unele din fetele cele mai mari, sub pretext ca să le plimbe, și mergea cu ele la o casă din Calea Griviței nr. 31, unde se întâlneau cu mai mulți tineri de petreceau.

---

1. E vorba de G. Meitani (1840–1909), avocat, care, printre alte lucrări, a publicat un studiu despre *Constituția* noastră din 1866, în multe volume, premiate de Academia Română. Art. 14 are următorul text: „Nimeni nu poate fi sustras contra voinței sale de la judecătorii ce-i dă legea“. Probabil că era vorba de vreun proces al vreunui membru al corpului didactic, despre care nu putem da amănunte.

2. „Revue Bleue“ și „Revue Rose“ erau două reviste foarte răspândite din Paris. Probabil că Haret se raportă la niște articole din „Revue Bleue“: unul semnat de Charles Bigot sub titlul: „L'Enseignement secondaire, les nouvelles réformes“ (nr. 14 din 2 octombrie 1886), altele care vorbesc despre călătoria delegației franceze, din care făcea parte și Bigot, în America, pentru a vizita școalele (nr. 24 și 25 din decembrie 1886, nr. 2 și 4 din ianuarie 1887).

3. *Charles Bigot* (1810–1893) a fost profesor de literatură la școala militară din Saint-Cyr, a publicat mai multe lucrări, din care una premiată de Academia Franceză.

4. Alexandru Vitzu (m. 1902) era profesor la Facultatea de științe din București. Câtva timp a fost inspector general școlar.

5. Dna Elisa Manliu (născută Săvescu), soția profesorului I. Manliu, persoană care făcuse studii pedagogice în Germania, era directoarea unui pensionat particular de fele foarte bine reputat.

Lucrul era foarte grav, însă de aşa natură că, în orice fel aş fi cercat să cercetez prin mine însumi, puteam ridica un scandal foarte mare, poate fără niciun motiv. De aceea m-am hotărât de am înştiinţat chiar pe dna Manliu, rugând-o să cerceteze singură şi fără zgomot şi să mă ţină şi pe mine în curent. D-sa, foarte speriată, cercetează în adevăr, şi aflase deja oricare lucruri care puteau să ne pună pe cale. Aseară însă, ziarul „Naţiunea“[1], unde este redactor Angel Demetriescu(58), vrăjmaş mare al lui Manliu, a publicat o informaţie, după care trei studenţi s-ar fi introdus într-un dormitor de la un pensionat şi ar fi produs un mare scandal. Dna Manliu crede că pe ea o vizează nota aceea şi face toate jurămintele că nu e adevărat. Pentru noi este indiferent dacă lucrul s-a petrecut la ea sau aiurea; e vorba să ştim dacă s-a petrecut în adevăr.

După cele câteva fire ce am în mână, lămurirea lucrului atârnă în mare parte de ştiinţele ce vom avea în privinţa a două persoane, despre care Poliţia doar ne poate informa cu siguranţă. Anume: dna Werner, care se zice că dă lecţii de dantele, 31, calea Griviţa; şi o oarecare doamnă, despre care nu pot da alte lămuriri decât cele următoare: înaltă, blondă, cam de 40 ani, îmbrăcată în doliu, zicând că locuieşte în calea Griviţa, nr. 31 sau 34, că se numeşte Feta (poate Veta?), şi vorbind numai nemţeşte. Cine sunt aceste două femei? Cu ce trăiesc? Pe cine primesc? Unde se duc? Ce fel de viaţă duc?

Ar fi foarte urgent să avem cât mai multe lămuriri şi cât de iute. Ca să vedeţi că suntem interesaţi chiar prin una din şcolile noastre, vă spun că dna Werner, care se pare că este principalul factor în această afacere, merge şi la Azil unde dă lecţii de dantele.

Sper dar că veţi binevoi a scrie dlui Moruzi[2] ca să pună în campanie pe cel mai ager şi mai discret agent al său şi să ne spună ce va afla. De ar putea chiar până mâine.

Dacă doriţi a afla lucrurile mai în detaliu, binevoiţi a mă preveni, ca să vi le spun.

Cu lucrul am mers ieri mai puţin bine. Cu toate acestea, tot sper să termin azi cu judecata, numai dacă nu-mi va fi iar rău.

Primiţi asigurarea respectului meu.

Haret

---

1. „Naţiunea“, din Bucureşti (1882–1891) era un ziar liberal, dar făcea uneori opoziţie guvernului lui I.C. Brătianu (reprezentând gruparea din jurul lui Dumitru Brătianu). Anghel Demetriescu, profesor din Bucureşti, era – cum se arată – redactor la acel ziar.

2. Colonelul Dim. Moruzi era prefectul de poliţie al Capitalei.

5. Scrisoare din 14 iulie 1887

din *Eaux-Bonnes*

Domnule Ministru,

După dorința ce ați avut bunăvoința a-mi arăta la plecare, mă grăbesc a vă adresa aceste câteva rânduri, pe de o parte pentru a vă arăta din nou recunoștința mea pentru că mi-ați dat putința a mă căuta, iar pe de alta pentru a vă vorbi puțin de mine.

Am plecat din București duminică seara, pe 5 iulie; însă din cauză că nu era corespondență directă între trenuri, am fost silit să dorm o noapte în Viena, una în Geneva și una în Pau, așa că am ajuns aici[1] tocmai sâmbătă dimineață. Am început cura chiar de a doua zi, așa că la 1 august o voi termina și prin urmare la 7 voi fi în București.

Am primit aseară o scrisoare de la dl Paladi[2], care mi-a făcut multă plăcere. Îmi arăta rezultatul licitației de la 6 iulie. Vă spun drept că cu toată încrederea ce am în Duca[3], așteptam cu nerăbdare această încercare, ca să văd dacă prețurile lui ne pot servi ca bază certă pentru viitor. Acum din partea aceasta suntem siguri, lucru de care sunt foarte mulțumit.

Ar fi foarte de dorit ca să se confirme licitația asupra lui Dobre[4]; e un om serios, și reducerea de 7,80% ce a oferit e destul de considerabilă, pentru ca să nu credem că la o altă licitație vom avea mai mult; Duca nu conta decât pe 5%.

Paladi îmi spune că Societatea de Construcție[5] a venit să liciteze prea târziu, și chiar atunci fără garanție. Dacă cumva Societatea va pretinde să-i servească de garanție suma de 34.000 lei ce are să mai ia pentru catedrala din Constanța, veți ști că acea sumă este deja oprită în mâinele noastre de Ministerul de Lucrări Publice, pentru o altă garanție depusă de Societate, și prin urmare nu mai poate servi încă o dată.

---

1. Eauv-Bonues, stațiune balneară în Franța, căutată mai ales pentru boalele căilor respiratorii și pentru reumatisme.

2. Cred că e vorba de Vasile Paladi, care a fost mai târziu administratorul Casei Școalelor, după înființarea acestei instituțiuni. Nu pot preciza ce anume însărcinare avea atunci.

3. G. Duca, inginer și profesor la școala de Poduri și Șosele din București, fost mai apoi director general al Căilor ferate, era chemat de Ministerul de Instrucție când avea chestiuni importante de inginerie sau arhitectură. În acea epocă, ministerul începuse a face construcțiuni de localuri școlare în diferite orașe și, firește, planurile, devizele etc. erau lucrate sub supravegherea directă a lui Duca, după dispozițiile luate pe baza legii pentru clădirile școlare din 1886.

4. Despre antreprenorul *Dobre* am auzit vorbindu-se, dar n-am nicio dată precisă.

5. *Societatea de Construcții* era o societate întemeiată în București, care lua în întreprindere clădirea de case de tot felul. După câțiva ani de serioasă activitate, a încetat de a mai lucra.

M-am mirat că la Tecuci, unde prețurile fuseseră puse foarte bine, nu a fost un scăzământ mai mare. Considerând însă că acolo e anevoie de găsit antreprenori și că prin o nouă licitație s-ar pierde de tot campania aceasta, cred că nu ar fi rău să se aprobe și aceea.

D-voastră, care sunteți în mijlocul afacerii, veți judeca însă mai bine decât mine ce este de făcut.

Viața mea aici se reduce la puțin lucru: îmi fac cura, și restul timpului mi-e urât. Români nu sunt alții decât Protopopescu, prefectul de Ialomița cu doamna. De lucru încă nu m-am apucat. Cred să încep astăzi.

Când am plecat, lăsasem la scris proiectul de Regulament pentru clădiri școlare[1], împreună cu programele[2]; nu știu dacă vi s-au prezentat. Asemenea era în cauză Regulamentul de promoțiune pentru școlile rurale[3].

Paladi îmi scrie că e vorba să vi se dea și interimatul Ministerului de Finanțe. Dați-mi voie, cu tot respectul ce vă port, să intervin și eu cu un consiliu. În ultimele timpuri vă plângeați mereu de osteneala ce v-a adus excesul de lucru; este oare prudent ca mai ales pe căldurile acestea să luați asupră-vă singur sarcina a trei ministere? Socotesc că e chiar în interesul *marii cauze* să vă menajați puterile pentru la iarnă.

Arătați, vă rog, salutările mele respectuoase doamnei Sturdza și primiți asigurarea respectului meu.

Haret

6. Scrisoare din 16 iulie 1887

din *Eaux-Bonnes*

Domnule Ministru,

De demult încă era vorba să prescriem oarecare reguli pentru înscrierea școlarilor la începutul anului; însă ne-au tot luat alte nevoi, și aceasta a rămas. Acum am pus pe hârtie câteva instrucțiuni în această privință, pe care vi le trimit. Vedeți-le, vă rog, și dacă le credeți bune, binevoiți a da ordin să se expedieze de urgență, pentru ca până la 1 august să fie deja cunoscute; aceasta, din cauză că la 6 august încep deja înscrierile în școlile primare.

---

1. Regulamentul pentru clădiri, care avea să lămurească legea din 18 aprilie 1886. Chestiunea a dat naștere multor polemici. Măsurile luate de minister au fost criticate violent de diferite ziare. Atunci Haret a publicat în ziarul „Voința națională“ sub semnătura *Spectator* o serie de articole intitulate: „3 mai mare decât 6“. (Vezi vol. VII din Colecțiunea *Operelor lui Spiru Haret,* p. 11 și urm.)

2. E vorba, probabil, de programele pentru cursul primar.

3. Regulamentul pentru promoțiunea școlarilor din școalele primare rurale a fost pus în aplicare în anul școlar 1887-1888. („Monitorul Oficial“ nr. 85 din 18 iulie 1887. Colecțiunea de legi a Ministerului Instrucțiunii, vol. 1864–1901, p. 427.)

Cred necesar să vă atrag atenția asupra însemnătății măsurilor ce propun, care la prima vedere par foarte simple. Trebuie să știți că, printr-însele, se pune un frâu năpădirii școlilor din Moldova de către evrei, care pândesc totdeauna timpul de înscriere cu mai mare grijă decât românii, așa că aceștia se găsesc eliminați din propriile lor școli. Să nu cumva să se strige iar la persecuție religioasă.

De altă parte, mărginirea numărului înscrierilor după locul de care se dispune, e o măsură imperios dictată de igiena cea mai elementară; însă poate prin aceasta să se nemulțumească părinții ai căror copii nu vor avea loc. D-voastră cumpăniți toate acestea și decideți cum credeți mai bine. Cifrele ce am pus la § 2 nu sunt cele reclamate de medici, ci un minimum pe care suntem siliți să-l admitem, din lipsa de mijloace de a face mai bine[1].

Dacă lucrările pentru decorațiunile de la Paris nu sunt încă terminate, mă grăbesc a vă pune în vedere un lucru care-mi pare rău că mi-a scăpat deunăzi. Dl Philippon este simplu Cavaler al Legiunii de Onoare, iar dl Salicis e Comandor. Nu cumva această împrejurare să vă inducă a propune pentru dl Salicis o decorație mai înaltă decât pentru dl Philippon. Aceasta ar putea produce un rău efect, căci, în învățământ, rangul dlui Philippon e cu mult superior celui al dlui Salicis, precum și serviciile ce ne-a făcut. Dl Salicis a căpătat gradul de Comandor ca ofițer de marină, iar nu în învățământ. Zilele acestea am avut o adevărată obsesiune din cauza Azilului. Nu știu cum mi-au venit în minte toate afacerile de acolo și, din toate circumstanțele, am căpătat convingerea că Regina trebuie să fie foarte supărată pe mine. Aceasta mă întristează foarte. Eu nu am deprinderile Curților și nu mi se poate zice că sunt lingușitor: dar pot afirma că și ideile mele și sentimentele mele și simțul de datorie m-au făcut totdeauna să caut a lucra cum e mai bine și mai plăcut Reginei. Ar fi trist dacă un om în situația mea ar putea fi înegrit în ochii săi prin intrigile unor subalterni neastâmpărați. Iertați-mi această confidență, dar ce să fac? Lupta pe față nu mă sperie, nici nu mă supără, dar săpăturile pe dedesupt nu le pot suferi. Când mă voi întoarce, vă voi ruga din toată inima să mă luminați în astă privință, ca să știu la nevoie să mă justific[2].

Când am plecat, am lăsat o notă lui Dudescu ca să vă dea lămuririle necesare în privința d-nei Teodora, directoarea, de la Podul-Lung din Iassy, care a plecat fără concediu la Paris. Nu știu dacă vi le-a dat.

---

1. Probabil că este vorba de deciziunea pentru punerea în aplicare a noilor matricole școlare, publicată în „Monitorul Oficial“ nr. 141 din 29 septembrie 1887. Vezi și colecția legilor instrucțiunii, vol. I 1864–1901, p. 1375.

2. Nu pot preciza anume despre ce poate să fie. vorba. Am aflat că în acea vreme au fost oarecare tulburări printre elevele „Azilului Elena-Doamna“ și ancheta ar fi dovedit că și vreo profesoară era vinovată. Atunci Haret a dispus a se lua măsuri severe și față de eleve și față de profesoare. N-am putut controla însă dacă s-au petrecut faptele chiar în luna sau lunile când s-a scris această scrisoare.

Eu cu tratamentul merg bine; însă abia au trecut cinci zile, şi mai sunt 16: o eternitate. Mi-e deja urât grozav.

Primiți, vă rog, salutările mele respectuoase.

Haret

7. Scrisoare din 18 noiembrie 1887

Domnule Ministru,

Vă trimit un decret pentru subrevizorii din Ilfov, două coli nou ieşite din Dezbaterile Consiliului General, şi o scrisoare a lui Teodorescu, pe care nu o înțeleg bine, pentru că nu am citit *Lupta* la care se referă. Christescu a fost aseară la minister, rugându-se foarte să i se ia direcția. Abia se putea ține pe picioare.

Al d-voastră devotat,
Haret

8. Scrisoare din 21 noiembrie 1887

Domnule Ministru,

Am primit chiar acum de la Consiliul de miniştri alăturata interpelare a dlui Costescu-Comăneanu[1]. Binevoiți a o rezolva cum credeți.

Acum vreo trei zile, dl Pacu[2] a fost la minister şi a cerut să i se comunice dosarul cu mutarea sa. Natural, i l-am refuzat. Dl Cesărescu îmi spune însă acum că, ieri, pe când mă aflam la Cameră, dl Hasdeu[3] i-a cerut acel dosar şi l-a dat dlui Pacu, care a citit în el şi şi-a luat toate notițele ce i-au trebuit. Luați-vă dar bine măsurile, căci interpelarea se face cu toate armele. Nu scăpați mai ales din vedere împrejurarea că nu s-a cerut avizul Consiliului asupra acestei mutări printr-o adresă formală. Desigur, ei vor apăsa asupra acestui punct.

Vă trimit şi alăturatul aviz asupra epocii examenului de iarnă la Azil, care are nevoie de o soluție grabnică. Într-însul am pus şi proiectul de împărțire a examenului pe zile aşa cum l-a făcut deja Azilul, dacă se va aproba trecerea examenului în ianuarie.

Primiți asigurarea respectului meu.

Haret

---

1. Costescu-Comăneanu, om politic, membru al Partidului Liberal, a fost ales de multe ori în Parlament.

2. Moise Pacu, profesor de religie la liceul din Galați, membru al Partidului Conservator, a fost de mai multe ori ales în Parlament. În acel timp era deputat.

3. B. P. Hasdeu, marele istoric şi filolog, era în acel timp membru în Consiliul permanent de instrucție.

9. Scrisoare din 21 noiembrie 1887

Domnule Ministru,

Adineauri din eroare nu v-am trimis interpelarea lui Costescu-Comăneanu, pe care v-o trimit acum.

Vă trimit şi telegrama lui Paicu[1] de la Iaşi, care are nevoie de o soluţie grabnică şi nu poate trece prin Consiliu, precum şi pe cea a lui Rizu. Acest din urmă între altele, cere vreo 400 lei, pentru căutarea bolnavilor de la liceu, pe care nu ştiu de unde să-i luăm.

Vă trimit însă o coală din dezbaterile de la Consiliul General, tocmai pe cea cu cearta cea mare[2].

Dintre lucrările ce aţi cerut ieri, vă trimit dosarul lui Pacu, pe cel cu ghetele de la Azil, pe cel cu cele două numiri, care cred că vor fi ale d-rilor Rădulescu şi Paşcanii, pentru care există decret Regal. Mai este dosarul lui Istrati, pe care îl veţi primi după amiază, pentru că registratorul de la contabilitate lipseşte de aici[3].

Vă mai trimit dosarele Azilului, care cuprind regularea personalului didactic şi administrativ de acolo (printre care, d-rele Costin şi Jantet), precum şi notele ce avem până acum asupra celor 10 eleve de la Agapia. Pentru nota ce lipseşte asupra lor, trimit azi pe dl Cesărescu la Azil, ca să o completeze.

Dintre profesorii de la Slatina, cel care vă face traducţii se numeşte I. Paul; însă el e profesor de limba română, şi nu ar putea fi înlocuit cu Costescu, de la Şcoala Normală de Institutori, care a învăţat ştiinţele. Caut să văd dacă nu se poate numi revizor la Dâmboviţa-Muscel Iuliu Moisil, care e profesor tot la Slatina, de ştiinţe fizico-naturale[4].

Primiţi asigurarea respectului meu,

Haret

---

1. Paicu era directorul gimnaziului Ştefan cel Mare din Iaşi.

2. Pe vremea aceea funcţiona în Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii un *Consiliu general al Instrucţiunii,* compus din membri aleşi de colegii lor. Pe el trebuia să-l consulte ministrul în anume chestiuni. Dezbaterile lor se publicau într-o broşură supliment la „Monitorul Oficial". În adevăr, căutând pe cea din 1887, am văzut că în şedinţele de la 9, 10 şi 12 septembrie, acel an, au fost discuţiuni violente între membrii. Haret urmărea publicaţiunea aceasta şi astfel se explică cele spuse aici.

3. Am căutat să precizez cine erau aceşti doctori, dar n-am găsit anuar pe acel an (1887). Ştim numai că d-rul Istrati fusese numit profesor de chimie la Facultatea de ştiinţe din Bucureşti în 1885 şi acum s-a făcut o schimbare de catedră.

4. Dintre profesorii numiţi aici pot da informaţiuni sigure numai despre Costescu şi Moisil. Teodor Costescu este profesorul de mai târziu din Turnu-Severin, cunoscut prin activitatea sa şcolară şi extraşcolară, fost membru de onoare al Academiei Române, mort în anul 1939. Atunci era pedagog la Şcoala normală de institutori din Capitală. Iuliu Moisil era în adevăr profesor de ştiinţele fizico-naturale la Slatina, iar mai târziu a fost la Târgu-Jiu şi s-a distins prin activitate.

10. Scrisoare din 22 noiembrie 1887

Domnule Ministru,

Vă trimit tablourile de la Azil, pe care le-am primit aseară târziu. Poate Dudescu vă va aduce azi şi el unul, făcut de el; cauza este că, neştiind dacă acestea de la Azil vor veni la timp, îl pusesem şi pe el să facă o mică statistică. Va trebui însă să preferaţi pe cele de la Azil, căci Dudescu nu dispune decât de nişte acte necomplete.

Vă alătur o cerere de concediu pentru două zile, fiind chemat la Buzău de nişte însemnate afaceri de familie. De voi putea, mă voi întoarce joi dimineaţa, aşa că nu voi uza decât de o zi; însă pentru siguranţă, cer două.

Al d-voastră devotat,
Haret

P. S. Vă trimit scrisoarea lui F. Xenopol[1] cu privire la cărămidă, pe care o primesc chiar acum. Veţi vedea singur dacă se poate aproba preţul ce oferă.

Dacă cumva vă sunt necesar azi, binevoiţi a mă preveni şi voi veni. Vă rog numai ca diseară să nu mă chemaţi, căci am locuri reţinute la teatru.

Haret

11. Scrisoare din 22 februarie 1888

Domnule Ministru,

Fără să bag de seamă, v-am dat din nou titlul care v-a adus deja atâtea amărăciuni[2]. Pentru mine însă sunteţi încă ministrul unic care şi-a dat seama de imensa gravitate a problemei învăţământului, şi de aceea multă vreme nu mă voi putea deprinde a vă numi altfel.

Permiteţi-mi să vă rog a-mi da o mică lămurire. Prin demisionarea d-voastră, mie mi se pare că şi eu am pierdut drepturile ce-mi conferiserăţi, adică de a semna mandate, deoarece eu semnam ca mandatar al d-voastre. Trebuie oare să opresc toate mandatele până la venirea noului titular, sau nu?[3]

Vă alătur copia ce mi-aţi cerut ieri. Primiţi asigurarea respectului meu.

Haret

---

1. Filip Xenopol (m. 1895) era un arhitect cunoscut, care lucra (planuri şi realizări) pentru diferitele construcţiuni ce făcea în acel timp Ministerul de Instrucţie.

2. Sturdza a demisionat din situaţia de ministru la 1 martie 1888, când a fost numit în locul lui Const. Nacu, iar la 21 martie a demisionat şi acesta împreună cu tot guvernul. Ca să înţelegem cele ce spune aici Haret, trebuie să zicem că Sturdza îşi înaintase demisia mai înainte şi că i-a fost primită la 1 martie.

3. Pe vremea aceea, secretarul general semna toate mandatele pentru plata salariilor, dispoziţie pe care am apucat-o şi eu în 1901, când am ocupat acest post. Mai târziu s-a stabilit ca directorii să facă acest lucru.

12. Scrisoare din 4 iunie 1889

Mult stimate domnule Sturdza,

Nu aveam cunoştinţă de intenţia d-voastre de a pleca în străinătate, pentru că altfel aş fi căutat se vă văd negreşit înainte de plecare. Nu am aflat decât chiar joi seara, la Club.

Voiam, mai întâi, să-mi spuneţi ce să fac cu calculele pentru Credit[1], care peste puţine zile vor fi gata. Trebuie să le las la dl Rosetti, sau la altcineva?

Pe urmă, doream să vă rog să-mi daţi ceva consilii şi, dacă se va putea, şi ajutorul d-voastre în următoarea chestiune: o cumnată a mea, dna Iorgulescu, are doi băieţi, unul de 13 ani şi altul de 8, pe care doreşte să-i ducă la studii în Germania, lucru la care am îndemnat-o şi o îndemn din toate puterile. S-a convins pe deplin că ar face bine cu asta, şi totdeodată că se cuvine să-i ducă în vreun oraş mic, iar nu la Berlin sau aiurea. Sunt însă încurcat, pentru că nu ştiu dacă pentru cel mic se va găsi internat în care să-l poată pune; pe cel mare, socotesc să-l pună în pensiune la vreun profesor de gimnaziu, după cum ştiu că e obiceiul în Germania.

Rugămintea ce vă fac este aceasta: să-mi spuneţi dacă se poate să se găsească la Jena, la Weimar, sau în vreun altul din oraşele cele mici din ducatele saxone pe care le cunoaşteţi, vreun institut pentru băieţii mici, situat în acelaşi oraş cu un gimnaziu în care să poată urma şi cel mare? Bineînţeles, cumnată-mea ar prefera ca ambii copii să fie la un loc. Mai ales ar dori să găsească pe cineva care să le dea la amândoi pensiunea, şi de la care să urmeze fiecare la şcoala lui.

Sper că veţi binevoi a-mi da ajutorul d-voastre, arătându-mi ceva nume de oameni serioşi cărora să se poată cineva adresa cu toată încrederea.

Răspunsul, binevoiţi a mi-l adresa în strada Verde 1 bis.

Eu cred să plec din Bucureşti la 29 iunie, ca să merg să mă caut de gât la Eaux-Bonnes. De acolo, cred să dau şi pe la Paris.

Vă urez petrecere bună şi însănătoşire repede şi deplină.

Primiţi asigurarea respectului, stimei şi iubirii ce vă păstrez.

Haret

13. Scrisoare din 13 iunie 1889

Mult stimate domnule Sturdza,

Am primit răspunsul d-voastră cu recunoştinţă, pentru că în mijlocul afacerilor d-voastră aţi găsit timp să vă ocupaţi aşa de curând şi de mine. Vă mulţumesc prea

---

1. Haret, în vremea când nu era în administraţia şcoalelor, lucra în timpul liber ca inginer hotarnic. În aceasta calitate făcea cercetări şi rapoarte către Creditul funciar rural. Mai făcea uneori şi calcule pentru stabilirea matematică a anuităţilor ce aveau să plătească cei ce se împrumutau la Credit. De aşa ceva este vorba aici.

mult pentru detaliile ce-mi dați, cu privire la copiii cumnatei mele. Am fost mai ales încântat că am întrevăzut posibilitatea ca cel mai mare din ei să fie primit de Schrader, despre care nu știu pentru ce credeam că nu mai ia băieți în pensiune. Dacă ați putea să-mi înlesniți apropierea de dânsul, v-am purta mare recunoștință, atât cumnată-mea cât și eu.

Cumnată-mea vrea să meargă în Germania vara asta, pe la septembrie. Cred că d-voastră veți fi întors până atunci în București, și voi putea dar să vă cer atunci un mic cuvânt de introducere pentru dânsa. În orice caz, dacă ați dori a-mi scrie mai înainte, eu până la 28 iunie st. v. mă aflu încă în București; iar după acea zi, îmi puteți adresa scrisorile la dna Caterina Popescu, în Buzău, 2 strada Mihai Bravul, pentru mine[1].

Lucrarea pentru Credit am dat-o ieri dlui Stoicescu[2] după cum mi-ați zis; însă n-am luat niciun acont. Vă asigur că nu mă așteptam deloc că are să mi se plătească această lucrare; eu doream să o fac pentru d-voastră, dar, cum nu sunt bogat anul acesta și în urma asigurării d-voastre, voi primi ceea ce veți crede că mi se poate da, pentru că eu să vă spun drept nici nu știu ce să cer. În orice caz, va rămânea aceasta după întoarcerea noastră. Pentru acum, mi-am regulat deja mijloacele de călătorie și știu că la toamnă voi avea nevoie simțită de bani.

Nevasta mea vă dorește, împreună cu mine, succes la cură și însănătoșire deplină.

Primiți asigurarea distinsei mele stime și a sentimentelor mele de iubire.

Haret

14. Scrisoare din 29 iunie 1889

Mult stimate domnule Sturdza,

Iertați, vă rog, inoportunitatea mea; cumnata mea mă roagă foarte mult ca să vă rog și eu a-i înlesni, dacă se poate, așezarea fiului său celui mai mare la profesorul Schrader. Ea s-ar prezenta de-a dreptul; însă, precum am înțeles, dl Schrader nu primește decât prea puțini copii și de aceea cumnata mea, prezentându-se cu totul necunoscută, ar putea să fie refuzată. Dacă temerea aceasta este nefundată, ea va merge singură; dar dacă nu, ați avea oare bunătatea a-i procura un mic cuvânt de introducere, sau o înștiințare prealabilă către dl Schrader? I-ați face un mare bine, pentru care v-am fi amândoi foarte recunoscători.

Nepotul meu se numește Al. N. Iorguleseu; are 13 ani și a făcut două clase de gimnaziu la Buzău. Știe binișor limba franceză, înțelege și vorbește ceva pe cea germană. Condițiile de preț ce mi-ați făcut cunoscut prin scrisoarea d-voastre trecută, le acceptă cumnată-mea precum și oricare altele.

---

1. Doamna de care se vorbește aici era mama d-nei Haret.
2. Petre Stoicescu era subdirectorul Creditului, iar director era Dim. A. Sturdza.

Eu plec mâine din Bucureşti, însă am luat măsuri pentru ca răspunsul d-voastre, dacă ne veţi onora cu dânsul, să-l primesc îndată.

Nu ştiu dacă d-voastră pe acolo suferiţi de călduri; pe aici, nu mai e de trăit. Din cauza asta, toate stagnează, şi alegerile parţiale ce se apropie nu produc mai niciun efect.

Urându-vă petrecere bună şi deplină sănătate, vă rog să primiţi asigurarea respectului şi iubirii ce vă conserv.

Haret

15. Scrisoare din 28 februarie 1894

Mult stimate domnule Sturdza[1],

Văzând că sesiunea generală se apropie, am socotit împreună cu dl Poni[2] că trebuie să vă facem să aveţi cunoştinţă mai din vreme de ceea ce am înjghebat noi, pentru întrebuinţarea fondului Adamachi. De aceea vă trimit alăturata schiţă ca să vă puteţi formula din vreme obiecţiunile ce aţi avea de făcut, la întrunirea ce vom avea câte trei.

Primiţi, vă rog, expresia sentimentelor mele celor mai distinse.

Haret

16. Scrisoare din 20 septembrie 1895

Stimate domnule Sturdza,

Trimit dlui Grünwald adresa dlui Tănăsescu. Trebuie însă să vă spun că pe dl Tănăsescu l-am văzut prezentându-se deunăzi la un concurs publicat de Ministerul Domeniilor, pentru două burse, la şcolile de mine din Freyberg şi din Leoben, şi a şi reuşit la acel concurs. Întrebându-l cum se face că se prezintă acolo, mi-a spus că, pe cât i se pare afacerea sa cu *Naţionala* a rămas jos, pentru că de vreo două luni nu i se mai vorbise nimic de ea; şi ca să nu piardă şi astălaltă ocazie, aşteptând pe cea dintâi, se prezentase şi la domenii.

Socotesc că e bine ca să fie chemat la *Naţionala* pentru a vă înţelege definitiv cu dânsul.

Primiţi vă rog, asigurarea devotamentului meu.

Haret

---

1. Dim. Sturdza era în acel timp secretar general al Academiei Române.

2. Haret era, din 1892, membru activ al acestei instituţiuni. Asemenea şi P. Poni. Ei formau comisiunea care administra fondul lăsat de Adamachi.

17. Scrisoare din 18 ianuarie 1899

Respectabile domnule Sturdza[1],

Ieri, la ieşirea de la Nifon, M.S. Regele mi-a zis să-i recomand spre decorare pe epitropi şi pe ceilalţi din personal[2].

Vă propun pe aceşti opt:

Rosescu Ioan, pentru *cavaler al Stelei* (nu are nimic);

Enescu Const. G., pentru *cavaler al Coroanei* (id).

Săvuicu Gh., pentru *cavaler al Coroanei* (id).

Nicoreanu St. N., preot, director al Seminarului, pentru *Cavaler al Coroanei* (nu are nimic).

Nicolescu Barbu, preot, profesor, pentru *ofiţer al Coroanei* (este cavaler de la 1883).

Georgian Const., profesor, pentru *ofiţer al Coroanei* (cavaler de la 1883).

Ianculescu M., profesor, pentru *cavaler al Coroanei.*

Maior G., profesor, pentru *cavaler al Coroanei*[3].

Primiţi asigurarea respectului meu.

Haret

18. Scrisoare din 2 martie 1901

Respectabile domnule Sturdza,

Alaltăseară, la dl Stoicescu[4], când s-a vorbit despre candidaturile din Bucureşti, s-a admis că eu mă voi prezenta la Buzău şi că prin urmare menţinerea mea pe lista la Bucureşti este inutilă. Eu am spus atunci că nu e aşa şi că prefer să rămân aici. Acum vă rog din nou să binevoiţi a face să fiu menţinut la Bucureşti, sau chiar şi aiurea; nu însă la Buzău, pentru că acolo lucrurile iau o aşa turnură, încât mi-este imposibil să-mi propun candidatura acolo. Repet însă că, dacă sunt dificultăţi la Bucureşti, mi-este indiferent de a fi oriunde aiurea, afară de Buzău[5].

Primiţi, vă rog, asigurarea respectului meu.

Haret

---

1. În acel timp, Sturdza era ministru de Externe şi preşedinte al Consiliului (guvernul de la 31 martie 1897).

2. Fusese o serbare a Seminarului „Nifon Mitropolitul", la care asistase şi Regele.

3. Persoanele despre care e vorba aici erau: primii trei, *epitropii* fundaţiunii, care aveau privegherea superioară şi peste Seminar (Rosescu, Enescu şi Săvuicu); ceilalţi erau: unul director, iar ceilalţi profesori.

4. Const. Stoicescu era ministru de Agricultură şi Domenii şi avea un rol de frunte în organizaţia Partidului Liberal.

5. La 13 februarie 1901 se retrage ministerul prezidat de Petre Carp şi la 14 a fost chemat Dim. Sturdza să formeze guvernul. Dizolvându-se Corpurile legiuitoare, alegerile noi s-au fixat pentru primele zile ale lui martie. Haret, ca ministru, trebuia să candideze şi el. Probabil că la Buzău erau neînţelegeri între membrii partidului din judeţ şi el fugea totdeauna de micile lupte, dar foarte neplăcute, din domeniul electoral.

19. Scrisoare din 20 ianuarie 1902

Respectabile domnule Sturdza,

Am întrebat alaltăieri pe M.S. Regele dacă ar consimți a se acorda dlui Luigi Cazzavillan, fondatorul „Universului", Coroana României în gradul de cavaler. Cred că o merită îndeajuns și ca fondator al „Universului" și prin sentimentele filoromâne. Dar vă mărturisesc că mai sper prin această decorare să am concursul lui în organizarea unui vast colportaj pe la sate al publicațiilor ministerului și ale societății „Steaua"[1].

M.S. Regele a consimțit. Rămâne numai să vedem dacă dvs. nu găsiți vreun inconvenient la aceasta[2].

Dacă nu ați găsi, vă rog să binevoiți a da ordinele necesare.

Aș fi dorit să vă spun și despre aceasta, și despre mai multe alte lucruri. Dar răceala mea este foarte îndărătnică, căci rezistă la tot ce fac ca să scap de ea. Mai stau în casă azi, poate și mâine, și așa sper să mă îndrept. Atunci vă voi ruga să-mi acordați măcar vreo jumătate de oră, pentru a mai regula câteva lucruri, pentru care am trebuință de sfatul sau de aprobarea dv.

Primiți, vă rog, asigurarea respectului meu.

Haret

20. Scrisoare din 23 iunie 1902

Respectabile domnule Sturdza,

Am primit cu deosebită mulțumire știrea ce mi-ați dat că Karlsbadul vă face bine și vă remite din teribila oboseală pe care ați adunat-o de atâta vreme[3]. Să mă credeți că sunteți pentru mine un perpetuu subiect de admirație, că aveți puterea fizică și morală de a rezista unei munci mai presus de puterile omenești, și care durează fără întrerupere de atâtea zecimi de ani.

Eu unul, vă spun drept, că nu sunt departe de a mă da învins. Mă simt în așa stare de prostrație și starea asta merge atât de mult întărindu-se, încât nu mai știu ce să cred. Sper că ducându-mă la Bușteni pe timpul verii, după cum m-am hotărât, să mă mai înviorez. Dar am fost în starea asta în luna lui iunie, când ar fi

---

1. Haret înființase în noiembrie 1900 societatea „Steaua", care avea de scop a tipări broșuri instructive și educative cu prețuri foarte mici, ca să se poată răspândi cât de mult. Devenind ministru, a căutat să ajute acțiunea acestei societăți, și se știe că greutatea cea mai mare era desfacerea în sate.

2. Sturdza era atunci ministru de Externe.

3. Sturdza, deși destul de vârstnic și câteodată obosit, reușea să învingă starea aceasta și lucra sârguitor în situația de ministru și de președinte de Consiliu, pe care o avea atunci.

trebuit să pot umbla pe la şcoli, cu ocazia examenelor, şi eu nu am putut aproape deloc să mă mişc[1].

Fac comparaţie între dvs. şi mine, care am cu 18 ani de vârstă mai puţin şi poate cu 30 de ani mai puţin de muncă, şi văd ce deosebire mare este între un temperament ca al dvs., şi unul ca al meu, care poate da o sumă însemnată de muncă într-un timp dat, dar care deodată se destinde ca o coardă care se rupe. Asta face grija şi dezolaţia mea.

Am dat ordin lui Gârboviceanu[2] să dea contraordin în chestia arendării surplusului pământurilor bisericilor catolice. Măsura nu avea gravitatea care vi s-a semnalat; dar ca să nu fie greutăţi, o anulez. O luasem în urma ultimei mele convorbiri cu dvs., când mi-aţi zis că pământurile bisericilor eterodoxe date după legea din 1861 să fie tratate ca şi ale bisericilor ortodoxe.

Profit de această ocazie, ca să mai comunic vreo două lucruri, care poate să vă intereseze.

Acum câteva zile am văzut pe Ionel Antonescu, fostul inspector de poliţie. E foarte amărât, şi poate că supărarea lui să nu ne fie păgubitoare peste vreo patru luni. Pe cât am înţeles, ar fi amator pentru postul vacant de inspector la poliţie.

Deunăzi am trecut prin Galaţi, venind de la Tulcea. Mi s-a spus că situaţia e foarte grea şi că O. ar fi decis să nu-şi pună candidatura la toamnă, împreună cu toţi ai lui. Cauza ar fi că guvernul nu l-a ajutat în următoarele lucruri, pe care a voit să le facă: 1. Răscumpărarea embaticarelor din Bădălan de la Epitropia St. Spiridon. 2. Construirea liniilor ferate din port, între magazii. 3. Şoseaua de la Tulcea la Azaclău, în faţă de Galaţi; judeţele Tulcea şi Covurlui dau câte 40.000 şi 30.000 lei şi se cere şi statului 30.000. 4. Aducerea regimentului de roşiori la Galaţi.

Vă urez petrecere bună şi sănătate deplină până la sfârşit, ca să vă întoarceţi cu putere deplină pentru lucru.

Haret

21. Scrisoare din 3 martie 1903

Respectabile domnule Sturdza,

Dl Ferechidi[3] mi-a cerut azi să-i comunic numele deputaţilor care au fost numiţi în funcţii salariate, deoarece aşa cere Constituţia (art. 12). 1). Lascăr[4] a

1. Haret avea o sănătate mai delicată, pe care se vede că n-o îngrijea destul, căci muncea mult. Între intimi mărturisea câteodată că se simte obosit.

2. Petre Gârboviceanu era administratorul Casei Bisericii, înfiinţată la începutul anului 1902.

3. M. Pherekyde era atunci preşedinte al Camerei.

4. Vasile Lascăr era atunci ministru de Interne, coleg deci cu Haret.

zis că trebuie să-i comunic. Vă rog să vedeți adresa alăturată și să-mi spuneți și dvs. dacă trebuie să o trimit.

Trebuie observat că, după art. 28 din legea electorală, e de temut că Sterea, care este profesor suplinitor, nu va mai putea fi reales[1].

Al dvs. devotat,
Haret

22. Scrisoare din 30 septembrie 1903

din *Bellagio*[2]

Respectabile domnule Sturdza,

Am ajuns aici în seara de sâmbătă, 27 septembrie, după o călătorie foarte plăcută și fără oboseală. Am voit să luăm vreo 10 zile de odihnă în acest minunat loc, înainte de a ne duce la Palermo. Voi sta dar aici până pe la 7 octombrie.

Vă voi ține în curent cu mișcările mele, pentru cazul când ați avea ceva a-mi comunica sau a mă întreba.

Cu astă ocazie, cred util a vă vorbi de două lucruri, despre care am scăpat din vedere a face mențiune în notele ce v-am lăsat.

Primul este relativ la profesorii, dați în judecată, de la Ploiești[3]. Mi se pare puțin probabil ca ei să nu primească o pedeapsă destul de severă. Dar la noi totul e posibil, mai ales că știu că adversarii vor face posibilul și imposibilul pentru a obține o achitare. De vor fi achitați, ceea ce nu cred, va fi un motiv suficient ca să cerem o modificare a legii într-un sens care să asigure disciplina. Dacă vor fi pedepsiți cel puțin cu transferarea, v-am arătat, în notele scrise, cum cred că e bine să se urmeze. Se poate însă și o a treia ipoteză, adică să li se dea o pedeapsă ridicolă, cum spre exemplu avertismentul sau amenda. În cazul acesta, sunt de părere ca pedeapsa nici să nu li se aplice, ci să se renunțe la dânsa, pentru a nu se micșora efectul și a se putea apăsa cu toată puterea, când vom fi siliți a cere modificarea legii.

Al doilea lucru, pentru care voiesc să vă vorbesc, privește pe studenții deja pedepsiți[4]. Conservatorii le-au promis că-i vor trimite în străinătate, în prevederea

---

1. E vorba de Const. Stere, care împreună cu militanții socialiști se înscrisese în Partidul Liberal și se alesese deputat. În iulie 1903 a fost numit profesor titular de drept, constituțional și administrativ la Universitatea din Iași.

2. Bellagio, orășel în Italia pe malul lacului Como.

3. În august 1903, mai mulți profesori de la liceul din Ploiești și câțiva institutori participaseră la un congres studențesc oprit de minister, și Haret îi dăduse în judecată disciplinară.

4. În 1903 se formase în București o societate numită „Asociația generală a studenților universitari români" fără să aibă aprobarea Rectoratului. Această asociație a ținut o întrunire publică în București și un congres la Ploiești, criticând guvernul de atunci și îndeosebi pe ministrul Școalelor, dând adunării lor – de altfel oprită de autorități – un caracter pronunțat politic. Conducătorii și organizatorii acestor manifestări, care erau în legătură cu o acțiunea oamenilor politici din opoziție, au fost pedepsiți de minister cu excluderea din universitățile țării unii pe 2 ani, alții pe 1 an și alții pe șase luni.

aceasta, eu am comunicat rectorilor ca să nu le libereze niciun certificat decât prin intermediul ministerului. Dacă va veni vreunul, ministerul trebuie să noteze pe fiecare certificat, bine în evidență, mențiunea că studentul în chestie a fost eliminat din universitățile Române pentru purtare rea. O asemenea notă va contribui pentru a face ca pedeapsa să rămână efectivă. Va trebui însă să dați ordine în acest sens lui Adamescu[1].

Studentul Vișoiu, cel mai vinovat din toți, care a fost pedepsit cu excluderea pe doi ani, este intern al Spitalelor, la Filantropia. Am comunicat Eforiei Spitalelor eliminarea lui, care trebuie să-l facă să piardă calitatea de intern; dar dr. Cantacuzino[2] nu se arăta dispus să-i aplice această măsură, ceea ce ar anula în mare parte efectul pedepsei.

Arătați, vă rog, doamnei Sturdza respectele nevestei mele și ale mele, și primiți și dvs. salutările noastre respectuoase.

Haret

23. Scrisoare din 23 iunie 1904

Respectabile domnule Sturdza,

Nu știu dacă pentru socoteala mea, despre care v-am vorbit (cheltuelile de la Iași), se mai cuvine să mă adresez cuiva. Dacă sunt greutăți, aș prefera să renunț la ele (e vorba de 761 lei).

Vă rog totodată să binevoiți a-mi spune dacă fac bine ca vineri, la serbarea pentru Ștefan cel Mare, eu să merg în frac și cu decorații, sau numai în frac. Deși ora e matinală și deși serbarea se face în aer liber, cred că trebuie să mă îmbrac astfel, pentru că invitațiile le-am făcut eu[3]. Voi face însă cum mă veți învăța dvs.

Primiți, vă rog, asigurarea respectului meu.

Haret

24. Scrisoare din 6 iulie 1904

Mult stimate domnule Sturdza,

Văzând că s-a contramandat ședința Consiliului, care fusese convocată pentru joi, vă rog să binevoiți a vă gândi ce este de făcut în chestia călugărițelor catolice. Cele petrecute deunăzi, pe lângă că sunt o dovadă de chipul cum înțeleg legile ospitalității, ar putea fi o ocazie de a se pune odată capăt unei situații

1. Eu eram atunci secretar general al ministerului Instrucțiunii.

2. Doctorul de care vorbește aici era dr. Const. Cantacuzino (1850–1920), cunoscutul specialist în obstetrică. A fost efor al spitalelor civile între anii 1901–1904.

3. E vorba aici de serbarea de la 2 iulie 1904 pentru pomenirea lui Ștefan cel Mare.

care revoltă lumea cu drept cuvânt. Am o listă întreagă de cazuri analoage care au trecut nebăgate în seamă, deşi au aruncat doliul şi desperarea în atâtea familii. Este imposibil să închidem mai mult ochii la asemenea lucruri[1].

Aşteptând binevoitorul dvs. răspuns, vă rog să primiți asigurarea respectului meu.

Haret

P. S. Fata pe care au voit s-o răpească acum în urmă, este nepoata de frate a lui Sache Nicolau din Câmpulung, care mi se pare că este ceva rudită şi cu dl Eug. Stătescu.

Haret

25. Scrisoare din 8 iulie 1904

Respectabile domnule Sturdza,

După cum am vorbit ieri, vă dau aici o lista de fetele romînce care, după ce au fost convertite la catolicism, cele mai multe au şi dispărut din țară şi nici nu se ştie pe unde se mai află:

Din şcoala de la Galați:

1. Sofia Duca din Ploieşti, călugărită.
2. Maria Delvinioti din Bucureşti.
3. şi 4. Surorile Basarabeanu din Brăila.
5. Germaine Atanasiu, soră vitregă cu dna Atanasiu (soția prefectului), din Galați; azi călugăriță.
6. Francine Iernici, sora d-rului Iernici din Piatra-Neamț.
7. Alesandrina Receanu, sora cap. Receanu.
8. D-ra Abramof, al cărei tată a şi murit de supărare.

De la şcoala din Bucureşti:

9. Marcela Duca, minoră, sora Sofiei din Ploieşti.
10. Elvira Nicolau, profesoară la Azil, nepoata dlui Paul Stătescu.
11. Aneta Georgescu, fiica unui inginer din Câmpina.

---

1. În acel timp s-au descoperit că în şcoalele particulare ale călugărițelor catolice din Galați şi din Bucureşti se face propagandă pentru trecerea elevelor la catolicism şi chiar pentru călugărirea lor. Haret dispusese să se facă diferite anchete şi D. Teodoru, care era atunci inspector general al învățământului secundar, adunase dovezi de abaterile direcțiunilor acelor şcoale. A fost apoi şi un proces al acestor şcoale în fața Consiliului Permanent. În vremea din care este această scrisoare, cercetările erau terminate, dar hotărârile nu erau luate. (Să se vadă răspunsul lui Haret la interpelarea lui Petre Grădişteanu din 10 decembrie 1904 în vol. V din *Operele lui Spiru Haret*, p. 283.)

(Aceste două din urmă au fost oprite de poliție în momentul de a pleca din țară, însoțite de mère Théophane, de la Nôtre-Dame de Sion din București).

Tot de la Galați:

12. Juliette Lieberls.
13. Anna Giurgea.
14. Vera Donici.
15. Camille Donici.
16, 17 și 18. Trei surori Apostoleanu.

Aceste 7 din urmă toate călugărite.

Toate aceste nume le-am aflat pot zice numai din întâmplare, fără nicio anchetă, numai prin faptul că la Galați am avut rude în școala catolică. De la București informațiile mele sunt mai mărginite, pentru că nu am avut pe nimeni acolo. O anchetă cât de superficială ar da, desigur, multe pe față.

Haret

26. Scrisoare din 13 iulie 1904

din *Sinaia*

Respectabile domnule Sturdza,

Deși ne vom vedea azi la Consiliu, vă adresez aceste rânduri, pentru a vă pune în curent cu un lucru despre care am voit să vă vorbesc și deunăzi la Consiliul de la Sinaia, dar nu a fost timp și mă tem să nu se întâmple și azi tot așa.

Cauza pentru care mitropolitul[1] ar vrea să se retragă nu ar fi alta decât nemulțumirile ce-i produc cei de prin prejurul lui, și în special Cornoiu[2].

Când mitropolitul a fost să plece în concediu, atât Epitropia Seminarului Nifon[3], cât și cea de la Brâncoveneasa[4] i-au dat câte un subsidiu, după cum se spune că se făcea totdeauna. Cornoiu a cerut și pentru el 2000 de la una și 1000 sau 1.500 de la alta, însă i s-a refuzat, de la Nifon sub motiv de criza, de la Brâncoveneasa din cauză că se fac clădirile cele noi. Atunci Cornoiu nu a mai cunoscut nicio măsură și a început să ocărască și să înjure pe mitropolitul în modul cel mai trivial, pentru că nu i-a dat sprijin; și aceasta fără nicio măsură, către toată lumea, în gura mare, chiar către rudele mitropolitului, și, zice-se, chiar către el.

---

1. Mitropolit era atunci Iosif Gheorghian, care ocupa această înaltă demnitate pentru a doua oară (1896–1909).
2. I. Cornoiu era directorul Cancelariei Mitropoliei.
3. Epitropia Seminarului Nifon are președinte totdeauna pe Mitropolitul Primat al țării.
4. Așezămintele Brâncovenești sunt conduse de o eforie prezidată de Mitropolitul Primat din București.

Deja de mai multă vreme Cornoiu, care se pare atins de o boală de nervi care-l face să nu-şi mai cunoască nicio măsură, începuse a fi puţin cuviincios cu mitropolitul. Aceasta ar fi cauza principală a mâhnirii lui.

Ar mai fi şi altele din partea vicarului, dar mai puţin însemnate.

Tot pentru că mă tem că azi la Consiliu nu va fi vreme, vă rog să vă aruncaţi ochii pe alăturatul proiect de ordin către institutele Nôtre-Dame de Sion, ca să vedeţi dacă e bun. În acest caz, l-aş trimite zilele astea[1].

Al dvs. devotat,
Haret

27. Scrisoare din 9 mai 1905

Mult stimate domnule Sturdza,

Vă trimit cele două cereri de admitere în club, despre care v-am vorbit deunăzi.

Dl J. I. Dimitrescu, care mi-a servit gratis ca şef de cabinet timp de aproape doi ani, a cerut să fie şi el trecut pe lista delegaţilor de la Creditul Rural (pentru executări?). Îmi permit să-l recomand buneivoinţi a dv.

Totdeodată vă rog mult să binevoiţi a-mi arăta dacă puteţi, şi când puteţi, să-mi acordaţi o jumătate de oră de convorbire.

Al dvs. devotat,
Haret

28. Scrisoare din 20 februarie 1906

În Seria A. din volumul de faţă se găseşte pusă această scrisoare către dl A. St., deoarece am găsit-o între hârtiile rămase de la Haret. Aşa era în concept în scrisoarea care s-a găsit între cele rămase de la dl Sturdza, Haret a mai adăugat un pasaj care nu se găseşte în concept.

De aceea nu mai reproducem aici prima parte a scrisorii. Cititorul o poate găsi la p. 33. Dăm numai explicarea chestiunii, adică nota pe care n-am avut-o în vremea când am tipărit Seria A.

Partea a doua a scrisorii lui Haret o reproducem aşa cum am găsit-o între hârtiile lui Sturdza.

Iată nota care ar urma să fie pusă după scrisoarea de la p. 33.

1. E vorba aici de conversiunea făcută în 1906 de Take Ionescu, atunci ministru de Finanţe. Partidul Liberal era în opoziţie şi voind să ia o atitudine în această chestiune, preşedintele lui, Dim. Sturdza, se adresează lui Haret, cum obişnuia îu chestiile care cereau calcule matematice.

Această conversiune transforma împrumuturile Statului cu 5% din 1881–1882, 1892 şi 1903 în rentă cu 4% cu un total de 424.613.000 capital nominal.

Faptul în sine putea fi judecat din diferite puncte de vedere – şi Haret prezintă unul –, dar sigur este că numai mulţumită perioadei de mari economii (1901–1904) se consolidase creditul

---

1. În legătură cu chestiunea propagandei de la şcoalele catolice de fete, despre care se vorbeşte în scrisorile nr. 24 şi nr. 25. Acolo se vede şi trimiterea la volumul respectiv din *Operele lui Spiru Haret*. (Vol. V, p. 283) unde e răspunsul lui la interpelarea lui P. Grădişteauu în Senat în noiembrie 1904.)

țării, ajutând la aceasta și producțiunea agricolă din ce în ce mai înfloritoare, s-a putut primi de către creditorii noștri din străinătate o rentă cu un procent mai mic. (Amănunte despre această operațiune financiară se pot citi în lucrarea dlui Gh. M. Dobrovici: *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României*, 1934, p. 179.)

Iată partea a doua a scrisorii.

Cu astă ocazie, permiteți-mi să vă scriu două-trei rânduri despre o afacere privitoare la biserică.

Poate știți că este o revistă, numită „Biserica ortodoxă", care se publică sub auspiciile și autoritatea Sinodului, de o comisie de redacție numită de Sinod, după cum e și logic. Prin legea de organizare a Ministerului de Culte, votată deja de Cameră, se decide însă ca numirea redactorilor acestei reviste să o facă ministerul, în scopul ca Vlădescu să-și mai căpătuiască câteva rude, între care pe nepotul său Mușetescu. E sigur că actualii redactori, dintre care sunt și Gârboviceanu și M. Popescu, vor fi scoși. Ei se roagă să binevoiți a vă interesa de această chestie, când va veni în Senat legea organizării ministerului.

Al dvs. devotat,
Haret

P. S. Vă alătur și două cereri de înscriere în club.

Haret

29. Scrisoare din 18 ianuarie 1908

Mult stimate domnule Sturdza,

Am văzut aseară în gazete că dvs. ieri la Senat ați spus că veți cere lui Dissescu să nu-și mai dezvolte interpelarea. Mă întreb dacă e bine să se facă așa. În urma unei campanii furioase de aproape un an, în care un membru al guvernului a fost acuzat așa cum am fost eu, bine este oare să se evite și această ocazie pe care adversarii înșiși o oferă ca să ne explicăm unii cu alții? Dvs. doriți potolirea, dar potolire nu va fi. Campania se va alimenta, din contră, prin curajul nou ce vor căpăta adversarii[1].

Precum ați văzut, eu am tăcut tot timpul, ca să nu fac greutăți; dar poate că e prea mult să tac și atunci când sunt provocat să vorbesc.

---

1. C. Dissescu era în acea vreme senator și anunțase interpelarea adresată lui Haret despre rolul preoților și ai învățătorilor în timpul răscoalelor din 1907. Ea era în legătură cu campania ce se ducea contra lui Haret, care, se știe – apărase pe preoți și pe învățători de acuzațiunea ce li se adusese că au fost instigatori. El publicase în august 1907 și un raport adresat Regelui despre acestea și propusese ca unii să fie decorați. Acum Haret era bucuros să se explice. Sturdza se vede că a fost convins de el să lase în pace pe Dissescu și astfel acesta dezvoltă interpelarea în ziua de 24 ianuarie 1908 și el îi răspunde. (Să se vadă în *Operele lui Spiru Haret,* vol. III, p. 41, *Raportul către Rege*, iar în vol. VI, p. 37 răspunsul la interpelare.)

Vă rog să vă gândiți asupra acestei păreri și să binevoiți a-mi da pe a dvs.

Alătur aici proiectul de lege pentru dotarea școlilor rurale cu pământ, modificat după notele dv., și vă rog ca, dacaă-l găsiți bun, să binevoiți a semna jurnalul.

Al dvs. devotat,
Haret

30. Scrisoare din 25 aprilie 1908

Mult stimate domnule Sturdza,

Din toată inima vă rog să nu vă supărați și să mă iertați că din nou mă reamintesc dv. și vă rog să binevoiți a da o soluție rugăciunii ce v-am făcut. Sunt în așa situație pus, că dacă nu plec până la 1 mai, fie în concediu, fie altfel, pe urmă nu mai pot pleca, și cred că îmi va fi foarte greu să pot continua așa fără un moment de întrerupere. Nu vă cer decât câteva momente, ca să vă ocupați de afacerea mea.[1]

Al dvs. devotat,
Haret

II.

Către I. Bianu[2]

Cu note de *Gh. Adamescu* și *Gr. Teodossiu*

1. Scrisoare din 2 noiembrie 1896

Iubite domnule Bianu,

Cu multă părere de rău, astă seară nu voi putea veni la întrunire. Am durere de cap foarte tare, cu oarecare fiori; mă tem să nu am friguri. Din cauza asta, sunt silit să nu ies astă seară din casă.

Roagă pe dl ministru[3] din partea mea, să mă ierte că, de astă singură dată, nu sunt credincios la întâlnire. Pe cât mi-aduc aminte însă, în partea ce mai rămâne

1. Haret depusese în mâinile lui Sturdza, primul ministru, demisia sa din postul de ministru. Pricina era militarizarea școalelor, pe care el o considera ca o măsură prejudiciabilă învățământului. Această militarizare rămăsese în picioare, cu toate că el ceruse desființarea. În cele din urmă însă, organizarea aceasta este abrogată, și astfel Haret rămâne mai departe ministru.

2. I. Bianu era atunci profesor la liceul Sf. Sava, bibliotecar al Academiei Române și deputat, ales în noiembrie 1895.

3. Ministru de instrucție era în acel timp Petre Poni (3 octombrie 1895 – 21 noiembrie 1896). Haret era deputat, ales în noiembrie 1895. Poni pregătea o legiuire a învățământului și lucra împreună cu unii deputați, între care erau și ceilalți doi: Haret și Bianu.

de citit, obiectele de discuție au fost puține, și de aceea cred că diseară nu va mai fi nimic de vorbit asupra lor. Săptămâna viitoare voi ruga pe dl ministru să-mi împrumute exemplarul său, ca să corijez pe al meu în partea învățământului superior, și pentru articolul privitor la directori, care mi-a rămas de aseară.

Spune-i, te rog, că azi dimineață am fost să caut pe persoana ce știe, dar nu venise încă. Soseşte diseară la 11½. Dacă mâine nu-mi va mai fi rău, voi căuta să o văd; dacă nu, luni.

Al d-tale amic,
Haret

Scrisorile către I. *Bianu* au fost copiate de pe originale, aflate în păstrarea Academiei Române, secția manuscriselor.

2. Scrisoare din 11 aprilie 1897

(cartă de vizită)

Rog pe dl Bianu să binevoiască a-mi spune când și unde-l pot vedea, azi sau mâine, având a regula cu d-sa o afacere care interesează echilibrul european.

Pe dosul cărții de vizită, Bianu a scris: Serbarea școlară, 10 mai: *Carte de patriotism și naționalism: tablouri istorice și patriotice*. Haret era acum ministru de Instrucție și se ocupa de chestiunile notate aici de Bianu.

3. Scrisoare din 27 iunie 1897

Iubite domnule Bianu,

Amicul d-tale e foarte supărat și are mare dreptate. Ocărăşte pe dl Sturdza, și puțin pe mine, și nu am destule cuvinte de a-i recunoaşte dreptatea. Judecă singur și vezi dacă acest *mea culpa* nu e meritat.

Fina amicului d-tale, alegătoare în colegiul I, omenire nevoiașă și care cere ajutor, este institutoare în Bucureşti, la o școală de fete de la o mahala depărtată. Ceruse, prin petiție directă, să fie mutată la școala de la Clemența, care era vacantă și cerută de vreo 30 candidate, din cele 58 care cercați mutarea în Bucureşti. Transferările, după regulament, trebuiau făcute între 15 și 25 iunie. Înainte însă de 15 iunie, mi-au venit multe stăruințe, din multe părți, pentru alegătoarea din colegiul I, și între altele una care făcea cât toate celelalte la un loc: acea a dlui Sturdza. Venind ziua de 15 iunie, m-am pus la lucru, ca să fac transferările și după vreo trei zile de muncă, împreună cu Popescu[1], le-am aranjat. Pentru școala de la Clemența, era cererea unei institutoare care mai fusese acolo, care fusese expediată, fără nicio cauză, de la Clemența la o mahala, și care-și cerea locul înapoi.

1. Mihail Popescu, care mai târziu a fost administrator al Casei Școalelor, era atunci directorul învățământului primar în minister.

Cererea era destul de dreaptă; dar eu, în dorința mea de a face în necaz amicului de la Tecuci, am și mutat-o la Clemența, după cum cerea ea. Lucrul acesta este făcut deja de la 22 iunie; dar, pentru că inspectorii erau duși toți din București și că se cuvenea, măcar de politeță, să iau și avizul lor înainte de a publica transferările ce făcusem, am așteptat să vină și ei, ca să-i întreb. Azi la 4 se întrunesc la mine, și mâine transferările, printre care și a finei, vor deveni publice.

Care este dar rostul celor patru pagini de vorbe cel puțin neplăcute, în orice caz amenințătoare, la adresa dlui Sturdza și a mea? Să fie oare pentru că mai deunăzi tot după vorba dlui Sturdza, provocat și el de cereri stăruitoare, am decis construcția unui local de școală pe moșia amicului, unde erau 25 de copii, pe când în cătunul vecin erau 189?

Să nu-ți fie cu supărare, dar găsesc că unii amici sunt mai greu de purtat în spinare, pentru un ministru, decât inamicii. Dar amicii fac rău că nu știu să aleagă între miniștrii care sunt decișii să sufere orice, ca să-și păstreze portofoliul, și ceilalți.

Afacerea cu profesorul Vaghias[1], recomandat și el de un amic, nu o cunosc. Cer să mi se refere asupra ei și, de va avea dreptate, i-o voi da.

Primește, te rog, salutările mele amicale și urare de grabnică însănătoșire.

Haret

4. Scrisoare din 7 septembrie 1897

Mi-adresezi cinci cereri prin ultima d-tale scrisoare; răspund pe scurt la fiecare:

1. Se *cere* readucerea lui S. la Tecuci. Ar fi interesant să știu cine este S. Ce pot să-ți spun este că mutarea aceea s-a cerut de inspectori, care spun că S. este de o prostie fenomenală, și de batjocura băieților. L-am dus într-o școală mai disciplinată, doar o face ceva.

2. Nu știu dacă la Râmnicul-Vâlcii catedra de limba română e liberă; dar știu, tot de la inspectori, că P. al d-tale e departe de a fi un fenomen. Oare bine ar fi să-i mai dau o catedră?

3. La Bacău numirile sunt deja făcute de demult; deci lui J. nu-i pot face nimic decât ceea ce i-am făcut, căci, pe cât mi-aduc aminte, i-am dat nu știu ce însărcinare în cl. V.

4. Pe d-ra J. L. de la Slatina nici nu m-am gândit să o înlocuiesc. Să fie pe pace.

5. Pe fiul lui R. R. nu e cu putință să-l primesc solvent. Locurile sunt toate, pline rase; și aștept cu nerăbdare, să se mai facă două sau trei, de la corigenți,

1. C. Vaghias era atunci profesor la o școală secundară de fete din Brăila.

pentru nişte copii cărora am dat promisie formală. De vor fi patru locuri, va veni şi fiul lui R.R. la rând.

Al d-tale amic sincer,
Haret

5. Scrisoare din 8 septembrie 1897

Iubite domnule Bianu,

Cererea lui I. G. de a fi mutat la Galaţi mi-este imposibil să o satisfac acum. Locul de la Galaţi e ocupat de unul L., cumnat al unui reprezentant al naţiunii, care, când a auzit, a venit la mine să mă roage pe toţi Dumnezeii să-l las în pace. Mi-a spus că pe cumnatu-său l-a adus Poni de la Iaşi, abia de un an, că are familie grea, e abia instalat şi că ar fi o catastrofă pentru el mutarea. Să mai aştepte nitel G.; poate vom găsi vreun chip când ne vom aştepta mai puţin.

Ce se mai face cu cartea şi cu tablourile? Nu mai aud nimic[1].

Amic,
Haret

6. Scrisoare din 8 septembrie 1897

Iubite domnule Bianu,

Voi căuta cu Z. să fac ceva, dar nu acum; prea e de tot, să desfac azi ceea ce tot eu am făcut ieri; mai ales când ceea ce am făcut e spre binele şcoalei[2].

Lui Jarnik[3], eu ştiu că i-am făcut un ajutor, dacă nu mă înşel de 600 lei. Sihleanu[4]; trebuie să ştie cifra, precum şi Lascar[5].

Pentru fişe, am dat porunca să ţi le dea înapoi.

Îmi vorbeşti de *subiectele date în proză, a căror arătare trebuie să mi-o fi dat Tocilescu, înainte de vacanţă;* eu nu ştiu nimic de ele. Nici la minister nu cred să se ştie. Fac întrebare acolo, clar fără mare nădejde de un răspuns favorabil. Ştiu de subiectele tablourilor, dar nu de subiectele în proză ale cărţii[6].

Al d-tale amic,
Haret

---

1. În alin. 2 e probabil vorba despre *Cartea de cuprins patriotic şi despre tablourile istoriei,* notate de I. Bianu pe dosul scrisorii lui Haret către el, din 11 aprilie 1897 (vezi nota de la scrisoarea nr. 1 de mai sus).

2. Vezi scrisoarea nr. 4 de mai înainte.

3. E vorba, probabil, de Urban Jarnik, profesorul cehoslovac, care cunoştea bine limba românească şi se ocupa cu publicarea de traduceri şi studii (basmele româneşti, poeziile populare ş. a.). Pentru publicarea acestor feluri de lucrări, care făceau cunoscută literatura română în străinătate, i se dădea sprijin de către miniştrii români.

4. Ştefan Sihleanu era atunci secretar general al ministerului.

5. Lascar era atunci funcţionar superior în administraţia ministerului.

6. Vezi notele de la scrisorile. nr. 1 şi nr. 5 de mai sus.

7. Scrisoare din 14 septembrie 1897

Iubite domnule Bianu,

Am neapărată trebuință de un secretar, care să mă ajute să-mi țin corespondența și pentru alte redacțiuni, om de condei și de deplină încredere, ca discrețiune. Aș putea plăti până pe la 100 lei pe lună pentru vreo trei ore de lucru pe zi, uneori mai mult, alteori mai puțin. Cunoști pe cineva, în condițiile astea? Oare Colescu[1] ar putea și ar vrea? Ori ai putea să-mi dai vreun altul?

Mai am ceva, foarte secret.

Dl L.[(59)] este profesor la Sf. Sava, bibliotecar la Academie și provizor[(60)] la Sf. Sava. Fiul lui Heliade mă omoară, cerându-mi un loc, pentru că moare literalmente de foame, cu 7 copii de gât și fără nevastă. Nu s-ar putea să-mi cedeze dl L. locul de provizor? Te întreb pe d-ta, înainte, de a-i deschide vorba, pentru că știu că-l cunoști bine, și-i știi toate împrejurările.

Când ai odată un ceas de pierdut, vino să mai vorbim câte ceva, despre vreo două lucruri, pe care le cunoști, și despre unul pe care nu-l cunoști.

Al d-tale amic devotat,
Haret

8. Scrisoare din 9 iulie 1898

Prea stimabile și mult venerabile reprezentant, ai națiunii din colegiul III al județuluiui Tecuci[2],

Ideea ce-mi dai[3] nu e rea și voi căuta să o și pun în practică; dar mă tem că anul acesta nu voi putea, pentru că fondul de unde făceam asemeni lucruri l-am prins tot în alte întreprinderi de acest fel. Cu toate astea nu zic încă nimic: să mai văd, să mai socotesc și poate se va face. Eu însă nu am urmărit de aproape articolele din „Voința națională"; aș vrea să nu fie articole, de polemică; pentru scopul nostru, asemeni articole nu prea convin.

Nu am putut încă răspunde la hârtia ce mi-ai trimis pentru *Antologie;* îmi pare rău de turnura ce a luat lucrul, pe care speram să-l văd mergând strună; dar îmi pare bine de alta, pentru că hârtia d-tale îmi dă mijlocul de a strânge pe colegul d-tale[4]. L-aștept să se întoarcă, ca să mă judec și cu dânsul.

Arată respectele mele doamnei Bianu. D-tale îți urez călătorie bună și petrecere și mai bună.

Haret

---

1. Cezar Colescu-Vartic era funcționar la Academia Română și scriitor. A publicat câteva cărți. A murit tânăr.
2. Bianu era deputat. Aici se vede că Haret era uneori glumeț.
3. E vorba, probabil, de ajutarea publicării vreunei colecții de articole ce apăruse în ziar.
4. Nu putem ști de cine o vorba. Proiectul de antologie nu s-a realizat.

9. Scrisoare din 8 august 1898

Iubite domnule Bianu,

Ce vei fi zicând de lipsa de educație a ministrului care e chemat să dea educație? Am de la d-ta scrisori vechi de câte o lună, la care încă n-am răspuns. Dar ca reprezentant al națiunii ce eşti, trebuie să mă ierți, fiindcă în timpul acesta tot pentru patrie, am lucrat.

Și le iau pe rând.

Îți dai demisia de la *Antologie.* Ce să zic!? Îmi pare foarte rău de hotărârea d-tale; dar n-am curajul să te cert, pentru că văd și eu că nu merge deloc. După ce am primit-o, am scris lui Tocilescu, rugându-l în chip diplomatic să mă pună în poziție de a avea cartea cât mai curând. Până acum nu am răspunsul lui. Nu știu deloc ce este de făcut.

Göbl nu are motiv să fie îngrijat. Künstli a venit să-mi facă oferiri, pe care nu puteam să le refuz, deoarece erau foarte avantajoase. Nu am încheiat însă nimic cu el, până nu voi vedea proba lui, și nici nu am de gând să închei cu el pentru mai mult de 8 tablouri, oricare ar fi condițiile lui. Țin să introduc cât mai multă emulație între ei, dar în același timp vreau ca lucrarea aceasta să se facă în țară[1].

Mi-ai zis într-o zi, să fac economie de *probozeală,* când v-am dat banii pentru lucrările de la Academie. Am pus să modifice ultimele fraze. Dar te înșeli când crezi că vechile fraze erau probozeală; era pur și simplu o atragere a atenției Academiei a nu face lucrări de care să nu fim cel puțin avizați, ca să știm să menajem fondurile. Unde era aici probozeala? Ce ați zice dacă v-ați apuca o dată să mai faceți lucrări de zecimi de mii de lei, de care eu să nu știu nimic, și pe urmă, când veți veni la plata, să vă spun că nu am niciun ban? Nu v-ar veni bine. De altfel, procedura Academiei era contrară și legii contabilității, fără să mai vorbesc că, dacă era vorba de supărare, mai mult drept aveam să mă supăr eu, căruia nici măcar nu mi s-a făcut cinstea a mă preveni, ci m-a considerat ca un simplu înregistrator al cererii Academiei. Asta nu va să zică că m-am supărat, ci numai o dovadă că nici Academia nu avea de ce se supăra[2].

Pentru învățătoarea de la Ghergani, am dat ordin revizorului, spre cele de cuviință.

---

1. E vorba de tipărirea tablourilor istorice pentru școale, una din cele mai frumoase opere realizate de Haret.

2. *Probozeala* e un arhaism care înseamă *mustrare.* Se vede că-l întrebuințase Bianu în scrisoarea în care se plângea că Haret fusese aspru în adresa cu care acordase suma cerută de Academie.

Dintre cei patru recomandați de Philippide[1], pe unul, Botez, l-am și numit după recomandarea lui, chiar la catedra lui de la liceu. Pentru ceilalți trei, voi căuta la septembrie să-i numesc prin Iași, unde va fi loc; dar mă tem că nu voi avea.

Primește, te rog, salutările mele amicale. Sărutări de mâine doamnei.

Haret

10. Scrisoare din 16 septembrie 1898

Iubite domnule Bianu,

Dacă ești bun prieten cu Paul[2] aș prefera să-i scrii d-ta. spunându-i, dacă vrei, că-i scrii și din partea mea.

Pentru istoria de la Sf. Sava[3], nu știam că este un raport al lui Ștefănescu[4]; am cerut, să mi-l dea, să-l văd. Pot să-ți spun însă că mie lucrul mi s-a referit cu totul altfel decât cum e la gazete și decât cum se pare că-l crezi și d-ta. Pot încă să-ți mai spun că pe dl C. îl știu, încă de anul trecut, cât de puțin scrupulos este, când e vorba să-și satisfacă, pe capul bieților băieți, supărările lui nesocotite, și de aceea, când mi s-a spus că din o clasă întreagă lasă un singur repetent, căruia-i anunțase aceasta cu mult înainte, și când acel repetent era fiul unui slujbaș al ministerului căruia dl C. îi trimitea, prin ambasadori, înjurături de cârciumă, am fost foarte în dreptul meu să cred că era iar vorba de o persecuție ca cea de anul trecut, și eram dator să iau măsuri pentru înfrânarea pornirilor dlui C. Acum voi vedea ce s-a petrecut și ce e de făcut.

Al d-tale amic,
Haret

11. Scrisoare din 18 septembrie 1898

Pe dna Vârlănescu am dispus să o mute unde cere, dacă însă locul cerut este vacant.

Pentru Ghergani, am scris revizorului chiar eu.

---

1. Alexandru Philippide, profesor și filolog cunoscut, era atunci profesor la Facultatea de Litere din Iași; înainte fusese profesor la un liceu din acel oraș. El recomandase, se vede – prin Bianu – pe mai mulți cunoscuți, foști studenți ai lui. Despre aceasta vorbește aici Haret, dar nu aș putea preciza despre care anume Botez este vorba.

2. E vorba de Ion Paul, profesor la Iași, care mai târziu a fost profesor la Universitatea din Cluj.

3. Despre chestiunea aceasta nu-mi amintesc nimic.

4. E vorba de Sabba Ștefănescu, atunci directorul liceului, mai apoi profesor la Facultatea de Științe din București.

Pe Sava l-am chemat şi am vorbit cu el; Dumnezeu ştie cum s-a petrecut lucrul, pentru că el spune într-un fel şi Miculescu[1] în alt fel. Cu toate astea am regulat lucrul cu bine. Despre adresa de care-mi scrii, e adevărat că nu ştiam.

Al d-tale amic,
Haret

12. Scrisoare din 22 martie 1902

E un loc de membru în Consiliul Permanent, care rămâne vacant prin numirea lui Gârboviceanu la Casa Bisericii. Te rog foarte mult să-l primeşti d-ta[2]. Ştiu că Academia te ocupă mult; dar la Consiliu nu e aşa mult de lucru şi e un loc important, pe care te rog foarte să-l primeşti, pentru că altfel mă încurci rău.

Te mai rog să-mi răspunzi îndată, numai după cinci minute de reflecţie, pentru că vreau să se iscălească decretul chiar azi, căzăceşte.

Haret

13. Scrisoare din 10 iulie 1902

din *Buşteni*

Iubite domnule Bianu,

Am auzit că ai fost bolnav. Mi-a părut foarte rău; dar mi-a spus dl Pangrati[3] că te-ai îndreptat.

Spune-mi, te rog, ce te faci pe vacanţă? Pleci undeva la ţară? Şi dacă da, când te întorci? Iar dacă eşti în ţară, unde-ţi va fi adresa?

Al d-tale devotat,
Haret

14. Scrisoare din 12 august 1902

din *Buşteni*

Iubite domnule Bianu,

Îmi pare foarte rău, că nu eşti încă voinic. Îngrijeşte-te cum se cade şi nu te uita la necazul şi osteneala actuală, ca să scapi în mod definitiv. D-ta eşti necesar, şi la ai d-tale, şi ţării, şi nu trebuie să ţi se piardă forţele şi timpul cu necazuri de acestea.

---

1. Constantin Miculescu, fost profesor la Facultatea de Ştiinţe, era atunci inspector general al învăţământului secundar în Ministerul Instrucţiunii.

2. Bianu a primit propunerea şi a fost mai mult timp membru al Consiliului Permanent.

3. Ermil Pangrati era atunci inspector general al învăţământului.

Dar deoarece e dna Bianu cu d-ta, cred eu că te muştruluieşte bine şi că d-sa va şti să facă mai mult şi mai bine decât doctorii de care te plângi.

Pe aici[1] necaz şi amărăciuni destule. Sunt în Buşteni, de o lună şi jumătate, şi nu am făcut nicio excursie, nu am avut nicio jumătate zi de libertate şi odihnă. Şi asta e o boală, mai rea decât a d-tale, pentru că nu văd ce doctor mă poate scăpa, de ea. Din cauza asta şi starea fizică nu-mi merge bine.

Am muncit o lună la numirile din învăţământul secundar, după o altă lună de muncă a inspectorilor. M-am silit să fiu drept şi să împac nevoile şcolii cu ale fiscului şi cu ale suplinitorilor şi noilor titulari. Ca rezultat, văd până acum o ploaie de reclamaţii.

Celelalte lucrări merg cam prost pentru că suntem numai doi, Fântânaru[2] şi eu; ceilalţi sunt în concediu. Trebuie să înceapă a se întoarce zilele astea.

Pe cei din consiliu nu i-am mai văzut de la iunie. Dna Sturdza e la Constanţa. Pe dl Sturdza l-am văzut ieri; e voinic. Nevastă-mea nu se împacă cu aerul de aici; are insomnii. Uneori am şi eu insomnii, dar nu e clima de vină.

Arată, te rog, doamnei Bianu sărutări de mâini de la mine. Nevastă-mea trimite asemenea, d-sale şi d-tale, toate amiciţiile sale.

Al d-tale amic devotat,
Haret

15. Scrisoare din 11 ianuarie 1903

Mult stimate amice, domnule Bianu,

În şedinţa Camerei de la 20 decembrie trecut, cu ocazia discuţiei bugetului Ministerului Cultelor, am avut ocazia să expun vederile mele în privinţa modului cum cred că se poate propaga învăţământul agricol la sate. Am arătat că pentru aceasta, principalul instrument de lucru al ministerului trebuie să fie *învăţătorii ambulanţi de agricultură.*

Camera a primit în mod favorabil acest mod de a vedea, aşa că mă cred îndreptăţit a urmări cât mai de aproape înmulţirea acestor umili agenţi.

Deja în primăvara trecută, mulţumită ajutorului ce mi-a dat Casa Şcoalelor, am putut înfiinţa 32 de învăţători ambulanţi. Dar atâţia nu sunt de ajuns şi mijloacele Casei Şcoalelor nu-i permit să mă ajute mai mult.

De aceea, luna trecută m-am adresat prin o circulară dlor prefecţi de judeţe, rugându-i, cu ocazia formării bugetelor judeţelor şi comunelor pe viitorul exerciţiu,

---

1. Probabil „aici“ înseamnă în ţară. Bianu era, desigur, în străinătate dar nu ştiu unde anume. Haret nu-şi luase concediu, dar se stabilise la Buşteni şi acolo lucra, iar din când în când venea în Bucureşti.

2. Petre Fântânaru, profesor de curs secundar, era directorul învăţământului primar în minister.

să prevadă, după putere, câte o sumă de 600 până la 2000 lei pe an de fiecare județ, sumă foarte modestă, dar care mi-ar fi de ajuns pentru a mai adăuga încă unul, doi sau trei învățători ambulanți de fiecare județ.

Nu mă îndoiesc că apelul meu va avea răsunet la d-nii prefecți, mai ales că sacrificiul ce cer este așa de mic, pentru un folos așa de mare. Totuși, știind cât de ocupați sunt d-nii prefecți și cât de ușor le este să piardă din vedere o intervenție ca aceasta, în mijlocul mulțimii ocupațiilor lor, îmi permit să intervin în mod amical și privat și către dv. personal, pentru a vă ruga ca, în marginea puterilor dv., să-mi acordați sprijinul dv. în această afacere de interes public.

Nu mă îndoiesc, mult stimate amice, că veți primi în bine această intervenție a mea și îi veți acorda sprijinul dv.

Primiți, vă rog, încredințarea amiciției mele și a înaltei mele considerațiuni.

Haret

Scrisoare dactilografiată. Numai cuvântul *Bianu* și semnătura „Haret" sunt de mâna autorului scrisorii.

Se vede că era o circulară adresată deputaților și altor persoane însemnate.

16. Scrisoare din 14 iulie 1903

Iubite domnule Bianu,

Nu mă omorî de tot. Ce ți-am făcut cu? Dacă mă lasă toți, ce mai pot eu face?

Haret

Poate că e vorba de demisia lui Bianu din Consiliul Permanent.

17. Scrisoare din 3 august 1903

Iubite domnule Bianu,

Am primit cu mulțumire scrisoarea d-tale, prin care-mi descrii mulțumirea ce simți la Woerishofen[1], cu atât mai mare mulțumire, cu cât eu am parte de călduri colosale, de plictiseală și mai colosală. Mai toată luna iulie am petrecut-o în București, afară de câteva zile la Sinaia, și alte câteva peste Olt. În București nu e mai nimeni, nici chiar funcționarii ministerului, ceea ce face că, cu toată vacanța, eu am mai mult de lucru decât ar fi partea mea. Dar ce vrei să fac?

Alte noutăți de pe la noi, puține de tot. V. Lascar[2] s-a întors, dl Sturdza[3] e așteptat, Costinescu și Stoicescu[4] se gătesc de plecare. Opoziția face armistițiu: ceilalți fac ce pot.

---

1. Woerishofen, stațiune balneară în Germania.
2. Vasile Lascar era ministru în guvernul de atunci.
3. Dim. A. Sturdza era președintele Consiliului de Miniștri.
4. Emil Costinescu și Const. Stoicescu erau miniștri în acel guvern.

Petrece sănătos şi voios şi întoarce-te voinic. Când voi fi slobod, poate voi face şi eu ca d-ta vreodată; acum nicht.

Haret

18. Scrisoare din 12 aprilie 1904

Îmi surâde ideea expoziţiei lui Smigelski[1] în Bucureşti; dar cât ar costa? Şi de unde aş scoate banii? Să ştiu cel puţin costul.

Haret

19. Scrisoare din 30 august 1904

din *Sinaia*

Iubite domnule Bianu,

Am dat în judecată cele trei institute de fete Nôtre-Dame de Sion din Bucureşti, Iaşi şi Galaţi[2]. Judecata va fi luni, 6 septembrie, la 5 ore seara. Afacerea este de cea mai mare gravitate, să nu sufere nicio întârziere. De aceea te rog foarte, foarte mult, ca să te afli în Bucureşti pentru ziua aceea, pentru ca judecata să nu se amâne[3]. Ar fi bine chiar să te afli aici măcar cu două zile mai înainte, pentru că dosarul e cam voluminos şi e bine să ai vreme a lua bine cunoştinţă de el.

Sărutări de mâini respectuoase d-nei Bianu.

Al d-tale devotat,
Haret

20. Scrisoare din 6 ianuarie 1907

Iubite domnule Bianu,

Mi-ai scris să-ţi dau o listă pentru biblioteca sătească, pe care vrea să o facă la Brusturoasa[4], d-ra Ştirbei[5]. Lucrul nu e deloc lesne, pentru că e mai greu să faci o bibliotecă pentru ţărani decât una pentru academicieni. Dar pot să-ţi dau ceva indicaţii.

---

1. Octavian Smigelski (1866–1912). mare pictor ardelean (de origine polon), a pictat interiorul Catedralei Metropolitane din Sibiu.

2. Despre chestiunea procesului acestor şcoale să se vadă în vol. V din *Operele lui Spiru Haret*, p. 26 şi urm.

3. Bianu era membru în Consiliul Permanent de Instrucţie.

4. Moşia d-rei I. Ştirbey din valea Trotuşului care până în 1872 a făcut parte din marea moşie a Ghikuleştilor din Comăneşti.

5. Ioana Ştirbey, fiica lui Alexandru B. Ştirbey şi a Măriei Ghika, măritată în aprilie 1907 cu locotenentul Radu Rosetti.

Mai întâi este o listă pe care a făcut-o Anghel Demetriescu[1] la 1898 după cererea mea, și care a servit întrucâtva la înjghebarea celor vreo 600 de biblioteci sătești ce am făcut eu. Raportul (și lista lui) se găsește publicat în „Buletinul Ministerului de Culte“ nr. 109 din 15 februarie 1898, la p. 157.

Dar lista aceasta e foarte imperfectă; pe de o parte pentru că A. D. a căutat să nu depășească o cheltuială pe care i-o fixasem eu, și care era prea de tot mică; al doilea, pentru că pe vremea aceea nu ieșiseră la iveală numeroșii scriitori tineri ca Sadoveanu, Brătescu-Voinești(61), Agârbiceanu(62), Sandu Aldea(63) și alții, ale căror scrieri cred că în mare parte, ar trebui să se afle într-o bibliotecă țărănească; al treilea, pentru că numeroase lucrări de știință popularizată nu erau cunoscute lui A. D.

Iacă ce cred eu:

D-ra Știrbei să ieie lista lui A. D. ca bază, dar să o completeze: cu scrierile lui Sadoveanu[4] etc.; cu cele două scrieri ale lui Coșbuc asupra Războiului din 1877[3]; cu *România pitorească* de Vlahuță[4], cu cele două *Antologii* făcute de Vlahuță și Coșbuc; cu o serie completă din „Albina“[5] și din „Steaua“[6]; cu *Străin în țara lui* de Rădulescu Niger[7]; precum, și cu câteva cărți cu ilustrații; mai ales cu ilustrații colorate cât mai bine, de animale, plante, monumente, vederi interesante. Acestea din urmă la nevoie pot fi și în limba franceză, pentru că învățătorul poate să explice celor curioși sensul fiecărei ilustrații.

Ar mai trebui completată lista în partea agriculturii și veterinăriei. Pentru asta, scriu lui V. Moga[8] să-ți dea ceva indicații.

Îți mulțumesc pentru numărul din revista lui D. Iași[9], pe care l-am văzut și pe care li-l voi restitui chiar azi. Dar pentru ce mie nu mi l-a trimis? Doar am plătit abonamentul.

Amic,
Haret

---

1. Anghel Demetriescu (1847–1903) era profesor în București și fusese rugat de Haret, să facă acea listă de care vorbește aici.

2. N-am putea preciza la care anume scrieri se gândește Haret. Sadoveanu publicase până atunci: *Povestiri* (1904), *Șoimii* (1904), *Dureri înnăbușite* (1904), *Povestiri din Război* (1905), *Crâșma lui Moș Precu* (1905), *Povestiri de sărbători* (1906), *Mormântul unui copil* (1906).

3. Adică: *Povestea unei coroane de oțel* și *Războiul nostru pentru, neatârnare,* amândouă în 1899, scrise după îndemnul lui Haret și tipărite de Casa Școalelor.

4. *România pitorească* (1901), scrisă și ea în aceleași condiții.

5. „Albina“, revistă săptămânală, întemeiată de Haret în 1897.

6. „Steaua“, adică colecțiunea de broșuri populare publicate de societatea „Steaua“, întemeiată asemenea de Haret în 1900. Până atunci apăruseră mai multe broșuri.

7. Cartea *Străin în țara lui* a lui Rădulescu Niger apăruse în 1900 și avusese un mare succes, căci apăruse a doua ediție în 1905. Mai târziu au apărut și altele.

8. V. S. Moga, profesor de agronomie la Seminarul Central, publicase mai multe broșuri pentru popularizarea cunoștințelor de agricultură ș. a. Foarte răspândite.

9. Const. Dimitrescu-Iași (1849–1923), profesor de filozofie la Universitatea din București, publicase în 1906 o revistă intitulată: „Revista de filosofie și pedagogie“.

21. Scrisoare din 10 ianuarie 1907

Iubite domnule Bianu,

Îți trimit aici și lista suplimentară de cărți pentru biblioteca ce vrea să o facă d-ra Ioana Știrbei, pe care mi-a făcut-o dl V. Moga.

Haret

Vezi scrisoarea precedentă, nr. 20.

22. Scrisoare din 11 iulie 1907

din *Valea-Călugărească*

Pe dna Lucreția Lupașcu am numit-o, de la 1 septembrie, suplinitoare a d-nei Borcescu.

Pe d-ra Corodeanu mi se pare că deja am numit-o la Nicorești, dar nu sunt sigur. Dacă postul se creează acum, după cum zice prefectul, asta înseamă 1 octombrie și numirea nu se poate face decât atunci.

La băncile populare nu numesc eu pe controlori, ci Ministerul de Finanțe; iar după legea lui T. Ionescu, acesta nu poate numi decât licențiați în drept, așa că nici într-un caz, până la schimbarea legii, Pârvulescu nu poate fi numit.

Devotat,
Haret

P. S. Lui Radu Rosetti[1] pusesem mai de demult să i se ia 40 exemplare din fondul învățământului secundar. Dar acela fiind angajat tot, nu s-a putut. Acum în urmă am zis să i se ia din fondul învățământului primar. El vorbește de 250 exemplare. Asta nu se poate. Nu vrea mama soacră[2].

Haret

23. Scrisoare din 17 august 1907

Iubite domnule Bianu,

Mi se spune, că fiul d-tale, la liceu, este (sau era) pus șef peste 8 școlari, cărora el le da note, făcea rapoarte scrise pentru ei etc.; cu alte cuvinte, școală de birocrație. Fii bun de-mi dă ceva detalii, ca să știu ce trebuie să fac.

Devotat,
Haret

Nu putem da nicio lămurire despre acest caz, pe care vroia să-l lămurească Haret.

---

1. Istoricul și scriitorul Radu Rosetti (1853–1926). Nu putem preciza despre ce carte a lui poate să fie vorba. În ultimii ani (1905–1907), el publicase multe cărți.

2. Prin „mama soacră“, Haret înțelegea, poate, bugetul ministerului său.

24. Scrisoare din 1 octombrie 1904

Iubite domnule Bianu,

Nu mi-a fost posibil să-ți răspund ieri, dar nici nu avea interes, pentru că în momentul când primeam scrisoarea d-tale ancheta dlui Teodoru era deja pe sfârșite.

Ceea ce pot să-ți spun este că *noroiul* nu l-a aruncat Teodoru în aste trei zile, în sufletul fetelor, el se aruncă de ani de zile, și acum doar se dă pe față. E posibil ca procedurile să nu fie pe placul celor de acolo, dar nici să las să continue cele ce se petreceau acolo nu se putea. De altfel maniera de procedare în cercetare este lucru cu totul secundar pe lângă *monstruozitățile* – subliniez și eu cuvântul – care se petreceau acolo de atâta vreme.

Când ne vom vedea, vom mai vorbi.

Amic,
Haret

25. Scrisoare din 31 octombrie 1907

Iubite prietene,

Mi se pare că d-ta mi-ai scris acum câtva timp ceva în privința institutorilor Tomescu, Diaconescu și Cadelcu din Tecuci; dar nu găsesc scrisoarea și nu-mi mai aduc aminte despre ce a fost vorba. Dacă d-ta ai fost acela, fii bun, te rog, de-mi adu aminte.

Haret

26. Scrisoare din 16 decembrie 1907

Stimate domnule Bianu,

Te rog să-mi spui ce temei se poate pune pe alăturata cerere, și până la ce punct se cuvine a fi satisfăcută.

Haret

27. Scrisoare din 10 februarie 1908

Domnule Bianu,

Ți-alătur scrisoarea pe care o așteptam de la dna Zerlendi. Acum poți merge să vezi biblioteca și să-ți dai avizul. Catalogul se poate cere de la dl Brătianu.

Haret

Probabil că e vorba de soția lui Zerlendi, care lăsase prin testament Primăriei Casele sale, în care mai târziu s-a instalat un spital. Se vede că lăsase și Academiei biblioteca sa.

28. Scrisoare din 9 martie 1908

Stimate domnule Bianu,

În locul lui Păun[1] nu s-a numit ca suplinitor Caracostea[2], ci Caracaș, pentru două motive: unul, că scrisoarea d-tale mi-a venit cu o zi prea târziu; al doilea, că Caracaș[3] este pe tabloul de capacitate, iar Caracostea nu. Va trebui dar să aștepte altă ocazie.

Haret

29. Scrisoare din 10 martie 1908

Stimate domnule Bianu,

Îți trimit aici două scrisori cu privire la schimbarea învățătorului de la Brusturoasa. Cred că ar trebui să le vadă și dna Rosetti, ca să știe în mod precis informațiile de care aveam nevoie[4]. Pe urmă o rog să-mi restituie ambele scrisori, împreună cu informațiile acelea, ca să pot lua măsurile cuvenite.

Aceste măsuri pot să ia timp cam mult; de aceea e bine ca dna Rosetti să nu întârzie prea mult cu răspunsul său.

Schimbarea învățătorului, cred că va trebui, în orice caz, să se facă pe 1 septembrie viitor, ca să nu se tulbure clasele.

Al d-tale,
Haret

30. Scrisoare din 5 septembrie 1908

Stimate domnule Bianu,

Cele ce-ți s-au spus în privința dlui Iliescu nu sunt exacte. Nu i se ia direcția. Este mutat tot ca director la altă școala foarte bună, unde are locuință tot așa de bună ca cea actuală. Niculescu este și el mutat la altă școală. Măsura aceasta a devenit indispensabilă, pentru a se pune capăt unui scandal perpetuu care dura de mai mulți ani la școala nr. 30. După ce am încercat toate mijloacele, și cu binele, și cu răul, ca să-i fac să se potolească, nu am găsit alt mijloc pentru

---

1. E vorba de Vasile Păun (m. 1908), care fusese profesor la liceul Sf. Sava și apoi la liceul Lazăr, unde a fost și director. Murind el, locul rămăsese vacant.

2. Dim. Caracostea, tânăr licențiat, recomandat de Bianu, a devenit mai târziu profesor la liceul Lazăr și după aceea profesor la Facultatea de Litere. Astăzi este și membru al Academiei Române.

3. Remus Caracaș (n. 19 nov. 1878), a fost profesor la mai multe licee. Azi este profesor de limbă română și directorul gimnaziului comercial „Regele Ferdinand“ din București.

4. Vezi scrisoarea nr. 20 de mai înainte.

a aduce liniștea în școala decât de a-i despărți pe cei doi vrăjmași, trimițându-i în două părți ale orașului, departe una de alta.

Te rog să nu te îndoiești că în această afacere, ca și în altele, am lucrat în deplină cunoștință de cauză și în mod cu totul independent de persoane.

Al d-tale devotat,
Haret

31. Scrisoare din 23 ianuarie 1909

Iubite domnule Bianu,

Am citit raportul. E foarte bun, afară de vreo două întrebări ce am însemnat cu creion, pentru că, dacă nu le admiți, să le poți șterge și să nu se mai scrie raportul din nou.

Haret

Pe scrisoare Bianu a scris: *Abrogarea legilor pentru militarizarea școlilor*. Prin urmare, e vorba de raportul pe care el, în calitate de raportor la legea pentru desființarea militarizării școalelor l-a făcut. Bianu l-a trimis lui Haret, ca să-l vadă, și să fie împreună de acord, asupra ideilor dezvoltate în acel raport.

32. Scrisoare din 30 aprilie 1909

Iubite domnule Bianu,

Aveți, sau veți avea la Academie un loc vacant de servitor sau de ușier. Este candidat la dânsul sergentul Lungu Ion, care este de serviciu la mine. Ți-l recomand ca un om de care am fost mulțumit și cred că ai fi și d-ta.

Haret

33. Scrisoare din 31 mai 1910

Iubite domnule Bianu,

Îți restituiesc după cerere scrisoarea lui Pușcariu[1]. Nu știu ce trebuie să zic și să fac. Eu prevăzusem postul de la Viena în vederea lui Iosif Popovici[2], știind

1. E vorba, desigur, de dl Sextil Pușcariu, actualul profesor la Facultatea de litere din Cluj și membru al Academiei Române. Atunci era un tânăr de 23 de ani, care abia terminase studiile și dorea să ocupe o catedră în învățământul filologic la Universitatea din Viena. În acel an, Haret prevăzuse în bugetul ministerului o sumă cu care să se plătească de acea universitate un post, cum era și la Leipzig, unde profesa în asemenea condițiuni G. Weigand.

2. Iosif Popovici (1876–1928), filolog român, făcuse studii la Viena și în alte orașe, fusese numit la Universitatea din Pesta și acum Haret vroia să-l numească în postul de la Viena.

că el profesase la Pesta, şi că fusese vorba să fie numit chiar profesor acolo, dacă nu intervenea trădătorul[1]. Acum Meyer Lübke[2] îl tratează de incapabil.

Pe cine să cred?

Prevăd că locul va rămâne neocupat şi, la viitorul buget, se va suprima.

Haret

34. Scrisoare din 10 decembrie 1910

Domnule Bianu,

Îţi trimit 29 exemplare din o carte a mea, rugându-te să fii bun a face să primească câte unul fiecare din membrii în viaţă ai Academiei, afară de d-nii Sturza şi Kalinderu, cărora le-am dat de-a dreptul.

Al d-tale,
Haret

E vorba, probabil, de „Mécanique Sociale“, tipărită în 1910.

1. Sub acest nume socotesc că trebuie să înţelegem pe clericul transilvănean Vasile Mangra, care în acel an fusese candidat al guvernului unguresc la Oradea pentru Camera Ungariei. Acest fapt stârnise o mare indignare între românii din Ardeal, care şi ei luptau în alegeri, ca să trimită deputaţi la Pesta ca reprezentanţi ai opoziţiei, pe care o făcea Partidul Naţional Românesc cu sediul în Sibiu. De aceea ziarele româneşti din acea provincie îl numeau „trădător“ şi „Gazeta Transilvaniei“ publicase în cursul lui martie şi aprilie 1910 o sumă de articole contra lui Mangra, numindu-l „unealta lui Tisza“ şi zicând că este un „bărbat politic *mort,* căzut jertfă vanităţii şi propriilor sale rătăciri“. Mai târziu, Mangra a ajuns episcop prin voinţa guvernului ungar, dar n-a putut funcţiona din pricina războiului, care a adus atâtea schimbări. El combătuse pe Popovici, care era şi luptător naţionalist român, frate cu protopopul Popovici, cunoscut şi el ca naţionalist.

2. W. Meyer-Lübke (1861–1936), filolog german, fost profesor la Jena, la Viena şi la Bonn, s-a ocupat şi cu limba română şi astfel cunoştea şi aprecia pe tinerii filologi români, între care erau şi Puşcariu şi Popovici. El a fost membru onorar al Academiei Române, a vizitat capitala noastră şi a ţinut o importantă comunicare.

III.

Către L. S. Mătăsariu[1]

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din 1898

Domnule Revizor,

Cu o deosebită plăcere am luat cunoştinţă de relaţia ce-mi daţi prin raportul nr. 833, cu privire la dezvoltarea ce a luat în acel judeţ noua instituţiune a cantinelor şcolare[2].

Vă mulţumesc pentru tot ce-a ţi făcut în această direcţiune şi vă rog să exprimaţi mulţumiri în numele meu tuturor membrilor corpului didactic din Vaslui, care au contribuit la realizarea acestor atât de însemnate rezultate.

Haret

IV.

Către P. Rădulescu-Tudoran[3]

Cu lămuriri de la primitorul scrisorilor

1. Scrisoare din 10 februarie 1900

Stimate domnule Rădulescu,

Am primit o listă de subscriere de la dl Ilie Marinescu-Avramin, învăţător, diriginte al şcoalei primare nr. 2 din Dăbuleni, pentru cartea sa *Metoda specială a matematicii.*

Ştiu că un învăţător de la Dăbuleni a fost condamnat anul trecut, împreună cu soţia sa, să fie transferat aiurea, pentru rele purtări. Am auzit, pe urmă că au fost readuşi la Dăbuleni“[4].

---

1. Scrisoarea de mai sus am găsit-o publicată în revista „Albina“ nr. 18 din 31 ianuarie 1898, p. 568.

2. Raportul dlui Lascar S. Mătăsariu era relativ la situaţia cantinelor şcolare din acel judeţ. El spunea că de la 10 noiembrie 1898 şi până la 1 aprilie 1899 aveau să funcţioneze 23 cantine şcolare în judeţ, dintre care 20 cu dormitoare, iar 3 simple.

3. Dl P. Rădulescu-Tudoran a fost institutor în Caracal, revizor şi inspector şcolar primar.

4. Învăţătorii, mutaţi în 1899 de la Dăbuleni-Romanaţi la Grindeni-Dolj, pentru neglijarea şcoalei, pierderea cunoştinţelor strict necesare şi rele purtări, nu aveau nicio legătură cu cel care trimisese lista de subscripţie.

Oare nu cumva cel care-mi scrie e acela?[1] Fii bun, te rog, dă-mi dă această lămurire, ca să știu ce trebuie să fac.

Al d-tale devotat,
Haret

2. Scrisoare din 19 septembrie 1902

Doresc să am explicații asupra acestei afaceri.

Haret

Scrisoarea aceasta era însoțită de o tăietură dintr-un ziar.

Iată despre, ce este vorba:

În ziarul „Conservatorul" din București (19 septembrie 1902) se publicase o corespondență, în care se spunea că, din inițiativa revizorului școlar de Romanați (dl Rădluescu-Tudoran) și a directorului gimnaziului din Caracal (dl C. Ionescu), s-a înființat o librărie pe acțiuni, cu scop de a monopoliza vânzarea cărților didactice; iar învățătorilor li se impunea să se înscrie cumpărând acțiuni.

Dl Rădulescu-Tudoran, având în vedere că totdeauna se întâmpinau mari greutăți la procurarea cărților și rechizitelor de către elevi și că obiceiul ca învățătorul să cumpere obiectele și cărțile din București sau din capitala județului și să le împartă apoi, încasând prețul lor, era foarte rău din multe puncte de vedere, a propus, cu ocazia conferințelor generale din aprilie 1901, să se înființeze o *librărie cooperativă.* Propunerea avea și o latură economică națională, căci pe atunci se găsea în Caracal o singură librărie, ținută de un evreu. Librăria s-a înființat în iulie. Acționari au fost mulți profesori, institutori, învățători (o acțiune era de 25 lei, nu putea nimeni să aibă mai mult de 20), dar și altfel de persoane: comercianți și industriași români, proprietari, ingineri, advocați ș.a.

Când Haret a citit ziarul în chestiune, a întrebat pe revizorul școlar, dl Rădulescu-Teodoran, care i-a răspuns dându-i lămuririle necesare, din care am extras notițele de aici. Haret n-a găsit că revizorul școlar a făcut rău cu înființarea cooperativei și i-a trimis scrisoarea nr. 3.

3. Scrisoare din 22 septembrie 1902

Domnule Rădulescu,

Trebuie să faci pentru „Voința națională" un răspuns „Conservatorului", în felul scrisorii, pe care ți-o înapoiez. Trebuie scris în mod cu totul obiectiv. Când îl vei trimite „Voinței", alătură și carta mea, ca să ți-l publice.

Haret

---

1. Acesta din urmă și-a luat concediu, mai târziu a studiat dreptul și a luat licența, a demisionat din învățământ, a fost avocat în Craiova, iar mai târziu a cerut să fie reprimit ca învățător, ceea ce i s-a acordat. A murit chiar în cancelaria școalei (într-o comună din județul Ilfov).

Dl Rădulescu-Tudoran ne lămureşte astfel: Pe carta de vizită era scris:

„Rog pe *Voinţa naţională* să publice la loc bun alăturatul răspuns dat Conservatorului, la o acuzare nedreaptă".

Haret

Răspunsul s-a publicat îu „Voinţa naţională" şi „Conservatorul" a tăcut.

V.

Către R. Poincaré, avocat francez

Scrisoare deschisă din 4 martie 1900*

Monsieur,

C'est avec une joie facile à concevoir que nous avons appris votre arrivée parmi nous. Il est toujours agréable de recevoir la visite de ses amis, et la Roumanie ose espérer que la France est toujours pour elle la soeur aînée et l'amie sûre, des bons que des mauvais jours.

Pour nous autres, pauvres exilés aux portes de l'Orient, comme vous l'avez dit si à propos dès les premiers mots que vous avez eu l'occasion de prononcer à Bucarest, il est doux, il est consolant de croire que nous ne sommes pas tout à fait oubliés par nos frères plus heureux qui sont restés en Occident et pour lesquels, la fortune n'a eu que de sourires. Aussi, chez les Roumains l'amour de la France n'est pas seulement un sentiment vague et spontané; c'est plutôt un besoin de réchauffer notre cœur, endolori par une adversité, trois fois séculaire, aux sympathies que nous savons trouver chez nos frères aînées.

Mais à ce sentiment bien naturel est venu s'ajouter aussi celui de la reconaissance lorsque, à l'heure où nous avions à peine repris possession de nous mêmes, la France, nous a ouvert le trésor de ses lumières, de ses idées libérales, de ses arts, auquel notre jeunesse puise depuis soixante ans cette force qui lui a permis de changer un pays plutôt barbare en un pays plutôt civilisé, malgré les défauts inséparables de sa longitude géographique, à laquelle il ne peut rien. Notre reconnaissance n'a plus connu de bornes, lorsque la France, après la guerre de Crimée, a pris en main notre cause, et nous a donné le moyen de nous développer librement et de réaliser notre rêve séculaire: l'union de deux principautés.

Il est vrai que plus tard, la manifestation des sympathies des hommes politiques français à notre égard a pris de formes qui étaient un peu plus difficiles à saisir pour nos cerveaux orientaux.

---

* A se vedea traducerea în limba română în Anexe, p. 345.

Ce fut l'entrevue de Salzbourg, de 1869, où l'empereur Napoléon nous offrait à l'Autriche, comme appoint de je ne sais quelle combinaison diplomatique. Ce fut, en 1878, la condition posée au congrès de Berlin par M. Waddington, représentant de la France, à la reconnaissance de notre indépendance, conquise au prix de notre sang : celle d'octroyer en bloc la grande naturalisation à un demi-million d'israélites. Ce fut en 1881, la proposition de M. Barrère, délégué de la France au congrès de Londres, de nous dépouiller de nos droits suverains sur le Danube en faveur de l'Autriche – Hongrie. Je passe sur d'autres incidents que les polémiques du jour ont fait oublier.

Il faut reconnaître qu'il était singulièrement difficile de découvrir, dans ces diverses circonstances, le mobile de pure amitié pour nous qui faisait agir la diplomatie française. Et pourtant, à force de bonne volonté, et malgré le peu d'extension de notre entendement, rezultat de notre éducation incomplète, et de notre civilisation peu avancée, *nous y avons réussi.* La preuve en est que la France continue à être aimée chez nous autant qu'il y a quarante ans et que, autant qu'il nous est permis de le faire dans le cercle étroit de notre activité, nous n'avons pas hésité à en donner des preuves, quelquefois à nos risques et périls.

Il me souffira de rappeler qu'en juillet 1870, le Parlement roumain couvrait d'applaudissements les paroles du ministre des Affaires Etrangères qui déclarait que la Roumanie se trouvera du côté où flottera le drapeau français. Quelques mois plus tard, en mars 1871, Bucarest se soulevait pour empêcher quelques Allemands de fêter entre eux les victoires que le peuple allemend avait remportées sur la France, ce qui faillit nous causer des ennuis plus sensibles que celui de nous entendre dire des choses désagréables chez nous. Ces faits ont une certaine signification, surtout si l'on tient conte qu'ils arrivaient pendant ou après les victoires allemandes, pendant ou après la tournée de M. Thiers en Europe, qui fut couronnée du succès que l'on sait. Fort de ce passé et de la connaissance que j'ai de mes compatriotes, je crois pouvoir affirmer que leur sentiments envers la France ne subiront aucune atteinte du fait de l'incident qui se déroule en ce moment entre nos murs.

Il est vrai que cette fois-ci encore, notre intelligence se trouve soumise à une rude épreuve. Malgré nous, nous rapprochons la conduite de la France à notre égard dans l'affaire Rallier de la manière dont elle a usé, il y a quelques mois à peine, à l'égard du Venezuela et de la république noire de Haïti. Là aussi, des prétentions, plus ou moins injustifiées de citoyens français ont été soutenues par des démonstrations navales, et ces malheureuses républiques ont dû se soumettre et payer des indemnités dont la justification complète reste encore à faire, du moins à ce que prétendent les intéressés.

Il est vrai que, dans notre cas, les démonstrations navales ont manqué et que les moyens par lesqueles on est arrivé à nous imposer des conditions, qui rappellent à s'y méprendre celles qu'on avait imposées au défunt président Heureux, de Haïti, ne rentrent pas précisément dans la catégorie des moyens purement diplomatiques; ... mais ce n'est pas notre affaire.

Je serais heureux, Monsieur, si de tout ce que vous venez de lire, vous retirez la conviction que l'amitié que les Roumains ont pour la France est aussi forte que jamais. Et peut-être cette démonstration n'était-elle pas inutile, car nous avons cru comprendre que vous ne saviez trop quelle interprétation il fallait donner aux scènes dont la Calea Grivitzei a été le théâtre l'autre jour.

Il ne faut pas oublier, Monsieur, que le principal défaut des enfants, des peuples jeunes et de ceux qui se trouvent près des portes de l'aurore, est la curiosité. Or le peuple de Bucarest a voulu voir de ses yeux une chose qu'il n'avait encore jamais vue, depuis 600 ans que son pays existe, et à la possibilité de laquelle il ne croyait même pas jusqu'à ce jour. Il voulait voir un tribunal extraordinaire, créé en violation de la Constitution du pays, composé en majorité d'étrangers, qui venait juger dans la capitale du pays, dans une langue étrangère, un litige entre notre Etat indépendant et un entrepreneur étranger, quoique le contrat conclu avec cet étranger ait prévu, la juridiction des tribunaux ordinaires du pays comme seule admissible.

Vous, Monsieur, qui êtes un grand avocat et un homme d'Etat eminent, vous reconnaîtrez que voilà un objet qui était éminemment propre à exciter la curiosité publique. Et je suis sûr que si pareille chose arrivait à Paris, elle exciterait une curiosité, telle, que le bon peuple de Paris ne manquerait pas de démolir les murs, et peut-être aussi un peu le tribunal extraordinaire, pour mieux voir comme il est fait.

Heureusement, le peuple roumain ne pousse pas jusqu'à l'indiscrétion son désir de s'instruire. Il a voulu voir, il a vu, il est content, il pourra maintenant raconter à ses petits-enfants comme on entendait, en 1900, le respect du à la souveraineté d'un peuple libre et au sentiment de sa dignité.

Après ce que je viens de dire, j'espère, Monsieur, que vous aurez l'explication des quelques cris qui sont montés de la rue, pendant votre belle pledoirie, et dont vous avez dit ne pas vouloir tenir conte. Certes, je ne me permettrai pas de vous indiquer ce dont vous avez à tenir conte, pour les besoins de la cause que vous défendez. Mais le principe que vous avez posé, comme tous les principes de l'ordre social, ne peut pas être pris d'une manière trop absolue, sans qu'on risque de se tromper quelquefois. Il peut arriver que se soit dans la rue que se trouvent la vérité et le droit. On a pu constater cette inversion bizarre dans une affaire auprès de laquelle celle qui vaut à la Roumanie les foudres de votre éloquence n'est rien; je veux parler de l'affaire de Panama.

Du reste, les curieux de l'autre jour sont, pour la plupart, des gens bien élevés, et je suis surs que, dès qu'ils sauront que leur cris troublent la paix du lieu auguste où se débattent les intérêts de M. Hallier, ils s'empresseront de quitter la place, ou bien de ne pousser que des cris très discrets. Ils le feront avec d'autant plus de plaisir qu'ils font partie, pour la plupart, de cette belle jeunesse roumaine dont vous avez fait l'éloge. Ainsi, je ne serais pas étonné si on me disait que les cris qui ont particulièrement attiré votre attention venaient d'un

jeune docteur eu droit de la Faculté de Paris, que l'on poussait – par les cheveux vers le tribunal extraordinaire, pour qu'il pût l'admirer plus à son aise.

Ainsi, les relations de la police parisienne avec les gais habitants du quartier latin rappellent, a s'y méprendre, les procédés de notre cher général Algiu et on peut présumer que la camelot du café d'Harcourt eu témoignerait volontier, s'il était encore de ce monde.

Vous ne serez pas surpris, Monsieur, de cette manière peu banale de servir la curiosité des gens. La police, chez nous, se serve quelquefois de moyens qu'on est tout étonné de voir employer aux portes de l'Orient, vu que ce sont des moyens éminemment civilisés, à en juger d'après ce qui se passe quelquefois à Paris même.

Je finis, Monsieur, cette lettre déjà trop longue, avec l'espoir qu'elle aura contribué, pour si peu que ce soit, à mieux nous faire apprécier par un homme de votre mérite. Si j'ai réussi à atteindre ce but, je croirai avoir rendu un service signalé a mon pays.

Agréez, Monsieur, l'expression de ma haute considération.

Un ami de la France quand même.

(fără dată).

Scrisoare publicată în „L'Indépendance Roumaine" din 4/17 martie 1900.

Iată împrejurările care au provocat această scrisoare:

În 1895 şi 1896, statul român, pentru a desăvârşi construcţiunea portului de la Constanţa (mai ales după dorinţa Regelui Carol I), a încheiat două contracte cu constructorul francez Hallier. Lucrările mergeau cu greutate şi, în iulie 1898, acesta scrie lui D. A. Sturdza, care era prim-ministru, că nu mai are fonduri ca să continue. Raportând Regelui, care nu putea îngădui ca lucrările să se întrerupă, Suveranul pune la dispoziţia ministerului (din averea sa personală, suma de 300.000 lei (pe atunci leul era egal cu francul francez), ca să-i dea un împrumut lui Hallier (căci, firește, din bugetul statului nu se putea face asemenea lucru), având a-i înapoia în trei rate. Zadarnic; în 1899, el a declarat că numai poate urma cu lucrările. Statul nostru atunci le urmează în regie, pe socoteala antreprenorului.

Acesta protestează; de aici proces. Cine să judece? După contract, ar fi fost dreptul tribunalelor noastre; dar Hallier cerea constituirea unui tribunal arbitral, mixt, care să judece diferendul dintre stat şi antreprenor.

Înaintea acestui tribunal, avocaţii statului nostru trebuiau să pledeze în limba franceză, ca şi apărătorii lui Hallier.

Guvernul de atunci, prezidat de G. Gr. Cantacuzino, după multe tratative în afară şi discuţii în interior (Parlament, ziare), a admis această cerere.

Ziarele din acel timp, îndeosebi cele liberale, au protestat cu tărie contra acestui fapt nemaipomenit, ca un tribunal ad-hoc, compus în majoritate din străini, să judece procesul intervenit între stat şi un străin.

Tribunalul era compus din doi francezi ca membri, sub prezidenţia lui Mihail Suţu, fost director al Băncii Naţionale. Statul nostru era apărat de trei avocaţi: G. Panu, Ion Boambă, Barbu Păltineanu: iar Hallier de trei avocaţi francezi, între care şi R. Poincaré, fost ministru (acela care mai târziu avea să devină preşedintele Republicii). Experţii erau: trei francezi şi un român.

Procesul s-a judecat în martie 1900 şi rezultatul a fost că statul român a avut să plătească o însemnată despăgubire. În timpul procesului s-au făcut diferite manifestaţiuni contrarii: întruniri publice, trecerea unui mare convoi prin faţa sălii unde se făcea judecata, cu oarecare strigăte ostile. Lui Poincaré i-au scăpat atunci oarecare aprecieri jignitoare pentru inginerii români şi pentru ţara noastră.

Atunci a apărut în ziarul „L'Indépendance Roumaine" o scrisoare deschisă adresată lui Poincaré şi semnată, cum se vede; *un ami de la France quand même.* După afirmaţiile ce se făceau atunci, autorul ei era Spiru Haret. De aceea i-am făcut loc aici.

VI.

Către Mitropolitul Iosif

Telegramă din iulie 1900

Rog pe venerabilul păstor să primească respectuoasele mele felicitări şi urări de a duce cât mai departe sarcina grea şi sfântă ce poartă.

Haret

Iosif Naniescu (1820–1902), fost mitropolit al Moldovei şi Sucevei, este unul din marii noştri ierarhi. A impus disciplina preoţilor şi călugărilor. În vremea când a trimis această telegramă, Haret nu era ministru.

VII.

Către Episcopul Partenie[1]

Telegramă din 7 septembrie 1901

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Rog să mă scuzaţi că nu voi putea participa la serbarea de mâine[2], cu mare părere de rău, simţindu-mă indispus; sunt silit să merg la Constanţa pentru câteva zile[3].

---

1. Episcopul Partenie Clinceni era atunci în fruntea eparhiei Dunării-de-Jos, cu reşedinţa în Galaţi.

2. La 8 septembrie 1901 s-a sfinţit paraclisul palatului episcopal de la Galaţi, la care serbare au fost invitate toate autorităţile şi personajele de vază, şi firește, şi Haret, care era ministrul Cultelor. La invitare, ministrul Haret a răspuns prin telegrama de mai sus.

3. Telegrama de mai sus s-a publicat în „Biserica Ortodoxă Română", An. XXV, nr. 6, din septembrie 1901, p. 567.

VIII.

Către N. Petrașcu[1]

Scrisoare din 29 decembrie 1901

Stimate domnule Petrașcu,[2]

Când eram întors din străinătate, la 14 noiembrie, am găsit o scrisoare a d-tale, care mă aştepta de două săptămâni. De atunci ocupațiile nu mi-au permis să-ți răspund, aşa că abia acum îmi pot împlini această obligație.

Sper că nu te voi surprinde, dacă-ți voi spune că toate constatările şi toate părerile cuprinse în scrisoarea d-tale le împărtăşesc şi eu pe deplin. Dar aceasta nu este de ajuns. Trebuie indicate mijloace practice, şi aceasta d-ta nu o faci, cum nu fac nici unii din aceia pe care-i preocupă starea literaturii şi artei noastre.

Pare că ar transpira din scrisoarea d-tale că scăparea ar fi numai la stat; că el ar trebui să procure mijloace de dezvoltare şi literaturii şi artei. În parte ai dreptate, dar nu de tot; pentru că, dacă ar fi aşa, nu ar mai putea fi vorba de literatură şi de artă naționale, ci de literatură şi de arie de stat, ceea ce nu e tot una.

Dar admit că rolul statului este mare aici. Pentru ce însă nu admiți şi d-ta că nevoile statului sunt multiple şi că acțiunea sa în cutare sau cutare direcție trebuie să se resimtă, la anumite momente, de împrejurări?

Ai fi voit ca anul acesta, când eram în pericol de a nu putea plăti cuponul, dărnicia statului să fi fost aceeaşi ca în anii cei buni. Aceasta nu se putea: *primum vivere, deinde philosophari.*(64)

De altfel, cu toata sărăcia, tot s-a făcut câte ceva, deşi nu cu zgomot, pentru susținerea sau încurajarea mişcării artistice sau literare. Pe urmă şi Academia, în anii din urmă, a distribuit unele premii, de care ar trebui să i se țină seamă.

---

1. Scrisoarea aceasta s-a publicat în revista „Literatură şi artă română“ din 25 ianuarie 1902. p. 33, al cărui director era dl Nicolae Petrașcu.

2. Dl Nicolae Petrașcu (n. 1859), fost diplomat, a avut şi are încă o bogată activitate literară. Între altele, el a întemeiat la 25 noiembrie 1896 revista numită aici, care a continuat mai mulți ani. În această revistă, Petrașcu a publicat. în numărul 11-12 de la 25 septembrie şi 25 octombrie1901, p. 711, o scrisoare adresată lui Spiru Haret, atunci ministru al instrucțiunii, având ca titlu: „*O nouă orientare“.* Aici zicea că, la noi, soarta scriitorilor şi a artiştilor e foarte vitregă: „Cei ce s-au încercat să ilustreze epoca noastră cu lucrările lor, s-au retras cu încetul… au dispărut cu totul în umbră. La noi ei nu pot câştiga pâinea de toate zilele cu arta lor… Deci statul ar trebui să le vină în ajutor“. Haret răspunde prin scrisoarea de mai sus. Petrașcu publică a doua scrisoare asupra aceleiaşi chestiuni în numărul de la 25 februarie 1902, p. 125, precum şi articolul „*Literatura și arta de stat“* în numărul de vacanță din 1902, p. 419, dând lămuriri în legătură cu cele spuse în cea dintâi scrisoare.

Singurii care ar avea mai mult a se plânge ar fi arhitecții. Însă să-mi fie permis a spune că și contra lor am fi în drept a formula și noi plângeri. Dacă ar fi exactă teoria d-tale, că numai prin stat poate trăi arta, mi se pare că ar trebui ca arhitectura noastră să fie în apogeul ei, pentru că cu siguranță absolută afirm că nu este nicio țară în niciun timp, care, potrivit cu mijloacele ei, să fi cheltuit în așa de scurtă vreme (18 ani) atât de mult ca noi pentru arhitectură. Numai de Ministerul Cultelor s-a cheltuit în timpul acesta vreo 51 de milioane. Cu totul, cu siguranță, s-a cheltuit între 120 și 150 de milioane.

Ce a ieșit de aici?

Un alt exemplu: teatrul. I s-a redus subvenția anul acesta. Dar anul trecut, când avea subvenție mare, era tot atât de gol cât și astăzi. Așadar mai sunt și alte cauze decât sprijinul statului, care contribuie la înflorirea artei.

Ei bine, căutarea acelor cauze, studierea lor și propunerea soluțiilor celor mai potrivite, în raport cu mijloacele reale, din care statul poate dispune în mod rezonabil, ar trebui să facă obiectul preocupării literaților, artiștilor și a celor ce se ocupă de chestiunile de literatură și artă, iar nu numai ale statului, care este un organism impersonal, greoi și prea adeseori necompetent. Ar trebui, spre exemplu, nu să se constate că teatrul e gol, ci să se indice un mijloc de a-l umplea, precum era plin în alte timpuri, acum 20 sau 30 de ani, când subvenția era și mai mică, uneori chiar nulă, iar numărul și valoarea artiștilor nu mai însemnată decât azi.

Este deja cam mult, când se cere la noi statului să țină loc, el singur, și de inițiativă, și de sprijinul particularilor. Dar este desigur peste puterile lui, ca să fie specialist în toate, în tarifele vamale, ca și în chestiile cele mai delicate de artă.

Primește, te rog, stimate domnule Petrașcu, asigurarea distinsei mele considerațiuni.

Haret

IX.

Către dl Cecropide

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din 8 iulie 1902[1]

din *Bușteni*

Domnule Cecropide,

Am examinat regulamentul institutului de educație[2] și iată observațiunile ce am făcut asupra lui.

Mai întâi e croit pe un plan prea vast, pe care mă tem că n-ar fi posibil multă vreme, poate chiar niciodată, să-l împliniți cu totul. Ai idee de ce va să zică 300 interni cu o organizație așa de complicată?

În orice caz trebuie ca dezvoltarea lui să se facă treptat și cu mare băgare de seamă. În niciun caz, la toamnă să nu începeți cu mai mult decât secția elementară și cea primară.

În privința secției secundare și profesionale, aș avea de zis că, deoarece vă liberați de robia organizațiunii oficiale, s-ar putea împinge mai departe această liberare și să organizați o școală *sui generis,* care ar fi foarte interesantă. Dar asupra acestui lucru e mai mult de zis și nu pot expune aici tot ce cred[3].

Haret

---

1. Fragmentul scrisorii de mai sus s-a publicat în „Buletinul Societății Institutorilor și Institutoarelor". Număr special din decembrie 1905, pp. 16-17, Biblioteca Academiei Române, P.I. 1789.

2. Acest regulament s-a publicat în „Noua Revistă Pedagogică", nr. 6 din 1902.

Institutul în chestiune a funcționat de la 1 septembrie 1902 – 1 aprilie 1903, sub conducerea lui D. Cecropide, președintele societății institutorilor. El purta numele de „Renașterea" și avea elevi interni, semiinterni și externi, care plăteau taxe de înscriere și de întreținere. Cuprindea deocamdată un curs elementar (grădină de copii), curs primar și un curs secundar de fete.

Institutul mai avea și o secție a orfelinatului, cu un număr de 8 elevi (fără plată), admiși dintre copiii orfani de părinți învățători, lipsiți cu desăvârșire de mijloace.

Pe cine-l interesează pricinile pentru care s-a desființat institutul, le poate găsi în „Buletinul Institutorilor și Institutoarelor" din decembrie 1905.

3. Restul scrisorii, după arătările lui D. Cecropide, care a publicat-o, cuprindea observațiile ministrului Haret relativ la unele articole din regulament: omisiuni, greșeli de redacție, care s-au și îndreptat.

X.

Către I. G. Dumitrașcu

Cu note de *Gr. Teodossiu*

1. Scrisoare din 8 iulie 1902[1]

din *Bușteni*

Domnule Dumitrașcu,[2]

Am examinat statutele Orfelinatului. Mi se par *bine chibzuite și prudente*. În redacție, ar fi fost, poate, de dorit mai multă conciziune și evitarea câtorva repetiții. La art. 14 prevedeți participarea județelor la formarea comitetului, dar în ce măsură? Dacă un județ nu dă decât doi aderenți? Va participa și el ca unul care dă 200?

Dar astea se mai pot îndrepta. Nu știu ce s-a hotărât deunăzi în consfătuirea ce-ați avut, cu privire la înființarea orfelinatului.

Se fac două ori unul? Și unde?

În orice caz, eu vă trimit modesta mea cotizare pentru un an și să dea Dumnezeu noroc.[3]

Haret

---

1. Publicată în revista „Școala și viața", An. IV, nr. 4, 5, 6, din aprilie-iunie 1933, p. 217.

2. I. G. Dumitrașcu era învățător în județul Buzău și unul din cei mai distinși membri ai corpului învățătoresc.

3. În art. 2 al acestor statute se vorbește de susținerea așezământului deja constituit: Orfelinatul pentru copiii învățătorilor și transformarea lui într-un institut pentru educația fiilor membrilor corpului didactic.

În scrisoarea sa, dl Dumitrașcu mai vorbește despre legătura ce s-ar putea face între orfelinat și Casa de credit economie și ajutor, care s-a înființat în 1902.

Haret a realizat această dorință, înființând și orfelinatul de la Bistrița (1903, octombrie) și pe cel de la Dobrovăț (1905).

2. Scrisoare din 23 august 1909[1]

din *Valea-Călugărească*

Stimate domnule Dumitrașcu,

Îți restitui piesele relativ la congresul de la Paris de la anul[2]. Am luat cunoștință de ele. Socotesc și eu că congresul va fi interesant și, când va veni vremea, ne vom gândi să căutăm a fi și noi reprezentați la dânsul[3].

Haret

XI.

Către Ianovici, director al ziarului „Voința națională"

Cu note de *Gh. Adamescu*

Scrisoare din 3 iunie 1903[4]

Stimate domnule Ianovici,

În „Voința națională" de aseară, văd un articol din care înțeleg că ziarele opoziției s-ar fi ocupând de mine și ca mi-ar cere *să mă explic, să vorbesc, să mă apăr*[5].

Nici nu știam de una ca asta, pentru că sunt deja mai multe luni de când mi-am făcut regula de a nu mai deschide o anumită categorie de gazete. Dar acum că știu, pot să spun că în adevăr, după cum zice „Voința națională", nu vreau nici să mă explic, nici să vorbesc, nici să mă apăr. Am destul respect de mine însumi și prea mult dispreț pentru cei de rea credință, pentru ca să le fac onoarea de a mă ocupa, un moment, măcar, de ceea ce pot zice ei despre mine.

---

1. Scrisoare publicată în „Tribuna învățătorimii" din 1-15 decembrie 1932, p. 4.

2. Între 4-7 august 1910 avea să se țină la Paris un congres internațional al învățământului primar. Încă din 1909, dl I. G. Dumitrașcu, fiind pus în cunoștință de lucrările ce avea să se facă acolo, a comunicat ministrului Haret actele.

3. La timp, Haret a trimis ca reprezentanți la acel congres pe învățătorii rurali: Rădulescu-Mușetești, județul Argeș, I. G. Dumitrașcu și pe institutorul N. Saxu din București. Această delegație a prezentat congresului studii documentate asupra chestiunilor ce erau puse în dezbateri. Unul dintre învățătorii rurali a fost ales vicepreședinte al congresului și medaliat de guvernul francez.

4. Această scrisoare a aparut în ziarul „Voința națională" de la 6 (19) iunie 1903.

5. Citate în articolul „*Tot campania infamă*", publicat în „Voința națională" din 3 (16) iunie 1903.

Va veni vremea ca să vorbesc; dar voi face aceasta când, cum şi unde voi voi eu, şi nu după injoncţiunile acelor domni.

Am însă motive de a crede că vorbirea mea nu le va fi pe plac[1].

Primeşte, te rog, stimate domnule Ianovici, asigurarea consideraţiei mele.

Haret

XII.

Către redacţia „Calendarului gospodarilor săteni“

Cu o notă de *Grigore Teodossiu*

Scrisoare din ianuarie 1904[2]

Mulţumesc cu recunoştinţă bravilor învăţători…, pentru cartea ce mi-au trimis-o. Le mulţumesc pentru că lucrează cu hărnicie pentru ceea ce este scopul şi dorinţa noastră a tuturora. Le urez mulţi ani de muncă spornică, pentru binele ţărănimii, celei totdeauna lăudate, dar încă nu destul ajutată pe cât se cuvine.[3]

1. Iată împrejurările despre care esle vorba aici: în anul 1903 s-au descoperit nişte falsificări care în tragerea la sorţi a titlurilor de împrumut al statului adică s-au scos nişte numere ale unor titluri care nu fusese cumpărate de nimeni, deci statul nu avea să le plătească. Lucrul se întâmplase în 1901, când era ministru de Finanţe G.D. Pallade, dar în vremea când s-au făcut falsificările, Pallade era în concediu şi interimar era Spiru Haret. Ministrul din 1903, Emil Costinescu a trimis în cercetarea justiţiei pe doi funcţionari superiori, Pictorian şi Parizianu, deşi era evident că Haret nu putea să ştie nimic, gazetele opoziţiei citau şi numele lui, în legătură eu acele fapte.

2. Publicată în revista „Albina“, an. VII, nr. 17 din 25 ianuarie 1904, p. 300.

3. „Călindariul gospodarilor săteni, publicat de mai mulţi feciori de gospodari“, se redacta la început în gara Zorleni (Tutova). În anul I, 1904, s-a tipărit la Bârlad; iar în anii II şi III, 1905–1906, la Fălticeni.

Acest calendar cuprindea, pe lângă sărbătorile şi zilele anului, materie scrisă anume pentru săteni, de economie rurală, igienă, muncă agricolă, precum şi poezii populare.

Un exemplar în Biblioteca Academiei Române, P. I 9984.

XIII.

Către N. M. Adamescu, învățător

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Scrisoare din 26 ianuarie 1904[1]

Domnule Adamescu[2]*,*

Scrisoarea d-tale, prin care îmi cereai să vii la Focșani, am primit-o în momentul când plecam la gară și am citit-o pe drum, așa că nu i-am putut da nicio urmare. Nu ai pierdut însă nimic, că la congres nu ai fi putut, să ții conferința, tot timpul fiind prins cu afacerile băncilor. Vei ști însă că la toamnă am să-ți dau însărcinarea de a merge prin comunele de munte, unde se fac prune, ca să faci pe învățătorul ambulant în chestia aceasta.

Vei primi ordinul pe la iulie.

Haret

XIV.

Către Const. Moisil[3]

Cu note de primitorul scrisorilor

1. Scrisoare din 7 iulie 1904

Domnule director,

Sunt informat că d-ta ai pus să se ridice cu poliția din grădina publică doi școlari, Gorski și Hartel, de lângă părinții lor, și să fie duși la poliție; pe urmă

1. Publicată în revista „Școala și viața", Anul III, nr. 9-10, din nov.-dec. 1932, p. 392.

2. Învățătorul N. M. Adamescu, din Retevoești-Muscel, azi decedat, fusese trimis de ministrul Haret să studieze în Bosnia uscarea prunelor și a altor fructe în cuptoare speciale. Revenit în țară, a început să pună în practică cunoștințele dobândite – atât din inițiativă personală cat și ca învățător ambulant în serviciul Casei Școalelor și mai târziu ca detașat în Ministerul Industriei și Comerțului. În „Buletinul activității sociale, a preoților și învățătorilor" (supliment ia revista „Albina")…, perseverentul învățător a făcut o descriere, amănunțită a cuptoarelor bosniace de uscat prunele, cărora le-a adus el însuși o modificare rațională în sistemul de încălzit. A se vedea articolul său: „*Studii economice făcute în Bosnia și Herțegovina în anul 1903*" (Anul II, nr. 39 și 40 din 1 și 15 august 1910, pp. 561 și 573).

3. Dl Const. Moisil (n. 1876) a fost profesor de curs secundar și multă vreme director general al Arhivelor statului. D-sa conduce secțiunea de numismatică de la Academia Română și este totdeodată președintele Societății numismatice române.

i-ai eliminat pe un an. Vreau să am relații depline asupra acestui incident. D-ta știi că regulamentul prevede că școlarii nu pot merge, nici chiar cu părinții lor, „la localuri publice, cafenele, casine, taverne, grădini *cu spectacole* și alte asemenea stabilimente și întruniri publice“ (art. 282), dar nu grădinile publice, unde se merge numai pentru aer și preumblare. În orice caz, nu înțeleg actul arestării școlarilor la poliție[1].

Mai vreau să știu ce rol a avui dl Secășanu în această afacere.

Haret

2. Scrisoare din 1 decembrie 1906

Stimate domnule Moisil,

E adevărat că comitetul a decis a nu se continua polemica știută. Aceasta este o măsură generală în privința polemicilor, pe de o parte, pentru că știm din experiență că polemicile riscă mai totdeauna a deveni aspre, și pe de alta, pentru că prelungirea lor ar ocupa prea mult loc în revistă, care deja nu e destul de mare pentru ceea ce trebuie, să conțină. În special, în chestia care te interesează, voi scrie și eu părerea mea.

Oricum, să sperăm că și în treburile Dobrogei va veni cu vremea îndreptare.

Al d-tale devotat,
Haret

Scrisesem un articol în „Revista generală a învățământului“ despre *„Școala dobrogeană“,* în care arătam menirea ei pentru cultivarea sentimentului național (anul II 1905–1906, p. 561 și 670, și în anul II 1906–1907, p. 89).

Dl V. Vartolaș, fost institutor, mi-a răspuns în sens contrariu în aceeași revistă, prin articolul *„Propunere anti-națională“* (anul II 1906–1907, p. 252).

Atunci am trimis o întâmpinare, la care Haret mi-a răspuns prin scrisoarea din 1 decembrie 1906. Tot Haret a scris pe urmă, în aceeași revistă, ca răspuns amândurora: *„Școala naționalistă“.* El a publicat acest articol tot în „Revista generală a învățământului“, nr. 6 din ianuarie 1907, și într-o broșură separată, din același an. Se găsește tipărit și în vol. VIII, p. 267, al *Operelor lui Spiru Haret.*

1. Eram – zice dl Moisil – director al liceului din Tulcea. În vacanța de vară din 1901 am fost nevoit, din cauza nenumăratelor acte de dezordine și scandaluri, ce le făceau elevii din clasele VII și VIII, să le interzic plimbările pe străzi și în grădina publică, după miezul nopții. Câțiva din ei, din familii fruntașe, cum era elevul Hartel, fiul administratorului pescăriilor statului, nu au voit să se supună și atunci au fost scoși eu poliția din grădina publică. Natural că s-au trimis proteste la minister, intervenind în contra mea chiar persoane cu influență din București. Haret, alarmat, mi-a scris, dar după ce i-am făcut raportul oficial asupra eliminărilor, l-a aprobat.

3. Scrisoare din 1 aprilie 1907

Stimate domnule Moisil,

În afacerea despre care am vorbit, te rog, să vii să mă vezi vineri, 13 aprilie, la 4 ore. Cheltuielile drumului ți le voi plăti aici.

Haret

4. Scrisoare din 5 iunie 1907

După cum îmi scriseseşi că ai să vii la mine acasă în seara de 4 iunie, eu le-am aşteptat, însă nu ştiu din ce cauză n-ai venit.

După cum văd, ai plecat chiar noaptea înapoi, astfel că nu-ți mai puteam acorda altă audiență.

Haret

5. Scrisoare din 30 decembrie 1907

Stimate domnule Moisil,

Primisem încunoştiințare de înființarea ceainicului din Tulcea şi mi-aduc aminte că am şi răspuns că primesc a se da numele meu bibliotecii din el. Dacă nu s-a primit răspunsul meu, ia act de acesta.

La Casa Şcoalelor poate să avem ceva cărți, care să se potrivească pentru acolo. Dacă crezi, ia cerere, să căutăm a-ți trimite ceva[1].

Asemenea şi pentru Babadag şi Nicolițel.

Ideea e bună şi vă fac complimentul meu.

Haret

---

1. În anul când în restul țării se deslănțuise revoluția țărănească, în Dobrogea era linişte. Deci am căutat, împreună cu mai mulți profesori, institutori şi învățători, să întreprindem o acțiune culturală şi economică în Tulcea şi în comunele din județ.

Pentru aceasta m-am pus în legătură cu Haret, care ne-a dat asentimentul şi sfaturile sale.

Am înființat Banca populară „Unirea Țăranilor“ pentru românii țărani din Tulcea; iar în toamnă, biblioteci populare pe lângă mai multe ceainării din orașul Tulcea şi din Babadag, Nicolițel şi Macin.

Scrisorile lui Haret din 1 aprilie, 5 iunie şi 30 decembrie 1907 sunt referitoare la acea acțiune culturală şi economică.

Mişcarea a mers progresând până la 1910, când m-am transferat la Bucureşti. Ea a încetat cu totul odată cu izbucnirea războiului.

6. Scrisoare din 2 septembrie 1908

Domnule Moisil,

Scrisoarea d-tale de la 24 august abia acum am citit-o. Asta mi se întâmplă totdeauna, din cauza marii corespondențe ce primesc. Regret mult asta, pentru că altfel primeai deplină satisfacție. Mă și mir că dlui Gârboviceanu i-a scăpat din vedere să te invite, pentru că noi toți știm că d-ta ai descoperit, mormântul doamnei Oltea.

Haret

În august 1908, Comisia Monumentelor Istorice a pus o placă de marmoră pe mormântul doamnei Oltea de la mănăstirea Probota. Acest mormânt îl descoperisem împreună cu I. Ursu, în 1907, când am făcut o excursie științifică în Moldova, trimiși de Gr. Tocilescu directorul Muzeului de Antichități.

Nefiind invitat la serbare, i-am scris lui Haret.

Scrisoarea de mai sus este răspunsul său la a mea.

7. Scrisoare din 25 septembrie 1908

Domnule Moisil,

Mutarea d-tale la Buzău nu este posibilă, pentru că acolo este decisă mutarea dlui G. Rășcanu, profesor la Râmnicu-Sărat, fostul inspector, care rămâne fără catedră, prin desființarea gimnaziului. Vezi pe aiurea, deși-mi pare rău de plecarea d-tale de la Tulcea, căci prin plecarea tuturor de acolo nimic serios nu se va putea face.

Haret

Se făcuse vacantă catedra de istorie de la liceul din Buzău și voiam să cer a fi transferat acolo. Înainte de a cere oficial transferarea, i-am scris lui Haret, dacă este de părere să o fac.

Rândurile mele au avut ca răspuns scrisoarea de mai sus.

XV.

Către Elena D. Drăgoi[1]

Cu note după indicaţi unde primitoarei

1. Scrisoare din 1 decembrie 1904

Doamna mea,

Vă rog să mă iertaţi că nu am putut răspunde mai curând amabilei dvs. scrisori de la 4 noiembrie. Îmi pare rău că nu am putut să vă văd înainte de plecare. Vă urez însă succes, curaj şi putere de muncă, pentru a duce la capăt bun fundaţia cu a cărei conducere sunteţi însărcinată.

Haret

2. Scrisoare din 21 decembrie 1905

Doamna mea,

Cu părere de rău am primit scrisoarea dvs., prin care-mi arătaţi supărările ce aveţi şi acele care vi se mai pregătesc. Nu am dreptul să judec interesele dv. şi să-mi dau părerea asupra lor, dar nu pot să nu regret că Orfelinatul este ameninţat a vă pierde; şi aş crede că, în interesul instituţiei, ar fi foarte de dorit ca, de se poate, să faceţi sacrificiul de a rămâne la Orfelinat. Trebuie să sperăm că perioada supărărilor nu va fi prea lungă şi că lucrurile vor relua cursul lor normal.

Haret

Haret răspunde la scrisoarea d-nei Drăgoi, prin care-i făcea cunoscut că fusese înlocuită din postul de directoare a Orfelinatului.

---

1. Dna Elena Drăgoi, astăzi dna Dumitrescu-Bumbeşti, soţia cunoscutului întemeietor de bănci şi cooperative populare, Dumitrescu-Bumbeşti, a fost numită învăţătoare în 1891 în satul Tureatca (Dorohoi), unde a învăţat pe eleve să ţească la război şi să gătească bucate; apoi a trecut, la Dumbrăveni (Botoşani), unde a continuat cu ţesutul şi le-a învăţat creşterea viermilor de mătase; de aici la Bucecea (sat tot din Botoşani), şi în Târgul Bucecea. Haret, fiind ţinut în curent prin rapoartele revizorilor despre activitatea învăţătoarei, a cunoscut-o personal la conferinţele învăţătorilor din Botoşani, în 1904. Înfiinţând atunci în Bucureşti Orfelinatul Corpului Didactic, a numit-o directoare la această instituţie. În 1905 Orfelinatul a fost mutat la Dobrovăţ (Vaslui), iar dna Drăgoi a fost înlocuită ca directoare. Haret, revenind ministru în 1907, a înfiinţat o şcoală de gospodărie în Târgul Bucecea şi a numit-o acolo directoare.

3. Scrisoare din 28 septembrie 1906

din *Valea Călugărească*

Doamna mea,

Am primit cu destulă părere de rău scrisoarea dv., prin care-mi arătați că, din cauza neajunsurilor ce vi s-au făcut, ați părăsit Orfelinatul de la Dobrovăț. Eu sper, și trebuie să sperăm cu toți, că va veni odată vremea ca fiecare să fie plătit după faptele sale. Până atunci însă Orfelinatul vă va fi dator recunoștință pentru osteneala ce v-ați dat de a-l organiza și a-l conduce, tocmai în perioada cea mai grea a existenței lui.

Haret

XVI.

Către Z. Săndulescu[1]

Scrisoare din 2 august 1905

Stimate domnule Săndulescu,

Am fost azi la direcție și am vorbit cu dl Duca. Mi-a spus că împrumutul se refuzase, pentru că nu se subscrisese nimic de către locuitori. Acum însă că, după cum îmi scrii, subscrierile au început, împrumutul se va acorda negreșit.

Înainte dar cu curaj. Nu scăpa această ocazie de-a face un bine așa de mare consătenilor d-tale.

Haret

1. Fost învățător în comuna Simileasca, satul Băncească (județul Buzău) și revizor școlar.

XVII.

Către Edmond Demolins

Cu note de *G. N. Costescu*

Scrisoare din ianuarie 1906*

Monsieur,

Je lis dans le numéro de Novembre-Décembre dernier de la revue *La Science sociale,* que vous dirigez avec, tant d'autorité, une lettre, de M. Em. Grigorovitza, conçue dans des termes très sévères, en ce qui concerne l'état de l'enseignement public en Roumanie, ainsi que la réforme de cet enseignement, – *la petite réforme,* suivant l'expression de M. Grigorovitza – réalisée en ces dernières années.

Il est certain crue personne n'est prophète en son pays ; cependant il est permis de s'étonner que M. Grigorovitza, qui est professeur de lycée et qui a des aspirations plus hautes, ait senti le besoin de présenter son pays aux yeux du public français sous des couleurs aussi noires qu'il le fait, surtout lorsque la réalité dément complètement ses assertions.

S'il est vrai que la direction de notre enseignement n'a pas été, jusqu'à présent, ce qu'elle aurait du être, il faut reconnaître que ce malheur est arrivé aussi en d'autres pays, sans que, pour cela ces pays aient vu le désastre d'aussi près, que le voit M. Grigorovitza. Du reste, la réforme, réalisée chez nous en 1898 et 1899, avait pour but précisément d'imprimer à l'éducation nationale la direction nationale, souhaitée par votre honorable correspondant. Il est vrai que les vicissitudes constitutionnelles ont été cause depuis, qu'en ce moment on revient aux anciens errements; mais il me semble que M. Grigorovitza ne devrait s'en prendre qu'à ses amis, qui sont les auteurs de ce bouleversement.

Quant à la réforme de notre enseignement, elle a porté sur toutes les branches de noire enseignement public et elle a créé, pour ainsi dire de toutes pièces, l'enseignement professionel.

Je me demande quelles dimensions elle aurait dû avoir, pour satisfaire les désirs de M. Grigorovitza.

Du reste, pour que vous soyez mieux en mesure d'en juger par vous-même, je prends la liberté de vous adresser, en même temps que cette lettre, trois volumes, en français, qui pourront vous renseigner amplement sur les proportions et le caractère de notre réforme. Entre autres, ces ouvrages vous permettront d'apprécier la valeur de l'assertion de M. Grigorovitza, que la réforme consiste en une simple imitation des programmes allemands.

Nous avions le droit de croire que M. Grigorovitza connaît au moins les choses d'Allemagne, du moment qu'il y a passé plusieurs années grâce aux

---

* A se vedea traducerea în limba română în Anexe, p. 349.

facilités que je lui ai accordées pendant mon ministère. Or je vois qu'il n'en est rien. L'Allemagne n'a adopté son système actuel d'enseignement secondaire qu'en Novembre 1900, c'est-à-dire près de trois ans après que notre loi de Mars 1898 l'avait déjà réalisé ; et j'ajoute que la réforme française de 1902 est inspirée par les mêmes vues que celle qui avaient dicté nos décisions quatre ans auparavant.

Comme il n'est pas admissible que ces deux grands pays de civilisation si avancée aient imité, eux aussi, nous avons le droit de croire que nous avons trouvé la bonne voie, puisqu'ils sont arrivés aux mêmes solutions, sous la pression de besoins analogues aux notres.

J'espère, Monsieur, que vous voudrez bien apprécier le sentiment, qui m'a engagé à vous adresser cette lettre, que je regrette d'avoir faîte si longue. Ce n'est pas l'amour propre d'auteur, mais le désir très légitime de ne pas laisser juger ma patrie, sur des appréciations aussi peu justifiées, et surtout dans un pays dont la symphatie nous tient à coeur par dessus tout.

C'est aussi cette considération qui me donne le courage d'espérer que vous voudrez bien insérer cette lettre dans votre excellente Revue.

Veuillez agréer, Monsieur, l'assurance de ma haute considération.

Spiru C. Haret
professeur à l'Université de Bucarest
ancien ministre de l'Instruction publique
et des Cultes.

Între hârtiile rămase, de la Haret, s-a găsit şi conceptul acestei scrisori. Iată în ce împrejurări a fost scris:

La Paris apărea pe vremuri revista „*La Science sociale*“, al cărei director era *Edmond Demolins* (1857–1907), profesor universitar şi scriitor foarte cunoscut, mai ales prin lucrarea sa, „Education nouvelle“, fondatorul unei şcoale după principiile acesteia.

Cu fiecare număr din această revistă, apărea şi „*Bulletin de la Société Internationale de Sciences Sociales*“, condus tot de profesorul Demolins. În numărul din noiembrie–decembrie 1905 al acestui „Buletin“, s-a publicat un articol al lui Emanoil Grigoroviţa, atunci profesor la liceul Matei Basarab din Bucureşti, în care critic reforma învăţământului românesc din 1898 şi 1899.

Spiru Haret a răspuns la acel articol prin scrisoarea de mai sus, din care s-a publicat în „Bulletin de la Société Internationale de Science; Sociales“, nr. 23, p. 43-44 din martie 1906, numai părţile tipărite cu literele textului, cu următoarea introducere:

L'Enseignement en Roumanie.

Nous avons publié une appréciation de Mr. Grigorovitza sur l'enseignement en Roumanie. En réponse, nous recevons une lettre, dont nous réproduisons les passages essentiels.

Scrisoarea s-a publicat în întregime în ziarul „Voinţa naţională“ din 1 august 1906, p. 1.

XVIII.

Către directorul ziarului „Voința națională“

1. Scrisoare din 30 iulie 1906

din *Valea Călugărească*

Note de *Gr. Teodossiu*

Domnule director,

Din o informație a „Voinței naționale“ de ieri[1], văd că „Conservatorul“[2] pentru a spăla pe dl Vlădescu[3], crede de cuviință să afirme că eu aș fi retractat ceva din acuzațiile ce i-am adus și îndeosebi pe aceea de a fi delapidat fondurile Casei Școalelor.

Aș fi curios să văd chiar textul articolului „Conservatorului“, ca să-mi pot da mai bine seama de modul cum prezintă el acest neadevăr. Neadevărul însuși nu mă surprinde însă, pentru că de când este țara, nu cred să se fi făcut o mai mare consumare de dânsul, decât de când se simte nevoia de către unii a apăra fapte care nu se pot apăra. E destul să citez discursul din Cameră, prin care dl Vlădescu a cercat să se disculpe și care este o țesătura de inexactități, cum rareori a avut curajul un ministru să le debiteze.

Dar asupra acestui punct, mă voi socoti cândva cu dl Vlădescu în așa chip, încât să fie și d-sa mulțumit.

Pentru acum, țin numai să repet că mențin în întregime tot ce am zis pe socoteala administrației dlui Vlădescu și să constat că niciodată nu am retras nimic din cele ce am afirmat pe socoteala d-sale. Din contră, acuzațiile pe care le-am adus la 1 noiembrie trecut, le-am repetat și confirmat și în alte numere ale „Revistei generale a învățământului[4].

Cât pentru cuvântul de *delapidare,* care a tulburat atât de mult pe amicii dlui Vlădescu, aș vrea să știu cu ce alt nume se poate numi jefuirea averii publice în folosul său, al neamurilor sale și al partizanilor săi. Bineînțeles nu mă preocup deloc să știu dacă jefuirea s-a făcut și se face cu mandate înregistrate în regulă, căci oricum s-ar face, tot de lapidare se cheamă, îndată ce constă în golirea casei statului, în buzunare particulare.

---

1. Informația de care vorbește Haret s-a publicat în „Voința națională“, nr. din 27 iulie 1906, la „Ultime informațiuni“. Scrisoarea lui Haret s-a publicat în numărul de la 1 august 1906.

2. „Conservatorul“ era un ziar care apărea în București, ca organ al ramurii cantacuziniste a Partidului Conservator.

3. Dl M. Vlădescu, profesor universitar, era atunci ministru al Instrucțiunii și Cultelor.

4. E vorba de articolul intitulat „Socoteli“, publicat în „Revista Generală“ nr. pe ianuarie 1906, reprodus în prezenta Colecțiune a *Operelor lui Spiru Haret*, vol. VIII, p. 115.

Și justificarea cuvântului ar fi și mai evidentă pentru oricine, dacă aș arăta toate faptele pe care le cunosc și din care nici jumătate nu am dat pe față în articolele mele. Își închipuiește dl Vlădescu că, dacă își pierde timpul cu măsuri ridicole de pază, nu se vor cunoaște faptele sale! Va fi amar dezamăgit în ziua în care va veni vremea regulării socotelilor.

Când a venit d-sa în capul ministerului, toate administrațiile dependente de dânsul aveau rezerve mari. *Casa Școalelor*, îndeosebi, avea aproape trei milioane puse de o parte.

Azi, acești bani au dispărut, în așa fel, încât furnizorii umblă luni întregi cu mandatele neachitate, și cei din străinătate nu-și pot lua banii decât după ce fac reclamații prin reprezentanții țării lor. Fondurile cuvenite *Casei de Economie* au fost delapidate în altă parte, și azi ea a ajuns în așa stare, că anul acesta nu mai poate admite elevi noi în orfelinatele sale, ceea ce va să zică că aceste orfelinate sunt pe cale de desființare.

Și are pretenția „Conservatorul" ca să pun mănuși, pentru ca să stigmatizez asemenea lucruri!

Dar însuși împrumutul de două milioane jumătate, ce face acum *Casa Școalelor,* ce alt este decât confirmarea cea mai evidentă a spuselor mele?

Din două una: ori soldul *Casei Școalelor* a dispărut, și atunci are sens împrumutul, dar nu au sens protestările dlui Vlădescu și ale amicilor săi; ori soldul este în ființă, și atunci este un act de om lipsit de orice socoteală, de a ține banii în ladă și de a se împrumuta.

De fapt, soldul nu mai este. *Casa Școalelor* este într-o stare de sărăcie, astfel că sunt zile când nu are cu ce-și ține cheltuelile curente.

Cât pentru lauda că dl Vlădescu, cu împrumutul său, va construi locale de școli, ca prețuiește tot atât cât și administrația d-sale. În patru ani, eu am făcut să se construiască 1000 de săli de clasă și am făcut și împrumuturi comunelor din resursele ordinare ale Casei, fără nici un împrumut; din contră, tocmai în anii aceștia am făcut să crească soldul de la 600.000 lei la 3 milioane. În proiectul de buget pe 1904/1905, care a rămas nevotat pentru că am ieșit din minister, prevăzusem 400.000 lei din resursele ordinare, pentru împrumuturi la comune. Dar dl Vlădescu ce a făcut? Câte școli a construit? La ce a întrebuințat suma înscrisă în buget pentru împrumuturi la comune? Pentru ce suma aceasta a redus-o la 200.000, neîntrebuințată nici aceea?

Răspunsul e simplu: și soldul și resursele ordinare s-au dus în vânt, iar împrumutul se face ca să se ducă după dânsele.

Mențin dar în întregime tot ce am spus până acum în această cestiune.

Primiți vă rog, domnule director, asigurarea distinsei mele considerațiuhi.

Sp. Haret

2. Scrisoare din 6 decembrie 1907[1]

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Domnule director,

„Acțiunea Conservatoare“ este unul din acele trei sau patru ziare pe care nu le citesc niciodată, nici chiar atunci când mi se transmit de către cineva care dorește să-mi pună sub ochi vreo notă rău voitoare. Dar luând cunoștință acum de nota privitoare la mine și la frate-meu, de a cărei publicare în acel ziar m-ați prevenit d-voastră aseară, pentru a nu lăsa timp minciunii să prindă putere, mă grăbesc a vă ruga să publicați în ziarul d-voastră această scrisoare, prin care promit, nu „Acțiunii Conservatoare“, ci acelor pe care îi poate induce ea în eroare, că până în doua trei zile să pun lucrurile, la locul lor. Am trebuință de acest timp pentru a face căutările necesare, care nu pot fi ușoare după 33 de ani trecuți peste un incident cu totul neînsemnat, uitat de toată lumea, și pe care „Acțiunea Conservatoare“ însăși ar fi putut lesne, să-l lămurească singură, dacă ar fi fost de bună credință[2].

Primiți, vă rog, domnule director, asigurarea distinsei mele considerațiuni.

Haret

3. Scrisoare din 22 mai 1910[3]

Cu note de *Gh. Adamescu*

Domnule director,

Întors azi dintr-o scurtă călătorie, am văzul reprodus în „Viitorul“[4] articolul din „Epoca“[5], prin care mi se promite exterminarea *pe cale fizică,* dacă până la

1. Publicată în numărul 6754 din 6 decembrie 1907 al ziarului „Voința națională“, p. 3.

2. Din actele trimise a doua zi la direcția ziarului, cu care Spiru Haret arată adevărul lucrurilor, se dovedește că în seara de 31 iulie 1874 tinerii Spiru și Mihail Haret ar fi dat palme conductorului de tramvai, Tudorache Ion, care nu le dăduse cuvenitele tichete pentru taxa încasată. La observația ce i-au făcut, el a răspuns cu cuvinte triviale și atunci M. Haret i-a tras o palmă. Printr-o eroare de neînțeles, Spiru Haret și Mihail Haret au fost trecuți ca prevenți de furt în „Monitorul“ nr. 196 din 20 septembrie 1874, din actele din dosar rezultând însă că erau prevenți pentru faptul de bătaie, eroarea s-a îndreptat în „Monitorul Oficial“ nr. 210 din 1875, p. 5395. De altfel din acte nerezultând nicio probă de vinovăție pentru faptul de bătaie, ambii prevenți au fost achitați de tribunal, nefiind culpabili.

3. Această scrisoare s-a publicat în ziarul „Voința națională“ nr. 7459 din 26 mai 1910.

4. „Viitorul“ era altă gazetă din București, care apărea atunci.

5. În ziarul „Epoca“ de la 6 mai 1910 se găsesc următoarele rânduri în cursul unui articol de fond: „Nu este vorba de retragerea inevitabilă a dlui Haret împreună cu toți colegii săi, ci de alungarea nu din guvern, ci din viața publică și pentru totdeauna a *mizerabilului* care a uneltit prin țărănime și a amenințat autoritățile ce mențineau ordinea, care apoi s-a scăldat în sânge țărănesc…“.

toamnă nu mă voi supune poruncii pe care aceeaşi „Epocă“ mi-o dă de a părăsi viaţa publică.

De regulă miniştrii nu răspund prin presă la atacurile ce li se aduc prin gazete; dar cazul de faţă merită o excepţie.

Acum trei săptămâni, partidul ordinii mi-a devastat casa în miezul nopţii[1]; acum mă ameninţă cu ceva şi mai drastic.

Socoteam că, ca sinucidere politică, actul de la 28 aprilie era destul de reuşit, şi că era suficient. Dar dacă partidul ordinii crede că atâta nu ajunge şi că se cuvine să-şi mai dea şi lovitura de graţie, nu eu îmi voi permite să-l contrazic. Fiecare are dreptul să fie singur judecător în regularea propriilor sale afaceri.

Dar pentru acelaşi motiv, să nu fie supărare dacă şi eu îmi voi căuta de treabă, fără să mă preocup de binevoitoarele sfaturi şi avertizări ce mi se dau prin organul care exprimă aşa de bine vederile şi metodele cavalerescului partid advers. Chiar dacă aş fi avut gustul de a părăsi viaţa publică, desigur că nu de frica „Epocei“ şi a nocturnilor mei vizitatori de la 28 aprilie o voi face vreodată; din contră.

Cât pentru atacurile pornite în contra mea din cer senin, pe tema deja răsuflată de acum 11 ani a *trădării*[2], nu le voi răspunde niciun cuvânt, pentru că nu văd cu ce drept aş cerca să împiedic pe onorabilii mei detractori să se scoboare cât de jos le va plăcea.

Primiţi, vă rog, domnule director, asigurarea distinsei mele consideraţii şi amiciţii.

Haret

1. În seara de 28 aprilie 1910 fusese în sala „Dacia“ o întrunire a opoziţiei şi după aceasta o ceată de manifestanţi au trecut prin strada unde locuia Haret şi au aruncat cu pietre în geamurile casei.

2. În anul 1899, opoziţia a dus o violentă campanie în contra guvernului Sturdza, care s-a şi retras în ziua de 30 martie, acel an. În toate întrunirile şi în toate ziarele se repeta acuzaţiunea adusă de Take Ionescu lui Dim. Sturdza, că, prin afirmaţiunea ce făcuse dintr-o întrunire din 1894 (că în adevăr şcoalele româneşti din Ardeal nu puteau primi pe ascuns subvenţiuni de la guvernul român), ar fi trădat cauza naţională. Fiindcă Haret făcea parte din ministerul prezidat de Sturdza atunci, era numit şi el *trădător*...

XIX.

Către G. Tutoveanu[1]

Scrisoare din 3 martie 1907[2]

Cu note de *Gr. Teodossiu*

Stimate domnule Tutoveanu,

Conform apelului ce mi-ai trimis, îți expediez azi două pachete cu cărți, pentru biblioteca populară ce vrei să înființezi la Bârlad. Nu te aştepta la mare lucru, pentru că ți-am trimis ce am putut şi eu găsi prin cărțile mele.

Ce vei crede că face pentru bibliotecă, oprește; ce nu, fă cu ele ce vei crede mai bine.

Urez noroc şi izbândă.

Al d-tale devotat,
Haret

XX.

Către I. Ciorănescu

Cu note de *G. N. Costescu*

1. Scrisoare din 2 septembrie 1908

Domnule învățător,

Având a vă vorbi în interes de serviciu, vă rog să veniți, să mă vedeți acasă la mine în Bucureşti, str. Verde nr. 7, sâmbătă, 6 septembrie, la ora 7 seara.

Haret

Dl I. Ciorănescu, astăzi profesor la şcoala de surdo-muți din Bucureşti, era prin 1907 învățător la şcoala din comuna Moroeni, județul Dâmbovița. Fiind nedreptățit de un inspector, care-i vizitase şcoala, a trimis ministrului o scrisoare, prin care se plângea de nedreptatea ce i se făcuse şi de neajunsurile ce întâmpina la şcoală.

---

1. G. Tutoveanu, fost institutor în oraşul Bârlad, este cunoscut prin activitatea sa culturală şi literară. D-sa este autorul volumelor de versuri: *Albastru, Tinerețe, Patria. Sonete*. Astăzi, deşi este pensionar, nu încetează de a activa în domeniul poeziei.

2. Această scrisoare a fost trimisă dlui G. Tutoveanu cu prilejul inițiativei sale pentru întemeierea Bibliotecii Publice din Bârlad, inițiativă care a şi izbutit pe deplin. Originalul scrisorii lui Haret, se află în păstrarea dlui G. Tutoveanu.

Peste câteva zile, Haret îi răspunde prin scrisoarea de mai sus, în plicul căreia avusese grija să pună și două bilete de tren cl. II-a, dus și întors.

Iată cum descrie dl Ciorănescu întâlnirea din casa ministrului:

„Prezentându-mă în birou, mă privește lung și-mi vorbește cu un grai prietenos, pe care n-am să-l uit niciodată:

– Care va să zică, dumneata ești dl Ion Ciorănescu?

– Da, domnule ministru, eu sunt.

– Mă bucur că te văd și-mi pare bine că te cunosc. Am citit articolele d-tale. Uite, aici, am pus și semn în revistă, că m-au interesat cele arătate de d-ta. Felul însă, în care scrii, fără să ții seama, de nimic, fără să menajezi nimic, te arată parcă ai vroi să te războiești cu toată lumea. Și cine duce război mai capătă și lovituri, nu numai el să lovească, iar cei loviți să-l cruțe.

Acum aș vrea să te văd la muncă constructivă, dacă ești tot atât de dârz și de îndemânatic. Aș vrea să te trimit în Germania pentru doi-trei ani, să faci studii pentru învățământul surdo-muților.

– Dar, domnule ministru, mă iertați! Eu nu sunt normalist și nici nu știu limba germană…

– Tocmai pentru că nu ești normalist, vei merge, ca să vezi singur, cu mintea limpede, cum stau lucrurile și să te inițiezi prin bunul simț, cu care văd că ești înzestrat…

Audiența se sfârșește cu îndemnul: Vezi, mai gândește-te asupra acestui lucru și scrie-mi".

2. Scrisoare din 17 septembrie 1908

Stimate domnule Ciorănescu,

Răspunsul d-tale m-a bucurat, dar în același timp m-a cam încurcat. Mergerea și a d-nei Ciorănescu ar fi bine, fără îndoială, dar eu sunt foarte sărac, și chiar pentru d-ta aveam de acum înainte să cer și să capăt creditul necesar. Te previn că poate să am greutăți din partea asta.

În orice caz, timpul fiind înaintat, plecarea d-tale, sau a d-tale și a d-nei, nu ar putea să aibă loc decât pe la primăvară. Eu am intrat în concediu și mă întorc la 1 noiembrie și numai atunci pot cere creditul.

Dacă ai ceva să-mi scrii, poți să-mi scrii la Valea-Călugărească, unde mai stau până la 1 octombrie.

Haret

Răspuns la scrisoarea prin care dl Ciorănescu îi spunea că s-a hotărât să meargă în Germania.

3. Scrisoare din 16 noiembrie 1908

Domnule Ciorănescu,

Am căpătat un credit, din care aș putea să-ți dau până la 1 aprilie un ajutor de câte 200 lei pe lună pentru studii de pedagogie în Germania.

După 1 aprilie ajutorul s-ar continua din alte fonduri. Te rog să-mi faci cunoscut cât de curând dacă-ți convine și dacă ești dispus să pleci fără întârziere.

Haret

Primitorul scrisorii spune, în lămuririle ce ne-a trimis, că primind scrisoarea lui Haret, a venit la București în vacanța Crăciunului (1908) și, fiind oprit de ușier, n-a putut intra în minister. Așteptând

pe afară, a fost văzut de Haret, care tocmai ieşea şi care l-a oprit, întrebându-l de ce nu a plecat, căci i s-a ordonanţat 750 lei. L-a luat cu dânsul acasă, a trimis să se încaseze ordonanţa de plată şi i-a făcut o scrisoare către Beldiman, ministrul României la Berlin, ca să-i înlesnească admiterea la cursuri; apoi i-a dat un certificat pentru a obţine bilet gratuit de călătorie până la graniţă.

4. Scrisoare din 21 aprilie 1909

Domnule Ciorănescu,

Ajutorul d-tale nu ţi se putea trimite când l-ai cerut, pentru că noul buget nu era încă pus în execuţie. Acum am dat ordin să ţi se trimită îndată. Întârzierea după 1 aprilie a provenit din cauză că fondul fiind foarte mic pentru ajutoare în străinătate şi cereri grozav de multe, a fost foarte greu să facem împărţirea.

Haret

Răspuns la o scrisoare din Berlin, prin care dl Ciorănescu se plângea că n-a primit ajutorul acordat.

5. Scrisoare din 25 iulie 1909

din *Valea Călugărească*

Domnule Ciorănescu,

Îmi pare rău că nu te-am putut vedea la trecerea d-tale prin Bucureşti. Aş fi voit să ştiu mai de aproape cum mergi cu studiul şi pe când crezi să te poţi întoarce.

Ar fi foarte de dorit ca şi dna Ciorănescu să înveţe metoda. Şcoala de surdo-muţi va avea nevoie, de mare dezvoltare, şi ne va trebui personal mult.

Îţi restituiesc certificatul, după ce am luat cunoştinţă de el.

Cu privire la cele ce-mi scrii despre fondurile comunale ale şcolilor, pot să-ţi spun că prima plângere a învăţătorilor nu e întemeiată, aceea relativă la suprimarea îndemnizării de transport la cercurile culturale. Pentru aceea avem un fond în bloc, de unde se va plăti.

E mai greu cu indemnizarea de locuinţă pentru învăţătorii diriguiţi care au gospodăriile lor. Nu de drag le-am suprimat, ci pentru că fondurile pe care mi le-au pus la dispoziţie sunt cu desăvârşire nesuficiente. Sunt aşa de nesuficiente, încât nu văd cum voi putea duce lucrurile, dacă nu mi se va mări cota de 17%. Ne batem cu nişte greutăţi de care n-au idee cei care nu ştiu cum stau lucrurile.

Haret

Prin rândurile de mai sus, Haret răspunde dlui Ciorănescu, care-i scrisese că rău s-a făcut de s-a suprimat ajutorul de transport ce se dedea învăţătorilor obligaţi a frecventa cercurile culturale, precum şi indemnizaţia de chirie a învăţătorilor directori care aveau case.

„În convorbirile ce am avut cu Spiru Haret, spune dl Ciorănescu, am fost sfătuit să nu mai scriu la ziare și reviste articole care privesc școala, până nu-l întreb și pe d-sa. Sau de am vreo nemulțumire sau nedumerire, să-i fac cunoscut, că e bucuros să i se atragă atenția în mod onest și dezinteresat."

6. Scrisoare din 27 decembrie 1909

Doamnă,

Deunăzi când dl Ciorănescu a fost prin București, a lăsat la mine un certificat de la direcția școlii de surdo-muți din Berlin. D-sa plecând, certificatul a rămas la mine, și nu știu ce să fac cu el, pentru că nu știu adresa dlui Ciorănescu la Berlin. Vă rog să-mi arătați dacă nu pot să-l trimit dv.

Haret

Scrisoarea e adresată soției dlui Ciorănescu. Dânsul ne dă următoarele lămuriri:

„Certificatul, de care e vorba în această scrisoare, fusese lăsat pe biroul ministrului, ca să ia cunoștință de modul cum își face datoria la școala de surdo-muți din Berlin. Deși acel certificat, nu mai avea nicio importanță, Haret, om ordonat și scrupulos, a găsit cu cale să-l trimită d-nei Ciorănescu, ca să nu se piardă".

XXI.

Către P. S. Episcopul Pimen

Cu note de *Grig. Teodossiu*

Telegrama din 30 noiembrie 1908

Urez ca Seminarul, care serbează astăzi reînființarea sa, să trăiască și să prospere ca un puternic centru religios pentru România de la Gurile Dunării.

Urez profesorilor și școlarilor energie, stăruință în îndeplinirea datoriilor lor, iar P. S. Tale viață lungă, ca să conduci pașii lor pe căile cele bune.

Haret

La începutul anului școlar 1908–1909, ministrul Haret înființase un seminar clerical în Galați. Acestui seminar i se dăduse numele: „Seminarul St Apostol Andrei", în urma propunerii episcopului Pimen al Dunării deJos.

Cu prilejul sărbătoririi patronului școalei, în ziua Sfântului Apostol Andrei, episcopul Pimen mulțumește ministrului Haret. iar acesta îi răspunde prin telegrama de mai sus.

(„Biserica Ortodoxă Română", an XXXII, nr. 10 din ianuarie 1909, p. 1181.)

XXII.

Către d-şoara Lucreţia Popescu

Scrisoare din 26 iulie 1909

Domnişoara,

Am informaţii bune în privinţa activităţii d-v. în şcoală şi afară din şcoală. Dar în acelaşi timp mi se spune că mediul în care lucraţi nu este destul de prielnic acelei activităţi. De aceea vă rog să-mi arătaţi dacă sunteţi dispusă a trece la un alt loc mai potrivit şi la care anume. Nu ştiu dacă voi putea satisface cererea dv., dar mă voi sili. Ar fi bine să-mi indicaţi mai multe soluţii, pentru că, dacă nu se va putea adopta una, să putem recurge la alta. Ar fi iar bine ca răspunsul dv. să nu întârzie, pentru că acum e momentul când se fac numirile şi mutările.

Haret

Această scrisoare ne-a fost trimisă de dl Ion Gh. Ursu, învăţător în comuna Mălureni-Covurlui. D-sa ne spune că d-şoara căreia e adresată a fost mutată atunci, de la Zorleni-Tutova, la Podul Turcului-Tecuci; apoi s-a căsătorit cu dânsul. Cerând să-i înapoiem originalul, zice: „Copilele noastre doresc a o păstra, fiind un imbold la muncă constructivă".

XXIII.

Către Gh. Dumitrescu-Bumbeşti

1. Scrisoare din 26 martie 1910

Stimate domnule Dumitrescu[1],

Vezi te rog, alăturata scrisoare, pe care o primesc de la un foarte bun învăţător din judeţul Iaşi. Este foarte de dorit, să i se trimită de urgenţă controlorul ce cere. Dacă nu i se trimite, a cui va fi vina, dacă se va produce vreo greşeală? Vezi că el singur îl cere.

Ceea ce nu înţeleg este pentru ce controlorii aceştia parcă într-adins caută să lovească în învăţătorii cei mai de seamă. Vezi ce a zis unul despre Dorin. Deunăzi a mai fost interviul mizerabil dat de unul din ei la o gazetă. Ce scop au oamenii aceştia?

Haret

1. Atunci primitorul scrisorii era inspector ai Casei Centrale a Cooperativelor.

2. Scrisoare din 27 martie 1910

Stimate domnule, Dumitrescu[1]*,*

Îmi spuseseşi că ai să însărcinezi pe cineva, ca să se ocupe cu chestia rearendării moşioarei mele la obştea sătenilor. Spune-mi te rog, ce s-a făcut, pentru că contractul actual expiră peste, trei săptămâni[2].

Al d-tale,
Haret

3. Scrisoare din 15 aprilie 1910

Stimate domnule Dumitrescu[3]*,*

Te rog să mă ierţi că te supăr iar; dar nesiguranţa în care sunt lăsat mă sileşte la asta.

Ţi-am scris deunăzi, întrebându-te dacă cooperativa dă urmare vorbei pe care mi-ai spus-o d-ta acum o lună, în privinţa vinului. De atunci, văzând că nu am niciun răspuns ţi-am scris să te întreb, – şi, văzând că nu-mi răspunzi, am căutat să văd pe dl Dimitriu.

D-ta mi-ai dat răspunsuri evazive. De altă parte, doi sau trei negustori care mereu mă îndesau cu vorba zilele trecute, acum văd că nu dau semne de viaţă.

Eu însă am trebuinţă să ştiu cu precizie cum stau. De aceea te rog foarte mult să-mi spui dacă cooperativele sunt sau nu decise să ia ceva de la mine, când şi cum mai ales zilele astea am avut o mare supărare acolo la vie cu un foc, pe care l-am suferit, şi cu atât mai mult vreau să hotărăsc într-un fel.

Eu nu înţeleg de ce am atâtea greutăţi. De jur împrejurul meu, vecinii mei vând vin cu mult mai prost cu preţuri mai mari decât cele pe care le cer eu.

Pe urmă ştiu că cooperativa nu a pierdut de la vinul meu; din contra, l-a vândut cu preţ foarte bun. Atunci ce este? I s-a părut că cer prea mult? Pentru ce nu-mi spune cel puţin?

Haret

---

1. Cooperaţia, în ţara noastră, a început încă din 1899, din iniţiativa şi sub patronajul lui Haret. Între propagandiştii şi îndrumătorii cooperaţiei, puşi de marele ministru, a fost şi G. Dumitrescu-Bumbeşti, fost învăţător, care a trecut ca inspector la *Casa Centrală a Băncilor populare,* sub îndrumarea şi controlul căreia erau puse cooperativele şi a rămas până în 1920, când a ieşit la pensie. Apoi a rămas ca membru în Consiliul de administraţie al cooperativelor şi băncilor. A murit în anul 1939.

2. Odată cu înfiinţarea băncilor populare şi a cooperativelor (obştilor) de arendare, Haret a fost cel dintâi proprietar care a dat pildă sătenilor cu arendarea moşiei din Lipia, judeţul Buzău. La expirarea contractului, se adresează prin scrisoarea de mai sus lui Dumitrescu-Bumbeşti, inspectorul Casei Centrale, ca să se îngrijească de reînnoirea contractului tot cu sătenii.

3. În acel timp, primitorul scrisorii era tot inspector. Haret îşi cumpărase vie la Valea Călugărească şi ţinea să ajute propăşirea cooperativelor, îndemnându-le la cumpărarea diferitelor produse care intrau în sfera lor de activitate.

4. Scrisoare din 2 mai 1910

Stimate domnule Dumitrescu,

Mi se denunță de un om de încredere că la Lămotești-Ilfov, niciun țăran nu poate face vreun împrumut la banca populară, până ce nu plătește 10 lei preotului, 10 lei învățătorului și 5 lei casierului.

Poate că o anchetă ar dovedi adevărul.

Al d-tale devotat,
Haret

5. Scrisoare din 2 august 1910

din *Valea-Călugărească*

Stimate domnule Dumitrescu,

Ți-am scris că vreau ca Al. să nu mai facă parte din obștea de la Lipia, și ți-am arătat și motivele. Acum îmi scrie o cumnată a mea că i-a spus Volănescu de la Sărata-Monteoru că controlorii Breviceanu și Morcovescu, departe de a ține seamă de voința mea, i-au spus ca nu se poate ca Al. să lipsească din obște, că chiar eu l-am rugat să rămână în ea și ca ei nu vor permite ca să iasă; în orice caz toate reclamațiile oamenilor ei nu le iau în seamă. Și cu toate astea, eu încă nu am primit arenda întreagă pe câștigul trecut; iar oamenii se plâng că ei au plătit ceea ce erau datori, dar Al., în loc să le dea chitanță din condică, le-a dat pe hârtie liberă.

Rog să fie lucru înțeles: dacă Al. rămâne în obște, eu nu mai dau moșia, pentru că nu vreau ca și eu și țăranii să fim pungășiți de dânsul. Dar mi s-ar părea curios ca tocmai Casa Centrală a Obștiilor țărănești să fie cauza dizolvării primei obștii înființate în județul Buzău de mine și cu atâtea greutăți, precum știi.

Al d-tale devotat,
Haret

Din această scrisoare reiese că Haret, deși arendase Obștei moșia, însă aflând că se fac abuzuri în administrația ei, face apel la Dumitrescu-Bumbești, ca, în calitatea lui de inspector al Casei Centrale, să ia măsuri de înlăturarea unui rău conducător.

6. Scrisoare din 24 martie 1912

Stimate domnule Dumitrescu,

Statutele Cooperativei franceze de vii, pe care mi le-ai dat sunt foarte interesante, și pot să ne fie foarte utile și noua. Vom căuta să ne folosim de ele, la constituirea societății noastre.

Eu plec în străinătate la 1 aprilie pentru două luni. Dacă manuscrisul d-tale îți va fi necesar în timpul acesta, fii bun de mi-l cere săptămâna asta, afară de miercuri, când voi lipsi din București. Te rog însă ca la întoarcerea mea să mi-l mai dai.

Al d-tale,
Haret

Deși cooperația nu mai depindea de resortul Ministerului Instrucțiunii Publice, de când trecuse la Casa Centrală a Băncilor Populare, însă Haret era tot veghetor al acestei mișcări.

XXIV.

Către G. Georgian

Scrisoare din 6 decembrie 1910

Domnule învățător,

Îți mulțumesc foarte mult pentru fotografii, dar îmi pare rău că te plângi de neajunsurile ce zici că ți s-au făcut și ți se fac. Ce puteam eu să-ți fac, dacă nu mi-ai spus nimic? Chiar dacă mi-ai fi spus, nu știu de te-aș fi putut ajuta mult, pentru că acum știu din experiență că un ministru nu poate mai nimic face contra micilor tirani de pe la țară; dar cel puțin aș fi cercetat și aș fi încercat.

Te încunoștințez că am înființat postul II la Schela-Cladovei și am mutat la el pe d-șoara Georgian. Dar trebuie să ne trimită o petiție, cerând chiar d-sa această mutare, ca să fim în regulă.

Haret

Această scrisoare ne-a fost trimisă de dl sublocotenent D. Popescu din partea *bunicului* său *Gheorghe Georgian* (n. 1864 fost învățător, subrevizor școlar). Nu știm ce fotografii îi va fi trimis, nici de ce anume se plângea.

XXV.

Către Mihail Popescu

Scrisoare din 7 decembrie 1910

Note de *Gh. Adamescu*

Domnule Administrator,

Puțină vreme după înființarea Casei Școalclor, dv. ați fost chemat a o conduce, și v-ați îndeplinit această îndatorire de zece ani încoace numai cu o mică întrerupere.

În timpul acesta, Casa a trecut prin mari greutăți, nu numai acelea care sunt inseparabile de orice început, dar și greutăți speciale unei instituții chemate a împlini o sarcină foarte grea și foarte însemnată, cu niște mijloace insuficiente și nu totdeauna sigure.

Dv. ați știut să vă îndepliniți însărcinarea în așa mod încât nu numai Casa Școalelor a devenit, sub conducerea dv, una din cele mai vaste și mai bine organizate din marile noastre administrații, prin imensele servicii ce a adus și continuă a aduce învățământului și culturii naționale. Ea a deschis căi noi, s-a îngrijit și a rezolvat probleme grele, de care până la dânsa nimeni nu se preocupa; toate acestea fără niciun sacrificiu pentru stat, ba încă venind în ajutorul și al comunelor, în împrejurările cele mai grele.

Pentru aceste mari servicii, țara vă va fi recunoscătoare. Iar noi, care de atâția ani ne-am bucurat de colaborarea dv. harnică, pricepută și onestă, în împrejurări grele, ne-am socotit dator a vă da cel puțin acest semn de mulțumire, de a vă înainta portretul dv., pe care vă rugăm să-l atârnați în cabinetul administratorului Casei Școalelor, ca să rămână acolo, ca amintire a aceluia care a fost unul din principalii ci întemeietori.

Primiți, vă rugăm, dle Administrator, asigurarea distinsei noastre considerațiuni.

Ministru,
Haret

Această scrisoare este mai mult o adresă oficială, la fel cu aceea care s-a trimis lui Petre Gârboviceanu, administrator al Casei Bisericii (p. 66). Mihail Popescu era administrator al Casei Școalelor, *numit pentru prima dată de Haret*, în 1901. În decembrie 1910, guvernul fiind hotărât a demisiona, Haret a socotit că se cade a mulțumi funcționarilor superiori, numiți de el, pentru serviciile făcute, deoarece și ei asemenea aveau să demisioneze. E luată după un concept al lui Haret.

XXVI.

Către Flor Constantinescu

1. Scrisoare din 1911

Stimate domnule Constantinescu,

Cele ce-mi anunți prin scrisoarea d-tale nu mă surprind deloc. În toate zilele îmi vin ştiri de nedreptăți tot așa de mari, care se fac în toate părțile. E un sistem întreg de-a se căpătui toți răii şi a se lovi în oamenii cinstiți şi muncitori. În cercarea ce zici sa faci, o poți face, dar nu cred să aibi vreun succes. Îi cunosc îndeajuns, ca să fiu sigur de asta.

Al d-tale devotat,
Haret

2. Scrisoare din 7 noiembrie 1911

Stimate domnule Constantinescu,

Mă întrebi ce trebuie să faci în chestia banchetului dlui Arion. Eu cred ca întrucât nu se poate tăgădui că dl Arion a îmbunătățit lefurile, ar fi just să participați la banchet prin o delegație. Cred însă că acea delegație ar trebui să fie mai puțin numeroasă, pentru că e sigur că banchetul va fi politic şi că la dânsul se vor spune atâtea lucrări neplăcute, încât delegaților nu le va ticni ospățul.

Haret

În prima scrisoare, Flor Constantinescu (n. 1857), fost director al şcoalei nr. 2 de băieți din Buzău şi revizor şcolar al județului Buzău, comunică lui Haret fapte pe care nu le-am putut afla.

În a doua scrisoare e vorba de un banchet ce se oferea lui C. C. Arion, care în 1911 devenise ministru al Instrucțiunii Publice.

XXVIII.

Către P. P. Carp[1]

Cu note de *Gh. Adamescu*

Scrisoare deschisă din 1 martie 1912[2]

Domnul meu,

În ședința de ieri a Camerei[3], ați crezut necesar să vă procurați un succes ușor, punându-mă în cauză, și pe mine. Zic *pe mine,* pentru că, deși d-v nu ați pronunțat numele meu, l-au pronunțat alte voci anonime, cu asentimentul d-v.

Știu că Partidul Conservator, pe care-l prezidați d-v, nu trăiește decât din legende. De câte ori poate, el creează câte o legendă, cu care-și duce zilele până când o poate înlocui cu alta mai proaspătă.

Sunt măgulit că neînsemnata mea persoană a putut și ea contribui, în felul acesta, pentru a da ceva aliment vieții politice unui partid care altfel nu poate trăi.

Dar nu găsiți oare că cântecul acesta s-a cam învechit și nu mai amețește pe nimeni? Aceasta-i o simplă întrebare; vă rog să nu o luați ca un semn de impacientă sau de ironie din parte-mi. Dar poate că d-v, care ați dovedit că sunteți măiestru în arta de a făuri capital politic pentru partidul d-v, nu ar trebui să părăsiți niște creațiuni atât de ingenioase, ca cunoscutele afaceri liberale ca petrolul și cu pușcăriile, spre exemplu.

Aș fi în drept să mă dispensez de a mă ocupa de cuvintele d-v de ieri. Sunt deja doi ani trecuți, de când unul din actualii d-v colegi formulase tot ca d-v și tot în Cameră aceeași învinovățire contra mea[4]. Am somat atunci, nu numai pe dl Filipescu(66), dar întregul d-sale partid, să producă măcar un început de probă pentru cele ce spunea. Răspunsul nu a venit, și, ca orice afacere de onoare, sunt în drept a trece cu dispreț peste niște insinuări pe care nu vreau să le calific.

Mă înșel. Anul trecut, același coleg al d-v a crezut de cuviință să repete acuzația din 1909, în Cameră sau în Senat[5]. Dar chiar de aș fi consimțit a mai

---

1. Scrisoarea s-a publicat în ziarul „Viitorul" de la 3 martie 1912.

2. Petre P. Carp era atunci președintele guvernului (1911–1912) și ministru de Finanțe.

3. În ședința Camerei de la 29 februarie 1912, răspunzând unor întrebări ale deputatului I. Miclescu, Carp a vorbit de *„Țăranii uciși de aceia chiar care le asigurase impunitatea când îi trimitea, la răscoale"* (răscoalele din 1907) și a zis apoi: „Acuzațiunea aceasta nu se îndreaptă în contra întregului partid; *nu am probe și nici nu cred că direcțiunea Partidului Liberal să fi instigat la răscoale;* dar am convingerea și cred că *toți instigatorii erau înscriși în clubul partidului liberal".* Iar în textul publicat se notează: „Aplauze prelungite", și *„Voci:* Stere! Haret!" (Dezbaterile Adunării Deputaților 1911–1912, p. 948. Ședința de la 29 februarie 1912.)

4. E vorba de Nicolae Filipescu.

5. Aluzie la în interpelările ce i s-au adresat guvernului liberal în Senat, în ianuarie 1908, de către C. Dissescu și Titu Maiorescu și, la discuția răspunsului la Mesaj în Cameră,

răspunde la dânsa, nu aş mai fi putut să o fac în timp util, deoarece nu am aflat de ea decât peste o lună.

Deunăzi, un articol de o paternitate foarte transparentă a revenit asupra aceluiaşi lucru. Nu am putut lua cunoştinţă de dânsul prin mine însumi, pentru că foaia în care s-a publicat, azi organ acreditat al guvernului ce conduceţi, nu o poate atinge un om care se respectă[1].

Acum însă, când chiar d-v, şeful partidului şi al guvernului conservator, vă însuşiţi învinuirile coreligionarilor d-v politici, găsesc de cuviinţă să vă răspund.

Aşadar veţi şti, Domnul meu, că acuzaţiile de instigaţie, chiar repetate de dvs., nici nu mă tulbură, nici nu mă înspăimântă. Vă declar că am instigat şi înainte de 1907, şi după 1907; că instig şi astăzi atât pe cât pot, şi voi instiga atât cât voi mai avea zile. Am instigat şi voi instiga pentru scoaterea ţărănimii din întuneric, neştiinţă şi sărăcie, pentru scoaterea ei de sub robia străinilor şi a cămătarilor, a acelora a căror parte o luaţi d-voastră astăzi, prin încurajarea trusturilor, prin persecutarea băncilor populare şi a obştilor săteşti. Instig pentru ca masa celor desmoşteniţi de soartă, de vitregia timpurilor şi de o oligarhie fără suflet, să se ridice şi ei în rândul oamenilor.

Sunt, Domnul meu, oameni care găsesc că instigaţia aceasta are şi ceva bun într-însa. Sunt alţii, printre care şi d-voastră, cărora nu le place. Puteţi să vă păstraţi părerile, dar şi eu le păstrez pe ale mele, şi nu mă preocup deloc nici de ce veţi gândi, nici de ce veţi face d-v. Socotesc că vă închipuiţi lesne că, atunci când am întreprins acţiunea mea, în deplină maturitate a minţii mele şi cu un fond intelectual care îmi dă dreptul să lucrez după capul meu, ştiam eu bine pe cine aveam să supăr şi eram bine hotărât a nu le cere părerea asupra celor ce aveam să fac.

În aceeaşi stare de spirit mă găsesc şi azi. Declar pentru a zecea oară că nu retractez, nu reneg şi nu regret niciun fapt, niciun rând, nicio iotă din ce am lucrat, am scris sau am vorbit în viaţa mea politică.

Nu vreau să ştiu nici de insinuările d-v, nici de atacurile nimănui.

Voi continua activitatea mea trecută fără nicio altă schimbare, decât că sper s-o pot face şi mai rodnică în viitor, graţie experienţei şi autorităţii ce am dobândit, şi cunoştinţei mai exacte ce am de forţele şi de tactica adversarilor mei[2].

Cu aceasta sper să contribui, în limita slabelor mele mijloace, să fac să nu mai fie posibilă o nenorocire, ca aceea din 1907, fruct atât al lipsei de lumină şi de dreptate, cât şi al egoismului şi lipsei de înţelegere a lucrurillor în păturile

---

la 3 şi 4 decembrie 1909 (Vezi vol. VI din *Operele lui Spiru Haret*, p. 12 şi 13 şi p. 37 ş. u. şi 251 ş.u.).

1. În „Epoca“ din 30 mai 1910 se publicase un articol în care se spunea că Haret „a răsculat pe ţărani“… „a fost spionul străinilor…“ şi se întrebuinţau expresii de o violenţă extraordinară şi lipsite de cea mai elementară urbanitate.

2. În 1912 Haret înfiinţase „Liga Deşteptarea“ (vezi vol. IX din *Operele lui Spiru Haret* p. 25 din Introducere).

care, precum văd, nu şi-au schimbat încă mentalitatea, precum şi inimei şi incapacităţii fenomenale ale guvernului de atunci.

Această instigaţie am făcut-o şi voi continua.

Altfel de instigaţie nu intră nici în principiile mele, nici în ale Partidului Liberal. Ea nu se potrivea deloc cu concepţia ce avem de solidaritatea claselor sociale, nici cu iubirea noastră sinceră pentru ţărănime. Cât pentru regimul prezidat de dl G. Gr. Cantacuzino, el a căzut atunci cum cade el totdeauna, pentru că timpul şi oamenii merg înainte, iar el dă înapoi[1].

Cunoaşteţi d-v şi amicii d-v şi alte fapte pe lângă cele ce am arătat aici? Aveţi vreo dovadă că acţiunea s-a depărtat vreun moment de la ceea ce este datoria şi dreptul oricărui cetăţean sau ministru cu dor de Ţara lui? Atunci pentru ce nu le daţi pe faţă? Pentru ce de cinci ani nu faceţi decât să insinuaţi şi sa fugiţi îndată ce vă apucă cineva de scurt. Nu de mult, nu v-aţi sfiit să publicaţi documente trunchiate, când aţi crezut că aceasta va poate servi la ceva: şi vreţi să vă creadă cineva când spuneţi că posedaţi arme de care nu vă serviţi?

Domnul meu, sunteţi ajuns la o vârstă înaintată, şi vă făliţi că aţi trăit într-un mediu mai deosebit decât acesta al nostru, al simplilor muritori, care nu datorăm situaţiile noastre decât muncii, priceperii şi onestităţii noastre. Vă rog să spuneţi d-v, ce nume poartă, în lumea d-v, faptul de a arunca contra cuiva învinovăţiri pe care nu eşti în stare să le dovedeşti?

La noi, el poartă un nume pe care l-aţi auzit acum trei luni în Senat[2].

Ca să vă cruţ neplăcerea de a vi-l aminti şi eu, vă invit să faceţi d-v ceea ce nu a putut face colegul d-v în 1909. Vă rog să consideraţi această invitaţie ca o somaţie, pe care sunt în drept să v-o adresez.

Am văzut eu ieri, că d-v consideraţi ca o dovada suficientă convingerea d-v personală. Aceasta este o glumă. Valoarea probantă a convingerilor d-v o cunoaştem de când am văzut din ce elemente v-aţi format-o în afacerile liberale de la pescării, de la petrol, de la tramvai şi atâtea altele. Îmi daţi voie să nu mă mulţumesc cu dânsa. Ba din contră, s-ar potrivi să aplic şi eu detractorilor mei parafraza unor rânduri pe care le-am găsit tocmai în ziarul d-v oficios, unde am văzut şi discursul dv. de ieri: „D. Carp nu înţelege – căci nu vede mai departe de propriul său partid, – că sunt oameni care desfid calomnia, căci oricât de meşteşugit ar fi mânuită, ea nu-i poate niciodată atinge. Iar dacă ar fi vorba să fie apăraţi, le face un adevărat zid conştiinţa publică, ea care păstrează admiraţia întreagă pentru cel atacat, – şi tot disprețul pentru calomniatori“.

Vă rog, Domnul meu, să primiţi asigurarea consideraţiunii ce vă conserv.

Spiru C. Haret

---

1. Guvernul prezidat de G. Gr. Cantacuzino se retrăsese în 1907, din pricina răscoalelor ţărăneşti şi deputaţii majorităţii lui sprijineau noul guvern liberal prezidat de dl A. Sturdza, din care făcea parte şi Haret.

2. Nu putem preciza la ce anume se referă Haret.

ANEXE

I.

Către Episcopul latin din Bucureşti

1. Scrisoare din 19 iunie 1897

Monseniore,

Aflu că P.S.V. s-a plâns că o adresă trimisă de minister ar fi fost făcută într-o manieră nepotrivită. Îl rog pe P.S.V. să creadă că sunt extrem de întristat de faptul că un astfel de incident v-a putut nemulţumi pe P.S.V. şi sunt gata să fac în aşa fel încât pe viitor să nu se mai petreacă asemenea lucruri. Însă, cum detaliile expedierii corespondenţei scapă supravegherii mele directe, şi cum îmi este imposibil să iau măsurile necesare fără a şti exact despre ce este vorba, rog pe P.S.V. a binevoi să-mi aducă la cunoştinţă ce anume v-a nemulţumit şi promit să vă dau neîntârziat satisfacţie.

Primiţi, vă rog, Monseniore, asigurarea înaltei mele consideraţiuni.

Haret

2. Scrisoare din 28 septembrie 1897

Monseniore,

Pentru a putea da declaraţia pe care P.S.V. mi-o cere, binevoiţi a-mi adresa o cerere în care să se arate raţiunile pe care P.S.V. se bazează. Cererea va rămâne la minister, ca punct de plecare a declaraţiei noastre.

Primiţi etc.,

Haret

3. Scrisoare din 29 septembrie 1897

Monseniore,

Mi s-a relatat tristul incident de la Dersca; de asemenea, mi s-a spus că P.S.V. vrea să întreprindă o vizită pastorală în judeţul Dorohoi şi să meargă chiar la Dersca.

Îl rog pe P.S.V. să binevoiască a-mi permite să-i dau sfatul de a amâna aceste vizite. Am să-mi expun imediat motivele pentru care consider această amânare

utilă atât intereselor pe care le reprezintă P.S.V., precum şi acelora al căror reprezentant sunt eu însumi.

Prefectul de Dorohoi ne înştiinţează că în întreg judeţul spiritele sunt extrem de agitate pentru moment, ca urmare a întâmplării de la Dersca. Această agitaţie poate oricând, de la incidentul cel mai mărunt, să-şi schimbe caracterul şi să ia o întorsătură care ar fi foarte neplăcută nu numai pentru guvern, dar şi pentru liniştea Bisericii Catolice din Regat. Vizita pastorală a P.S.V. tocmai în acest moment ar putea fi lesne greşit interpretată.

Or P.S.V. ştie cât de lesne impresionabil este spiritul popular.

Sunt convins că vizita P.S.V. la Dorohoi n-ar fi avantajoasă pentru interesele Bisericii Catolice; şi adaug răspicat, că ar crea dificultăţi guvernului, deoarece ar putea spori agitaţia în localitate.

Aceste raţiuni au mare importanţă pentru călătoria P.S.V. la Dersca. Îmi permit să insist pe lângă P.S.V., atât cât stă în puterea mea, pentru a vă convinge să renunţaţi la această călătorie. Administraţia locală ne aduce la cunoştinţă că se teme de tulburări la Dersca şi este nevoită să ia măsuri de prevedere pentru a asigura ordinea. Prezenţa P.S.V. ar paraliza eforturilor administraţiei, iar aceasta ar fi depăşită şi n-ar mai fi în măsură să-i asigure P.S.V. respectul cuvenit din partea populaţiei. Iată de ce prefectul roagă insistent să i se acorde timpul de a linişti spiritele, lucru pe care nu l-ar putea face în cazul vizitei P.S.V. la Dersca. Or, cum are responsabilitatea menţinerii ordinii publice, este firesc să nu-i fie zădărnicite măsurile.

Mânat de aceste consideraţiuni, cărora, sunt convins că P.S.V. le apreciază semnificaţia cât şi dorinţa mea de-i fi de folos şi de a sluji în acelaşi timp interesele ţării, îmi permit să vă rog încă o dată, P.S.V., să vă amânaţi vizita pastorală în judeţul Dorohoi şi mai ales să va anulaţi călătoria la Dersca.

Primiţi, vă rog, Monseniore, asigurarea înaltei mele consideraţiuni.

Haret

XLI.

Către directorul ziarului „Le Temps“

Scrisoare din 5 ianuarie 1905

Domnule Director,

În numărul din 26 decembrie 1904 al ziarului „Le Temps“ a fost publicat un interviu pe care dl Delyanni, ministru al Greciei la Paris, a binevoit a-l acorda unuia dintre redactorii dumneavoastră, în scopul de a prezenta felul său de a

vedea lucrurile, precum şi cel al compatrioţilor săi, în problemele naţionalităţilor din Macedonia.

În acest interviu, dl Delyanni a considerat de cuviinţă să mă acuze în mod direct, citând câteva fraze desprinse dintr-un raport pe care, în 1901, ca ministru al Intrucţiunii Publice şi al Cultelor din România, l-am adresat Majestăţii Sale Regele Carol, privind chestiunea şcoalelor şi bisericilor româneşti din Macedonia.

La momentul când „Le Temps" publica acest document încă făceam parte din guvern, fapt care m-a împiedicat să răspund imediat. O dată liber, însă, mă grăbesc să profit de libertatea mea pentru a vă ruga, domnule director, să binevoiţi a da loc în stimabilul dumneavoastră ziar, acestor câteva rânduri, prin care vreau să vorbesc despre anumite alegaţiuni ale domnului ministru al Greciei.

Întâi de toate, pentru a pleda o cauză căreia Grecia îi acordă aşa de mare preţ, procedeul domnului Delyanni, în ceea ce mă piveşte personal, nu mi se pare ireproşabil. De fapt, lucrarea la care se raportează dl Delyanni cuprinde aproape 200 de pagini in-4°, iar Excelenţa Sa nu citează decât trei fraze scoase din context, suprimând orice legătură cu ceea ce le precede şi ceea ce urmează după acestea. În felul ăsta poţi atribui oricui orişice afirmaţii. Dacă dl Delyanni ar fi avut cunoştinţă de raportul meu în întregime, ar fi putut vedea că ceea ce reiese în primul rând din el este profunda mea convingere că sacrificiile pe care le facem pentru cauza fraţilor noştri din Macedonia ar fi trebuit şi ar fi putut da rezultate mai bune dacă s-ar fi procedat altfel.

Cât despre necesitatea şi legitimitatea acestor sacrificii, nu există divergenţe de opinie în rândul compatrioţilor mei. Adversarii mei politici mi-au putut reproşa că nu fac destul pentru cauza românilor din Macedonia; iar eu am putut considera că adversarii mei ar fi trebuit să facă mai mult; însă niciunii nu putem considera vreodată c-am fi făcut prea mult. Însufleţirea dezbaterilor noastre dovedeşte interesul capital pe care România îl acordă acestei chestiuni.

Dl Delyanni mai afirmă că în raport aş fi vorbit de 124.000 de români în Macedonia. Şi în acest caz Excelenţa Sa se înşală. Cifra pe care o citează nu figurează nicăieri în raportul meu, şi asta din simplul motiv că, în pofida statisticilor incomplete şi interesate care există, sunt suficiente elemente pentru a putea aprecia şi afirma – asemenea celebrului om de stat şi diplomat Rangabé, care reprezenta în 1878 Grecia la Congresul de la Berlin – că numărul cuţo-vlahilor, depăşea acum 50 de ani, 600.000, şi avem motive să credem că actualmente nu e departe de un milion. Suntem, aşadar, foarte departe de realitate şi e firesc ca pe viitor România să îşi impună sacrificii încă şi mai mari decât cele din trecut, pentru a nu lăsa să dispară de pe harta naţiunilor un grup atât de mare de fraţi care vorbesc aceeaşi limbă. Este mai puţin lesne de înţeles îndârjirea Greciei în a-i împiedica pe cuţo-vlahi să-şi folosească propria limbă, dacă este adevărat, aşa cum spune dl Delyanni, că numărul nu depăşeşte 12.000.

Teama de a nu abuza de ospitalitatea stimabilului dumneavoastră ziar mă împiedică, domnule director, să discut celelalte alegațiuni incluse în interviul domnului Delyanni.

Totuși, nu mă pot abține să nu-l liniștesc pe Excelența Sa în legătură cu acțiunea noastră, atât de legitimă, orice s-ar spune despre ea. Pentru a cita doar o singură cifră, am să-i aduc la cunoștință că numărul elevilor români, care acum doi ani, nu era decât de 3.200, depășește astăzi 5.500. Pentru cine cunoaște metodele de terorizare a cuțo-vlahilor de către greci pentru a le îndepărta copiii de școalele românești, această cifră spune multe; sperăm, însă că ne vom putea descurca și mai bine. Pentru aceasta nu vom avea nevoie să organizăm bande armate, nici să apelăm la excomunicări majore, nici să le interzicem oamenilor înmormântarea în pământul sfânt, nici să-i alungăm din bisericile construite pe banii lor, nici să-i silim să se roage lui Dumnezeu într-o limbă pe care n-o înțeleg. Ataşamentul românilor pentru limba lor română, pe care n-au încetat s-o vorbească de veacuri întregi, va fi de ajuns.

Îmi cer scuze, domnule director, pentru lungimea acestei scrisori pe care afirmațiile domnului Delyanni în ce mă privește și interesul european al chestiunii o explică pe deplin. Primiți, vă rog, odată cu expresia recunoștinței mele pentru ospitalitatea dumneavoastră, asigurarea înaltei mele considerațiuni.

Spiru C. Haret,
profesor la Universitatea din București,
fost ministru al Cultelor și al Instrucțiunii Publice

XLVIII.

Către Fr. Picavet

Scrisoare din 20 octombrie 1906

Domnule director,

Regret nespus necesitatea în care mă văd silit de a apela pentru a doua oară la amabilitatea dumneavoastră, spre a vă ruga să binevoiți a insera aceste câteva rânduri în „Revue Internationale de l'Enseignement" („Revista Internațională a Învățământului"), ca răspuns la articolul pe care dl Al. Xenopol l-a publicat în numărul din 15 iunie 1906 al revistei și în care sunt acuzat în mod direct.

De altfel, ținând cont de turnura pe care dl Xenopol vrea să o dea discuției și, de asemenea, credința mea că nu se cuvine să expui într-o revistă străină o chestiune care ne dezbină pe noi, românii, și să te servești aici de metodele

discuției politice, care n-au nicicum de-a face cu metodele științifice, sunt hotărât să nu continui această polemică, chiar dacă dl Xenopol va considera de cuviință să furnizeze mai departe revistei informații de felul celor din 15 iunie.

Răspunsul meu va fi cât se poate de scurt, limitându-mă la a remarca anumite alegațiuni ale domnului Xenopol. Cât privește chesiunea de fond, fac trimitere la scrisoarea mea, pe care ați avut bunăvoința de a o include în numărul din 15 iunie 1905 al revistei, și mai ales la „Raportul adresat Majestății Sale Regele României", raport din care am avut onoare să vă trimit un exemplar și care expune de manieră completă și amănunțit planul reformei pe care am întreprins-o și dus-o la bun sfârșit pe perioada ministeriatului meu.

1. N-am să insist asupra chestiunii diferențierii învățământului primar, rural și urban. Am explicat în scrisoarea mea precedentă că ceea ce urmăresc, de fapt, conservatorii este să limiteze învățământul țăranilor, pentru a le bloca accesul la cariere liberale și, mai ales, pentru a împiedica instituirea sufragiului universal. Dovezi sunt din belșug, iată câteva dintre ele:

Nu conservatorii, ci eu însumi am ridicat pentru întâia oară problema învățământului agricol la țară și am și rezolvat-o; eu am creat mai multe mii de grădini școlare și mi-am dedicat timpul – nu două zile pe lună cum afirmă dl Xenopol, ci un timp mai mult decât suficient – practicii agricole. Dar conservatorii, odată ajunși la putere, au suprimat obligativitatea școalei pentru țărani, fapt care a făcut să scadă brusc cu peste 50% frecvența în școalele rurale. Există școale care au rămas complet goale.

Anul trecut, conservatorii au desființat două școale normale din șapte, iar pe celelalte au încercat să le dezorganizeze, deși am avea urgentă nevoie de în jur de 7.000 de noi dascăli. Și tot conservatorii au anulat aproape tot ceea ce făcusem eu pentru învățământul agricol în școalele rurale, fără a pune nimic în loc.

2. Dl Xenopol vorbește despre grija conservatorilor de a combate proletariatul intelectual. Or ei sunt cei care au dublat fără niciun rost numărul funcționarilor pe care liberalii, fără a se sinchisi de popularitatea acestora, îl redusese considerabil în 1901; și tot conservatorii sunt cei care au reinstituit toate gimnaziile și școalele secundare de fete pe care eu le desființasem, pentru a le înlocui cu școale profesionale. Dimpotrivă, conservatorii au urmărit sistematic distrugerea cu orice chip a acestui învățământ profesional, pe care eu l-am creat aproape de la zero.

În aceeași ordine de idei, eu, nu conservatorii, am aplicat măsura limitării numărului de elevi al școalelor secundare încă din 1885 și mai apoi în 1897 și în 1901; dar conservatorii sunt cei care, din contră, atât în 1899 precum și în 1905, au înlăturat orice piedici și au făcut din nou clase de 90 de elevi, pe care eu reușisem să le fac să dispară aproape de tot.

Cu greu se poate vedea în aceste măsuri preocuparea pe care dl Xenopol binevoiește a o atribui partidului său.

3. În ce privește trifurcarea liceului, introdusă prin legea din 1898, nu consider necesar să insist, ținând cont de faptul că publicul francez, care, din 1902 are ceea ce aș putea numi *dubla-cvadrifurcare*, este în măsură să judece singur dacă obiecțiunile domnului Xenopol au vreun temei.

Nu mă pot, totuși, abține să nu rectific o afirmație care i-ar putea speria pe cititorii dumneavoastră: nu este adevărat că legea din 1898 ar prevedea fizica și matematica la liceu.

Eroarea este cu atât mai surprinzătoare cu cât dl Xenopol a făcut parte din comisia care a redactat programele actuale, al căror – în paranteză fie spus – mare admirator și apărător zelos era pe atunci, precum și al altor dispoziții ale legii din 1898. Între timp, însă, multe lucruri s-au schimbat.

4. Dl Xenopol judecă aspru desființarea examenelor de sfârșit de an în licee, măsură pe care am realizat-o în 1904 și găsește că ar fi trebuit să încep mai degrabă cu școalele primare. N-am făcut-o deoarece voiam să cântăresc mai întâi rezultatele și pentru că este mai rezonabil să faci un experiment pe 60 de școale, pentru a-l extinde mai apoi la alte 6.000, decât invers. Dl Xenopol ar fi trebuit, însă, să știe că intenția mea era aceea de a extinde măsura și la școalele primare. De altfel, dacă revolta domnului Xenopol împotriva mea ar fi îndreptățită, ce să zicem de succesorul meu, care a găsit de cuviință să desființeze dintr-o dată anumite garanții indispensabile pe care eu le păstrasem și care, de aceea, își revendică el meritul pentru măsura pe care am aplicat-o eu în 1904?

5. În privința sistemului pe care l-am introdus prin legea din 1898 pentru numirea profesorilor universitari, reiese chiar din articolul domnului Xenopol că prevede și concursul precum și numirea pe baza cărților și lucrărilor științifice. Nu există nicio universitate din lume, demnă de această denumire, care să impună concursul ca unic mod de recrutare a personalului didactic și e caraghios să ne gândim că, în sistemul concursului exclusiv, pe care-l susține partidul nostru conservator, Pasteur și Wurtz și-ar fi văzut admirabilele lor opere aruncate la gunoi și ar fi fost siliți să dea concurs pentru a disputa unor tineri necunoscuți dreptul de a ilustra învățământul francez superior.

Dar, aceasta nu este singura problemă pe care o ridică asupra acestui punct dl Xenopol. Vorbește, de asemenea, și despre abuzurile care s-au comis în ultimii ani în privința numirilor universitare, sub oblăduirea legii din 1898. Dl Xenopol are dreptate în privința acestui punct și sunt întru totul de părerea sa; doar că ar fi trebuit să se exprime răspicat, ca să înțeleagă toată lumea că acest grav reproș nu-i privește decât pe coreligionarii săi politici actuali. Într-adevăr, cu toate că eram autorul legii, și că după promulgarea sa am condus în continuare afacerile ministerului vreme de cinci ani, numărul numirilor făcute de mine este extrem de restrâns și provoc pe oricine, inclusiv pe dl Xenopol, să îndrăznească să afirme că există una singură care să merite reproșurile pe care le-a formulat dumnealui. Dimpotrivă, abia ajunși la putere, conservatorii n-au ezitat să creeze

în jur de treizeci de noi posturi pentru a-şi instala partizanii a căror numire a stârnit cel mai adesea mare scandal, având în vedere calităţile aleşilor, în majoritate iluştri necunoscuţi, dincolo de serviciile politice făcute; pentru aceştia s-a recurs la mijloace mai mult decât dubioase spre a le fi deschise cu de-a sila uşile universităţilor. Totuşi, cazurile acestea, care-au stârnit la noi o indignare generală, nu dovedesc metehne ale legii, ci lipsa de scrupule a celor ce o pun în practică; şi nu mi-aş dori ca aceia care mă acuză azi pe mine să trebuiască într-o zi să dea socoteală de propria lor responsabilitate în această chestiune.

6. Iată-mă ajuns la ultima alegaţiune a domnului Xenopol, care este, probabil, şi cea mai neaşteptată; aceea a pretinselor rele intenţii ale Partidului Liberal faţă de Universitatea din Iaşi şi a tentativelor sale de a o desfiinţa sau de a o reduce. E oare cu putinţă ca dl Xenopol, care este istoric, să cunoască atât de prost istoria evenimentelor contemporane care s-au petrecut sub ochii săi? Nu ştie oare că un guvern liberal a completat această universitate prin înfiinţarea Facultăţii de medicină, tocmai acea facultate împotriva căreia atribuie liberalilor planurile cele mai mârşave? Oare a uitat sau n-a ştiut niciodată că în 1888, în momentul retragerii de la putere, guvernul liberal pregătise totul şi era pe cale să înceapă construcţia frumoasei şi impunătoarei clădiri care adăposteşte azi universitatea, lucrare pe care conservatorii au amânat-o vreme de cinci ani fără niciun motiv?

Dl Xenopol realizează oare ce spune atunci când pune în cârca liberalilor – chiar „ajutaţi de prietenii lor, junimiştii“ – ideea de a desfiinţa Facultăţile de medicină şi de drept de la Iaşi? Dar ideea aceasta a fost propusă şi susţinută de domnul doctor Istrati, pe atunci ministru al Instrucţiunii Publice în guvernul conservator, culoare politică din care face parte şi dl Xenopol însuşi. Această idee făcea parte din moştenirea pe care predecesorii noştri la putere ne-au lăsat-o, însă niciunul dintre noi n-a luat-o vreodată în serios, şi este cel puţin ciudat că dl Xenopol consideră ca fiind meritul domnului Vlădescu faptul de a fi renunţat la ea, de vreme ce noi am abandonat-o încă din 1901, lucru pe care, să nu se supere domnul Xenopol, *dar am fi putut foarte bine să nu-l facem, dacă nu voiam.*

Voi încheia această scrisoare printr-o ultimă observaţie.

Dl Xenopol îşi exprimă dorinţa ca partidele politice să se pună de acord asupra principiilor fundamentale ale organizării şcolare, în scopul de a evita pe viitor schimbări perpetue.

Această dorinţă eu mi-am exprimat-o încă din 1898 şi am întreprins chiar primii paşi în acest sens. Însă pentru a arăta modul cum conservatorii au acceptat propunerile mele şi soliditatea convingerilor lor, nu voi da decât un singur exemplu.

Prin legea dată de mine în 1898 am adoptat principiul trifurcării liceului. Această idee, care se vehicula de ceva vreme la noi, fusese deja introdusă într-un proiect de lege al predecesorului meu conservator. Or, a fost de ajuns ca

eu să fiu cel care a adoptat-o pentru ca Partidul Conservator să se ridice împotriva unei instituții pe care, doi ani mai înainte, chiar el o susținuse.

Și aș mai putea cita o serie nesfârșită de exemple de soiul acesta, dar *ab uno disce omnes.*

Primiți, vă rog etc.,

Spiru C. Haret,
profesor la Universitatea din București,
fost ministru al Instrucțiunii Publice și al Cultelor

XLIX.

Către C. Dissescu

3. Scrisoare deschisă din 20 septembrie 1907

Domnule Senator,

Tocmai am luat cunoștință de scrisoarea deschisă pe care ați binevoit a mi-o adresa în data de 19 a lunii în curs și, neîntârziat, doresc să vă asigur de receptarea ei.

Totodată, nu pot să nu admir dialectica dumneavoastră, care vă face să ajungeți la concluzia că mie nu-mi este îngăduit să vorbesc despre suferințele țăranilor, căci ar însemna că sunt de acord cu revoltele; dar care, în numele spiritului de conciliere, întreține o campanie ce face apel la sentimentele cele mai nefaste și al cărei țel nu este altul decât acela de a agita spiritele.

Nu vreau să discut aici rațiunile îndârjirii cu care se urmărește scopul deloc creștinesc, de a demonstra în ciuda oricărei evidențe, că dascălii și preoții sunt vinovați de a fi pus la cale răzmerițele. Trebuie doar să constat că îndârjirea e așa de mare, încât duce la greșeli tactice de neînchipuit. Dau drept exemplu doar cazul institutorului Alexandrescu din Iludeștii-Mari. Denunțat de primar, acesta a beneficiat de o ordonanță de anulare a judecătorului; a fost achitat și de comisia judiciară din Iași, în fața căreia l-am trimis, și care, cum se știe, este alcătuită din doi membri ai Curții de Apel și dintr-un profesor universitar. Aceste sentințe sunt inserate în broșura pe care o citați, la numerele 37 și 38, la aceeași pagină cu anexele 3 și 36, pe care le-ați citat. Totuși, treceți sub tăcere aceste elemente, care sunt decisive, și-mi reproșați mie că m-am bazat doar pe părerea unui revizor școlar pentru a admite nevinovăția lui Alexandrescu. Aș vrea să știu de ce. Probabil în speranța că am să las fără răspuns această acuzație, așa cum am făcut cu atâtea altele.

Pentru moment, nu vreau să analizez mai mult scrisoarea dumneavoastră. Acest unic exemplu ar fi chiar de ajuns pentru a mă scuti de a o mai face vreodată.

În orice caz, sper că veți recunoaște că modul acesta de a gândi nu are menirea de-a mă încuraja să fac retractarea pe care mi-o cereți atât de amical. Sper că veți recunoaște că retractarea este un lucru neplăcut pentru un om care nu este obișnuit cu acest exercițiu și că e dificil pentru un om de vârsta mea să înceapă meseria de călător de la o opinie la alta. Este o meserie care necesită o anumită elasticitate a convingerilor și o anumită obișnuință pe care n-o poți dobândi decât la o vârstă ceva mai fragedă ca a mea.

Astfel, dacă ar fi să aleg între retractare și interpelare, prefer, totuși, interpelarea.

Sfârșind această scrisoare, dați-mi voie să întrezăresc o speranță, domnule Senator.

Constat rigoarea catoniană cu care-i judecați pe bieții dascăli și preoți de țară, încât nu admiteți în favoarea lor nici măcar verdictele justiției.

Speranța, din păcate, destul de timidă, pe care îndrăznesc s-o am, este că acest precedent va face ca pe viitor să nu se mai acorde favoruri, onoruri și recompense acelora pe care judecăți cum se cuvine i-au condamnat pentru fapte defăimătoare.

Primiți, domnule Senator, asigurarea distinsei mele considerațiuni.

Spiru C. Haret

V.

Către R. Poincaré, avocat francez

Scrisoare deschisă din 4 martie 1900

Domnule,

Cu o bucurie lesne de închipuit, am aflat despre sosirea domniei voastre printre noi. Este întotdeauna o plăcere să primești vizita unor prieteni și România îndrăznește să spere că Franța rămâne în continuare pentru ea sora mai mare și prietenă de nădejdie, la bine și la greu.

Pentru noi, bieți exilați la porțile Orientului, cum v-ați exprimat încă de la primele cuvinte pe care le-ați rostit la București, este o plăcere, o consolare să ne gândim că frații noștri mai norocoși care au rămas în Occident și cărora norocul le-a surâs întotdeauna nu ne-au uitat cu desăvârșire. Astfel, dragostea românilor pentru Franța nu este doar un sentiment vag și spontan; ci mai curând

nevoia de a ne încălzi inima, îndurerată de adversitatea seculară, la flacăra simpatiei pe care ştim că o găsim la fraţii noştri mai mari.

Dar acestui sentiment firesc i se adaugă cel de recunoştinţă, de vreme ce, abia ce am reuşit să ne revenim şi Franţa s-a şi grăbit să ne pună la dispoziţie tezaurul învăţăturilor sale, al ideilor sale liberale, al artelor ei, din care tinerimea noastră îşi trage de şaizeci de ani încoace forţa care i-a permis să facă dintr-o ţară destul de barbară, o ţară civilizată, în ciuda neajunsurilor legate de longitudinea sa geografică, împotriva cărora nu e nimic de făcut. Recunoştinţa noastră n-a mai avut limite atunci când, după războiul din Crimeea, Franţa a îmbrăţişat cauza noastră şi ne-a dat posibilitatea de a ne dezvolta liber şi de a ne realiza visul de veacuri: unirea celor două principate.

Este adevărat că mai târziu, manifestarea simpatiilor oamenilor politici francezi faţă de noi a căpătat forme ceva mai dificil de înţeles pentru minţile noastre orientale.

E vorba de întâlnirea de la Salzburg din 1869, la care împăratul Napoleon ne oferea Austriei ca monedă de schimb pentru nu ştiu ce combinaţie diplomatică. E vorba de condiţia pusă în 1878, la Congresul de la Berlin de către dl Waddington, reprezentantul Franţei, pentru recunoaşterea „Independenţei României“, cucerite cu sângele nostru: aceea de a acorda în bloc naturalizarea pentru o jumătate de milion de israeliţi. E vorba de propunerea din 1881 a domnului Barrère, delegat al Franţei la congresul de la Londra, de a ne fi luate drepturile suverane asupra Dunării în favoarea Austro-Ungariei. Trec peste alte incidente pe care polemicile zilei le-au dat uitării.

Trebuie să recunoaştem că, în aceste diverse circumstanţe, era cam greu de priceput mobilul pur prietenesc care determina diplomaţia franceză să procedeze astfel. Şi totuşi, cu multă bunăvoinţă şi în pofida posibilităţilor noastre reduse de a înţelege, rezultat al educaţiei noastre incomplete şi al civilizaţiei noastre insuficient avansate, *am reuşit totuşi să-l pricepem.* Dovada fiind faptul că Franţa este iubită în continuare la noi la fel ca şi acum patruzeci de ani şi că, atâta cât putem s-o facem în cercul restrâns al activităţilor noastre, n-am şovăit în a ne dovedi dragostea noastră faţă de Franţa, adesea pe propriul nostru risc şi pericol.

E de ajuns să aduc aminte că în 1870, Parlamentul român acoperea cu aplauze vorbele ministrului Afacerilor Externe, care declara că România se va afla de partea unde va flutura drapelul francez. Câteva luni mai târziu, în martie 1871, Bucureştiul se mobiliza pentru a-i împiedica pe cei câţiva nemţi să sărbătorească între ei victoriile pe care poporul german le obţinuse asupra Franţei, fapt care ne-ar fi cauzat probleme mai mari decât acela de a auzi, la noi acasă, lucruri care nu ne fac plăcare. Toate aceste au o anumită semnificaţie, mai ales dacă ţinem cont de faptul că se petreceau în timpul sau după victoriile germane, în timpul sau după călătoria domnului Thiers în Europa, care a fost încununată de succesul binecunoscut. Sprijinindu-mă pe acest trecut şi pe faptul

că îmi cunosc compatrioții, cred că pot să afirm că sentimentele lor față de Franța nu vor suferi nicio schimbare ca urmare a incidentului care se desfășoară în acest moment între zidurile noastre.

E adevărat că și de astă dată inteligența noastră este supusă la o grea încercare. Fără să vrem, atitudinea Franței față de noi în afacerea Rallier ne pare aidoma cu modul cum s-a comportat față de Venezuela și de Republica Haiti, acum câteva luni. Și atunci, pretențiile mai mult sau mai puțin legitime ale cetățenilor francezi au fost susținute de demonstrații navale și sărmanele republici au fost nevoite să se supună și să plătească indemnități a căror justificare completă încă nu s-a realizat, după spusele celor interesați, cel puțin.

Este adevărat că, în cazul nostru, demonstrațiile navale au lipsit și că mijloacele prin care s-a ajuns să ni se pună condiții, care amintesc până la identificare de cele impuse defunctului președinte al Republicii Haiti, Heureux, nu prea intră în categoria mijloacelor pur diplomatice; … nu este, însă, problema noastră.

M-aș bucura, domnule, dacă din toate cele ce-ați citit ați căpăta convingerea că prietenia pe care românii o au pentru Franța este la fel de mare ca și până acum. Și poate că această demonstrație nu a fost de prisos, deoarece am înțeles că nu prea știați cum să interpretați scenele al căror teatru a fost Calea Griviței zilele trecute.

Să nu uităm, domnule, că principalul cusur al copiilor, al popoarelor tinere și al celor ce se află la porțile Răsăritului, este curiozitatea. Or, populația Bucureștiului voia să vadă cu ochii ei un lucru pe care nu-l mai văzuse niciodată, de 600 de ani de când există țara noastră și pe care nu-l crezuse posibil până atunci. Voia să vadă un tribunal extraordinar, creat prin violarea Constituției țării, format în majoritate din străini, care veneau să judece în capitala țării, într-o limbă străină, un litigiu între Statul nostru independent și un întreprinzător străin, deși contractul cu acest străin prevedea jurisdicția tribunalelor ordinare ale țării drept singura admisibilă.

Dumneavoastră, domnule, care sunteți un mare avocat și un eminent om de Stat, trebuie să recunoașteți că era un lucru clar menit a stârni curiozitatea publicului. Și sunt convins că dacă așa ceva s-ar petrece la Paris, ar stârni o asemenea curiozitate încât, brava populație a Parisului n-ar ezita să dărâme zidurile, ba poate chiar și tribunalul extraordinar ca să vadă mai bine cum e făcut.

Din fericire, poporul român nu împinge până la indiscrețiune dorința sa de instruire. Avrut să vadă, a văzut. E mulțumit. Acum va putea povesti nepoților cum era înțeles în 1900 respectul datorat suveranității unui popor liber și sentimentului demnității sale.

După toate cele ce v-am spus, sper că veți înțelege acum motivul celor câteva strigăte care s-au auzit din stradă în timpul frumoasei dumneavoastră pledoarii și de care ați afirmat că nu vreți să țineți cont. Desigur, nu mi-aș permite să vă spun eu de ce anume trebuie să țineți cont pentru necesitățile cauzei pe care o apărați.

Însă, principiul pe care l-ați expus, ca toate principiile ordinii sociale, nu poate fi considerat de manieră absolută, fără a risca uneori să te înşeli. Se poate întâmpla ca tocmai în stradă să se afle adevărul şi dreptatea. S-a putut constata această ciudată inversiune într-o afacere față de care, cea care a trezit mânia domniei voastre împotriva României, nu face doi bani; mă refer la afacerea Panama.

De altfel, curioşii din ziua respectivă sunt în majoritate oameni educați şi sunt sigur că atunci când vor afla că strigătele lor tulbură pacea augustului loc în care sunt dezbătute interesele domnului Hallier, se vor grăbi să părăsească piața, sau oricum strigătele lor vor deveni foarte discrete. O vor face cu atât mai mult cu cât fac parte în majoritate, din acea tinerime română pe care chiar domnia voastră ați elogiat-o.

Astfel, nu m-ar mira dacă aş afla că strigătele care v-au atras în mod special atenția, erau ale tânărului doctor în drept de la facultatea din Paris, adus cu forța la tribunalul extraordinar, ca să-l poată admira mai în largul său.

Astfel, relațiile poliției pariziene cu jovialii locuitori ai Cartierului Latin amintesc de metodele dragului nostru general Algiu şi cred că vânzătorii ambulanți de la cafeneaua Harcourt ar putea depune mărturie dacă ar mai fi pe lumea asta.

Să nu vă mire maniera aceasta neobişnuită de a veni în slujba curiozității oamenilor. La noi, poliția foloseşte uneori metode pe care e de mirare să le vezi la porțile Orientului, căci sunt metode deosebit de civilizate, judecând după ceea ce se petrece uneori chiar în Paris.

Închei această scrisoare, deja prea lungă, cu speranța că va fi izbutit câtuşi de puțin să să ne aducă aprecierea unui om de meritul domniei voastre. Dacă am reuşit să-mi ating acest țel, consider c-am adus un serviciu însemnat țării mele.

Primiți, vă rog, domnule, expresia înaltei mele considerațiuni.

Un prieten al Franței, dincolo de toate

XVII.

Către Edmond Demolins

Scrisoare din ianuarie 1906

Domnule,

În ultimul număr din noiembrie-decembie al revistei „La Science Sociale", pe care o conduceți cu atâta autoritate, am citit o scrisoare a domnului Grigorovitza, concepută în termeni foarte severi, în legătură cu învățământul public din România, ca de exemplu reforma învățământului – *mica reformă*, ca să citez expresia domnului Grigorovitza, realizată în ultimii ani.

Desigur, nimeni nu-i profet în țara lui; ne miră totuși faptul că dl Grigorovitza, care este profesor de liceu și care are aspirații mai înalte, a simțit nevoia de a-și prezenta țara în ochii publicului francez în culori așa de întunecate, mai ales atunci când realitatea îi dezminte totalmente afirmațiile.

Dacă e adevărat că direcția învățământului nostru n-a fost, până în prezent, cea care ar fi trebuit să fie, trebuie să recunoaștem că problema aceasta a apărut și în alte țări, fără ca acestea să fi întrzărit un dezastru atât de apropiat, precum o face dl Grigorovitza. De altfel, reforma realizată la noi în 1898 și 1899 urmărea să imprime educației naționale direcția națională dorită de onorabilul dumneavoastră corespondent.

E adevărat că vicisitudinile constituționale au făcut ca între timp să se revină la greșelile dinainte; dar cred că dl Grigorovitza n-ar trebui să le reproșeze asta decât prietenilor domniei sale, care sunt autorii acestei bulversări.

Cât despre reforma învățământului nostru, aceasta a acoperit toate ramurile învățământului public și a creat, ca să zic așa, de la zero învățământul profesional.

Mă întreb ce dimensiuni ar fi trebuit să aibă pentru a satisface cerințele domnului Grigorovitza.

De altfel, pentru ca să fiți mai în măsură să judecați chiar dumneavoastră personal lucrurile, îmi iau libertatea de a vă trimite, împreună cu această scrisoare, trei volume, în franceză, care vă vor putea informa pe larg asupra proporțiilor și caracterului reformei noastre. Printre altele, aceste lucrări vă vor da posibilitatea să apreciați valoarea afirmației domnului Grigorovitza, că reforma constă într-o simplă imitațiune a programelor nemțești.

Am fi crezut că domnul Grigorovitza cunoaște măcar lucrurile legate de Germania, de vreme ce a stat acolo mai mulți ani, datorită facilităților pe care i le-am acordat în vremea ministeriatului meu. Văd, însă, că nu e deloc așa. Germania a adoptat sistemul actual de învățământ secundar abia în noiembrie 1900, adică aproape trei ani după ce legea noastră din martie 1898 îl realizase deja; și mai adaug că reforma franceză din 1902 se inspiră din aceleași viziuni ca și cele care ne-au impus nouă deciziile patru ani înainte.

Cum nu e cu putință ca aceste două mari țări, cu o civilizație atât de avansată, să se fi luat și ele după cineva, avem tot dreptul să credem că suntem pe calea cea bună, dat fiind că și acestea au ajuns la aceleași concluzii, obligați de nevoi similare alor noastre.

Sper, domnule, că veți binevoi a aprecia sentimentul care m-a făcut să vă adresez această scrisoare, pe care regret că am făcut-o așa de lungă. Nu amorul propriu de autor, ci dorința foarte legitimă de a nu lăsa să-mi fie judecată patria pe baza unor aprecieri prea puțin justificate, și mai ales într-o țară a cărei simpatie ne este mai presus de orice.

Această considerațiune îmi dă și curajul de a spera că veți binevoi a introduce această scrisoare în admirabila dumneavoastră revistă.

Primiți, vă rog, domnule, asigurarea înaltei mele considerațiuni.

Spiru C. Haret,
profesor la Universitatea din București,
fost ministru al Instrucțiunii Publice și al Cultelor

NOTE

1. *Ion Ghica* (1816–1897), scriitor, economist și om politic. Studii de inginerie, matematici și economie în Franța. Profesor la Academia Mihăileană din Iași. Președinte al Academiei Române. Unul dintre organizatorii societății secrete „Frăția". Membru al Comitetului revoluționar care a pregătit declanșarea Revoluției de la 1848.

2. Bei de Samos (1856). Prim-ministru al Țării Românești în timpul domniei lui Al.I. Cuza. Lider al coaliției care l-a detronat pe Cuza. Președinte al Consiliului de Miniștri instalat de Locotenența domnească (11 februarie – 10 mai 1866) și al guvernelor din 15 iulie 1866 – 21 februarie 1867, 18 decembrie 1870 – 11 martie 1871. Lider al liberalilor moderați. Fondator al Partidului Național Liberal. Lucrări: *Scrisori căre Vasile Alecsandri*, *Convorbiri economice*.

3. *Spiridon Popescu* (1864–1933), scriitor și publicist. A colaborat la revistele „Avântul", „Viața românească", „Adevărul literar și artistic" etc. Scrieri: *Scrisori către vărul meu*, *Moș Gheorghe la expoziție*, *Rătăcirea de la Stoborani*.

4. *Simion Mehedinți* (1868–1962), geograf. Membru al Academiei Române. Profesor la Universitatea București. Proprietar și director al revistei „Convorbiri literare". Lucrări: *Problemele geografiei contemporane ca știință despre Cosmos*, *Către noua generație*, *Poporul*, *Altă creștere: Școala muncii, Titu Maiorescu, Terra*.

5. *George Coșbuc* (1866–1918), scriitor. Membru al Academiei Române. Spiru Haret l-a numit șef de birou la Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor. Referendar la Casa Școalelor. Traducător al unor scrieri de Vergiliu, Schiller, Dante, al lucrărilor *Sacontala*, *Mahabarata*. Conducător al revistelor: „Vatra", „Foaie interesantă", „Sămănătorul", „Viața literară". Scrieri: *Balade și idile*, *Fire de tort*, *Cântece de vitejie*.

6. *Alexandru Vlahuță* (1858–1919), scriitor. A condus publicațiile „Sămănătorul", „Viața", „Lamura". Din 1901 a funcționat ca referendar la Casa Școalelor. La sugestia lui Haret scrie *România pitorească*, *Din trecutul nostru* și *Pictorul Grigorescu*. Alte scrieri: *Nuvele*, *Poezii*, *Dan.*

7. Haret se referă la Partenie Clinceni (1847–1910), Mitropolit al Moldovei și Sucevei.

8. *Ion Simionescu* (1873–1944), geolog și paleontolog. Membru și președinte al Academiei Române. Lucrări: *Sate din România*, *Tratat de geologie*, *Introducere în paleontologie*, *Orașe din România*, *Țara noastră*.

9. *Pusilanimitate* (franțuzism), lașitate.

10. *A debursa*, a cheltui, a plăti din buzunarul propriu.

11. *Ivan Sișmanof*, ministrul Instrucțiunii Publice din Bulgaria.

12. Se va vedea mai departe cum Haret intră în conflict cu generalul Averescu, ministrul de Război, din cauza exceselor produse prin introducerea învățământului militar în școli.

13. *Grigore Ureche* (1590–1647), cronicar. Mare vornic al Țării de Jos pe vremea domniei lui Eremia Movilă. Logofăt. Spătar. Scrieri: *Letopisețul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor care scrie de la Dragoș până la Aron-vodă*.

14. Referirea este la *Psaltirea slavonă, scrisă în Serbia, în anul 1346, din ordinul lui Branko Mladenovici*, lucrare aflată în Fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române.

15. *Fulgerul*, aşa era denumit trenul care sosea din Viena.

16. *Théodule Ribot* (1839–1916), filosof şi psiholog. Fondator al psihologiei franceze. A înfiinţat şi a condus „Revue philosophique de la France et de l'étranger". Lucrări: *L'Hérédité. Étude psychologique*, *Les Maladies de la mémoire*, *Les Maladies de la volonté*, *Les Maladies de la personnalité*, *La Psychologie du raisonnement : recherches expérimentales par l'hypnotisme.*

17. Referinţa lui Haret este la Dimitrie A. Sturdza, C. Colescu-Vartic (ed.), *Acte şi documente relative la istoria renascerei României 1391–1841*, vol. I, Institutul de arte grafice Carol Göbl, Bucureşti, 1900.

18. Haret se referă la pictorul Nicolae Grigorescu.

19. *Pompiliu Eliade* (1869–1914), istoric literar. Profesor de limba franceză la Universitatea Bucureşti. Membru corespondent al Academiei Române. Directorul Teatrului Naţional din Bucureşti. Lucrări: *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Étude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes phanariotes*, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, *Filosofia lui La Fontaine*.

20. *A travers la Roumanie* (fr.), prin România.

21. *La Roumanie contemporaine* (fr.), România contemporană.

22. „Semănătorul", publicaţie apărută la Bucureşti. La 2 decembrie 1901 apare la Bucureşti primul număr sub direcţia lui George Coşbuc şi a lui Alexandru Vlahuţă. În 1905–1906 la conducerea revistei vine Nicolae Iorga. Curentul „semănătorist" a fost creat la revista „Sămănătorul".

23. *Vasile Lascăr* (1852–1907), jurist şi om politic. Deputat şi senator liberal. Fruntaş al grupării „drapeliste". Ministru.

24. *Constantin I. Stoicescu* (1852–1911), jurist şi om politic român. Doctor în drept la Paris. Funcţii administrative. Avocat. Membru al Partidului Naţional Liberal. Deputat. De mai multe ori ministru.

25. *Emil Costinescu* (1844–1921), finanţist şi om politic. Unul dintre fondatorii şi directorii Băncii Naţionale a României. Deputat liberal. De mai multe ori ministru în guverne liberale.

26. *Nerva Hodoş* (1869–1913), bibliograf şi bibliolog. Fondator al bibliografiei româneşti. Este fiul lui Iosif Hodoş, vicecomite al Zarandului, membru al Academiei Române. Este frate cu scriitorii Enea Hodoş şi Alexandru Hodoş (Ion Gorun). Bibliograf la Biblioteca Academiei Române. A înfiinţat „Revista bibliografică", prima publicaţie românească de profil. A organizat şi sistematizat colecţiile Bibliotecii Academiei şi ale Bibliotecii Adunării Deputaţilor. Lucrări: *Bibliografia românească veche*, vol. I (1508–1716), vol. II (1716–1808), vol. III (1809–1817, în colaborare cu I. Bianu), *Publicaţiunile periodice româneşti (ziare, gazete, reviste)*, tomul I, *Catalog alfabetic* (1820–1906, în colaborare cu Al. Sadi-Ionescu), *Vitejiile lui Mihai-Vodă apreciate în Apus (1595–1599). Documente din vremurile acelea*.

27. *Nuvele*, noutăţi.

28. *Bon bourgeois* (fr.), bun bughez.

29. Este vorba de Pompiliu Eliade, cumnatul lui Sp. Haret.

30. *La morte-saison* (fr.), sezon mort.

31. *Nicolae C. Coculescu* (1866–1952), astronom. Profesor de astronomie la Universitatea din Bucureşti. În 1908 a înfiinţat Observatorul astronomic din Bucureşti. Lucrări: *Chestiunea calendarului*, *Teoria refracţiei astronomice*, *Tratat elementar de astronomie*.

32. *David Emanuel* (1854–1941), matematician. Membru al Academiei Române. Profesor de algebră superioară și de teoria funcțiilor la Facultatea de Științe a Universității din București.

33. *A augura*, a prevesti, a prezice.

34. *Ion Kalinderu* (1840–1913), jurist. Membru şi preşedinte al Academiei Române. Administrator al Domeniilor Coroanei.

35. *Învățătorii erau taillables et corvéables à merci* (fr.), învățătorii funcționau fără recunoașterea corespunzătoare a poziției lor sociale.

36. *Constantin Angelescu* (1869–1948), medic şi om politic. Profesor universitar. Reformator al şcolii româneşti în perioada interbelică. Deputat şi senator. Ministru. În perioada 30 decembrie 1933 – 3 ianuarie 1934 ocupă poziția de preşedinte al Consiliului de Miniştri al României. A fost cel dintâi ministru plenipotențiar al României la Washington, începând din ianuarie 1918.

37. *Malotea*, haină (lungă până la pământ), de obicei căptuşită cu blană (scumpă), având marginile din față tivite cu blană, uneori cu guler şi manşete de blană, purtată, în trecut, de femei.

38. *Bimestru*, interval de două luni.

39. *Lipsca*, Leipzig.

40. *Longanimitate*, răbdare, reținere.

41. *Mihail G. Orleanu* (1859–1942), om politic. Ministru. Legea Orleanu din 1910 interzicea dreptul la asociere și de grevă a tuturor salariaților.

42. *G.D. Scraba* (1868–1940), sociolog. Profesor. Director în Ministerul Justiției. Deputat. Lucrări: *Sociologie*, *La dialectique historique*, *Vasile Conta*.

43. *Constantin Bungețeanu* (1879–1948), economist. Profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale.

44. *Vasile Kogălniceanu* (1863–1921), agronom. Fiul lui Mihail Kogălniceanu. Fondează în 1895, împreună cu Vintilă C.A. Rosetti, Liga votului universal. A întemeiat ziarul „Steaua Dunării". A fost directorul ziarului „Agrarul". Lucrări: *Legislația agrară și măsurile luate în favoarea agriculturii de la 1864 până azi*, *Agrarienii și industriașii*, *Împroprietăririle țărănești*, *Istoricul chestiunii țărănești.*

45. *Teodor Bălășel* (1869–1941), teolog. Folclorist. Preot-paroh în Ştefăneşti, Vâlcea, preşedinte al „Consistoriului duhovnicesc" al Eparhiei Râmnicului. A cules balade, doine, cântece haiduceşti, legende, tradiții, datini, obiceiuri din Oltenia. Lucrări: *Băuturile spirtoase. Foloasele și pagubele ce aduc ele omului. Conferință populară*, *Casele și curțile țărănești*, *Polemici și cronici*, *Povestiri populare române*, *Împăratul și ciobanul. Povestiri morale culese din popor*, *Cântece populare oltenești*.

46. *Vintilă Brătianu* (1867–1930), inginer şi om politic. Prim-ministru al României în perioada 1927–1928. Fiu al Ion C. Brătianu. Secretar general în Ministerul Finanțelor. Primar al Capitalei. Ministru de Război. Ministru de Finanțe. Şeful Partidului Național Liberal (1927–1930), director al Băncii Românești. Lucrări: *Pacea de robire*, *Refacerea țării și consolidarea financiară*, *Politica de stat a petrolului în urma noii constituții și a legii minelor*, *Din economia națională*.

47. *I.G. Duca* (1879–1933), om politic. Ministru al Educației. Ministru al Agriculturii. Ministru al Afacerilor Externe. Ministru al Afacerilor Interne. Prim-ministru al României (14 noiembrie şi 30 decembrie 1933). A fost asasinat de legionari.

48. „La Revue philosophique de la France et de l'étranger", revistă fondată de Théodule Ribot, în 1876. Inițial lunară, apoi trimestrială. A fost condusă, în timp, de L. Lévy-Bruhl, E. Bréhier, P. Masson-Oursel şi P.M. Schuhl.

49. *Atlasul* după Louis Bonnefont a fost tradus şi adaptat pentru utilizarea în şcolile româneşti. Atlasul a fost tipărit în anul 1868 la Paris (editor: Lanée, tipografia: E Donnaud) din ordinul regelui Carol I şi sub coordonarea lui August Treboniu Laurian.

50. Titlul acelei broşuri nu se cunoaşte.

51. Broşura nu s-a publicat în *Operele lui Spiru Haret*.

52. Întâlnirea de la Dacia a avut loc pe 11 februarie 1907.

53. *Carol Storck* (1854–1926), sculptor român. Fiul sculptorului Karl Storck şi frate al sculptorului Frederic Storck. Dintre creaţiile sale menţionăm statuile pentru Palatul de Justiţie din Bucureşti, statuia lui Carol Davila şi a lui Theodor Aman.

54. Referinţa este la revista ştiinţifică „V. Adamachi“ din Iaşi.

55. *Constantin Kiriţescu* (1876–1965), biolog. Autor de manuale scrise în colaborare cu A. Popovici-Bâznoşanu: *Zoologia*, *Botanica*. Lucrări: *Istoria războiului pentru întregirea României*. *1916–1919*, 3 vol.

56. *Constantin Stere* (1865–1936), om politic, jurist, scriitor. Pentru participarea la mişcarea narodnicistă este condamnat de regimul ţarist la ani grei de închisoare ?i surghiun în Siberia (1886–1892). În 1892 se stabileşte la Iaşi. Profesor de drept constituţional şi adminsitrativ la Universitatea din Iaşi. Rector al Universităţii din Iaşi. A fost al doilea preşedinte al Sfatului Ţării (2 aprilie – 25 noiembrie 1918), jucând un rol important în Unirea Basarabiei cu România. A fondat revista „Viaţa românească“, apărută la Iaşi, la 1 martie 1906. Lucrări: *Evoluţia individualităţii şi noţiunea de persoană în drept: studiu sociologic şi juridic*, *Marele război şi politica României*, *În preajma revoluţiei*.

57. În 1910 C. Dissescu era membru al Partidului Conservator-Democrat condus de Take Ionescu.

58. Celălalt Partid Conservator (Junimist) era condus de P.P. Carp.

59. *Anghel Demetriescu* (1847–1903), critic literar. Profesor la diferite licee. Membru corespondent al Academiei Române. Autor de studii despre Bolintineanu şi Eminescu. A tradus *Istoria romană* de Dio Cassius, lucrare premiată de Academia Română.

60. D.L. este Dimitrie August Laurian.

61. *Provizor*, administrator, intendent.

62. *Ioan Alexandru Brătescu-Voineşti* (1868–1946), scriitor. A fost judecător. A fost membru al Academiei Române. Scrieri: *În lumea dreptăţii: nuvele şi schiţe*, *Puiul*, *Privighetoarea*, *Bietul Tric*, *Niculăiţă Minciună.*

63. *Ion Agârbiceanu* (1882–1963), scriitor şi ziarist. Membru al Academiei Române. Parlamentar. Scrieri: *Arhanghelii*, *Ceasuri de seară*, *Domnişoara Ana*, *În pragul vieţii*, *Vremuri şi oameni. Lumea nouă*.

64. *Constantin Sandu-Aldea* (1874–1927), inginer agronom şi scriitor. Membru corespondent al Academiei Române. A fost profesor de agricultură la Şcoala centrală de agricultură de la Herăstrău. Fondatorul al ştiinţei ameliorării plantelor în România. Scrieri: *În urma plugului*, *Pe drumul Bărăganului*, *Două neamuri*, *Ameliorarea plantelor agricole.*

65. *Primum vivere, deinde philosophari* (lat.), mai întâi trăieşte şi pe urmă filosofează.

66. *Emanoil Grigorovitza* (1857–1915) publicist şi istoric. Lucrări: *Dicţionar geografic al Bucovinei*, *Chipuri şi graiuri din Bucovina*.

67. *Nicolae Filipescu* (1862–1916), om politic. Preşedinte al Partidului Conservator (1915–1916). Primar al Capitalei (1893–1895). De mai multe ori ministru. Contribuţii teoretice la dezvoltarea doctrinei conservatoare româneşti. Scrieri: *Către un nou ideal*, *Discursuri politice*, *Pentru România Mare.*

CUPRINS

Introducere / 5

SERIA A

I. Către Arhiepiscopul latin din București
1. Scrisoare din 19 iunie 1897 / 27
2. Scrisoare din aprilie 1903 / 27

II. Către Episcopul catolic din Iași
1. Scrisoare din 28 septembrie 1897 / 28
2. Scrisoare din 29 septembrie 1897 / 29

III. Către Dimitrie Sturdza
1. Scrisoare din 12 martie 1897 / 30
2. Scrisoare din 6 octombrie 1903 / 32
3. Scrisoare din 25 februarie 1906 / 33
4. Notă remisă dlui D. A. Sturdza la 28 iunie 1906 / 35
5. Scrisoare din 17 octombrie 1906 / 39
6. Scrisoare din 24 februarie 1907 / 40
7. Scrisoare din 7 aprilie 1908 / 41
8. Adresă către Președintele Consiliului de Miniștri, din 7 aprilie 1908 / 42
9. Scrisoare din 25 aprilie 1908 / 42
10. Scrisoare din 1 iunie 1908 / 43
11. Scrisoare din 16 octombrie 1908 / 44
12. Scrisoare din 23 octombrie 1908 / 44
13. Adresă către Președintele Consiliului de Miniștri, din 23 octombrie 1908 / 46

IV. Răspunsuri la invitațiuni la congrese
1. Telegramă către președintele Congresului de arte și meserii din Sinaia / 47
2. Scrisoare către președintele Congresului corpului didactic, din aprilie 1897 / 47
3. Telegramă către același, din aprilie 1897 / 48
4. Telegramă către președintele Congresului didactic, Craiova, din 29 decembrie 1907 / 48
5. Telegramă către Congresul din Iași al învățătorilor, 1909 / 49

V. Către Apostol Mărgărit
Scrisoare din 1 decembrie 1897 / 49

VI. Către Constantin Meissner
1. Scrisoare din 12 aprilie 1897 / 51

2. Scrisoare din 21 aprilie 1897 / 52
3. Scrisoare din 21 iunie 1897 / 52
4. Scrisoare din 6 iulie 1897 / 53
5. Scrisoare din 21 iulie 1897 / 54
6. Scrisoare din 2 august 1897 / 54
7. Scrisoare din 1 noiembrie 1898 / 55
8. Scrisoare din 6 noiembrie 1898 / 55
9. Scrisoare din 24 mai 1904 / 56
10. Scrisoare din 3 noiembrie 1907 / 57

VII. Către Episcopul Partenie
Scrisoare din 13 august 1897 / 58

VIII. Către Simion Mehedinți
1. Scrisoare din 17 noiembrie 1898 / 59
2. Scrisoare din 17 mai 1899 / 60
3. Scrisoare din 16 iunie 1899 / 60
4. Scrisoare din 15 octombrie 1903 / 61
5. Scrisoare din 27 iulie 1905 / 61
6. Scrisoare din 8 iulie 1907 / 62
7. Scrisoare din 29 septembrie 1907 / 62
8. Scrisoare din 20 octombrie 1907 / 63
9. Scrisoare din 2 februarie 1910 / 63
10. Scrisoare din 17 iunie 1910 / 64
11. Scrisoare din 30 august 1910 / 64
12. Scrisoare din 25 noiembrie 1911 / 65
13. Scrisoare din 26 noiembrie 1911 / 65

IX. Către Petre Gârboviceanu
1. Scrisoare din 30 martie 1899 / 66
2. Scrisoare din 14 septembrie 1904 / 66
3. Scrisoare din 28 februarie 1905 / 66
4. Scrisoare din 24 august 1905 / 67
5. Scrisoare din 6 noiembrie 1905 / 67
6. Scrisoare din 3 decembrie 1905 / 68
7. Scrisoare din 13 noiembrie 1909 / 69
8. Scrisoare din 2 decembrie 1910 / 69
9. Scrisoare din 13 martie 1911 / 70
10. Scrisoare din 17 iunie 1911 / 71
11. Scrisoare din 18 iulie 1911 / 71
12. Scrisoare din 6 aprilie 1912 / 72

X. Către Nicolae Mocanu
Scrisoare din 5 iulie 1899 / 74

XI. Către alegători
Scrisoare din 22 martie 1901 către alegătorii Colegiului țărănesc din Covurlui / 74

XII. Către Luigi Cazzavilan
Scrisoare din 24 iunie 1901 / 75

XIII. Către Gh. Adamescu

1. Scrisoare din 1901 / 75
2. Scrisoare din 10 iunie 1901 / 76
3. Scrisoare din 28 iulie 1901 / 76
4. Scrisoare din 1 august 1901 / 76
5. Scrisoare din 12 octombrie 1901 / 76
6. Scrisoare din 20 octombrie 1901 / 77
7. Scrisoare din 25 octombrie 1901 / 78
8. Scrisoare din 2 noiembrie 1901 / 78
9. Scrisoare din 6 decembrie 1901 / 80
10. Scrisoare din 27 decembrie 1901 / 81
11. Scrisoare din 2 ianuarie 1902 / 82
12. Scrisoare din 5 ianuarie 1902 / 82
13. Scrisoare din 16 ianuarie 1902 / 83
14. Scrisoare din 26 martie 1902 / 83
15. Scrisoare din 7 iulie 1902 / 83
16. Scrisoare din 16 iulie 1902 / 85
17. Scrisoare din 4 august 1902 / 85
18. Scrisoare din 20 august 1902 / 86
19. Scrisoare din 24 august 1902 / 86
20. Scrisoare din 28 august 1902 / 87
21. Scrisoare din 19 septembrie 1902 / 87
22. Scrisoare din 22 septembrie 1902 / 87
23. Scrisoare din 28 septembrie 1902 / 88
24. Scrisoare din 5 noiembrie 1902 / 89
25. Scrisoare din 11 aprilie 1903 / 90
26. Scrisoare din 9 iunie 1903 / 90
27. Scrisoare din 3 august 1903 / 91
28. Scrisoare din 23 septembrie 1903 / 91
29. Scrisoare din 6 octombrie 1903 / 91
30. Scrisoare din 12 octombrie 1903 / 92
31. Scrisoare din 14 octombrie 1903 / 93
32. Scrisoare din 16 octombrie 1903 / 95
33. Scrisoare din 17 octombrie 1903 / 95
34. Scrisoare din 20 octombrie 1903 / 96
35. Scrisoare din 25 octombrie 1903 / 97
36. Scrisoare din 20 ianuarie 1904 / 97
37. Scrisoare din 19 mai 1904 / 98
38. Scrisoare din 28 iulie 1904 / 99
39. Scrisoare din 29 iulie 1904 / 99
40. Scrisoare din 4 august 1904 / 100
41. Scrisoare din 6 august 1904 / 100
42. Scrisoare din 14 august 1904 / 100
43. Scrisoare din 2 septembrie 1904 / 101
44. Scrisoare din 18 octombrie 1904 / 101
45. Scrisoare din 20 octombrie 1904 / 102
46. Scrisoare din 24 octombrie 1904 / 103
47. Scrisoare din 26 octombrie 1904 / 103
48. Scrisoare din 13 martie 1905 / 104
49. Scrisoare din 1 mai 1905 / 105
50. Scrisoare din 2 iunie 1905 / 106

51. Scrisoare din 29 iunie 1905 / 107
52. Scrisoare din 27 iulie 1905 / 109
53. Scrisoare din 11 septembrie 1905 / 110
54. Scrisoare din 28 septembrie 1905 / 111
55. Scrisoare din 23 octombrie 1905 / 112
56. Scrisoare din 19 ianuarie 1906 / 113
57. Scrisoare din 23 februarie 1906 / 113
58. Scrisoare din 30 aprilie 1906 / 114
59. Scrisoare din 24 iunie 1906 / 116
60. Scrisoare din 6 iunie 1907 / 116
61. Scrisoare din 9 octombrie 1907 / 117
62. Scrisoare din 20 aprilie 1908 / 117
63. Scrisoare din 12 iunie 1908 / 117
64. Scrisoare din 30 noiembrie 1909 / 118
65. Scrisoare din 14 martie 1910 / 118
66. Scrisoare din 16 aprilie 1910 / 118
67. Scrisoare din 7 noiembrie 1911 / 118
68. Scrisoare din 2 iunie 1912 / 119
69. Scrisoare din 20 septembrie 1912 / 119
70. Scrisoare din 28 iunie … / 120
71. Scrisoare din 19 mai … / 120
72. Scrisoare din 20 ianuarie … / 121
73. Scrisoare din 27 iunie … / 121
74. Scrisoare din 9 iulie … / 121
75. Scrisoare din 14 aprilie … / 122

XIV. Către Matei Coculeanu
Scrisoare din 2 ianuarie 1901 / 122

XV. Către Gh. N. Costescu
1. Scrisoare din 5 mai 1901 / 124
2. Scrisoare din 26 noiembrie 1902 / 125
3. Scrisoare din 11 martie 1906 / 125

XVI. Către V. Dorin
1. Scrisoare din 3 mai 1901 / 126
2. Scrisoare din 26 decembrie 1901 / 126
3. Scrisoare din 24 ianuarie 1902 / 127
4. Scrisoare din 1 mai 1902 / 128
5. Scrisoare din 13 ianuarie 1903 / 128
6. Scrisoare din 26 august 1903 / 128
7. Scrisoare din 18 decembrie 1903 / 128
8. Scrisoare din 2 februarie 1904 / 129
9. Scrisoare din 3 iulie 1906 / 129
10. Scrisoare din 4 mai 1908 / 129
11. Scrisoare din 10 iulie 1908 / 130
12. Scrisoare din 8 septembrie 1908 / 130
13. Scrisoare din 11 septembrie 1908 / 130
14. Scrisoare din 20 iunie 1910 / 131

XVII. Către Grigore Guțu
1. Scrisoare din 24 mai 1901 / 131
2. Scrisoare din 1 februarie 1909 / 131

XVIII. Către Spiridon Popescu
Scrisoare din 29 decembrie 1901 / 132

XIX. Către G. Stănescu
Scrisoare din 4 decembrie 1901 / 134

XX. Către Ștefan St. Tuțescu
Scrisoare din 26 mai 1908 / 135

XXI. Către Panait Volănescu
1. Scrisoare din 16 aprilie 1901 / 135
2. Scrisoare din 18 mai 1904 / 136
3. Scrisoare din 12 iulie 1904 / 136
4. Scrisoare din 21 februarie 1905 / 137
5. Scrisoare din 27 ianuarie 1906 / 138
6. Scrisoare din 4 februarie 1912 / 139

XXII. Către Sterie Cionescu
Scrisoare din 22 ianuarie 1902 / 139

XXIII. Către Sterie Ciumetti
Scrisoare din 22 ianuarie 1902 / 143

XXIV. Către Procop Dimitrescu
1. Scrisoare din 31 ianuarie 1901 / 146
2. Scrisoare din 16 februarie 1902 / 146

XXV. Către Dim. Dan
1. Scrisoare din 1 ianuarie 1902 / 147
2. Scrisoare din 2 ianuarie 1902 / 148
3. Scrisoare din 28 ianuarie 1902 / 149
4. Scrisoare din 17 iunie 1902 / 150

XXVI. Către G. C. Ionescu
1. Scrisoare din 10 decembrie 1902 / 150
2. Scrisoare din 29 decembrie 1902 / 153
3. Scrisoare din 18 februarie 1903 / 154
4. Scrisoare din 10 aprilie 1903 / 156
5. Scrisoare din 23 aprilie 1903 / 159
6. Scrisoare din 13 mai 1903 / 160
7. Scrisoare din 9 iulie 1903 / 160
8. Scrisoare din 4 iulie 1903 / 161
9. Scrisoare din 5 iulie 1903 / 161
10. Scrisoare din 25 iulie 1903 / 161
11. Scrisoare din 27 august 1903 / 162
12. Scrisoare din 15 octombrie 1903 / 162
13. Scrisoare din 24 decembire 1903 / 162
14. Scrisoare din 4 februarie 1904 / 163
15. Scrisoare din 10 februarie 1904 / 163
16. Scrisoare din 22 februarie 1904 / 164
17. Scrisoare din 22 martie 1904 / 164
18. Scrisoare din 26 aprilie 1904 / 165

19. Scrisoare din 11 mai 1904 / 165
20. Scrisoare din 11 mai 1904 / 166
21. Scrisoare din 18 mai 1904 / 166

XXVII. Către I. Lupulescu
Scrisoare din ianuarie 1902 / 167

XXVIII. Către N. Nicolaescu
1. Scrisoare din 22 ianuarie 1902 / 170
2. Scrisoare din 25 ianuarie 1902 / 171
3. Scrisoare din 4 aprilie 1902 / 171
4. Scrisoare din 24 aprilie 1902 / 171
5. Scrisoare din 8 mai 1902 / 172
6. Scrisoare din 13 iunie 1902 / 172
7. Scrisoare din 22 septembrie 1902 / 172
8. Scrisoare din 12 decembrie 1902 / 173
9. Scrisoare din 30 decembrie 1902 / 173
10. Scrisoare din 18 februarie 1903 / 174
11. Scrisoare din 20 aprilie 1903 / 174
12. Scrisoare din 6 mai 1903 / 174
13. Scrisoare din 17 august 1903 / 175
14. Scrisoare din 19 aprilie 1904 / 175
15. Scrisoare din 14 septembrie 1905 / 176
16. Scrisoare din 9 septembrie 1906 / 176
17. Scrisoare din 8 septembrie 1908 / 176
18. Scrisoare din 14 noiembrie 1908 / 177
19. Scrisoare din 17 noiembrie 1909 / 177
20. Scrisoare din 1 decembrie 1910 / 177

XXIX. Către Ilarian Velculescu
1. Scrisoare din februarie 1902 / 178
2. Telegramă directorului Școalei normale „ Carol I“, din 30 noiembrie 1907 / 178

XXX. Către Popovici, primarul comunei Braniștea
Telegramă din martie 1902 / 179

XXXI. Către G. D. Scraba
Scrisoare din 24 aprilie 1902 / 179

XXXII. Către Vasile Kogălniceanu
Scrisoare din 4 august 1902 / 180

XXXIII. Către preotul Teodor Bălășel
1. Scrisoare din 23 decembrie 1903 / 183
2. Scrisoare din 23 februarie 1904 / 183
3. Scrisoare din 8 februarie 1905 / 184
4. Scrisoare din 29 februarie 1905 / 184
5. Scrisoare din 7 ianuarie 1907 / 185
6. Scrisoare din 18 martie 1907 / 186
7. Scrisoare din 31 iulie 1907 / 186
8. Scrisoare din 8 august 1907 / 186

9. Scrisoare din 22 februarie 1908 / 186
10. Scrisoare din 14 martie 1908 / 188
11. Scrisoare din 5 iulie 1908 / 188
12. Scrisoare din 23 iulie 1908 / 188
13. Scrisoare din 10 august 1908 / 189
14. Scrisoare din 9 noiembrie 1908 / 189
15. Scrisoare din 1 martie 1909 / 190
16. Scrisoare din 19 aprilie 1903 / 190
17. Scrisoare din 12 mai 1909 / 190
18. Scrisoare din 20 octombrie 1909 / 191
19. Scrisoare din 3 ianuarie 1910 / 191
20. Scrisoare din 30 ianuarie 1910 / 191
21. Scrisoare din 21 februarie 1910 / 191
22. Scrisoare din 7 iulie 1910 / 192
23. Scrisoare din 30 august 1910 / 192
24. Scrisoare din 5 iunie 1911 / 193
25. Scrisoare din 10 septembrie 1911 / 194
26. Scrisoare din 30 septembrie 1911 / 194
27. Scrisoare din 25 mai 1912 / 194
28. Scrisoare din 11 august 1912 / 195
29. Scrisoare din 12 august 1912 / 196
30. Scrisoare din 7 decembrie 1912 / 197

XXXIV. Către Grigore Teodossiu
1. Scrisoare din 31 decembrie 1903 / 198
2. Scrisoare din decembrie 1904 / 198
3. Scrisoare din 10 mai 1905 / 198
4. Scrisoare din 22 octombrie 1905 / 199
5. Scrisoare din 28 octombrie 1905 / 199
6. Scrisoare din 18 noiembrie 1905 / 200
7. Scrisoare din 17 decembrie 1907 / 200
8. Scrisoare din 21 octombrie 1912 / 200

XXXV. Către Ion Dinu Bădescu
Scrisoare din 2 ianuarie 1904 / 201

XXXVI. Către un învățător
Scrisoare din 5 martie 1904 / 201

XXXVII. Către Marin Dimitrescu
1. Scrisoare din 3 iulie 1904 / 202
2. Scrisoare din iulie 1905 / 202
3. Scrisoare din 1905 / 202
4. Scrisoare din 17 martie 1907 / 203
5. Scrisoare din 6 mai 1907 / 203
6. Scrisoare din 28 mai 1907 / 203
7. Scrisoare din 8 noiembrie 1907 / 204
8. Scrisoare din 7 ianuarie 1908 / 204
9. Scrisoare din 9 noiembrie 1908 / 204
10. Scrisoare din 12 noiembrie 1908 / 205
11. Scrisoare din 12 noiembrie 1908 / 205
12. Scrisoare din 22 august 1909 / 205
13. Scrisoare din 14 aprilie / 206

XXXVIII. Către N. Leon
1. Scrisoare din 11 iulie 1904 / 206
2. Scrisoare din 11 octombrie [?] / 206
3. Scrisoare fără dată / 207

XXXIX. Către Zamfir Săndulescu
Scrisoare din 1904 / 207

XL. Către superioara Institutului Nôtre Dame
Scrisoare din 28 iulie 1904 / 208

XLI. Către directorul ziarului „Le Temps“
Scrisoare din 5 ianuarie 1905 / 209

XLII. Către G. Strătulescu
1. Scrisoare din 3 ianuarie 1905 / 212
2. Scrisoare din 30 ianuarie 1905 / 212

XLIII. Către Ministerul Cultelor
Scrisoare din 17 septembrie 1905 / 213

XLIV. Către Ermil Pangrati
Scrisoare din 24 ianuarie 1906 / 213

XLV. Către dr. D. Galian
Scrisoare din mai 1906 / 214

XLVI. Către C. Mihăilescu
1. Scrisoare din 9 iunie 1906 / 215
2. Scrisoare din 30 iulie 1908 / 215

XLVI. Către directorul ziarului „Voința națională“
Scrisoare din 16 octombrie 1906 / 216

XLVIII. Către Fr. Picavet
Scrisoare din 20 octombrie 1906 / 216

XLIX. Către C. Dissescu
1. Scrisoare din 13 februarie 1907 / 221
2. Scrisoare deschisă din 13 februarie 1907 / 224
3. Scrisoare deschisă din 20 septembrie 1907 / 225

L. Către „Revista generală a învățământului“
1. Scrisoare din martie 1907 / 227
2. Scrisoare din 1909 / 227

LI. Către Costin Petrescu
Scrisoare din 30 iunie 1907 / 229

LII. Către I. Simionescu
1. Scrisoare din 7 august 1907 / 230
2. Scrisoare din 28 martie 1912 / 230

LIII. Către N. Enășescu
Scrisoare din 1 octombrie 1907 / 231

LTV. Către secretarul Societății folcloriștilor
Scrisoare din 25 februarie 1900 / 233

LV. Către N. Popovici-Lupa
1. Scrisoare din 4 aprilie 1908 / 233
2. Scrisoare din 13 aprilie 1908 / 233
3. Scrisoare din 20 mai 1910 / 234
4. Scrisoare din 25 ianuarie 1912 / 234
5. Scrisoare din 19 martie 1912 / 234

LVI. Către N. Brânzeu
Scrisoare din 8 mai 1908 / 235

LVII. Către Emil Costinescu
Scrisoare din 10 septembrie 1900 / 235

LVIII. Către Const. Kirițescu
1. Scrisoare din 29 ianuarie 1909 / 236
2. Scrisoare din 12 iulie 1910 / 237

LXIX. Către N. Ciobanu
1. Scrisoare din 10 martie 1909 / 238
2. Scrisoare din 16 martie 1909 / 238

LX. Către Ion I. C. Brătianu
1. Scrisoare din 26 martie 1909 / 239
2. Scrisoare din martie 1909 / 240
3. Scrisoare din 24 februarie 1910 / 241
4. Scrisoare din 19 martie 1910 / 243
5. Adresă din 19 martie 1910 / 244

LXI. Către C. Șonțu
Scrisoare din martie 1909 / 244

LXII. Către C. Popovici-Tașcă
Scrisoare din 11 aprilie 1910 / 245

LXIII. Către Eliodor Constantinescu
Scrisoare din 30 mai 1910 / 245

LXIV. Către C. Rădulescu-Codin
1. Scrisoare din 10 iunie 1910 / 246
2. Scrisoare din 16 august 1912 / 246
3. Scrisoare din 15 noiembrie 1912 / 246

LXV. Către Ștefan Popescu
1. Scrisoare din 21 aprilie 1911 / 247
2. Scrisoare din 18 noiembrie 1912 / 247

LXVI. Către Arhimandritul Visarion
1. Scrisoare din 7 decembrie 1911 / 248
2. Scrisoare din 6 decembrie 1912 / 248

LXVII. Către cei care au participat la banchet
Scrisoare din 15 decembrie 1911 / 249

LXXIII. Către N. Mateescu
Scrisoare din 18 ianuarie 1912 / 250

LXX. Către C. G. Călinescu
Scrisoare din 7 martie 1912 / 250

LXX. Către Gh. Marcu
Scrisoare din 23 martie 1912 / 251

LXXI. Către dl Marinescu-Jilvan
Scrisoare din 6 iunie 1912 / 251

LXXII. Către N. Bărbulescu
Scrisoare din 27 iulie 1912 / 252

LXXIII. Către dl Romanescu
Scrisoare din 4 octombrie 1912 / 253

LXXIV. Către N. Râpeanu
Scrisoare din 18 noiembrie 1912 / 253

SERIA B

I. Către Dimitrie Sturdza
1. Scrisoare din 24 decembrie 1886 / 257
2. Scrisoare din 22 ianuarie 1887 / 258
3. Scrisoare din 30 ianuarie 1887 / 259
4. Scrisoare din 1 februarie 1887 / 259
5. Scrisoare din 14 iulie 1887 / 261
6. Scrisoare din 16 iulie 1887 / 262
7. Scrisoare din 18 noiembrie 1887 / 264
8. Scrisoare din 21 noiembrie 1887 / 264
9. Scrisoare din 21 noiembrie 1887 / 265
10. Scrisoare din 22 noiembrie 1887 / 266
11. Scrisoare din 22 februarie 1888 / 266
12. Scrisoare din 4 iunie 1889 / 267
13. Scrisoare din 13 iunie 1889 / 267
14. Scrisoare din 29 iunie 1889 / 268
15. Scrisoare din 28 februarie 1894 / 269
16. Scrisoare din 20 septembrie 1895 / 269
17. Scrisoare din 18 ianuarie 1899 / 270
18. Scrisoare din 2 martie 1901 / 270
19. Scrisoare din 20 ianuarie 1902 / 271
20. Scrisoare din 23 iunie 1902 / 271
21. Scrisoare din 3 martie 1903 / 272
22. Scrisoare din 30 septembrie 1903 / 273
23. Scrisoare din 23 iunie 1904 / 274
24. Scrisoare din 6 iulie 1904 / 274

25. Scrisoare din 8 iulie 1904 / 275
26. Scrisoare din 13 iulie 1904 / 276
27. Scrisoare din 9 mai 1905 / 277
28. Scrisoare din 20 februarie 1906 / 277
29. Scrisoare din 18 ianuarie 1908 / 278
30. Scrisoare din 25 aprilie 1908 / 279

II. Către I. Bianu
1. Scrisoare din 2 noiembrie 1896 / 279
2. Scrisoare din 11 aprilie 1897 / 280
3. Scrisoare din 27 iunie 1897 / 280
4. Scrisoare din 7 septembrie 1897 / 281
5. Scrisoare din 8 septembrie 1897 / 282
6. Scrisoare din 8 septembrie 1897 / 282
7. Scrisoare din 14 septembrie 1897 / 283
8. Scrisoare din 9 iulie 1898 / 283
9. Scrisoare din 8 august 1898 / 284
10. Scrisoare din 16 septembrie 1898 / 285
11. Scrisoare din 18 septembrie 1898 / 285
12. Scrisoare din 22 martie 1902 / 286
13. Scrisoare din 10 iulie 1902 / 286
14. Scrisoare din 12 august 1902 / 286
15. Scrisoare din 11 ianuarie 1903 / 287
16. Scrisoare din 14 iulie 1903 / 288
17. Scrisoare din 3 august 1903 / 288
18. Scrisoare din 12 aprilie 1904 / 289
19. Scrisoare din 30 august 1904 / 289
20. Scrisoare din 6 ianuarie 1907 / 289
21. Scrisoare din 10 ianuarie 1907 / 291
22. Scrisoare din 11 iulie 1907 / 291
23. Scrisoare din 17 august 1907 / 291
24. Scrisoare din 1 octombrie 1904 / 292
25. Scrisoare din 31 octombrie 1907 / 292
26. Scrisoare din 16 decembrie 1907 / 292
27. Scrisoare din 10 februarie 1908 / 292
28. Scrisoare din 9 martie 1908 / 293
29. Scrisoare din 10 martie 1908 / 293
30. Scrisoare din 5 septembrie 1908 / 293
31. Scrisoare din 23 ianuarie 1909 / 294
32. Scrisoare din 30 aprilie 1909 / 294
33. Scrisoare din 31 mai 1910 / 294
34. Scrisoare din 10 decembrie 1910 / 295

III. Către L. S. Mătăsariu
Scrisoare din 1898 / 296

IV. Către P. Rădulescu-Tudoran
1. Scrisoare din 10 februarie 1900 / 296
2. Scrisoare din 19 septembrie 1902 / 297
3. Scrisoare din 22 septembrie 1902 / 297

V. Către R. Poincaré
Scrisoare deschisă din 4 martie 1900 / 298

VI. Către Mitropolitul Iosif
Telegramă din iulie 1900 / 302

VII. Către Episcopul Partenie
Telegramă din 7 septembrie 1901 / 302

VIII. Către N. Petrașcu
Scrisoare din 29 decembrie 1901 / 303

IX. Către D. Cecropide
Scrisoare din 8 iulie 1902 / 305

X. Către I. G. Dumitrașcu
1. Scrisoare din 8 iulie 1902 / 306
2. Scrisoare din 23 august 1909 / 307

XI. Către Ianovici
Scrisoare din 3 iunie 1903 / 307

XII. Către redacția „Calendarului gospodarilor săteni“
Scrisoare din ianuarie 1904 / 308

XIII. Către N. M. Adamescu
Scrisoare din 26 ianuarie 1904 / 309

XIV. Către Const. Moisil
1. Scrisoare din 7 iulie 1904 / 309
2. Scrisoare din 1 decembrie 1906 / 310
3. Scrisoare din 1 aprilie 1907 / 311
4. Scrisoare din 5 iunie 1907 / 311
5. Scrisoare din 30 decembrie 1907 / 311
6. Scrisoare din 2 septembrie 1908 / 312
7. Scrisoare din 25 septembrie 1908 / 312

XV. Către Elena D. Drăgoi
1. Scrisoare din 1 decembrie 1904 / 313
2. Scrisoare din 21 decembrie 1905 / 313
3. Scrisoare din 28 septembrie 1906 / 314

XVI. Către Z. Săndulescu
Scrisoare din 2 august 1905 / 314

XVII. Către Edmond Demolins
Scrisoare din ianuarie 1906 / 315

XVIII. Către directorul ziarului „Voința națională“
1. Scrisoare din 30 iulie 1906 / 317
2. Scrisoare din 6 decembrie 1907 / 319
3. Scrisoare din 22 mai 1910 / 319

XIX. Către G. Tutoveanu
Scrisoare din 3 martie 1907 / 321

XX. Către I. Ciorănescu
1. Scrisoare din 2 septembrie 1908 / 321
2. Scrisoare din 17 septembrie 1908 / 322
3. Scrisoare din 16 noiembrie 1908 / 322
4. Scrisoare din 21 aprilie 1909 / 323
5. Scrisoare din 25 iulie 1909 / 323
6. Scrisoare din 27 decembrie 1909 / 324

XXI. Către P. S. Episcopul Pimen
Telegrama din 30 noiembrie 1908 / 324

XXII. Către Lucreția Popescu
Scrisoare din 26 iulie 1909 / 325

XXIII. Către Gh. Dumitrescu-Bumbești
1. Scrisoare din 26 martie 1910 / 325
2. Scrisoare din 27 martie 1910 / 326
3. Scrisoare din 15 aprilie 1910 / 326
4. Scrisoare din 2 mai 1910 / 327
5. Scrisoare din 2 august 1910 / 327
6. Scrisoare din 24 martie 1912 / 327

XXIV. Către G. Georgian
Scrisoare din 6 decembrie 1910 / 328

XXV. Către Mihail Popescu
Scrisoare din 7 decembrie 1910 / 329

XXVI. Către Flor Constantinescu
1. Scrisoare din 1911 / 330
2. Scrisoare din 7 noiembrie 1911 / 330

XXVIII. Către P. P. Carp
Scrisoare deschisă din 1 martie 1912 / 331

Anexe / 335
Note / 351